

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

Передерій Ірина Григоріївна

УДК 929 Липинський: 32(477)

**В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА
НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ Й УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.01 – Історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант
Верба Ігор Володимирович,
доктор історичних наук, професор

КИЇВ 2012

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	4
Вступ.....	6
Розділ 1. Історіографія, характеристика джерел та методологія дослідження.....	13
1.1. Історіографія проблеми.....	13
1.2. Характеристика джерельної бази.....	31
1.3. Методологія дослідження.....	43
Розділ 2. В. Липинський у громадсько-політичному житті України на початку ХХ століття.....	53
2.1. Становлення особистості та початок громадсько-політичної діяльності.....	53
2.2. Організація та ідеологічне оформлення руху українців-латинників. Спроба реалізації принципу територіалізму в часописі «Przegląd Krajowy».....	77

2.3. Співробітництво з першою українською щоденною газетою «Рада».....	104
2.4. Вироблення ідеології українського політичного самостійництва.....	124
Розділ 3. Участь у культурно-просвітницькому русі та науковому житті України дореволюційного періоду.....	148
3.1. Просвітянин, видавець і популяризатор культури й історії України.....	148
3.2. Початок наукової діяльності та творчості: формування державницької візії історичного процесу.....	170
Розділ 4. В. Липинський як учасник громадсько-політичного життя та державного будівництва за доби національно-визвольних змагань (1917 – 1919 рр.).....	199
4.1. Участь у громадсько-політичному та культурному житті Полтави у 1917 р.....	199
4.2. Заснування Української демократичної хліборобської партії, роль В. Липинського у формуванні її програмових засад.....	216
4.3. Очільник та організатор роботи українського посольства у Відні (1918 – 1919 рр.).....	241
Розділ 5. В. Липинський у політичному житті української еміграції (1919 – 1931 р.).....	269
5.1. Заснування та вироблення ідеології Українського союзу хліборобів-державників. Ширення гетьмансько-монархічного руху (1920 – 1927 рр.).....	269
5.2. Загострення суперечностей між двома напрямками у керівних колах УСХД та розгортання конфлікту (осінь 1927 – серпень 1930 рр.).....	297
5.3. Заснування Братства українських класократів-монархістів, гетьманців.....	322
Розділ 6. В. Липинський у культурному та науковому житті української еміграції.....	335
6.1. Наукова творчість мислителя (1919 – 1926 рр.) як підґрунтя його політологічної концепції.....	335
6.2. У різних виявах громадського і культурного життя української еміграційної та західноукраїнської суспільності.....	357
6.3. Співробітництво з Українським науковим інститутом у Берліні (1926 – 1929 рр.).....	376
Висновки.....	398
Список використаних джерел та літератури.....	406
Додатки.....	509

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей
 ВРФТ ІЛШ – Відділ рукописів та фонду текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України
 ВСЗВ – Всеросійський союз земельних власників
 ВСХВ – Всеукраїнський союз хліборобів-власників
 ГСУ – Генеральний Секретаріат України
 ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського
 ЛНВ – Літературно-науковий вісник.
 НТШ – Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові.
 ППС – Польська партія соціалістична
 ПРРСД – Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів
 ПССТ – Полтавська спілка споживчих товариств
 РНМ – Рада Народних Міністрів
 РУП – Революційна українська партія
 СВУ – Союз Визволення України
 СГД – Союз гетьманців-державників
 ТУП – Товариство українських поступовців
 УАН – Українська Академія Наук
 УВУ – Український вільний університет, заснований 1921 р. у Відні, згодом перенесений до Праги.
 УДП – Українська демократична партія
 УДРП – Українська демократично-радикальна партія
 УДХП – Українська демократична хліборобська партія
 УІЖ – Український історичний журнал
 УІК – Український інформаційний комітет
 УІФТ – Українське історико-філологічне товариство у Празі
 УКІ – Український культурний інститут
 УНДС – Український Національно-Державний Союз
 УНІ-Б – Український науковий інститут у Берліні
 УНП – Українська народна партія
 УПБ – Українське пресове бюро
 УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
 УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів
 УРП – Українська радикальна партія
 УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія
 УСП – Українська соціалістична партія
 УСХД – Український союз хліборобів-державників
 УХО – Українська Християнська Організація
 ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
 ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
 ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки.

ЦДІАУК – Центральний державний історичний архів України (м. Київ)
ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України (м. Львів)
HUS – Harvard Ukrainian Studies

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних завдань вітчизняної історичної науки залишається дослідження українського національно-визвольного руху. Адже боротьба будь-якого народу за незалежність, що виступає доказом його прагнення до самостійного політичного існування, є однією з важливих підстав легітимізації сучасного державотворення. Багатоаспектність історії національно-визвольних змагань українців вимагає вивчення всіх їх виявів, у тому числі й нетипових, котрі контрастували із загальноприйнятими напрямними. Реалізація цих дослідницьких завдань можлива, зокрема, через аналіз життя, діяльності та ідейної спадщини головних репрезентантів окремих течій національно-визвольного руху.

В історії української нації чимало постатей, які за своїм духовним потенціалом набагато випередили час. Незважаючи на тяжкість долі, нездійснені задуми, передчасну смерть і довге забуття на Батьківщині, вони зуміли залишити нащадкам світло свого патріотизму, віру й непохитність переконань. Серед них і постать В'ячеслава (Вацлава) Казимировича Липинського (05/17.04.1882 – 14.06.1931) – поляка за походженням, але справжнього політичного українця за переконаннями.

Український політичний діяч, дипломат, історик, історіософ, публіцист, політолог, релігієзнавець, соціолог, ідеолог гетьмансько-монархічного руху – ось перелік лише основних іпостасей цієї непересічної особистості. Серед плеяди видатних українських діячів перших десятиліть ХХ ст. Липинський стоїть осібно. Його інтелектуальність, науковий та публіцистичний талант викликали загальне захоплення. Одночасно коло справжніх послідовних одностайців, соратників та друзів мислителя не було надто широким. У той час в українському русі панували ідеї народництва, необхідності боротьби за національно-територіальну автономію, а українська нація сприймалася як безкласова. Безапеляційними видавалися соціалістично-федералістичні напрями у найближчому розвитку і віддаленій історичній перспективі не лише українського народу, а й всього людства.

Погляди В. Липинського різко контрастували з цими міфами, у полоні котрих знаходилася практично вся українська національна еліта початку ХХ ст. Він першим спробував відродити праве консервативне крило політичного українства, за яким вбачав роль єдиного можливого будівничого незалежної Української держави. Саме ж українство визначав як боротьбу за політичне і культурно національне унезалежнення Української Землі. А можливість повного унезалежнення бачив у відповідному хотінні всіх організованих українських класів. Ця ідея консолідації всіх суспільних верств, що визначалася В. Липинським як обов'язкова умова успішного українського державотворення, не втратила своєї актуальності й на сучасному етапі розвитку нашої держави, котра все ще потребує подолання ментальних, національно-культурних, соціально-політичних та інших дезінтеграційних чинників у середині українського суспільства. Спадщина вченого, що стала доступною вітчизняним науковцям лише після проголошення незалежності України, також досі

потребує вивчення. Його думки щодо територіального патріотизму, спільної української політичної нації, консолідації суспільства навколо єдиної ідеї української незалежності мають надзвичайно потужний ідеологічно-творчий потенціал і для сучасного етапу українського державного будівництва.

Вивчення наукового та публіцистичного доробку мислителя залишається актуальним і зважаючи на дискусії про цивілізаційний вибір сучасної України. Воно може бути дієвим теоретичним і практичним підґрунтям у процесі подальшої розбудови незалежної України, здійснення її політики, формування державної ідеології та виховання почуття національної гідності у громадян. Систематизація й аналіз відповідних праць В. Липинського дасть можливість повно використати його спадщину в дослідженнях з історії, політології, соціології, історіософії, релігієзнавства, а також у розв'язанні багатьох проблемних питань сучасного життя. Отже, саме всім цим і зумовлюється актуальність даної синтезуючої праці.

Вона посилюється в контексті виконання Постанови Верховної Ради № 4517-VI від 14 березня 2012 р. «Про відзначення 130-річчя з дня народження В'ячеслава Казимировича Липинського» та Розпорядження Кабінету Міністрів України № 727-р від 24 вересня 2012 р. «Про підготовку та проведення заходів щодо відзначення 130-річчя з дня народження В'ячеслава Казимировича Липинського».

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної теми «Історія української державності нової та новітньої доби» (державний реєстраційний номер 06 БФ 046 – 01), яка включена до тематичного плану, що розробляється історичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є особистість та життя В'ячеслава Казимировича Липинського, які вивчаються у більшості їх проявів та в соціально-культурній системі, що дозволяє включити цю персоналію в загальну картину існування української суспільності означеного періоду.

Предметом дослідження є процес становлення та подальшої трансформації світогляду, історичних та суспільно-політичних поглядів В.К. Липинського крізь призму розвитку українського національно-визвольного руху першої третини ХХ ст.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі наявної джерельної бази реконструювати комплексну біографію (життєвий шлях, громадсько-політичну та наукову діяльність) В.К. Липинського в контексті політичного та культурного розвитку України; осмислити його ідейні напрямні, наукові погляди та концепції, дати оцінку місця та ролі вченого й політика у житті України й української еміграції, у розвитку історичної науки, політологічної думки, розкрити найцінніші елементи його багатющої спадщини як для українського національно-визвольного руху першої третини ХХ ст., так і для сучасного етапу українського державотворення.

Досягнення зазначеної мети передбачається через розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- з'ясувати рівень наукового розроблення проблеми та узагальнити її історіографічні здобутки;
- виявити й проаналізувати інформаційний потенціал джерельної бази дисертації, а також систематизувати методологію вивчення проблеми;
- визначити чинники, котрі вплинули на становлення особистості В. Липинського, його суспільно-політичного та наукового світогляду;
- осмислити дискусійну історіографічну проблему про еволюційність чи сталість консервативного політичного світогляду діяча, запропонувати відповідну періодизацію його політичного мислення;
- дослідити роль і місце культурницької складової у громадсько-політичній діяльності В. Липинського;
- проаналізувати ранні історичні праці вченого на предмет часу конституювання у них державницького історіософського підґрунтя та відповідної методології дослідження;
- вивчити й усебічно проаналізувати реальну участь діяча в подіях Української революції 1917 – 1921 рр.;
- здійснити комплексний аналіз сутності державотворчої концепції В. Липинського пореволюційного періоду;
- довести зв'язок наукового світогляду В. Липинського із досвідом його громадсько-політичної діяльності;
- простежити участь діяча у науковому, культурному та різних виявах громадсько-політичного життя української еміграційної спільноти 1920 – початку 1930-их рр.
- скласти якнайповнішу бібліографію наукових та публіцистичних праць мислителя;

Хронологічні рамки дослідження охоплюють першу третину ХХ ст., що обумовлюється часом, на який припадає найбільш активна громадсько-політична та наукова діяльність В.К. Липинського. Однак подекуди ми виходили за межі цих рамок (відповідно до років життя діяча – 1882 – 1931 рр.), зокрема, щоб показати процес становлення його особистості у ранній період.

Теоретико-методологічні засади дослідження складала органічна сукупність базових підходів, принципів і методів дослідження, на які спирається сучасна історична наука. Серед наукових підходів застосовувались синтетичний, системний, антропологічний, міждисциплінарний та персоналізований. Вони забезпечили комплексний усебічний характер дослідження. Наріжними принципами дослідження стали такі: історизму, об'єктивності, всебічності, детермінізму, наступності, системності. Для досягнення поставленої мети і розв'язання означених завдань здійснювалося комплексне використання різноманітних дослідницьких **методів**, як загальнонаукових, так і спеціально-історичних. Серед першої групи провідними стали методи логічного аналізу, проблемно-хронологічний, узагальнення, синтезу, індукції, аналогії. Використані спеціально-історичні методи умовно поділяються на дві групи: традиційні та нетрадиційні. Перша група представлена історико-генетичним, історико-порівняльним, біографічним, умовно-документознавчим, методами текстології та історичної періодизації.

Вони доповнювалися нетрадиційним методологічним інструментарієм, що включав у себе соціально-психологічний, психоісторичний, історико-ситуаційний та метод інтенціоналізму.

Наукова новизна дисертації визначається як самою комплексною постановкою багато в чому нової і важливої проблеми, що досі не була виокремлена як предмет спеціального наукового аналізу, так і конкретними положеннями та висновками. На основі опрацювання великого масиву архівних документів та інших джерел, їх узагальнення здійснено перше в українській історіографії узагальнююче синтетичне дослідження життя, наукової, громадсько-політичної діяльності, а також творчої спадщини В. Липинського у контексті українського національно-визвольного руху першої третини ХХ ст. Завдяки встановленню подій, фактів та відповідних дат удалося відтворити невідомі, маловідомі чи недостатньо досліджені періоди й епізоди життєпису діяча, виправити низку фактологічних неточностей.

Уперше здійснено повний аналіз масиву публіцистики діяча, зокрема підготовленого ним для щоденної української газети «Рада», що дозволило зрозуміти світоглядні підстави мислення В. Липинського на початковому етапі його діяльності. Спростовано поширену серед науковців думку про демократичний характер його поглядів дореволюційної доби та доведено тезу про три провідні концептуальні засади громадсько-політичної діяльності В. Липинського – територіалізм, консерватизм і самостійництво. Запропоновано нову періодизацію еволюції політичного мислення діяча, в основу котрої покладено визначальні критерії його світоглядних уявлень на різних етапах. Значно ширшого висвітлення, ніж досі, дістали такі сторінки громадсько-політичної діяльності В. Липинського, як започаткування руху українців-латинників, участь у культурно-просвітницькому русі.

Із нових позицій проаналізовано науково-історичний доробок ученого дореволюційної доби. Спростовано історіографічний стереотип щодо орієнтації його початкової наукової творчості на народницький методологічний напрям. Доведено, що вже ранні праці історика ґрунтувалися на державницьких за своєю сутністю історіософських засадах та відповідній методології. Вперше повно досліджена проблема співпраці діяча з установами НТШ.

Уперше всебічно висвітлено участь В. Липинського у різних виявах громадсько-політичного життя за часів Української революції 1917 – 1920 рр. Переглянуто усталене твердження науковців про те, що діяч на початковому етапі революції майже не виявляв себе у політиці. Суттєво поглиблено дослідження проблеми започаткування та ідеологічного уґрунтування діячем гетьмансько-монархічного руху. Вперше повно реконструйовано участь діяча у громадському, культурному та науковому житті української еміграції.

Комплексно досліджено творчий доробок В. Липинського. Складено новий, уточнений бібліографічний перелік його праць.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що його матеріали, висновки та положення можуть бути використані при розробленні широкого кола проблем з нової та новітньої історії України, політології, релігієзнавства, читанні лекційних та спеціальних вузівських курсів, укладанні

методичних праць, підручників та популярних нарисів, проведенні наукових конференцій та семінарів з національно-державницької проблематики, а також у діяльності державних органів влади. Крім того, результати дослідження можуть прислужитися для створення та поповнення музейних експозицій, стати підставою для порушення питання перед органами місцевого самоврядування щодо увічнення пам'яті В. Липинського, наприклад, у Полтаві, де діяч виявив себе активно та різноманітною громадсько-політичною діяльністю.

Апробація результатів дослідження. Наукові висновки та результати дослідження апробовано автором на 25-ти міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських та інших конференціях, читаннях, семінарах, «круглих столах», у тому числі протягом останніх років: Міжнародній науковій конференції «Україна в європейському цивілізаційному процесі: проблеми соціальної та інтелектуальної історії» (Дніпропетровськ, 2009); V Міжнародній науково-практичній конференції «Strategiczne pytania światowej nauki. Historia» (Polska, Przemyśl, 2009); XX, XXI, XXII Міжнародній конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2010, 2011, 2012); III, IV Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2010, 2011); V Міжнародних Гуржіївських історичних читаннях (Черкаси, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Український консерватизм: історія, політика, ідеологія та перспектива розвитку» (Київ, 2012); Міжнародній науковій конференції «Суспільно-політична спадщина В'ячеслава Липинського і сучасність» (Луцьк, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Ідеолог української державності – В'ячеслав Липинський: постать на тлі історії» (Київ, 2012).

Публікації. Викладені в дисертації положення та висновки відображені у монографії «В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець» (Полтава, 2012; 36,15 друк. арк.), 22 статтях у провідних наукових фахових виданнях, 16 публікаціях, що додатково відображають результати дослідження загальним обсягом близько 20 друк. арк.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Про нелегке життя і плідну громадсько-політичну та наукову діяльність видатного українського історика, громадського діяча та політика В.К. Липинського створено чималу наукову літературу. Однак серед цього історико-біографічного, політологічного й філософського розвою й досі немає цілісної синтетичної праці, котра всебічно висвітлювала б основні віхи життя діяча, еволюцію його наукових та політичних поглядів. Основною причиною цього є те, що протягом усієї радянської доби на ім'я українського мислителя з польським корінням було накладено ідеологічне тавро буржуазного націоналіста, а разом із ним і табу на вивчення його біографії й творчої спадщини. Парадоксальна ситуація склалася й у польській науковій думці, де до недавнього часу це ім'я сприймалося як ім'я ренегата.

Відкриття доступу до відповідних архівних джерел, а також зняття ідеологічних заборон після проголошення незалежності України, започаткувало й об'єктивне відтворення українського національно-визвольного руху початку ХХ ст., історії української міжвоєнної еміграції, котре вивело на історичний горизонт сотні навмисне замовчуваних їх діячів. У результаті до історіографічного вжитку було запроваджено десятки раніше недоступних для вітчизняних дослідників видань, зокрема й присвячених В. Липинському, що їх було створено зарубіжними, переважно українськими вченими.

Українське зарубіжне липинськознавство можна поділити на два часові й змістові історіографічні блоки. Перший представлений працями соратників та сучасників В. Липинського, що побачили світ як за життя діяча, так і у перші роки після його смерті. Засновником липинськознавства вважається Д. Дорошенко, котрий у праці «Огляд української історіографії» вперше схарактеризував державницьку вітчизняну історичну школу й особливо високо оцінив доробок її найяскравішого представника – В. Липинського, який, на його думку, поряд із працями М.С. Грушевського є «найціннішим здобутком української історичної думки новіших часів»¹.

Ще за життя В. Липинського побачили світ і праці, присвячені безпосередньо видатному діячеві. Це розвідки Д. Дорошенка та О. Назарука, котрі проаналізували національно-державницьку ідеологію діяча. Д.

Ще за життя В. Липинського побачили світ і праці, присвячені безпосередньо видатному діячеві. Це розвідки Д. Дорошенка та О. Назарука, котрі проаналізували національно-державницьку ідеологію діяча. Д.

Після смерті діяча Д. Дорошенко вмістив у «Наукових записках» УНІ-Б некролог, де подавалися основні життєві віхи В. Липинського як науковця та громадсько-політичного діяча². 1934 р. він же надрукував у «Польсько-українському Бюлетені» статтю³, що стала відповіддю на допис польського публіциста неоконсервативного напрямку А.-М. Бохенські, опублікованому раніше у тому ж часописі⁴. Бохенські з позицій власного національного інтересу шукав відповідь на питання: наскільки значною була втрата для польського суспільства такого діяча, як В. Липинський.

Д. Дорошенко вважав, що його візаві припустився низки хибних висновків, починаючи вже від самої невдалої її назви. Бохенські порівняв В. Липинського з французьким теоретиком монархізму Ш. Моррасом. Однак сам визнавав, що епітет «український Моррас» є не зовсім слушним, оскільки останній був ще й прибічником інтегрального націоналізму, а В. Липинський, як відомо, поборював цей напрям. Д. Дорошенко спростовував думку А.М. Бохенські, що В. Липинський став політичним українцем з причини власного «комплексу меншовартості», контраргументуючи, що подібне могло б бути, якби мова йшла про прилучення до верстви або ідеології панівної, тимчасом як у випадку з В. Липинським мало місце зворотне. Єдине в чому Д. Дорошенко погоджується з А.М. Бохенські, так це із його висновком про безумовний вплив, який би мав В. Липинський на політичний правий рух у Польщі, якби не перейшов до українського табору.

У перші роки по смерті діяча була створена низка статей, частина яких увійшла до спеціального збірника. У них підкреслювалася роль мислителя у

Dorošenko D. V. Lipinsky (Ein Nachruf) / D. Dorošenko // Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen institutes in Berlin. – Berlin, Leipzig: Walter de Gruytes & Co, 1931. – Band III. – S. 157 – 166.

Doroszenko D. Waclaw Lipiński: Kilka wspomnień i uwag / D. Doroszenko // HUS. — 1985. — V. IX. — № 3/4. December. — Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj. — P. 466 – 477.

Bocheński A.M. Ukraiński Maurras / A.M. Bocheński // Ibidem. – P. 454 – 465.

Усі ці праці відіграли важливу роль у становленні липинськознавства, однак частині з них притаманна надмірна апологетизація й певний схематизм в оцінці вчення діяча, що пояснюється приналежністю багатьох їх авторів (як-от: О. Назарук, А. Монтрезор, І. Мірчук, В. Залозецький та інші) до гетьмансько-монархічного табору української еміграції. Тож ці публікації мали на меті ще й пропаганду ідеології В. Липинського в емігрантському середовищі.

Після Другої світової війни серед науковців українського зарубіжжя спостерігається посилення інтересу до постаті та ідей В. Липинського. Розвідки цієї доби належать до другого часового й концептуального історіографічного блоку. З відстані кількох десятиліть ученим було легше об'єктивно оцінювати постать В. Липинського. Але у цей час вони ставили переважно науково-популяризаторські завдання з огляду на табу, накладене на ім'я діяча в радянській науці, та недостатній аналіз липинськіани в діаспорному українознавстві. Звідси – орієнтація учених на накопичення джерельної бази та реконструкція на її основі біографії діяча.

Особливо слід виділити монографію гетьманця В. Босого⁵, розлогу статтю Я. Пеленського⁶. В. Босий у своїй роботі подавав короткий життєпис В. Липинського, огляд головних його праць, проаналізував теорію вченого про класократичну монархічну державну модель. Цю працю можна назвати першою спробою комплексного дослідження, однак обмежене коло документальних джерел, на яких вона базувалася, не дали можливості їй прибрати статусу ґрунтовної студії. Цією ж хибою страждала більшість тодішніх наукових розвідок із нашої проблеми.

Окремо слід виділити праці І. Лисяка-Рудницького, присвячені як поглядам діяча, так і сторінкам його життя. У першій із названих статей автор

Босий В. Вячеслав Липинський – ідеолог української трудової монархії / В. Босий. – Торонто: З друкарні Українського робітника, 1951. – 160 с.
Пеленський Я. Вячеслав Липинський / Я. Пеленський // Збірник «Української літературної газети» за 1956 р. – Мюнхен, 1957. – С. 197 – 213.

Наступним етапом у вивченні постаті та доробку вченого було створення 1963 р. Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського у Філадельфії (СЄДІ), де концентрувалися відповідні матеріали, зокрема архів діяча від 1918 р., придбаний ще за його життя митрополитом Шептицьким. У 1973 р. СЄДІ започаткував видання серії «В'ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії», що мала складатися з 25-ти томів трьох серій. До 2003 р. світ побачили 8 томів. Уже після 1991 р. до цього проекту приєднався Інститут української археографії НАН України. В серії «Студії» світ побачив один том, про який ще йтиме мова.

Історіографію зарубіжного українського липинськознавства післявоєнного періоду суттєво поповнили дослідження Р. Залуцького, Є. Пизюра, Я. Пеленського⁷. Знаковими подіями у розробленні теми стали наукові конференції, проведені до сторіччя діяча 1982 р. у Кембриджі та Гарварді з виданням їх результатів у спецвипуску наукового збірника «Harvard Ukrainian Studies», де студіювалися переважно політичні й соціальні погляди вченого.

Залуцький Р. Листування В'ячеслава Липинського у західних архівах / Р. Залуцький / В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів» . Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1 (А-Ж) – К.: Смолоскип, 2003. – С. 33 – 81; Пизюр Є. Вячеслав Липинський і політична думка західного світу / Є. Пизюр // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – № 9. – С. 103 – 115; Пеленський Я. В. Липинський — засновник державної школи в укр. історіографії // УІЖ. —К., 1992. – №2. – С. 139 – 141.

Науковцями українського зарубіжжя була започаткована дискусія про еволюційність чи сталість поглядів В. Липинського. Зокрема, Л. Білас стверджував, що зміна політичних поглядів діяча була незначною і протягом усього свого життя він дотримувався консервативно-монархічного світогляду, а ідеї демократії були йому чужими⁸. Іншу точку зору відстоював Я. Пеленський, котрий визначав дореволюційний період у житті В. Липинського як демократичний, а формування його консервативних поглядів пояснював впливом розчарувань поразкою національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. На початку 1990-их рр., він запропонував відповідну періодизацію еволюції світогляду діяча, що включала три періоди: ранній (демократичний) – 1908 – 1919 рр., консервативно-монархічний (гетьманський) – 1919 – 1929 рр., незалежно консервативний з орієнтацією на майбутню українську конституанту як найвищий легітимний орган – 1929 – 1931 рр. На наш погляд, ця

Білас Л. В. Липинський і «територіалізм» / Л.Р. Білас // Сучасність. – Мюнхен, 1962. – № 2. – С. 95 – 111, № 3. – С. 61 – 72; його ж: Краків, Женева і філіяція «Кричевського»: До родовідної мислення Липинського / В.Липинський. Твори, Т. 2. – Філадельфія, 1980. – С. XVII – ХCVIII.

Обидва періоди української зарубіжної історіографії проблеми були плідним. Але для зазначених праць притаманні дві вади. Перша – це майже обов'язкове відображення політичних поглядів автора, а друга, особливо суттєва – відсутність у їх джерельній базі вітчизняних архівних документів, що значно обмежувало можливості наукового пошуку й об'єктивного висвітлення відповідних проблем.

У підрадянській Україні ім'я В. Липинського було фактично викреслене з кола наукових студій. Єдиною розвідкою, присвяченою науково-історичному доробку вченого, була стаття П. Клименка, в якій аналізувалася праця «Україна на переломі». У ній автор відмовляв В. Липинському в науковості й об'єктивності та закидав схематизм у трактуванні історичного процесу.

Лише з кінця 1980-их рр. було відновлено вивчення творчого доробку та біографії діяча на Батьківщині. Першим науковим заходом відповідної тематики у незалежній Україні стала конференція «В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна» (1992 р.), праці котрої опубліковані як один із томів серії «Студії», започаткованої СЄДІ. Розвідки вітчизняних науковців, представлені на цій конференції, поділялися на кілька тематичних блоків. Теоретичну спадщину діяча (його історіософію, філософські, політологічні та правові погляди) проаналізували Ю. Вільчинський, Н. Яковенко, В. Потульницький, М. Попович та інші. До цього

Відтоді проведено чимало відповідних наукових конференцій⁹. Як свідчить аналіз публікацій, увагу вчених насамперед привертає оригінальність мислення В. Липинського, що яскраво виявилася в його творчості. Однак, за слушним зауваженням Я. Дашкевича, «біографією, атмосферою його життя займаються рідко». Тому кількість розвідок, присвячених спадщині діяча,

В'ячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення: Матеріали міжнародної конференції, 26-27 квітня 2007 р. / А. Г. Шваб (уклад); Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2007. – 569 с.; В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні: Матеріали наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 р.) / В. Арістова (заг. ред.); Національний транспортний ун-т. – К.: НТУ, 2007. – 72 с.; Матеріали міжкафедрального круглого столу, присвяченого 125-річчю з дня народження В.К. Липинського (17 квітня 2007 р.) // Філософські семінари. – Вип. 6. – Полтава: ПолтНТУ, 2007. – 159 с.

У першому блоці до найбільш поважних слід віднести монографію К. Галушка, в якій автор студіює консервативні ідеї В. Липинського, здійснюючи

Різними аспектами історичної концепції вченого присвячені розвідки В. Смоля та В. Рички, Ю. Терещенка, С. Гелея, В. Степанкова. Сучасні

Проблемі висвітлення українською еміграційною пресою міжвоєнної доби історії консервативно-монархічного руху, ідеологом якого був В. Липинський, присвячена монографія Д. Колісника. Аналізові релігієзнавчих

Аналізу наукового доробку діяча присвячена й низка дисертаційних досліджень, захищених переважно з політологічних і філософських спеціальностей. Кілька робіт захищені в галузі історичних наук. Але

У 2001 р. історики Ю. Терещенко, Б. Андрусин, Г. Папакін, Т. Осташко зніціювали створення Всеукраїнської громадської організації «Союз Гетьманців-Державників», одним із напрямів діяльності котрої є популяризація політико-ідеологічної доктрини українського консерватизму. На слушну думку

Дещо меншу увагу дослідники приділили вивченню окремих сторінок діяльності та біографії В. Липинського. До найбільш уважних дослідників проблеми належить Т. Осташко, котра вивчає гетьманський рух в еміграції, а між тим і місце у ньому його ідеолога. Їй же належить і авторство розлогої

Заслугою І. Гирича є аналіз громадсько-політичних та наукових взаємин діяча з М. Грушевським, відтворення різних напрямів дореволюційної громадсько-політичної діяльності В. Липинського, а також спроба одного з перших біографічних нарисів про нього. Зовнішньополітичні погляди та

Життя В. Липинського в часі його навчання у Житомирській гімназії спробував відтворити Р. Кондратюк¹⁰, однак припустився низки фактографічних помилок. Розвідки тематичного липинськознавства, що відтворюють його взаємини з іншими видатними сучасниками підготував Ю. Терещенко¹¹.

Спробу реконструювати різні сфери діяльності В. Липинського здійснила І. Передерій¹².

Сучасна польська історіографія проблеми малорепрезентативна¹³. В ній слід відзначити появу праці Б. Ганцажа, що є лінійною оповіддю біографії з уже друківаних джерел і досліджень, а також подає деякий невідомий архівний і нарративний матеріал, введений автором уперше до наукового обігу. Праця

Кондратюк Р. Вячеслав Липинський – видатний український історик і політолог: (житомирські сторінки життя) / Р. Кондратюк. – Житомир: Журфонд, 1994. – 12 с.

Терещенко Ю. Вячеслав Липинський та Іван Франко / Ю.І. Терещенко // Вісник Львівської комерційної академії – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 2, ч. 2/3. – С. 3 – 10; його ж. Вячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 91 – 126.

Передерій І.Г. Вячеслав Липинський як співробітник першої української щоденної газети «Рада» (1908 – 1914 рр) // УІЖ. – К., 2011. – № 1. – С. 71 – 90; її ж. Український науковий інститут у Берліні та Вячеслав Липинський (до 130-річчя з дня народження) // УІЖ. – К., 2012. – № 2. – С. 98 – 113 та ін.

Дільонгова Г., Філіпович М. Вацлав Липинський – співзасновник і редактор «Przeglądu Krajowego» / Г. Дільонгова, М. Філіпович // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина... – С. 68 – 75; Gancarz B. “My, szlachta ukraińska...” Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Kraków: Arcana, 2006. – 330 s.

присвячена дореволюційній добі життя В. Липинського, однак автор зовсім не використовує у ній документальні джерела українських архівосховищ.

Отже, аналіз історіографії показав, що незважаючи на потужний масив існуючої наукової літератури в галузі липинськознавства, створеної вітчизняними та зарубіжними вченими, можемо зауважити у ньому суттєву прогалину – відсутність повної синтетичної праці, присвяченої життю, діяльності та творчості одного з найвидатніших українських мислителів ХХ ст. Залишається актуальним здійснення комплексного, системного погляду на вченого, дипломата, політика, висвітлення недостатньо досліджених епізодів, періодів його життя й діяльності, виправлення низки фактографічних помилок його біографії. Крім того, необхідно ще раз порушити й проаналізувати деякі дискусійні наукові проблеми, зокрема питання еволюції світогляду В.

Липинського, часу конституювання його державницької історіографічної концепції.

1.2. Характеристика джерельної бази

У дослідженні громадсько-політичної діяльності та наукової творчості В. К. Липинського ми залучили велике коло як уже опублікованих, так і досі невідомих чи неопублікованих джерел. Використаний джерельний комплекс дисертації класифікується з урахуванням специфіки дослідження проблеми. Відповідно до загальноприйнятої джерелознавчої класифікації його слід поділити на дві основні групи: джерела документального характеру (документи державних органів влади, громадських, політичних та культурно-просвітницьких організацій тощо) та наративні документи (епістолярій, щоденники, записники, мемуари тощо). Ці групи джерел за місцем зберігання поділяються на опубліковані та архівні.

Серед **опублікованих документальних джерел** одним із найбільш значущих для вивчення життя та діяльності В. Липинського став його *епістолярій*, а також листування близьких до нього діячів, соратників та опонентів у різні періоди життя. Найбільший масив епістолярію В.

Липинського, а також інших документів його особистого архіву зберігається у фондах Українського католицького університету в Римі та СЄДІ імені В.

Липинського у Філадельфії. Цей особистий архів діяча ще за його життя викупив митрополит А. Шептицький для Національного музею у Львові. Після тривалих перипетій архів потрапив до сховища УКУ в Римі. У 1950-их рр. частина цих документів була скопійована засновниками СЄДІ. Філадельфійські архівні документи частково опубліковано. Після проголошення незалежності

Протягом останніх двох десятиліть вітчизняними науковцями здійснювалася публікація епістолярію В.К. Липинського, що зберігається в українських архівосховищах. 186 листів (як уже публікованих раніше, так і

При підготовці дисертації нами також використовувалося опубліковане листування діячів, так чи інакше пов'язаних із В. Липинським. Воно допомогло

Серед **опублікованих документів**, крім епістолярію, нашу увагу привернули різноманітні тематичні збірники¹⁴.

Основою джерельної бази дисертації є, насамперед, **архівні матеріали**, значну частку яких уперше введено до наукового обігу. Всього було опрацьовано понад 50 архівних фондів 11-ти архівосховищ: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Центрального державного історичного архіву України у Києві, Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Держархіву Житомирської області, Держархіву Полтавської області, Держархіву міста Києва, Відділу рукопису та фонду текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Волинського краєзнавчого музею.

Серед нарративних документальних матеріалів, віднайдених у архівах, найчисленнішим є епістолярій, як самого В. Липинського, так і близьких до нього діячів. Щодо невідомого досі листування В.К. Липинського, то таке нам пощастило віднайти у ЦДАВОВУ. Воно відклалося в особових фондах діячів, із якими В. Липинський підтримував товариські стосунки чи з якими його єднало спільне поле діяльності. Так, у фонді історика української культури Д.

Антоновича (3956) є два неопубліковані листи В. Липинського до нього. Вони інформують про наукову співпрацю двох учених, а також зачіпають політичні

проблеми української еміграції. Ще один лист стосовно дипломатичної сторінки життя діяча відклався в особовому фонді представника уряду УНР за кордоном М.М. Василька (4456).

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2 т., 3 ч. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006; Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: У 2 т. / Упоряд. І.М. Гнатишин, О.С. Кучерук, О.О. Маврін. – К.: Український письменник, 2008; Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали / Співголови редкол.: Ю.А. Левенець, В.А. Смолій; упоряд. Б.С. Лозицький, О.В. Бажан, С.І.Власенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 926 с.; Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття: програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін.. – К.: Консалтинг, 1993. – 336 с.

В. Липинський в еміграції листувався і з різноманітними культурно-просвітніми, освітніми та науковими установами. Його епістолярій до Українського вільного університету в Празі зберігається у фонді 3859 («Український вільний університет у Празі 1921 – 1945 рр.»), до Ліги української культури – у фонді 4465 («Колекція окремих документів, матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб»), до Українського громадського допомогового комітету в Австрії – у фонді 4352 («Український громадський допомоговий комітет в Австрії. 1921 – 1924 рр.»).

У підготовці нашої праці нам прислужився ЦДІАУЛ. Зокрема, у фонді НТШ (ф. 309) удалося віднайти невідомий досі надзвичайно цікавий лист із документальними додатками, адресований до львівського історика І. Кревецького у 1926 р. Він дозволяє відтворити маловідому сторінку дипломатичної діяльності В. Липинського, пов'язану з його спробами зберегти для Української держави кошти п'ятдесятимільйонного військового фонду. Весь згаданий епістолярій був нами вперше злучений до наукового обігу.

В особовому фонді О. Назарука (ф. 359) є листування В. Липинського з різними діячами, організаціями та установами доби еміграції. Крім того, там зберігається епістолярій Назарука з діячами гетьманського руху – М. Кочубеєм, А. Монтрезором, В. Залозецьким, Л. Сідлецьким, О. Скорописом-Йолтуховським, С. Шеметом, а також його записники, документи, що відтворюють діяльність УСХД, ідеологом котрого в еміграції був В.К.

Липинський. У фонді К. Студинського (ф. 362) є листи, що відображають різні сторінки діяльності В. Липинського. Зокрема, лист К. Студинського до Б. Лепкого від 1909 р. відбиває історію часопису «Przegląd Krajowy».

Неопублікований епістолярій В. Липинського зберігається й у ЦДАГОУ. Це листи як до окремих осіб, так і до різноманітних установ, організацій, пресових органів (академічного товариства при УНІ-Б, редакції газети «Українське життя», Українського Академічного Комітету в Празі). Він стосується періоду еміграції і відклався у фонді 269 («Колекція документів «Український музей в Празі», кінець XIX ст. – 1948 р.»).

Епістолярій діяча зберігається в ІР НБУВ. Із неопублікованих листів інтерес становлять ті, що написані у 1911 – 1913 рр. до завідувача книгарні «ЛНВ» у Києві (ф. 246 «Літературно-науковий вісник»). Вивчення їх змісту допомогло у дослідженні наукової діяльності В. Липинського, а також провадження діячем культурно-просвітницької роботи серед селянства.

Із листування близьких до В. Липинського осіб інформативним для з'ясування історії його видавничої та просвітницької діяльності дореволюційного періоду є епістолярій Є. Чикаленка та В. Доманицького (ф. 44 «“Рада” (1906 – 1914 рр.): Українська щоденна газета. Колекція архівних документів редакції»). Не менш цікавим виявилось й листування з фонду Грушевських (1235) ЦДІАУК. Окремі епістоли, писані до українського історика М. Грушевського В. Герасимчуком, Ф. Матушевським, проливають світло на деякі обставини життя і діяльності В. Липинського протягом 1905 – 1909 рр.

Епістолярна спадщина В. Липинського та інших діячів, з котрими він співпрацював у дореволюційний період, зберігається також у ВР ФТІЛШ. Для

нашого дослідження виявилось актуальним вивчення фондів В. Доманицького (47) та Г. Хоткевича (62). Вони дало змогу відтворити реальну участь В. Липинського у підготовці до друку 2-го видання «Історії України – Русі» М. Аркаса. Щоправда, частина цього листування опублікована у спеціальному виданні, присвяченому 100-літтю виходу книги¹⁵.

Архівні джерела, які відображають різні сторінки життя й діяльності В. Липинського, не вичерпуються епістолярієм. Документи, котрі проливають світло на дореволюційний період його життя, містяться відразу в кількох архівних установах. Зокрема, про роки навчання майбутнього мислителя в Житомирській гімназії (1893 – 1898 рр.) розповідають матеріали з фонду 72 («Житомирська перша чоловіча гімназія») Держархіву Житомирської області. Вони допомогли з'ясувати можливі впливи педагогів, оточення, культурного середовища на становлення особистості В. Липинського. Про деталі його навчання у Першій київській гімназії (1900 – 1902 рр.) дізнатися допомогли документи з фонду цього навчального закладу 108 («Перша чоловіча гімназія») у Держархіві м. Києва. Там, зокрема, зберігається й особова справа учня Липинського Вацлава-Вікентія-Казимира-Сильвестра-Антонія Казимировича, що досі не була відома дослідникам постаті діяча. Цей документальний масив допоміг установити чітку хронологію здобуття освіти діячем у трьох гімназіях України. Зокрема, саме там вдалося віднайти свідцтво про закінчення В. Липинським Луцької шестикласної прогімназії, а також низку інших документів з цього навчального закладу, що засвідчують високий рівень успішності юного гімназиста у той час. Надзвичайно прислужився численний документальний матеріал зі згаданого фонду й для реконструкції останніх гімназичних років діяча. Він допоміг у з'ясуванні рівня успішності, наполегливості у навчанні, становленні особистісних якостей молодого людини.

Документальний матеріал стосовно діяльності В. Липинського як члена київської «Просвіти» ми віднайшли у відповідному фонді 114 ІР НБУВ. Документи стосовно видавничої праці діяча протягом 1909 р, зберігаються у ЦДІАУК – відповідно ф. 275 («Київське охоронне відділення») і ф. 295 («Київський тимчасовий комітет у справах друку»). Наукове співробітництво В. Липинського з НТШ у Львові відображає фонд товариства 309 у ЦДІАУЛ. У ньому збереглися протоколи засідань історико-філософської секції НТШ та її археографічної комісії, у яких брав участь учений-початківець.

Окремі сторінки військової кар'єри В. Липинського відтворювалися за допомогою документів, що зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. Деякий матеріал з часу перебування В. Липинського протягом 1915 – початку 1918 рр. на Полтавщині, зокрема його участі в діяльності Української військової громади, міститься у ф. 1057 («Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів, м. Полтава Полтавської губернії») Держархіву Полтавської області. Завдяки цим документам удалося довести національний характер згаданої громади, що ймовірно було заслугою саме В. Липинського. А

«Історія України – Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким . 1906 – 1909 роки. / Упоряд., вступ та коментарі І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с.

фонд 1066 («Полтавська окружна по виборах до Установчих зборів комісія, м. Полтава Полтавської губернії. 1917 р.») цього ж архіву проливає світло на участь УДХП, ідеологом котрої був В. Липинський, у виборах до Всеросійських Установчих Зборів. Полтавський період у житті В. Липинського відбиває й низка документів ЦДАВОВУ з ф. 907 («[HYPERLINK "http://tsdavo.org.ua/4/stocks/62542138/"](http://tsdavo.org.ua/4/stocks/62542138/) Полтавська міська комісія по виборах до Українських Установчих зборів, м. Полтава»).

Низка документів, які відображають військову службу діяча як офіцера російської армії, знаходяться у фондах ВКМ. Величезний обсяг матеріалів, котрі допомогли реконструювати дипломатичну сторінку діяльності В.

Липинського в добу Української держави П. Скоропадського та Директорії УНР зберігається у кількох архівних установах. Чи не найбільше їх у ЦДАВОВУ. Вони зосереджені у фондах відповідних Міністерств Закордонних Справ (ф. 3766, 3696), а також фондів окремих українських посольств за кордоном – у Австро-Угорщині (ф. 3198), Німеччині (ф. 3077), Угорщині (ф. 3518). Документальний матеріал про різноманітні сторінки діяльності українського амбасадора у Відні ми також віднайшли у фондах ЦДІАУЛ (ф. 581, 359, 309) та ЦДАГОУ (ф. 269).

Лева частка документів у вітчизняних архівах належить до еміграційного періоду життя діяча. Щоб відтворити його участь у науковому житті української еміграції нами були вивчені документи фондів кількох архівів. Про членство діяча в УІФТ у Празі ми черпали інформацію з таких архівних фондів: ЦДАВОВУ – ф. 4372 («Українське історико-філологічне товариство в Празі. 1923 – 1944»), ЦДАГОУ – ф. 269. Про спроби української еміграції залучити В. Липинського до викладацької роботи в закордонних українських вишах розповідають документи з фондів 3859 («Український вільний університет у Празі 1921 – 1945 рр.»), 4158 («Український науковий інститут у Берліні» у ЦДАВОВУ та фонду 269 у ЦДАГОУ. Про політичну діяльність В. Липинського як ідеолога гетьманського руху значний масив документального матеріалу зберігається у фондах 309 ЦДІАУЛ, 4465 ЦДАВОВУ, 269 ЦДАГОУ. Надзвичайно потужний масив цікавої для дослідника інформації міститься в особових архівних фондах діячів, з якими В. Липинський співпрацював. Це фонди ЦДАВОВУ (ф. 3807 – А. Жук), ЦДІАУЛ (ф. 367 – Б. Ярошевський, ф. 368 – С. Томашівський, ф. 360 – В. Старосольський, ф. 359 – О. Назарук).

Важливим джерелом нашого дослідження стала *мемуаристика*. Ранній період з життя В. Липинського, що відносить до гімназичної пори навчання і початків громадсько-політичної діяльності, допомогли відтворити спогади його однокласника у Житомирській гімназії І. Феценка-Чопівського, а також М. Галагана, котрий, як і Липинський брав активну участь у середньошкільних

Ще один важливий блок джерел становлять *періодичні видання* (газети, журнали, бюлетені) – українські, польські, російські. Це вітчизняна дореволюційна преса, видання доби визвольних змагань, а також українські еміграційні часописи. Нами опрацьовувалася періодика не лише різноманітного походження, а й різної орієнтації (національно-демократична, соціалістична, територіалістична, вшехпольська, проімперська, консервативно-католицька, прогетьманська, націоналістична, позапартійна). Серед дореволюційної преси нам особливо прислужилися видання, з котрими В. Липинський співпрацював чи дискутував, – «Рада» (К., 1908 – 1914 pp.), «Przegląd Krajowy» (К., 1909 p.), «Украинская жизнь» (М., 1912), «Dziennik Kijowski» (К., 1908 – 1912 pp.). Завдяки їм удалося уточнити бібліографію праць діяча. Для відтворення його наукової діяльності та творчості цього часу прислужилися часописи НТШ: «ЗНТШ», «ЛНВ», «Хроніка НТШ».

Діяльність В. Липинського та очолюваної ним УВГ у Полтаві дістали своє відображення у місцевій пресі: «Вісник Полтавського губерньського громадського комітету» (Полтава, 1917), «Полтавский день» (Полтава, 1917). За часописом «Книгарь» (К., 1917 – 1918) удалося встановити назву невідомої досі брошури українців-латинників, серед авторів якої був В. Липинський. Дипломатичну працю діяча допомогли відтворити такі видання, як «Відродженне» (Відень, 1918), «Державний вісник» (К., 1918), «Нова Рада» (К., 1918) та ін.

Дослідити політичну боротьбу, котра точилася на сторінках еміграційної та західноукраїнської преси, і зрозуміти місце у цій боротьбі гетьмансько-монархічного табору стало можливим завдяки опрацюванню таких часописів, як «Українське слово» (Берлін, 1921 – 1922), «Українська трибуна» (Варшава, 1921 – 1922), Тризуб (Париж, 1925 – 1931), «Нова Зоря» (Львів, 1926 – 1929), «Нова Україна» (Прага, 1925), «Збірник Хліборобської України» (Прага, 1931 – 1933), «Хліборобська Україна» (Відень, 1920 – 1925), «Бюлетень Гетьманської управи» (Берлін, 1929 – 1931) та ін. Усього нами було вивчено майже чотири десятки назв періодичних видань. Повні комплекти чи окремі примірники деяких із них (зокрема, й рідкісних) ми віднайшли у ф. 15 («Колекція журналів, газет і бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном. ХІХ – поч. ХХ ст.») ЦДАЗУ.

Одним із найпотужніших блоків джерел цього дослідження стали, безумовно, *праці В. Липинського* – наукові та публіцистичні. Саме опрацювання і всебічний аналіз публіцистики діяча дозволив зрозуміти еволюцію його політичного світогляду. Вивчення науково-історичних праць мислителя дало підстави спростувати деякі історіографічні стереотипи, котрі утвердилися протягом кількох останніх десятиліть стосовно історіософського та методологічного підґрунтя його творчості. Найбільш повний на сьогодні перелік праць В. Липинського поданий в окремому додатку наприкінці дисертації.

Усі зазначені групи джерел, доповнюючи одна одну, дозволили всебічно висвітлити життя, діяльність і наукову творчість видатного українського діяча польського походження В.К. Липинського. Завершуючи огляд залученої до

написання дисертації джерельної бази, зауважимо таке. Авторів не вдалося попрацювати із закордонними архівними збірками – СЄДІ (Філадельфія) та УКУ (Рим). Друга, як уже зазначалося, взагалі не є доступною на сьогодні для дослідників. Значна частина матеріалів першої, що є вже опублікованою, була нами ретельно вивчена. Звичайно, згадані архівні збірки ще містять цінний матеріал стосовно життя, творчості та політичної діяльності В. Липинського. Однак, на наш погляд, він навряд чи може внести кардинальні корективи у тлумачення окремих періодів біографії діяча.

1.3. Методологія дослідження

Під час роботи з різноманітними історичними джерелами та науковою літературою була застосована відповідна методологія дослідження. Без вдало дібраного методологічного інструментарію написання наукової студії неможливе. Комплексний синтетичний характер цієї роботи вимагав органічного поєднання відповідних наукових підходів, принципів і методів.

Використані у дослідженні **наукові підходи** визначалися, насамперед, постановкою провідної проблеми. Серед них провідними були системний, синтетичний, антропологічний та міждисциплінарний, кожен із яких дозволив цілісно розкрити проблему місця постаті В. Липинського у громадсько-політичному та науковому житті України й української еміграції першої третини ХХ ст. При цьому орієнтиром виступала концептуальна стратегія культурно-інтелектуальної історії, яка передбачає врахування поряд із переліченими, також і персоналізований підхід. Згідно з ним, увага зосереджувалася не лише на аналізі різноманітних інтерпретативних моделей наукових та політологічних теорій В. Липинського, а й на процесі їх творення, тобто на дискурсивній практиці дослідника, виявленні впливу на його діяльність численних ідейних, соціальних і психологічних чинників. На актуальність такого напрямку в розвитку грушевськознавства вказував В. Тельвак¹⁶. Ми вважали доцільним такий підхід і стосовно постаті та спадщини В. Липинського.

Із підходами тісно пов'язані **принципи наукового пізнання**, котрі прийнято розглядати як певні правила та вимоги, що виконують, насамперед, регулятивні функції у гносеологічному процесі. До провідних принципів, без котрих неможливо було б здійснити дане дослідження, належать принципи історизму, об'єктивності, всебічності, детермінізму, наступності та системності.

Принцип історизму передбачає, що будь-який предмет історичного дослідження має висвітлюватися у розвитку. Його дотримання дало можливість виявити провідні процеси та історичні явища, в умовах яких жив, діяв і творив В. Липинський. Адже історичне тло завжди відіграє визначальну роль у діяльності будь-якої визначної постаті, є своєрідним рушієм її вчинків, напрямів активності, а також підґрунтям формування її світоглядних

Базілевський М. Вячеслав Липинський (із циклу «На грані двох епох») / М. Базілевський / У кн.: Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – С. 41 – 58.

переконань. Для В. Липинського його історична епоха не була надто сприятливою у сенсі сприйняття широким загалом створених ним ідей та теорій. Він ішов не за більшістю, а, навпаки, намагався запропонувати такі напрямні розвитку українського суспільства, котрі багатьом його сучасникам були незрозумілі. Тим не менше, вивчення історичного тла дозволило з'ясувати підвалини світогляду мислителя, причини, що спонукали його до тих чи інших дій у конкретних історичних обставинах. З цих позицій вдалося, наприклад, співвіднести започаткований діячем рух українців-латинників із загальним українським національно-визвольним рухом, або ідеї самостійництва, консерватизму й монархічної форми влади, котрі відстоював В. Липинський у дореволюційний період, із поширеними тоді серед очільників українства ідеями автономізму, федералізму та соціалізму. Методологічні вимоги принципу історизму також допомогли виокремити у процесі формування та трансформування політичного мислення діяча окремі періоди, визначитися з їхніми часовими інтервалами.

Принцип об'єктивності вимагає неупередженого висвітлення проблеми, подолання суб'єктивних помилок та впливу інтересів, не пов'язаних із досягненням наукової істини. Він передбачає критичне ставлення до історичних джерел, залучених у дослідницький процес, з метою відшукування у них об'єктивного змісту. Усвідомлення того, що окремі джерела (епістолярій, мемуаристика, політична періодика) завжди позначені певним суб'єктивізмом, орієнтувало на уникнення категоричності та прагнення до безпристрасної й незаангажованої інтерпретації подій.

Принцип детермінізму, як відомо, звертає увагу дослідників на обумовленість історичних подій і вимагає розкривати причинно-наслідкові зв'язки, чинники, що спричиняли те чи інше явище. У дослідженні ми керувалися даним принципом, визначаючи множинність причин по досить широкому спектру суспільних відносин кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., які так чи інакше впливали на погляди та різні сфери діяльності В. Липинського.

Відштовхуючись від **принципів системності та всебічності**, автором вивчалися практично всі поставлені у дослідженні завдання, адже тільки у взаємозв'язку та взаємообумовленості можна було зрозуміти сутність політичної діяльності, наукових концепцій, громадської та культурної активності видатного українського діяча. Наприклад, досвід його громадсько-політичної діяльності накладав безпосередній відбиток на зміст та оригінальність пропонованих ученим історичних та політологічних теорій. Ці ж принципи лягли в основу вивчення спадщини В. Липинського – його наукових творів та публіцистики, що дозволило спростувати історіографічні стереотипи щодо еволюції його політичного та історичного мислення. Принцип системності став головним і при визначенні структурних елементів світогляду діяча (котрий розглядався як цілісна система) на різних етапах його діяльності.

Принцип наступності дозволив вивчити історіографію досліджуваної проблеми з урахуванням кількох ключових історіографічних періодів і проаналізувати трансформацію поглядів учених, викликаних змінами політичних епох. З ним тісно пов'язаний принцип **історіографічної традиції**, відповідно

до якого ми враховували результати попереднього наукового вивчення поставлених у дисертації проблем.

Зазначені принципи наукового пізнання тісно пов'язані з методами дослідницької практики. У дисертації основою методичного інструментарію стали **загальнонаукові методи**: проблемно-хронологічний, логічного аналізу, історичний, узагальнення, синтезу, індукції, аналогії, актуалізації.

Проблемно-хронологічний метод передбачає розчленування широких тем на низку вузких проблем, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності. Він був покладений в основу структури дослідження. Життя та діяльність В. Липинського розглядалася нами у хронологічній послідовності, однак при цьому виділялися найважливіші вузлові питання, що визначали характер цієї діяльності, її стратегічну лінію. Завдяки цьому вдалося показати персоналію видатного діяча у всій її багатогранності, різновекторній активності. Цей же метод допоміг відтворити невідомі раніше події у житті В. Липинського, важливі з точки зору їх політичного та наукового значення.

Методи логічного аналізу та історичний стали наскрізними для всієї дисертації. Як відомо, вони виступають у пізнавальній діяльності у своїй діалектичній єдності та протилежності. Об'єктивною онтологічною основою історичного та логічного методів є те, що функціонування і розвиток об'єктів реальності відбувається у просторі і часі. Отже, всяка реальність на будь-якому етапі існування виявляє себе як певна даність, з одного боку, а також має власну історію виникнення, розвитку – з іншого. Тому всякий історичний феномен повинен вивчатися синхронно та діахронно, тобто у просторовому та часовому вираженнях. Логічний метод розкриває рух об'єкта у просторі, «за горизонталлю». Історичний метод відображає рух об'єкта в інтервалах часу «за вертикаллю». У змістовому аспекті історичний метод розкриває конкретний світ явищ, а логічний – їхню внутрішню сутність. Поєднання цих методів дозволило показати зв'язок між політичною, громадсько-культурною і науковою біографією діяча та внутрішньою сутністю його політичного й наукового мислення, що великою мірою обумовлювалася зазначеними видами діяльності.

Метод узагальнення знайшов своє застосування при спробі опертя на праці попередників, з котрих необхідно було виділити, з одного боку, найбільш раціональне зерно, а з іншого, – найтипівіші помилки та застарілі стереотипні висновки. Узагальнюючі процедури проводилися і при формулюванні висновків.

Тісно пов'язаними між собою **методи синтезу та індукції**. Перший передбачає вивчення будь-якого предмету та наступне його відображення як цілісності. Тож біографія В. Липинського у всій багатоманітності її проявів реконструювалася не окремими частинами, а як єдине ціле, через знаходження в різних її напрямках загальної мети, спільного ідеологічного підґрунтя. Зокрема, такі відмінні, на перший погляд, напрями його діяльності на початку ХХ ст., як спроба політизації українського руху та участь у культурно-просвітницькій роботі, насправді були тісно взаємопов'язані. Незважаючи на те, що В. Липинський головною метою національно-визвольного руху вважав боротьбу

за самостійність України, він не применшував і роль культурництва, у котрому бачив засіб піднесення національної свідомості народу. Без високого її рівня боротьба за українську незалежність видавалася йому безперспективною. Синтезуючи в єдину цілість різні напрями діяльності В. Липинського, ми доводили їхній тісний взаємозв'язок за допомогою методу індукції.

У дисертації використовувався й **метод аналогії**. Він прислужився при доведенні думки про необхідність пошуку витоків концептуальних засад науково-історичної творчості В. Липинського у його розумінні політичної мети українського руху. Подібним чином деякі вчені пояснюють підвалини історичних концепцій інших науковців, наприклад, М. Грушевського. Аналогічно розглядали й ми проблему історіософсько-методологічного підґрунтя історичних праць науковця, що дозволило прийти до висновку про орієнтацію В. Липинського на державницький історіографічний концептуальний напрям уже в ранніх його роботах. **Метод актуалізації** дає можливість застосування на практиці одержаних у процесі історичного пізнання висновків. Він використовувався для обґрунтування актуальності теми дослідження й розроблення практичних рекомендацій щодо використання його результатів.

Особливо важливу роль при написанні роботи відіграли **спеціально-історичні методи**, що умовно поділяються на дві групи. Першу представляють методи *традиційні*. До них належать історико-генетичний, історико-порівняльний, метод історичної періодизації, біографічний, умовно-документознавчий, граматично-дипломатичний.

Історико-генетичний (ретроспективний) метод є одним із найбільш поширених в історичних дослідженнях. Він передбачає послідовне розкриття властивостей та змін досліджуваної реальності у процесі її історичного руху, що дозволяє наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта. Цей метод застосовувався при вивченні еволюції як політичного мислення В. Липинського, так і його науково-теоретичних концепцій. Він дозволив з'ясувати чинники, що впливали на їх формування та подальші зміни протягом життя діяча. Цей же метод допоміг відтворити усі види діяльності досліджуваної постаті в історичній ретроспективі. За допомогою цього методу ми прагнули показати постать В. Липинського у притаманній їй індивідуальності.

Історико-порівняльний метод став одним із провідних у дисертації. Адже у процесі порівняння відкривається можливість для глибшого пояснення досліджуваних фактів. Цей метод використовувався при вивченні особливостей поглядів В. Липинського на різні прояви українського суспільного життя, на можливості й підставові складові українського національно-визвольного руху та державотворення, на сутність та перспективи українського історичного процесу. Їх нетиповість, оригінальність найбільш переконливо і виразно відстежувалася саме у компаративних зіставленнях із поглядами на ці ж проблеми провідників українства, чільних представників офіційної вітчизняної та зарубіжної науки.

Метод історичної періодизації був застосований для перегляду застарілого погляду на проблему сталості чи змінності політичних поглядів

діяча протягом життя, з'ясування питання про наявність у біографії В. Липинського так званого «демократичного» періоду, на чому наполягало багато дослідників.

Незамінним для дисертації виявився *біографічний метод* дослідження. Він дозволив включити у контекст історії індивідуальну біографію В. Липинського і розглядати її як особливий вимір соціально-політичних та соціально-культурних процесів в Україні означеного періоду. Саме життєпис персоналії створює навколо себе своєрідне «гравітаційне поле» людських вчинків, емоційних переживань. У фокусі біографічних досліджень опиняється духовний світ людини, її пошуки, труднощі і перепони, конформізм і новаторство, визнання і поразки. Цей метод ми застосовували не лише стосовно персоналії В. Липинського, а й тих діячів, із якими він найбільш активно контактував у різний час. Біографічну методiku ми використовували й у роботі з джерелами особового походження.

При вивченні документальних джерел, зокрема документів, пов'язаних із дипломатичною діяльністю В. Липинського (діловодних, фінансових, дипломатичних) застосовувалися такі спеціально-історичні методи, як *умовно-документознавчий* та *граматично-дипломатичний*. Вони допомогли поділити текст документа на логічні складові частини, кожна з яких аналізувалася окремо, а потім співставлялася з іншими частинами. Всі документальні джерела, використані у дослідженні, вивчалися за допомогою *методу текстології*, котрий дозволив інтерпретувати різноманітні «темні» місця в документі, побачити наявні у ньому протиріччя, існуючі лакуни тощо. Застосування цих методів дало можливість виявити документи, котрі не збереглися. Історико-політичний аналіз партійних програм, політичних заяв, установчих документів, різноманітних резолюцій допоміг співставити відомості, взяті з різних джерел, відтворити обставини політичної боротьби, котрі ці документи породили, тощо.

Крім традиційних спеціально-історичних методів використовувалися й *нетрадиційні*. Серед них найважливішими виявилися соціально-психологічний, психоісторичний, історико-ситуаційний, метод інтенціоналізму. Так, *соціально-психологічний та психоісторичний методи* допомогли у вивченні становлення особистості діяча, її подальшого розвитку у конкретних умовах соціального середовища. Адже сучасна інтелектуальна історія орієнтується на інтенсивний мікроаналіз. Його об'єктом у біографічних дослідженнях є сама творча особистість, її взаємини в різних соціальних групах (сім'я, наукове співтовариство, громадська група, коло політичних однодумців). При цьому особа виступає і як суб'єкт діяльності, і як об'єкт контролю з боку кола близьких їй людей, формальних та неформальних товариств, соціальних інститутів¹⁷. Вивчення взаємодії між індивідом і суспільством чи окремими його групами є для сучасної історії вельми актуальним, адже «індивід завжди є лише тим, чим йому дозволяє бути епоха та його соціальне середовище».

Психобіографічна методика дослідження спроможна суттєво розширити уявлення про історичний персонаж і визначити його дійсну роль в історичних подіях. Крім того, саме психоісторичний метод, що поєднує вивчення поведінки історичної постаті з дослідженням соціальних проблем часу і таким чином намагається синтезувати рівні мікро- і макровзаємодії у проблемі відносин «лідер-група» чи «особа-група», завжди дає цікаві результати і дозволяє конкретизувати історичне минуле. В дисертації увага приділена не лише вже сформованій особистості В. Липинського, а й зачеплені питання родинних традицій і взаємин, впливів педагогів, товариського оточення, особистісних стосунків із соратниками чи опонентами на полі громадсько-політичної роботи. Щоб зрозуміти значення творчого доробку та різних сфер діяльності постаті, ми намагалися реконструювати його інтелектуальне оточення, відчутти дух епохи, її моральні та духовні настанови, дослідити характер ідей, котрі тоді переважали в суспільстві. З огляду на це, ми не лише акцентували увагу на критичному обговоренні наукових і публіцистичних писань В. Липинського його сучасниками, а й спробували проаналізувати полемічні дискусії, котрі мали місце в популярних виданнях та на сторінках щоденної преси, оскільки саме вона впливала на формування ставлення до ідей, котрі обстоював діяч.

Застосування *історико-ситуаційного методу* дозволило виявити вплив конкретних історичних ситуацій на мотивацію діяльності В. Липинського у різний час. Саме завдяки йому стало можливим реконструювати та зрозуміти різновекторну активність діяча на початковому етапі Української революції 1917 – 1921 рр., його намагання діяти відповідно до власних світоглядних переконань у пропонованих історією обставинах. Цей же метод прислужився й у всебічному висвітленні дипломатичної сторінки його діяльності. Ще одним нетрадиційним спеціально-історичним методом у дослідженні, став *метод інтенціоналізму*. За його допомогою акцентувалася увага на намірах (інтенціях) видатного діяча, котрі визначалися як своєрідні рушії формування його політологічної концепції.

Представлена система наукових підходів, принципів, методів і процедур забезпечила розв'язання поставлених у дисертації дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2

В. ЛИПІНСЬКИЙ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Становлення особистості та початок громадсько-політичної діяльності

В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович Липинський народився 17 (5) квітня 1882 р. у селі Затурці Володимиро-Волинського повіту на Волині¹⁸ (за даними його небожа – у Ратнові біля Луцька¹⁹) у польській шляхетській римо-католицькій родині. Його батько – Казимир-Сильвестр-Антоній Липинський (1844 – 1915) був дідичем Затурців. Брав участь у російсько-турецькій війні 1877 – 1878 рр. Дослужившись до звання штабс-капітана, 1880 р. вийшов у відставку. Докупивши у графині П. Морштин маєток у Торчині біля Луцька, підняв господарство на високий рівень. 1881 р. одружився із Кларою з Рокицьких герба Роголя (1853 – 1918), донькою дідича Чернівців і Меринців на Поділлі Аполлінарія Рокицького та Теофілії з Волошиновських.

Рід Липинських герба Бродзіч походить із Нурської землі на Мазовеччині. Він видав ряд видатних діячів-шляхтичів²⁰. Як писав сам В. Липинський в автобіографії 1923 р., складеній для НТШ, одна з ліній цього роду, «(що у XVI – XVII ст. писалася по імені своєї гніздової посілости в землі Нурській “de Antiqua Lipiny”», вийшла в поч[атку] XVIII ст. на Україну, осіла там на стало на Поділлі, придбала там значні земельні маєтки і займала там в XVIII і XIX ст. ріжні земські й військові уряди»²¹.

Казимир і Клара Липинські мали чотирьох дітей: Вацлава (1882 р.н.), Станіслава (1884 р.н.), Владзімежа (1887 р.н.) та Ванду-Юліанну (1891 р.н.). Виховання, яке отримав Вацлав, було звичайним для дворянських польських родин того часу. З дитинства його прилучали до польської культури та католицької релігії. Хоч у сім'ї говорили польською або французькою, його першою мовою була українська, бо нянею панича була проста селянка, що «не уміла по-польськи»²². За словами В. Липинського, його предки, що жили з селянами-хліборобами на одній землі, «вмісті працювали і себе взаємно... любили та шанували»²³.

Батькам Вацлава була не чужа й Україна, з котрою тісно пов'язали життя їхні роди, що належали до так званих кресов'яків – поляків, котрі жили на

Словарь историка / Под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дефо, Э. Мазюреля; пер. с фр. Л.А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН), 2011. – С. 149.

Держархів м. Києва, ф. 108, оп. 93, спр. 915, арк. 2.

Ліпінський Я. Вацлав Ліпінський і його родина / Я.С. Ліпінський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина... – С. 235.

Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 33.

Біографія В. Липинського / У кн.: В. Липинський: З епістолярної спадщини... – С. 160.

Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.). – С. 38.

околиці «польського світу». Для них були притаманні певні соціально-психологічні й культурні особливості. Незважаючи на усвідомлення своєї польськості, кресов'яки зазвичай добре знали українську мову. Польська культура в них вичерпувалася загальноповерховим блиском, зводилася до патріотичного пафосу, а далі замикалася в літературі. Духовну розраду знаходили в питомій українській культурі. Родина Липинських не становила винятку. Вже в еміграції діяч згадував: «Мати гарно грала на фортепіяні і, пам'ятаю, ми, малі хлопці – я і брат – дуже любили, як вона грала нам бравурні «Запорозькі марші»... Крім того, мати «грала, дуже тоді по наших сільських дворах поширені «Dumki i Srumki Ukrainskie» Заремби»²⁴. Йшлося про творчість двох українських композиторів польського походження – М. Завадського та В. Заремби, що ґрунтувалася на народній українській пісенній творчості.

Одночасно з почуттям любові до рідного краю батьки прищеплювали синові почуття власної відповідальності за все, що його оточувало: землю, родину, людей, які проживали на спільній з ним території. Сам В. Липинський зазначав: «Виховання, яке я виніс із батьківського дому, заклало в мені засади, що, якщо ми – землевласники на Русі – хочемо зберегти своє існування, то повинні мати... не тільки права, але й обов'язки»²⁵. Крім того, у родині від часів упадку Речі Посполитої ніхто не захоплювався польською національно-державною ідеологією. Батько за переконаннями був русофілом і «угодовцем» щодо чинної державної влади і майбутнє України «мислив у політичних формах зреформованої Росії»²⁶.

Затурці, де зростав Вацлав, також справляли вплив на формування його свідомості. Маєток знаходився між Луцьком та Володимиром-Волинським – двома старовинними містами, культурними осередками Волині, де хлопець не міг не відчувати «дух минувшини». Не могла не вабити його й поліська природа. Вона, разом із побутом та культурою українських селян також наклала відбиток на формування його світобачення, а, можливо, і на вибір національної ідентичності. Невипадково, у своїй праці «Szlachta na Ukrainie» діяч так писав про визначальний вплив навколишньої природи й культури на особистість: «Не графами паспортними вимірюється суспільна цінність людини і визначається відчуття її національної приналежності. Це останнє в нормальних історичних умовах спирається передусім на особливий, даний лише відповідному народові, психічний уклад, котрий залежить від таких потужних і постійно діючих чинників, як навколишня природа й оточуюча індивіда цілісна народно-національна стихія; а цей психічний уклад... є і залишиться (незалежно від того, за кого себе вважати ми будемо) українським, оскільки українським є оточуюче нас народне море, з якого ми вийшли...».

Листи В. Липинського до О. Жеребка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 704.

ЦДАВОВУ, ф. 3956, оп. 2, спр. 46, арк.103 – 103 зв.

Цит. за: В'ячеслав Липинський і Волинь путівник / Є. Ковальчук (упоряд.); В.Г. Кушнір (авт. тексту). – Луцьк: Медіа, 2007. – С. 7 – 8.

Значний вплив на В. Липинського здійснив його дядько по материнській лінії, поміщик середньої руки – Адам Аполлінарійович Рокицький (1846 – 1925 рр.). За світоглядними настановами він належав до старого типу правобережної шляхти, що мала крайову свідомість. Її представники тісно пов'язували власну долю з долею своєї дідівщини, адже все своє життя присвятили праці на землі²⁷. А. Рокицький мав маєток у Русалівці Уманського повіту на Київщині, в якому успішно особисто господарював. У повсякденному житті він був утіленням давньої шляхетської традиції, для якої важливою була прив'язаність до форм місцевого життя. Вона полягала у ретельному збереженні старої шляхетсько-української культури, яка ще у першій половині ХІХ ст. виявлялася у так званому «балагульництві» та «козакофільстві». На всі традиційні шляхетські зібрання Рокицький приїздив у старомодних українських шарабанах, з типовою «балагульською упряжжю». Сам одягався в «славутську» українську бурку або в шляхетську, підбиту овчиною, чамару. В цих зовнішніх формах крився глибокий зміст: «своєрідний тип щоденного життя, без якого не може бути ані окремої культури національної, ані сполучення в одну культурно-національну цілість верхів і низів громадянства»²⁸. Патріотизм до рідної землі намагався прищепити А. Рокицький і своєму небожеві.

А. Рокицький був активним громадським діячем. Брав участь у роботі місцевого земства, Умансько-Липовецького рільничого товариства. Бездітний дядько дуже любив свого сестринця і згодом подарував йому маєток Русалівські Чагарі поряд зі своїм господарством. Від дядька хлопець дізнався, що правобережна шляхта, яка вважає себе польською, насправді є українською і раніше відіграла провідну роль у вітчизняній історії. Від часу її колонізації український народ перетворився на темну несвідому масу. Дядько відіграв важливу роль у формуванні української національної орієнтації В. Липинського

До одинадцяти років В'ячеслав навчався вдома під керівництвом гувернера, з п'яти років вивчав французьку мову з домашньою вчителькою, парижанкою мадам Воль²⁹. 21 серпня 1893 р. його було зараховано до першого класу Житомирської чоловічої гімназії «из домашнего приготовления», завдяки якому він поминув підготовчий клас. Там хлопець провчився 5 років – до

Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów / W. Lipiński. – Krakow. – 1909. – S. 87 – 88.

Масненко В. Адам Рокицький і його роль у житті В'ячеслава Липинського / В. В. Масненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 7 – 8. / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – С. 147.

Монтрезор А. Адам Рокицький (Некролог) / А.Й. Монтрезор // Хліборобська Україна. – Книга 5. – Відень, 1925. – С. 387 – 388.

Житомирська гімназія була однією з найстаріших на Правобережжі та мала добру репутацію, адже могла похвалитися високим освітнім рівнем учителів, більшість котрих мала університетські дипломи³⁰. Класними наставниками В. Липинського у першому й другому класах були: у першому півріччі – вчитель математики О.В. Тесельський, а у другому – вчитель історії та географії Я.В. Яроцький, обидва – випускники університету св. Володимира . О.В. Тесельський, дійсний статський радник, кандидат університету св. Володимира³², був прекрасним учителем математики, умів доступно і ясно подати навчальний матеріал на уроках, виявляв толерантність, доброзичливе ставлення до учнівської молоді. Я.В. Яроцький – був добрим оратором, «якому місце було в університеті, а не в провінційній гімназії»³³. Можливо, саме він, відомий уже на той час археолог та краєзнавець, пізніший засновник Товариства дослідників Волині пробудив у В. Липинського інтерес до історії. Він же завідував відділенням шкільної бібліотеки для молодших класів, до котрої, ймовірно, вчашав юний гімназист³⁴. Адже саме тоді В. Липинський під впливом дядька захопився читанням художніх повістей М. Грушевського та М. Чайковського на тему історії козаччини³⁵. Безперечно, це також позначилося на формуванні його світогляду.

У гімназії В'ячеслав вивчав дві древні мови – латину та давньогрецьку. З другого класу він опановував ще й дві новітні іноземні мови – французьку та німецьку. Більшість учнів вивчали лише одну, вибираючи зазвичай французьку, як мову світського спілкування. За архівними даними, лише 26 з 90 учнів двох відділень другого класу 1894/1895 н.р. виявили бажання вивчати дві мови³⁶. Серед них і В. Липинський. Отже, батьки Вацлава прагнули дати синові ґрунтовну освіту.

Обов'язковими для гімназистів були заняття військовою гімнастиком. На допомогу вчителю запрошувалися унтер-офіцер і барабанщик³⁷. Ці заняття проводив учитель древніх мов, випускник Ієнського університету, що мав ступінь доктора філософії, Ф. Зентфлебен³⁸. В. Липинський походив із родини військового. З дитинства в ньому виховували шанобливе ставлення до військової служби. Можливо, й гімназичні заняття, котрі мали урочистий характер, теж вплинули на формування у хлопця любові до військової справи. Пізніше він напише: «Фах, до якого я готовився і яким займався – хліборобство.

Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. – С. 12.

Там само, спр. 669, арк. 2 зв.

Там само, спр. 640, арк. 56.

Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя... – С. 13.

Держархів Житомирської області, ф. 72. оп. 1, спр. 669, арк. 2 зв.

Dorošenko D. Waclaw Lipiński: Kilka wspomnień i uwag. – S. 468 – 469.

Держархів Житомирської області, ф. 72. оп. 1, спр. 669, арк. 68.

Там само, спр. 716, арк. 3.

Крім того, був я в житті своїм військовим і істориком. Всі ці заняття люблю, до них лежить моя душа»³⁹.

Навчався В. Липинський добре. У другому класі він був одним із найуспішніших⁴⁰. З усіх предметів мав «п'ятірки» й лише з арифметики – «четвірку». До третього класу його перевели із нагородою 1-ого ступеня, вручили «Похвальний лист» і книгу. В розрядному списку, що складався за рівнем успішності, його ім'я стоїть першим. Такі учні звільнялися від перевідних іспитів та плати за навчання⁴¹. У четвертому класі школяр через хворобу мав багато пропусків, а тому залишився на повторне навчання⁴². Через рік він успішно закінчив 4-ий клас.

За цим батьки переводять В'ячеслава до Луцької шестикласної прогімназії (з огляду на слабкий стан здоров'я, ближче до батьківського обійстя), де він навчається два навчальні роки – до 15 травня 1900 р. Із цього часу хлопець почав відчувати себе «сином української землі, котрий покликаний виконати свій обов'язок перед українським народом»⁴³. Отже, вплив селянської стихії, дядька-українофіла, симпатій до українства матері, ранній інтерес до історичної літератури спричинили формування в нього зачатків територіалістичної свідомості.

Проблеми зі здоров'ям переслідували хлопця і в роки навчання у Луцьку. Так, у 6-му класі (1899/1900 н.р.) він пропустив через хворобу 89 уроків. Термінова відомість його успіхів за цей навчальний рік засвідчує, що старанність учня була оцінена у першій та другій чверті на «5», а у третій та четвертій – на «4»⁴⁴. Отже, Вацлав і тут не пас задніх. Закінчивши 6-ий клас із нагородою 2-ого ступеня, гімназист одержав випускне свідоцтво. Із Закону Божого, фізики та французької мови він мав оцінки «відмінно», а з російської мови, латини, давньогрецької мови, математики, історії – «добре». Німецької мови вже не вивчав. В офіційному листі директора прогімназії зазначалося, що

Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя... – С. 14.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / В.К. Липинський // В'ячеслав Липинський. Твори: Політологічна секція. – Київ; Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – С. XLIII. Держархів Житомирської області, ф. 72, оп. 1, спр. 656, арк. 1 зв.

Павленко В.В. Діяльність іноземних педагогів у чоловічих і жіночих гімназіях Волині (XIX – початок XX ст.) / В.В. Павленко // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2009. – Вип. 44. – С. 138.

Держархів Житомирської області, ф. 72, оп. 1, спр. 698, арк. 9 – 27; спр. 707, арк. 14 зв.

Dorošenko D. V. Lipinsky (Ein Nachruf). – S. 158.

У 1-ій Київській чоловічій гімназії хлопець навчався два роки – з серпня 1900 р. до 1 червня 1902 р.⁴⁵. Очолював заклад знаний освітянин, дійсний статський радник, кандидат фізико-математичних наук Санкт-Петербурзького університету І.В. Посадський-Духовський⁴⁶. Кожен клас гімназії мав два відділення. Перше – вважалось аристократичним, у ньому навчалися «телепні» – сини генералів, поміщиків, крупних чиновників, фінансистів. Друге відділення – демократичне – формувалося з дітей інтелігентів, різночинців, євреїв і поляків. Поділ цей відбувався через припис згори⁴⁷. В. Липинський навчався у другому відділенні⁴⁸.

Архівні документи дозволили встановити кілька імен його учителів. Класним наставником В. Липинського у 8-ому класі був С.Б. Трабша, випускник історико-філологічного факультету університету св. Володимира. Він викладав латину, котра вважалась головним предметом з усіх мовних дисциплін. Учителем давньогрецької мови у класі В. Липинського був О.Й. Поспішиль, приват-доцент університету св. Володимира, відомий ще як видавець праць Платона. Математику і фізику викладав кандидат фізико-математичного факультету університету св. Володимира Д.П. Ізвеків, історію – кандидат історико-філологічного факультету того ж університету М.Л. Лятошинський. Учителем французької мови був випускник історико-філологічного факультету університету св. Володимира К.Л. Регаме⁴⁹. Коли у 1918 р. В. Липинського призначили послом Української Держави в Австро-Угорщині, він брав додаткові уроки у свого колишнього гімназичного вчителя⁵⁰.

У травні 1902 р. В. Липинський склав 7 випускних іспитів на одержання атестата зрілості: із Закону Божого, латини, грецької мови, французької мови, алгебри і тригонометрії, історії, російської мови (писав твір на тему «Якими засобами досягається розумовий та моральний розвиток людини»)⁵¹. У випускних класах навчався він гірше. В атестаті оцінки «відмінно» одержав із Закону Божого, географії та французької мови, «добре» – з латини, фізики, математичної географії та природознавства. А от із російської мови та словесності, логіки, грецької мови, математики і навіть історії – «задовільно»⁵². Пояснити це можна тим, що учня мало цікавила російська історія, що викладалася у великодержавному дусі. Можливо, тут у нього виявлявся

Там само, арк. 4.

Там само, арк. 1 зв.

Там само, оп. 75, спр. 6, арк. 4 зв.

Паустовский К. Осенние бои / К.Г. Паустовський / В кн.: Книга о жизни.

Далёкие годы / [Електронний ресурс] //Режим доступу: // <http://russian-prose.muriads.ru>

Держархів м. Києва, ф. 108, оп. 75, спр. 7, арк. 56 – 60.

Там само, спр. 6, арк. 4 зв., 6, 9, 60.

Щербаківський В. Мемуари. – С. 75.

Держархів м. Києва, ф. 108, оп. 75, спр. 7, арк. 7 – 12.

внутрішній протест. Із природничих дисциплін його успішність була кращою. Відмінну оцінку з географії пояснює таке припущення: зацікавлення В. Липинського цим предметом могла бути одним із чинників його інтересу до території та формування у подальшому концепції територіального патріотизму.

«П'ятірки» із Закону Божого можна пояснити тим, що В. Липинський виховувався у ревній католицькій родині. Батьківську віру він не зрадив навіть приставши до українського табору. Відповідне виховання в гімназіях також було тут одним із впливових чинників. Першим законовчителем гімназиста, ще в Житомирі, був ксьондз М.Б. Русецький, магістр Санкт-Петербурзької римокатолицької духовної академії. У Київській гімназії Закон Божий викладав ксьондз-канонік А.М. Олендзький⁵³, магістр теології. В ювілейній книзі, виданій з нагоди 100-річчя гімназії зазначалося: «Педагогічна діяльність каноніка А. Олендзького протягом усього періоду його служби була плідна: умів завоювати любов учнів, виховати в них релігійне почуття, утвердити віру і правду»⁵⁴. Гадаємо, що законовчителі мали особистісний вплив на Вацлава. Ці ж аргументи можуть пояснити й добрі знання юнака з латини, адже вона залишалася богослужебною у католицькій церкві. Що ж до французької, то вона тоді розглядалася як загальноєвропейська мова культури й особливо цінувалася в середовищі польських аристократів. Пізніше добре її знання стало, ймовірно, одним із чинників обрання В'ячеславом для студіювання соціології франкомовного університету в Женеві.

У київському міському архіві зберігся документ, що засвідчує не надто сильне зацікавлення юнака навчанням у старших класах. Так, за «приготування до уроків», «виконання письмових робіт», «уважність у класі» та за «інтерес до навчання» – він одержав оцінки «задовільно»⁵⁵. Причини цього, на наш погляд, слід шукати у тому, що на момент закінчення гімназії В. Липинський мав уже двадцять років і був старший за багатьох однокласників. Імовірно, його дещо обтяжував статус гімназиста, тим більше, що тоді він розпочав активну громадську діяльність і коло його зацікавлень різко змінилося.

Нам пощастило віднайти також короткі характеристики учнів 8-ого класу, складені класним наставником С.Б. Трабшою. Про В. Липинського він записав таке: «Скромный, благовоспитанный, средних способностей юноша. Вежлив со всеми. Занимался довольно усердно. Хороший товарищ»⁵⁶. Одночасно із В. Липинським у гімназії навчався Лев Юркевич, син відомого українського громадського діяча польсько-шляхетського походження Й.В. Юркевича. Л. Юркевич одержав від класного наставника вже зовсім іншу характеристику: «Юноша способностей ниже среднего; при занятиях постоянно требовалось внешнее воздействие; малоразвит и верхогляд; легко подвержен чужому

Там само, оп. 93, спр. 915, арк. 1 – 1 зв.; оп. 75, спр. 7, арк. 5.

Держархів Житомирської області, ф. 72, оп. 1, спр. 640, арк. 55; Держархів міста Києва, ф. 108, оп. 75, спр. 6, арк. 4 зв.

Столетие киевской первой гимназии (1809 – 1811 – 1911 гг.). – Т. 1. Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. – К., 1911. – С. 137 – 138.

Держархів м. Києва, ф. 108, оп. 75, спр. 7, арк. 41 зв. – 42.

влиянию; любит рассуждать не понимая дела»⁵⁷. Порівняння цих двох характеристик показує, що В. Липинський, хоч і втратив трохи інтерес до навчання у старших класах, та все ж залишався непоганим учнем. Також тут відображені вже сформовані кращі особистісні риси юнака.

Громадсько-політичну діяльність В. Липинський розпочав у роки навчання у Київській гімназії і вів її відлік від 1900 р⁵⁸. Пізніше сам діяч зазначав, що «до Українства... прийшов стихійно, зорганізувавши в польській гімназійній організації український гурток»⁵⁹. Його частина на чолі з В. Липинським зблизилася з православними українськими гімназистами під проводом студента К.В. Квітки⁶⁰. Навесні 1901 р. у Києві відбувся крайовий з'їзд делегатів учнівських громад Правобережжя, на якому В. Липинський запропонував створити спільну корпорацію для католиків та православних на підставі української територіальної приналежності⁶¹. Коли пропозиція не пройшла, він демонстративно залишив з'їзд і вийшов із католицької громади⁶². Причини свого вчинку пізніше пояснював тим, що у польській громаді провід належав представникам ППС, які пропагували українську самостійність. Однак творитися вона мала «самими українськими руками» з метою насамперед польського інтересу. Тому, підхопивши від пепеесовців ідею української самостійності, він вклав у неї «свій стихійний, органічний, унаслідований від предків, шляхецько-український, отже в результаті: різко протисоціалістичний і проти державницько-польський зміст»⁶³.

Серед тодішньої української та й польської молоді поширеним явищем було захоплення ідеями соціалізму. В. Липинському ж вони були чужими⁶⁴. Натомість він цікавився історичною літературою, яку випозичав у читальні польського видавця Л. Ідзіковського⁶⁵. А, починаючи з 1900 р., став постійним читачем львівської газети «Діло»⁶⁶, що також є свідченням його зацікавлення українським питанням.

Вступивши до української православної організації гімназистів, юнак оголосив себе українцем. До громади входили територіальні гуртки учнів київських середньошкільних закладів. Склад членів громади постійно

Там само, арк. 57 зв.

Там само, арк. 16 зв.

Листи В. Липинського до І. Волошина / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 251.

Листи В. Липинського до М. Гехтера / Там само. – С. 289.

Козак М. З життя і діяльності Вячеслава Липинського / М. Козак / У кн. Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. – С. 334.

Гришко В. З життя та творчості Вячеслава Липинського / В. Гришко / У кн.: Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – С. 8.

Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 35.

Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.). – С. 39.

Doroženko D. Waśław Lipiński: Kilka wspomnień i uwag. – S. 470.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 346.

змінювався, але існувало стале ядро організації, до якого у 1900 – 1902 рр . належали такі згодом активні громадсько-політичні діячі, як Б. Матюшенко, В. Чехівський, Н. Грінченко, М. Косач, С. Драгоманов, Л. Юркевич, В. Липинський⁶⁷. Отже, вже тоді він виявив себе активною особистістю із небайдужою громадською позицією.

Життя гімназійної громади виявлялося в гуртках. На їх зібраннях читали нелегальні видання, слухали реферати. На чолі громади стояла рада, яка була в зносінах зі студентською громадою, а через неї і з РУП. Якогось чіткого партійно-політичного напрямку громада не мала, «вона була... національною культурно-освітньою організацією», але згодом у ній ясно виявився вплив РУП . Як відомо, РУП була першою наддніпрянською українською партією. На початку ХХ ст. партія ще не була виразно соціалістичною. Її першим програмовим документом стала брошура «Самостійна Україна», підготовлена М. Міхновським. Тож первісно РУП презентувала український національний рух взагалі. Певно, саме тому В. Липинський написав у 1912 р. у листі до В. Винниченка, що він був «вихований під ідейним впливом РУП», який характеризував як «український національний»⁶⁹.

І все ж у характері громади виявлялися і певні політичні ознаки. М. Галаган, згадував красномовний епізод про зібрання громадівців у помешканні Косачів, на якому К. Квітка виголосив реферат про українську пісню. Не зважаючи на «чисто культурницьку» тематику виступу, доповідач так майстерно побудував його обговорення, що захід справив на присутніх величезне враження. «Я вийшов з помешкання, – свідчив М. Галаган, – у якомусь підвищено-напруженому настрої, бо замість культурницького реферату... почув політичну промову на тему українського сепаратизму»⁷⁰. Можливо, серед слухачів того реферату був і В. Липинський, що в усій своїй діяльності послідовно відстоюватиме ідею самостійної України.

Уже в гімназичні роки В. Липинський починає увиразнювати для себе ідею територіалізму, котру також підноситиме у своїй громадсько-політичній діяльності (на противагу таким популярним тоді серед представників українського руху ідеям класовості та етнічності). На її оформлення у свідомості гімназиста великою мірою вплинули, крім уже зазначених чинників, історичні праці М.П. Василенка, що ґрунтувалися не на етнічно-мовному, а на територіальному принципі висвітлення історії України⁷¹. Знайомство В. Липинського із поглядами вченого та й із ним самим відбулося через залучення до київського гуртка М.М. Требінської. Там «зустрічалися люди різного віку, різних політичних переконань..., але об'єднані одним почуттям – любов'ю до України». До старшої генерації гуртка належали: історик В.І.

Липинський В. З нагоди ювілею. Лист до Видавничої Спілки і Редакції «Діла» у Львові / В.К. Липинський // Діло. – Львів, 1928. – № 10. – 14 січня. – С. 16. Там само. – С. 93.

Лист В. Липинського до В. Винниченка від 24.XII./ 7.I. 1912 р. // Старовойтенко І. Два листи В'ячеслава Липинського... – С. 668 – 669. Микола Галаган. З моїх споминів... – С. 93 – 94.

Відвідувати гурток діяч почав не раніше осені 1900 р. (а не у кінці 90-их рр. XIX ст., як помилково вважає Р. Залуцький), бо саме тоді він переїхав до Києва. Там він спілкувався з молоддю, але мав можливість всотувати ідеї, що нуртували у колі старшого покоління. Тоді мало хто з його представників запам'ятав школяра. Зближення діяча із багатьма з них станеться пізніше. Так, справжнє знайомство з В. Доманицьким відбудеться під час лікування у Закопане восени 1907 р. За посередництвом останнього В. Липинський зав'яже 1908 р. знайомство «вдруге» із Ф. Матушевським⁷². Тоді ж зблизиться і з Є. Чикаленком. А от із В. Щербаківським В. Липинський заприятелював саме від часу відвідин гуртка М. Требінської⁷³. У той же період він познайомився і з Д. Антоновичем, сином «хлопомана» В. Антоновича, майбутнім істориком української культури⁷⁴. Знайомства, що сягали юних літ діяча, великою мірою визначили його контакти протягом життя.

По закінченні гімназії В. Липинський відбув військову службу в 11-ій кавалерійській дивізії 31-го Ризького драгунського полку у Кременці на Волині. Служив він з 12 серпня 1902 р. до 15 серпня 1903 р.⁷⁵ Почавши службу як «вольоопределяющийся» в чині рядового, 6 червня 1903 р. стає унтер-офіцером. А вже 10 серпня успішно складає іспити для присвоєння звання прапорщика запасу армійської кавалерії і потім звільняється у запас. Присвоєння ж цього офіцерського звання відбулося 28 жовтня 1903 р.⁷⁶ На думку В.

Потульницького, служба в російській армії у кавалерійському офіцерському корпусі стала одним із чинників формування у його світогляді консервативних та монархічних переконань⁷⁷.

Восени 1903 р. юнак від'їжджає до Кракова, де вступає на агрономічний відділ філософського факультету Ягеллонського університету. Вибір фаху спричинила родинна традиція. Батько В. Липинського, поміщик «середньої руки», був природженим господарем, що перетворив маєток у Затурцях на один із найкращих у краї⁷⁸. Рільничий фах вибрав пізніше і молодший брат Вацлава Станіслав⁷⁹. Сюди ж слід додати й дядька А. Рокицького, що мав агрономічну освіту і все життя присвятив праці у своєму маєтку зі зразковим господарством,

Гирич І. Лицар української державності. – С. 35.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 572, арк. 2 зв.

Щербаківський В. Мемуари. – С. 77.

Листи В. Липинського до Д. Антоновича / У кн.: Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 172.

В'ячеслав Липинський і Волинь. – С. 25.

Соловійов О. Теоретичні та практичні аспекти підходу В. Липинського до військової служби / О. Соловійов // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження)... – С. 186.

Потульницький В.А. Історія української політології... – С. 112 – 113.

Затурцівський меморіальний музей В. Липинського / [Електронний ресурс] //Режим доступу: // <http://prostir.museums/museums/ua/detail?id=78>

В. Липинський також готувався стати господарем у своєму майбутньому маєтку. Він провчився в університеті 2 навчальні роки – до 1905 р. Крім природничих наук опановував і кілька гуманітарних дисциплін. Серед них – основи цивільного права. У першому семестрі його викладав професор А. Горський, а пізніше – В. Яворський. Останній був одним із лідерів західногалицьких консерваторів (так званих станьчиків), засновником пресового органу «Czas». У 1901 р. його обрали послом до Галицького сейму⁸⁰. Яворський мав вплив на студента В. Липинського. Пізніше у листі до свого викладача від 22 березня 1926 р. він підкреслював, що той навчив його «основ права та політичного мислення»⁸¹.

У зв'язку з цим слід окреслити політичні погляди станьчиків. Їм належала концепція «органічної праці», згідно з якою найефективнішим способом захисту національних інтересів поляків була не збройна боротьба, а підвищення економічного й культурного рівня суспільства. Крім того, вони переконували, що управляти суспільством мала так звана «історична верства». Теоретично вона не ототожнювалась із шляхтою, була радше носієм зв'язку між історичною традицією та сучасним політичним розумом, але фактично станьчики відстоювали інтереси шляхетства. Їх занепокоєння викликала зростаюча пролетаризація села, а тому вони закликали зосередити зусилля на підтримці середньої земельної власності. Причому особливе місце приділяли формуванню освіченого, заможного селянства. Розв'язання цих завдань дозволило б призупинити ескалацію конфліктів між поміщицтвом і селянством, і навіть досягнути політичного об'єднання поміщиків і заможних селян⁸². Ймовірно, під певним впливом ідей станьчиків відбувалося й формування консервативних ідеологем В. Липинського.

Із першого курсу студент відвідував виклади видатного українського поета й літературознавця Б. Лепкого, що працював тут від 1899 р. Уже в першому семестрі він вписався до гуртка з вивчення української мови. Між викладачем і студентом зав'язалися товариські стосунки, В. Липинський часто бував у Б. Лепкого вдома. Під час цих зустрічей відбувалися дискусії на різні теми, про які поет згадував так: «З часом наша мова... стала виключно українською. Липинський говорив краще, ніж деякі співвітчизники-наддніпрянци, бо говорив по-сільському, мовою Марка Вовчка, без помітних русизмів». Можливо, ці зустрічі вплинули на остаточне визначення В.

Масненко В. Маєтності В'ячеслава Липинського... – С. 146.

Аркуша О. Суспільність Львова і Кракова у виборчих кампаніях (на прикладі виборів до Галицького сейму 1901 р.) / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Львів, 2007. – Спец. вип. – С. 395.

Bilas L. The Intellectual Development... – P. 270.

Б. Лепкий познайомив В. Липинського з українською студентською громадою та ввів до місцевої «Просвіти»⁸³. Через професора студент зав'язав контакти з багатьма українськими галицькими діячами, зокрема з О.

Барвінським⁸⁴ – відомим українським істориком, громадсько-політичним діячем консервативної орієнтації, котрий намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом і польськими політичними колами, впроваджуючи політику «нової ери». Як і станьчики, дотримувався тактики «органічної праці». Можливо, саме через Б. Лепкого відбулося знайомство В. Липинського і з істориком С. Томашівським. За твердженням О. Назарука, діячі познайомилися у Кракові в 1905 р. І саме С. Томашівський, «впровадив» останнього в історичну науку⁸⁵.

Головним осередком української колонії в Кракові була місцева «Просвіта»⁸⁶. Там збиралися старші представники українства. Молодші, за свідченням В. Герасимчука, учня М. Грушевського, котрий у той час вів археографічну роботу в архівах Кракова, гуртувалися у кав'ярні русина Кіяка. Серед них він відзначав значне число українців з підросійської України. Багато хто з них говорив польською мовою, але вважали себе українськими патріотами. Герасимчук називав їх «вірними типами патріотів по шаблону української школи» в польській літературі⁸⁷.

У колі української студентської громади, «Просвіти» та кав'ярні Кіяка В. Липинський уперше виявив себе як оратор, виголошуючи у 1905 – 1906 рр. відчити про ситуацію на Правобережній Україні. Один із них відбувся під час товариського «вечірка» з нагоди появи першої україномовної статті С. Єфремова у газеті «Киевские отклики». Учасники зібрання обговорили статтю, вислали телеграму її автору та заслухали відчит. В. Герасимчука вразило «їх одушевлення до своєї вітчизни і бідної минувшини». «Відчит агронома Липинського “про правобережну Україну”», за його оцінкою, був «оброблений... старанно і зі знанням місцевих відносин». У листі до М. Грушевського В. Герасимчук характеризував В. Липинського як «одного з найсвідоміших Русинів і гарячого патріота», відзначав його активність та авторитет серед товаришів, високий рівень знань й інтелектуальних здібностей, називаючи студента «окінченим філософом»⁸⁸.

Ibidem. – S. 64.

Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. – К., 2007. – Т. 1. – С. 502 – 505.

Листи В. Липинського до О. Барвінського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 175.

Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський... – С. 220 – 221.

Рада. – К., 1912. – № 47. – 26 лютого / 10 березня. – С. 4 – 5.

ЦДАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 411, арк. 73 зв. – 74.

У студентські роки спостерігається зростання інтересу В. Липинського до дисциплін гуманітарного циклу (права, економіки, мовознавства і, нарешті, історії), що слід пов'язувати із його активною життєвою позицією.

Зацікавлення питаннями суспільного життя вимагали від нього відповідних академічних знань. Протягом перших двох студентських років він принагідно слухав лекції істориків В. Закжевського та В. Чермака. Після перерви і відновлення в університеті 1908 р. (вже на історичному відділенні), В.

Липинський відвідував лекції історика-консерватиста В. Закжевського та філософа М. Страшевського⁸⁹.

В. Закжевський (1844 – 1918 рр.) – професор Ягеллонського університету, що досліджував політичну історію Польщі XVI ст. й орієнтувався на неоромантичні наукові підходи⁹⁰. Політично пов'язував себе з ідеологією консерватизму. В. Чермак студіював політичну історію Польщі XVII ст. Значний ідеологічний вплив цього вченого на формування у В. Липинського його схеми історичного процесу доби Хмельниччини вбачав радянський історик П. Клименко⁹¹.

Польська історіографія другої половини XIX – початку XX ст. справила потужний вплив на формування поглядів В. Липинського. Тогочасне інтелектуальне життя Польщі вирувало коло питання ліквідації польської державності та шляхів її відродження. Тому в центрі уваги історіографії стояли проблеми державно-національного існування польського народу. Головне питання української історіографії звучало інакше, що пояснюється відмінністю історичного минулого, обставин, які привели до втрати обома народами державності, ступенем їх політичної зрілості. Акцент, який робила українська «шляхетсько-старшинська» історіографія до середини XIX ст., полягав не у державницьких українських устремліннях, а у праві на самоврядування у межах Російської імперії⁹². Народницька історіографія, що постала від середини XIX ст., наголошувала на необхідності боротьби за новий соціальний лад, орієнтації на безкласове суспільство, провідником якого має бути українська інтелігенція. В. Липинський не міг не помітити цієї суттєвої різниці польської та української історіографій.

Польська історіографія на зламі XIX – XX ст. була представлена краківською консервативною та неоромантичною науковими школами. Перша в особі Ю. Шуйського, В. Калинки, С. Смолки здійснила злам у польській історичній науці другої половини XIX ст., що означав перехід до позитивістського погляду на історичний процес. Якщо романтики глорифікували історичне минуле Польщі, підносили ідею боротьби за відновлення державності, а причини її втрати пов'язували із зовнішніми силами

Там само, арк. 74 – 74 зв.

Білас Л. Краків, Женева і філіяція «Кричевського». – С. XVII.

Сінкевич Є.Г. Позитивістська оптимістична Варшавська історична школа в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття / Є.Г. Сінкевич // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 405.

Клименко П. Рец. на: Липинський В. Україна на переломі... – С. 246.

, то позитивісти, зневірившись у можливості успішного збройного чину, прагнули переорієнтувати суспільність на щоденну працю. Втрату польської державності вони пов'язували з відсутністю сильної монархічної влади⁹³. Вплив консервативного історичного напрямку на формування В. Липинського як історика відзначав В. Потульницький⁹⁴. Сам учений підкреслював заслугу консерваторів у тому, що вони «дали Польщі найвищу державницьку ідею і наймудріших борців за цю ідею»⁹⁵.

Найяскравішими представниками неоромантичної школи були С. Закжевський та Ш. Ашкеназі. На їх переконання, позитивісти перебільшували роль держави в історії та неправильно оцінювала причини занепаду Речі Посполитої. Політичну шкоду «песимізму» вони вбачали у його сприянні поширенню позицій угоди⁹⁶. Згадані історики не були викладачами В. Липинського, однак, він був знайомий з їхніми працями, оскільки, осівши на кілька літ у Кракові, захопився історією і розпочав власні історичні студії від 1905 р. Школа неоромантиків теж вплинула на формуванні історіософії вченого

Під час навчання В. Липинський познайомився із краків'янкою Казиминою Шумінською, що студіювала на факультеті полоністики⁹⁷. 30 серпня 1906 р. пара взяла шлюб. Це сталося через рік після того, як В'ячеслав перервав свої студії в університеті. Л. Білас вважає, що революційні події 1905 р. у Росії спричинили посилення інтересу дослідника-початківця до соціології⁹⁸. Певно, тому восени 1906 р. молоде подружжя переїхало до Женеві, де В. Липинський з жовтня розпочав навчання на факультеті літератури і соціальних наук тамтешнього університету⁹⁹.

Факультет, на якому навчався В. Липинський, не міг похвалитися науковцями європейського рівня. Єдиним помітним ученим у галузі соціальних наук був професор Л. Виняський. Він був учнем В. Парето – італійсько-швейцарського економіста й соціолога, чия «теорія еліт», на думку Л. Біласа, вплинула на формування теорії В. Липинського про визначальну роль провідної верстви у державотворенні. Під час перебування в Женеві його насамперед

Білас Л. Вячеслав Липинський і «територіалізм»... – С. 98 – 99.

Руда О. Генеза польсько-українських стосунків у працях польських істориків Львова (1890 – 1914 рр.) / О.В. Руда // Історичні дослідження в Україні. – К., 2008 – Вип 18. – С. 368.

Потульницький В. Роль польської шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних засад українського монархізму в другій половині XIX – на початку XX ст.. / В.А. Потульницький // Проблеми слов'янознавства. Зб. наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 51. – С. 62 – 63.

Липинський В. «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців / В.К. Липинський // Діло. – 1929. – № 159. – 20 липня. – С. 3.

Сінкевич Є.Г. Позитивістська оптимістична... – С. 404.

Ліпінський Я. Вацлав Ліпінський... – С. 236.

Bilas L. The Intellectual Development... – P. 265.

Дослідники спадщини В. Липинського серед учених, із чийми науковими теоріями він ознайомився саме у женеvський період і під впливом яких пізніше створив власну філософію політики, називають й інших видатних мислителів. Це, зокрема, Дж. Сорель – апологет синдикалізму, Рене де Ла Тур-дю-Пен – теоретик корпоративної форми організації суспільства, Дж. Валуа, що поєднав у своїй доктрині ідеї синдикалізму та націоналізму¹⁰⁰. І. Лисяк-Рудницький додає до цих імен ще кілька: Г. Лебон – фундатор соціальної психології, Ш. Моррас – апологет вoйовничого націоналізму та спадкової монархії, Р. Міхельс – речник елітаризму¹⁰¹. Щодо Ш. Морраса зауважимо, що В. Липинський відкидав тезу про вплив на його погляди теорій цього вченого, заявляючи, що хоч він і Моррас монархісти, «але по методу організації монархічного державного ладу ... діаметрально собі протилежні»¹⁰². Але це лише підтверджує добре його знання моррасівського вчення.

За рік подружжя повернулося до Кракова, оскільки женеvський клімат згубно позначився на здоров'ї В'ячеслава. Він захворів на «плеврит із водою»¹⁰³ і виїхав спочатку до батьків у Затурці, а потім майже на півроку на лікування до санаторію у Закопане. Але рік у Швейцарії, хоч і не дав йому максимуму соціологічних знань, усе ж мав позитивний вплив. Крім того, у Женеві В. Липинський познайомився із видатним українським письменником, просвітнім діячем Б. Грінченком, котрий згодом залучив його до просвітньої праці серед українського народу¹⁰⁴. Через Б. Грінченка діяч у Женеві зав'язав знайомство і з С. Єфремовим.

В. Липинський мав намір продовжити навчання, але вже за історичним профілем. Спочатку він хотів вступити до університету св. Володимира у Києві. Однак з огляду на слабкий стан здоров'я і далеку дорогу від Києва як до Затурець, так і до Кракова, де мешкала родина дружини, він відмовився від цього. Натомість з'явилася думка записатися «на історію у Львові»¹⁰⁵. Втративши і цю можливість восени 1907 р. через хворобу, В. Липинський з 1908 р. вписався «на історію» у Кракові¹⁰⁶. Однак закінчити університетське навчання йому так і не вдалося через активну громадсько-політичну і наукову діяльність.

Цит. за: Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 37.

Білас Л. В'ячеслав Липинський – історик. – С. 36.

Лисяк-Рудницький І. В'ячеслав Липинський. – С. 139.

Листи В. Липинського до І. Кривецького / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 235.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 1010, арк. 2 зв.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 344.

Листи В. Липинського до С. Томашівського / У кн. В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 361.

Таким чином, гімназичний та студентський періоди відіграли важливу роль у подальшому житті В. Липинського, адже саме тоді відбулося становлення його особистості; під різним за своїм характером впливом цілої низки чинників (родинне оточення та виховання, вплив окремих педагогів, товариські стосунки на тлі паростків громадсько-політичної діяльності, університетські студії тощо) почав оформлятися його світогляд, що, врешті, ґрунтувався на українській ідеї. Тоді ж викристалізувалася активна життєва й громадська позиція діяча. При цьому було б неправильно намагатися пояснити структуру світогляду В. Липинського виключно чужими впливами або студіями. Останні лише стали певним каталізатором, котрий допоміг йому розв'язати той внутрішній особистісний конфлікт, який, не міг не пережити саме у період юності, поляк і шляхтич за походженням, В. Липинський – конфлікт, котрий означав необхідність вибору між польською ідеєю, що випливала з родинного походження, принципу крові, та ідеєю українською, котра могла формуватися, в його випадку, за принципом землі, на якій народився, а також і певними чинниками сімейного виховання (вплив дядька-українофіла, а також матері, котра привносила українські культурні елементи у повсякдення родини). В. Липинський вибрав для себе цей другий – територіальний принцип. З ідеєю територіалізму він ідентифікуватиме не лише себе як представника шляхетської верстви в Україні та цілу ту верству, але також і всю Україну, яка вкотре за свою історію постане перед проблемою звільнення від чужого ярма.

2.2. Організація та ідеологічне оформлення руху українців-латинників. Спроба реалізації принципу територіалізму в часописі «Przegląd Krajowy»

Важливою віхою у громадсько-політичній діяльності В. Липинського дореволюційного часу були його спроби обґрунтувати і реалізувати ідеологію територіалізму та крайового патріотизму, що виявилися в організації ним політичної групи українців польської культури, виданні польськомовного часопису «Przegląd Krajowy», призначеного для навернення спольщеної шляхти українського Правобережжя до участі в українському русі, а поляків цього регіону до виконання обов'язку перед українським народом, що мав полягати у підтриманні ними українського національного відродження.

На початку ХХ ст. серед польської та сполонізованої шляхти Царства Польського і Західного краю панувало два політичні напрями. Уособленням польської національної ідеї стали націонал-демократи (ендеки, або «вшехполяки») на чолі з Р. Дмовським, запеклим ворогом українського відродження. Ендеки проголосили гасло відродження польського національного руху, що мав на меті відновлення незалежної Польщі¹⁰⁷. Обстоюючи інкорпорацію земель Поділля, Волині й Східної Галичини в майбутню Польську державу, Р. Дмовський уважав нереальним відновлення її в кордонах 1772 р. Вшехполяки відмовляли українцям у праві і спроможності

«Наступальний варіант» національної ідеї ендеків не дістав підтримки серед консервативно налаштованої польської аристократії. Феномен подвійної історичної свідомості полонізованої шляхти зі східних «кресів», що виявлявся, з одного боку, в усвідомленні нерозривних зв'язків з історією краю, де впродовж віків мешкали предки, а з іншого – у відчутті невід'ємної приналежності до «польської політичної нації», – наприкінці ХІХ ст. втілювався у так званій крайовій ідеології. Під час революції 1905 – 1907 рр. між ендеками та крайовцями розгорнулася ідеологічна боротьба, суть якої виявлялася у виборі національних чи крайових пріоритетів у розв'язанні польського питання¹⁰⁸.

В. Липинський, котрий тоді уже був фактичним учасником українського руху, вирішив привернути до нього і спольщене шляхетство. На відміну від хлопоманів В. Антоновича, Т. Рильського він не хотів поривати з власним соціальним станом, котрий, на його переконання, мав прислужитися справі українського державотворення, як це було за доби Хмельниччини. Пізніше він писав: «Ніколи я не вирікався і не вирікаюсь того, що належу до польського шляхетського роду, од віків осілого на Україні. ...Шляхтичами польськими були: Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Станіслав Кричевський, Іван Богун, Юрій Немирич... Дякую Богові, що маю в собі кров тих, що сотворили саму ідею, само поняття політичне сучасної нашої України»¹⁰⁹. Отже, В. Липинський прагнув, щоб шляхта усіма засобами своєї економічної та культурної сили знову спричинилася до українського національного зростання, не змінюючи при цьому власної соціальної сутності¹¹⁰. Програмою максимум для нього вже тоді була самостійна Україна, виборювати котру і мала, на його думку, з природи державотворча верства – шляхетство.

Його метою було притягнути осіб, що до того часу орієнтувалися на польську національну ідею до українського руху. Він прагнув вбити клин між ідеологією вшехполяків і полонізованою шляхтою Правобережжя, що дотримувалася крайовської орієнтації в силу збереження у ній підсвідомого сантименту до українства через тісний зв'язок з українською селянською стихією¹¹¹. Для цього діяч обґрунтував теорію територіалізму.

Формування цієї теорії у діяча було тісно пов'язане з його історичними студіями, котрі він розпочав від середини першого десятиліття ХХ ст. Вони стосувалися польсько-українських взаємин на тлі боротьби України за державність. Історичні дослідження В. Липинського, який відчував глибокий зв'язок із власним соціальним станом, з одного боку, та любов до рідної

Репринцев В. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах / В.Ф. Репринцев / У кн.: Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз. – К., 1996. – С. 68.

Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ ст.: національна ідея чи крайова ідеологія? / Н.О. Черкаська // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – № 12. – С. 195.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. XXVIII – XXIX.

Dorošenko D. V. Lipinsky (Ein Nachruf). – S. 160 – 161.

української землі – з іншого, на нашу думку, і відіграли тут вирішальну роль. Теорія набула завершеного вигляду в 1908 р., коли В. Липинський наприкінці літа – восени об'їхав кілька міст Правобережної України, «... виголошуючи відчити, в яких закликав місцеве польське громадянство повернутися до своєї, себто до української, народности»¹¹². Польськомовний відчит мав назву «Участь української шляхти в житті українського народу на тлі його історії та теперішні відносини» і був генетично пов'язаний із брошурою, що побачила світ у Кракові наприкінці 1908 р. під заголовком «Szlachta na Ukrainie Udział jej w zyciu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów» («Шляхта на Україні. Участь її у житті українського народу на тлі його історії»). Сутність теорії зводилася до ідеї, що спольщена і польська шляхта в Україні повинна виявляти патріотизм до землі, на якій вона живе, і пам'ятати про обов'язок, який вона має, як верства більш культурна, перед українським народом.

На наш погляд, В. Липинський розпочав роботу над працею «Szlachta na Ukrainie» ще навесні 1907 р.¹¹³, маючи вже достатній обсяг історичного матеріалу. Крім того, він їздив на короткий час із Женеви до Кракова саме навесні 1907 р., щоб мати можливість опрацювати додаткову літературу. Влітку того ж року Б. Грінченко, поінформований про задум В. Липинського, повідомляв йому, що «порозшукував дещо» для цієї праці¹¹⁴. Задум автора полягав у відтворенні історії шляхти на тлі боротьби України за власну державність. Такий історичний екскурс був необхідний, щоб довести вирішальну роль цієї верстви у процесі формування української державності й створити своєрідну проекцію на сучасну ситуацію. Адже В. Липинський мав на меті закликати шляхту до боротьби за українське відродження. Лише так вона могла знов перетворитися на провідника українського суспільства та забезпечити успіх національного відродження.

У листі до Б. Грінченка від 5 жовтня того ж року він повідомляв, що продовжує свою працю «про українофільство серед польської та спольщеної суспільності на Україні»¹¹⁵. Ми переконані, що мова тут іде не про значно пізніший альманах «Z dziejów Ukrainy», як уважає І. Гирич¹¹⁶. Не зовсім точною нам видається й думка Б. Ганцажа про те, що згаданий лист є лише свідченням ранніх архівних пошуків молодого історика¹¹⁷. На наш погляд, у листі йдеться саме про майбутню брошуру «Szlachta na Ukrainie» і низку наступних пов'язаних із нею видань, які планував видати В. Липинський. Свого часу С. Томашівський подав молодому історикові ідею друкувати неперіодичні збірники, присвячені польсько-українському питанню в Україні¹¹⁸. Планована праця мала стати першим таким збірником. Спочатку автор думав обмежитися

Гирич І. Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським... – С. 620.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 роки). – С. 140.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 345.

ІР НБУВ, ф. III, № 41017, арк. 1.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 346.

Гирич І. Липинський у світлі його листування... – С. 102.

Gancarz B. «My, szlachta ukraińska...». – S. 149.

характеристикою проявів українофільства та свідомого українства серед польської суспільності. Однак згодом вирішив проаналізувати ще й «самий ґрунт, на якому і могли виростати ці поодинокі прояви українських симпатій та національної свідомості, а також і те, що не давало їм досі ширше розростись». Отже, це мало бути не просто наукове дослідження, а справжній заклик до спольщеного елемента в Україні.

Тоді закінчення праці було відкладене на певний час, оскільки восени 1907 р. В. Липинський виїхав на лікування легеневої хвороби до Закопане. Майже півроку діяч провів на санаторній віллі «Єжево». Кілька вільних від процедур годин на день він мав можливість відводити на інтелектуальну працю. Там В. Липинський близько зійшовся із літературознавцем та істориком В. Доманицьким, котрий відіграв виняткову роль у його житті, ставши найближчим йому «з усього українського демократичного оточення», що не лише зблизив Липинського з провідниками українства, а й став його «“хрещеним батьком” у царині літератури»¹²⁰.

Два діячі не могли не порозумітися. Тим більше, що обох єднали патріотизм, зацікавленість поступовим розвитком українства, а також те, що обидва займалися вітчизняною історією і, зокрема, спеціально студіювали козацьку добу¹²¹. На початку грудня 1907 р. В. Доманицький у листі до М. Грушевського із Закопане повідомляв, що є тут «українець один, такий, що й “Раду” передплачує, і “Вістник” – д. Липинський»¹²² (йшлося про два головні українські видання того часу – газету «Рада» та місячник НТШ «ЛНВ», передплата котрих свідчила про належність до поступового українства).

І. Гирич вважає, що саме В. Доманицький посприяв особистому знайомству В. Липинського з М. Грушевським. Цей висновок він робить із запису в щоденнику професора від 7 – 8 травня 1908 р.¹²³. Насправді ж діячі познайомилися раніше, ще за часів навчання В. Липинського у Кракові. Тоді він час від часу їздив до Львова, де в нього були знайомі історики – С. Томашівський та І. Кревецький. Можливо, хтось із них і познайомив молодого В. Липинського із професором. У листі М. Грушевського до В. Доманицького ще від 26 листопада 1907 р. (тобто за півроку до згаданого запису в щоденнику), адресант написав: «Липинському поклоніться, я його знаю й пам’ятаю»¹²⁴. Отже, певно, В. Доманицький лише посприяв зближенню двох діячів, уже формально до цього знайомих.

Із весни 1908 р. В. Липинський розпочав здійснювати заходи щодо заснування польськомовного часопису, котрий ширив би ідею територіалізму серед правобережної шляхти. Про всі заходи він детально інформував М.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 346.

Гирич І. Вячеслав Липинський у світлі його листування... – С. 87 – 88.

Дорошенко Д. Памяти В.М. Доманицького / Д.І. Дорошенко // Спудей: Неперіодичний орган Академічної Громади Студентів Українського Педагогічного Інституту ім. М.П. Драгоманова у Празі. – Прага, 1926. – Ч. 4. – С. 29 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 168, арк. 48.

Листування М. Грушевського: [Листи-відповіді М. Грушевському]. – С. 369. ЦДАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 186.

Грушевського, С. Томашівського, В. Доманицького. Вірогідно, саме М. Грушевський порадив В. Липинському звернутися до Б. Ярошевського, що також походив зі спольщеної родини, був засновником УСП¹²⁵. І вже наприкінці червня діячі з'їхалися у Києві, щоб обговорити співпрацю.

Улітку 1908 р. В. Липинський розпочав агітаційну роботу серед самого шляхетства Правобережної України. 2 серпня він прочитав один зі згаданих відчитів на з'їзді уманських дідичів. З'їзд було влаштовано за допомогою дядька В. Липинського А. Рокицького. Учасників було близько 40 осіб, і вони загалом схвально сприйняли виступ В. Липинського. Доповідач репрезентував себе як представника групи людей, що, «належачи походженням своїм до спольщеного шляхецько-українського суспільства, вважає себе Українцями». Із «стратегічних» міркувань відчит було виголошено польською мовою. Наступного дня відбулося його обговорення. Учасники дискусії висловили думку про необхідність видавати друкований орган крайовсько-територіалістичного спрямування¹²⁶. Дещо пізніше подібні відчити В. Липинський повторив у Києві та Луцьку¹²⁷.

Заходи, здійснювані діячем, свідчили про те, що він прагнув переорієнтувати правобережну спольщену шляхту з ендецького та крайового ідеологічних напрямів на новий – територіально-патріотичний із орієнтацією на «українську політичну націю», теоретичне підґрунтя під який він і намагався підвести. Ця течія, за його задумом, мала влитися в український рух і творити в ньому до того часу неіснуючу консервативну складову. Однак відверто заявити про це тоді було неможливо. В. Липинський, котрий, з одного боку, вже як «політичний українець» брав безпосередню участь в українському русі, мусив визнавати за ним його демократичний характер, а з іншого – не хотів розривати соціальних зв'язків із шляхтою й тому прагнув перетворити її полонізованих представників на таких же «політичних українців», як він сам. Пізніше він зазначав: «Моє українство, це українство мого класу так як я єсть рідний і вірний син свого класу»¹²⁸. Легше було привернути на свій бік крайовців, тому на них В. Липинський насамперед і орієнтувався. Для цього необхідно було чітко сформулювати цілі нового напрямку.

Ці завдання В. Липинський покладав на підготовлену ним брошуру. У ній висвітлювалася проблема ролі шляхти у суспільному житті та історії України. У передмові автор сформулював причини, що спонукали його підготувати книгу. Першою було прагнення звернути увагу польської спільноти в Україні на необхідність усвідомлення нею свого ставлення до відроджуваного руху українців. Другою – спроба визначити це ставлення так, як його уявляє «та частина суспільності в історії української шляхти, яка тепер, посилаючись на давню традицію, вважає себе українською»¹²⁹.

Листування Михайла Грушевського. – С. 205.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 354.

Там само. – С. 354 – 359.

Козак М. З життя і діяльності Вячеслава Липинського. – С. 335.

Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.). – С. 36.

Праця мала три розділи. Два перші – історичні, в яких автор уперше спробував себе як історик-популяризатор. У них змальовувалося походження шляхти та її роль в історії українського народу, його державотворчих процесах. У першому розділі подавався огляд історії українського народу до початку ХХ ст. Зверталася увага на вживання назв «Україна», «українці» як на пріоритетні порівняно із назвами «Русь», «руський» у загальнонаціональному значенні, бо так називає себе найсвідоміша частина народу¹³⁰. Польська історіографія натомість уживала термін «Україна» лише як поняття географічне, для позначення південно-східної частини колишніх польських посіlostей. У розділі автор аналізував процес колонізації української шляхти, наголошуючи що він призводив до перетворення шляхтича з місцевого обивателя на представника чужої культури, що керувався у своєму ставленні до цієї землі лише власними інтересами колоніста¹³¹. З гіркою змальовував автор і процес русифікації козацької старшини Лівобережжя, звабленої дворянськими привілеями Московської держави¹³², доводячи що найбільше від цього постраждав український народ. Короткий обрис української історії В.

Липинський доводив аж до початку ХХ ст. За тим він нагадував шляхті, що тепер настав час визначити своє ставлення до українського відродження. І додавав найсильніший аргумент: «Ми є шляхта тутешня, місцева – сини, народжені на цій землі, й кров з крові, й кость з кості того народу!»¹³³.

У другому розділі автор спробував довести українське походження місцевої шляхти. При цьому він указував на необхідність розрізнення «расового походження» від «почуття приналежності до певної етнічної групи». Встановити «расове походження» він пробував, використовуючи історичні дані (при цьому не претендував на остаточність своїх висновків, зазначаючи, що останнє слово тут належить антропології). На його думку, більшість місцевої шляхти має у собі перевагу української крові¹³⁵. Її ж колонізація відбулася через польську шляхетську культуру¹³⁶. У результаті сполонізована шляхта так і не стала польською «в національному, а не шляхетсько-державному значенні», витворивши той специфічний у Польщі тип шляхтича, «того “gente Ruthenus, natione Polonus” – Українця з роду, Поляка за національністю – тип, який навіть у шляхетській польській нації завжди почував себе... відмінним, тип, котрий справжнім “колонізатором” жодним чином стати не міг, і ту свою “індивідуальність” протягом цілого часу існування Речі Посполитої завжди в різний спосіб маніфестував»¹³⁷.

Перші розділи праці були підготовчими до основного, третього. У ньому автор закликав правобережну шляхту визначитися, до якого з політичних напрямів вона себе зараховує. При цьому він протиставляв вшехпольському та

Lipiński W. Szlachta na Ukrainie... – S. 1.

Ibidem. – S. 8 – 9.

Ibidem. – S. 18.

Ibidem. – S. 21 – 22.

Ibidem. – S. 39.

Ibidem. – S. 47.

Ibidem. – S. 43.

крайовському напрямом територіалістичний, котрий і намагався започаткувати. Окреслюючи його сутність, автор визначив його як українсько-демократичний¹³⁸. На наш погляд, таке його означення слід уважати дуже умовним. Це, швидше, була данина часові та чільним представникам українського руху. Відомо, що під час однієї із зустрічей В. Липинського з М. Грушевським вони обговорювали питання про консервативний напрям в українському русі. Професор тоді висловив переконання, що «у нас консерватистів не може бути». У листі до В. Доманицького у серпні 1908 р. В. Липинський писав, що не згоджується із такою думкою¹³⁹. Отже, факт підняття діячем у розмовах із М. Грушевським теми про консерватизм, а також послідовна думка про можливість його існування в українському русі, свідчить про характер того політичного напрямку, котрий він намагався започаткувати.

В. Липинський обґрунтовував ідею, що шляхта в Україні має належати до того напрямку, котрий найбільше користі принесе для розвитку землі, на якій вона живе. Аргументом вважав гостру класову боротьбу в українському селі. Він був переконаний, що суперечності, які розділяють пана (поляка) і селянина (українця), полягають не лише у різниці майнового стану, а й у історичній прірві, що виражається у протистоянні двох культур – польської шляхетської та української народної. Адже матеріальні блага, котрі виробляє український народ, ідуть на творення чужої йому культури¹⁴⁰. Тому В. Липинський закликав правобережну шляхту відмежуватися від вшехполяків, які віддаляють його від українського народу та пропагують замість співпраці із ним ведення боротьби за власний «стан посідання». На доказ цієї думки наводив приклад Великого князівства Познанського у складі Пруссії, де «польський шляхтич – то сила», бо «він вріс у народ, і з тим народом є одним тілом»¹⁴¹.

Критикував В. Липинський і позицію крайовської течії, бо вона балансувала між угодовством і діяльністю на користь краю, адже в основі її лежав інтерес збереження шляхтою власних землеволодінь. Діяч прагнув трансформувати крайовство в ідеологію територіального патріотизму, котра на вістря піднімала б спільну працю українського народу та полонізованої шляхти задля процвітання краю, а також забезпечила б провідне становище панства не лише за соціальним статусом, а й за фактом його ролі у політичному та культурному житті України.

В. Липинський фактично промовляв до шляхти, за виразом Я. Пеленського, «аристократичними аргументами». Однак у них виразно окреслювався «державно-політичний аспект» його мислення, що виражався у приматі «політичного над етнографічним і фолкльористичним»¹⁴², коли йшлося про встановлення національної приналежності. Намагаючись переконати свого читача, автор апелював до позитивного досвіду сусідів – шляхти на білоруських та литовських землях. Крайова ідеологія тамтешніх консерватистів

Ibidem. – S. 51.

Ibidem. – S. 74.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 508.

Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – S. 80.

Ibidem. – S. 81.

, теоретично обґрунтована у працях Р. Скирмунта, Б. Яловецького, М. Ромера¹⁴³, стала основою національної злагоди на цих територіях. Литовські поляки стверджували, що все корінне населення Литви, незалежно від його етнічно-культурної приналежності, є «громадянами краю» і тому належать до однієї політичної нації. Білоруське національне відродження, що розпочалося з 70–80-их рр. XIX ст., майже відразу отримало союзника в особі представників крайової ідеології¹⁴⁴. Ідею спільної української політичної нації і прагнув покласти в основу власної територіалістичної концепції В. Липинський.

У цій праці вперше прозвучали симпатії автора до монархізму. Зокрема, автор підкреслював позитивну роль німецьких династій у державотворчих процесах балканських народів, котрі сформували монархічні інститути влади¹⁴⁵. Це підтверджує думку не лише про наявність монархічних симпатій у В. Липинського вже на ранніх етапах його громадсько-політичної діяльності, а й вказує на те, що він убачав можливість реалізації подібної моделі в Україні.

Книжку одразу після виходу в світ заборонила цензура. Зокрема, київський цензор пропонував власникові книгарні Л. Ідзіковському пустити брошуру в продаж, вирізавши з неї 30 сторінок¹⁴⁶, де йшлося про історію колонізації української шляхти та прояви її українофільства. Автор не згодився на цензурні вимоги, тому видання неможливо було дістати у підросійській Україні. А вістка про його вихід одразу викликала інтерес серед очільників українства. Багато хто з них звертався до автора, щоб дістати примірник¹⁴⁷. Д. Дорошенко, дізнавшись про книгу, заходився шукати її по книгарнях¹⁴⁸. Пізніше він звернувся до В. Доманицького, щоб той допоміг одержати працю від автора. Дмитро Іванович згадував, що «книжка зробила на всіх велике вражіння». Від В. Липинського дістав книгу і Б. Грінченко. Інтерес до неї

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 201.

Див.: [Skirmunt R.] Głos przeszłości i potrzeba chwili: Stanowisko szlachty na Litwie i Rusi. – Lwów, 1905. – 145 s.; [Jałowicki B.] Litwa i jej potrzeby: Narodowy katechizm Litwy. – Wilno, 1905. – 232 s.; Romer M. Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie. – Kraków, 1906. – 98 s.

Смалянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – 1917 / А.Ф. Смалянчук. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 357.

Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – S. 85.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 527.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 588, арк. 1; спр. 236, арк. 1 зв. – 2; спр. 237, арк. 1; спр. 238, арк. 1 зв.

Рецензія на працю з'явилася у львівському «Ділі» у грудні 1908 р. Її автор схарактеризував брошуру, як «средо» людини, що перейшла «до кінця еволюцію повороту до народності, покиненої батьками, що виступає як уповні свідомий член українського національного організму». На його думку, для В. Липинського «Szlachta» мала таке ж значення, як для Антоновича його «Сповідь»¹⁴⁹.

Заборона книжки «підрізала крила» її авторові в задуманій ним справі ширення ідеї територіалізму. Тим не менше праця В. Липинського викликала страх серед ендеків. Як свідчив Д. Дорошенко, «поляки її скуповували по книгарнях і нищили»¹⁵⁰. Східно-галицька «Gazeta narodowa» кілька разів приділяла увагу брошурі, навмисне перекручуючи висунуті в ній ідеї. Так, часопис закидав В. Липинському домагання, щоб католицька шляхта в Україні повернулася до православ'я. З приводу цих нападок «Діло» писало, що коли часопис «видуманими нісенітницями береться поборювати ідею брошури Липинського, то се знак, що ідея велика й могутча, а її противники дрібні й марні»¹⁵¹. Не оминули увагою брошуру і російські націоналісти. Її було згадано у працях українофоба С. Щоголева. Автор називав брошуру закликом до поляків у справі сприяння розвитку української культури¹⁵² і звинувачував В. Липинського у «відхрещуванні від імені поляка»¹⁵³.

Незважаючи на те, що брошура практично не виконала агітаційної ролі у справі ширення ідеї територіалізму, Липинський не полишав думки про дальші політичні кроки. Він вирішив зібрати з'їзд представників правобережної шляхти. Ці плани діяч обговорював із С. Томашівським, М. Грушевським, митрополитом А. Шептицьким¹⁵⁴. Із останнім він познайомився не пізніше від початку 1909 р. Відтоді підтримував листування із митрополитом, неодноразово бував під час своїх відвідин Львова у його митрополичій резиденції на території собору св. Юра. В. Липинський інформував А. Шептицького про свою діяльність, часто звертався до нього за порадою, інколи – за матеріальною підтримкою. Отже, думка тогочасних авторитетів науки і церкви багато важила для діяча.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 555.

Лозинський М. Поворот до народності, покиненої батьками // Діло. – Львів, 1908. – № 293. – 30 (17) грудня. – С. 2.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле... – С. 140.

Політичні глоси // Діло. – Львів, 1909. – № 44. – 1 березня/16 лютого. – С. 2.

Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / С.Н. Щеголев. – К., 1913. – С. 188.

Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С.Н. Щеголев. – К., 1912. – С. 455.

Практично всю організаційну роботу з підготовки з'їзду В. Липинський провадив особисто¹⁵⁵. 22 лютого 1909 р. у Києві, у помешканні відомої громадської діячки Ф. Вольської на вулиці Фундуклеївській відбувся з'їзд поляків-правобережців, що проголосили себе «українцями польської культури». Більшість із них представляли шляхетську верству. Учасників з'їзду було близько 35 осіб¹⁵⁶. Серед них луцький адвокат Антоній Станевич, письменник Людвік Сідлецький (Сава Крилач), Антоній Васютинський, видавець газети «Світова зірниця» Йоахим Волошиновський, Адам Рокицький, граф А. Холоневський з Вінничини, земський діяч Київщини, поміщик Станіслав Горватт, Францішка та Стефан Вольські, поміщик з Полтавщини С. Мазаракі, історик та видавець історичних пам'яток Людгард Грохольський, Владзімеж Грохольський, пізніший запеклий пресовий опонент Липинського Едвард Пашковський, київський літератор і газетяр Леон Радзейовський, літературознавець і журналіст Тадеуш Міхальський, подільські дідичі Август Іванський (молодший) та Францішек Котович й інші.

Цікавим є те, що В. Липинському вдалося залучити до участі у з'їзді не лише прихильників крайовства, а й деяких ендеків. Серед останніх – В. Грохольський, ініціатор створення на Правобережжі конспіративної просвітницької організації «Zizeszenia» (Об'єднання) на вшехпольській платформі¹⁵⁷, засновник газети «Dziennik Kijowski». Він сприяв перетворенню часопису в партійний орган ендеків, адже в першому його числі редакція офіційно визнавала необхідність співпраці з українцями¹⁵⁸. Вшехпольських поглядів дотримувався також і Е. Пашковський. Пізніше ці діячі відійдуть від фактичної участі в русі українців-латинників.

На з'їзді були присутні й українці: Д. Дорошенко, Є. Чикаленко, Ф. Матушевський та С. Єфремов. Головну доповідь виголосив В. Липинський. Згодом вона була видрукована у Кракові у вигляді брошурки «Nobilis Ruthenus. Nasze stanowisko na Rusi-Ukrainie. Zagajenie prywatnego zebrania w K...w lutym 1909 r.»¹⁵⁹ з метою ширення серед представників спольщеної суспільності. Резолюції з'їзду проголошували, що його учасники, визнаючи себе громадянами України, тісно зв'язаними своїми інтересами з українським народом, мають стати до праці, спрямованої на політичне, соціально-економічне та національно-культурне відродження українського народу. Для поширення цих ідей мав бути заснований київський тижневик «Przegląd Krajowy». З'їзд ухвалив підтримувати українські культурні прагнення шляхом закладання читалень, матеріальної підтримки українських просвітніх видавництв¹⁶⁰. На думку Д. Дорошенка, «в тодішніх обставинах прилучення до українського руху кількох десятків висококультурних, активних людей» було

Листи В. Липинського до С. Томашівського. – С. 363; Листи В. Липинського до А. Шептицького / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба... – С. 412.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 536 – 537.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле... – С. 141.

Черкаська Н. Польська шляхта... – С. 197.

Dziennik Kijowski. – К., 1906. – № 1. – S. 1.

Гирич І. Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським... – С. 626.

«великою моральною допомогою». Він вважав, що, ця акція продовжує традицію, започатковану хлопоманами. Але якщо В. Антонович надавав перевагу культурницькій праці серед народу, то В. Липинський зробив акцент «на політично-національний бік української справи»¹⁶¹.

Підготовча робота до заснування часопису була розпочата ще за кілька місяців до з'їзду. На видавця планувався Й. Юркевич – хлопоман, член Старої Громади. Однак той «рішучо одмовився» від пропозиції, мотивуючи це своєю давньою належністю до українського руху, а також невірою у справу «українізації» спольщеної шляхти¹⁶². Потім Й. Юркевич брав деяку матеріальну участь у видавництві, але дивився на справу песимістично. Урешті, відповідальним редактором часопису став Л. Радзейовський, співредакторами – Б. Ярошевський та Т. Міхальський, а офіційним видавцем – сам В. Липинський. У документах Київської «охранки» останній зафіксований як редактор «Przeglądu»¹⁶⁴, очевидно, з огляду на його провідну ідеологічну та організаційну роль у часописі.

Видання мало представляти три основні лінії, які В. Липинський намагався об'єднати концепцією територіалізму: польську консервативно-крайовську, українську демократичну та лінію українців-латинників, котру діяч уважав провідною. Цим міркуванням визначався склад редакції. Однак В. Липинському було складно знайти справжніх однодумців, котрі б ще й мали досвід редагування пресових органів. Відповідальний редактор Л. Радзейовський до цього працював у ліберальній газеті «Киевская мысль». У «Przegląd'і» він презентував польських консерватистів-крайовців. Б. Ярошевський, секретар редакції, виявився непослідовним у своєму співробітництві із В. Липинським. У найвідповідальніший момент він відмовився видавати часопис через брак коштів і виїхав з Києва. Повернувся лише тоді, коли В. Липинський залагодив фінансову проблему, одержавши допомогу від А. Шептицького. Передбачалося, що Б. Ярошевський презентуватиме в газеті демократичну українську течію, а сам В. Липинський – течію українців-латинників. Отже, від початку виходу газети її ідейний натхненник мав багато проблем із членами редакційного комітету¹⁶⁵.

У квітні 1909 р. у Києві за підписом Л. Радзейовського вийшов проспект майбутнього часопису. У ньому стверджувалося, що «Przegląd Krajowy» ставить за мету «освітлювати місцеве життя з погляду інтересів українського народу»¹⁶⁶. Проспект презентував течію територіалізму і крайового патріотизму як політичну групу, котра вже існує де-факто, і був написаний від її імені. Фінансувати тижневик мали великі землевласники з числа римо-католиків. М. Грушевський спеціально наголошував В. Липинському на тому, що фінансове забезпечення видання повинно йти «тільки з польських рук», щоб ніхто не

Дорошенко Д. З перед тридцяти літ. – С. 132 – 133.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле... – С. 141.

ЦДАУК, ф. 275, оп. 2, спр. 58, арк. 9, 10.

Там само, арк. 8 – 10.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 402, арк. 1 зв.

Перше число газети побачило світ 13 травня 1909 р. Майже відразу вона перетворилася на двотижневик, а після появи п'ятого номера виходила нерегулярно. Всього з'явилося 12 номерів. Останній був здвоєний і побачив світ 5 січня 1910 р. А 4 лютого того ж року відбулося зібрання «уділовців та прихильників» часопису, щоб вирішити подальшу його долю¹⁶⁷. Однак часопис припинив існування.

«Przegląd Krajowy» став помітним явищем в українському національно-культурному житті 1909 р. Його напрям В. Липинський у листі до В. Доманицького визначив як «т. зв. територіяльно-демократичний»¹⁶⁸. У цьому випадку вживання терміна «демократичний» є до певної міри правомірним. Оскільки часопис презентував три лінії, об'єднані спільною концепцією територіалізму. Проте сам В. Липинський головну мету газети вбачав у відродженні української шляхетської свідомості, котра перетворила б панство на одну з еліт українського народу. Незважаючи на конфлікти, що раз у раз виникали в редакції, газета презентувала протягом восьми місяців насамперед концепцію територіалізму В. Липинського, бо майже в кожному номері вміщувалися його статті під власним іменем або псевдонімами «Ciwis» та «Ukrainiec». Діляч часто готував ще й редакційні статті, більшість із яких мала програмовий для течії українців-латинників характер.

У публікації «Для роз'яснення» автор характеризував себе як «українця польської культури» і витлумачував сутність територіалістичної концепції¹⁶⁹. У статті «Між молотом і ковадлом»¹⁷⁰ порушувалася проблема двосторонньої денаціоналізації українців, що провадилася під тиском панівних націй росіян та поляків. Стаття «Україна чи Русь» була відповіддю на фельетон під таким же заголовком польського історика О. Яблоновського, надрукованому в «Dziennik'u Kijowsk'omu», де автор повставав проти назви «Україна» й застерігав своїх земляків не вживати її і не перейматися українофільським думками. В. Липинський у відповіді закидає вченому ненауковий підхід до такої проблеми, як творення етнімів, і доводить, що мета фельетону була суто політична¹⁷¹. В. Липинський наголошує, що частина спольщених

ЦДДАУЛ, ф 367, оп. 1, спр. 32, арк. 1 – 4.

Листи В. Липинського до А. Шептицького / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 415.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 557.

Lipiński W. Dla wyjaśnienia / W. Lipiński // Przegląd Krajowy. – К., 1909. – № 7. – S. 1 – 3.

Lipiński W. Między młotem a kowadłem / W. Lipiński // Przegląd Krajowy. – К., 1909. – № 11 – 12. – S. 2 – 5.

шляхтичів на Україні, «йдучи за голосом совісти... повернула до свого народу і отверто назвалась українцями». Друга ж частина зберегла «унаслідок від предків польське ім'я». Серед них і О. Яблоновський, що присвятив себе вивченню історії українських земель у складі Речі Посполитої, а тепер у своїй публіцистиці виступив різко проти українського національного відродження. Відповідаючи ж на питання «Україна чи Русь?», автор виголошує: «Коли ми бачимо, що зараз серед нашого народу називається “Україною” все, що рветься до життя, до світлої будучини ..., то ми тут без огляду на те, за кого, як народ, ми себе вважаємо, ставимо своїм гаслом “Україну”»¹⁷².

«Przegląd Krajowy» поступово ширився. У серпні він уже мав близько 200 передплатників. Увесь наклад лічив 1000 примірників, з котрих після роздрібної торгівлі залишалося «дуже небагато»¹⁷³. Структурно видання поділялося на три відділи: громадсько-політичний, літературно-науковий та економічний. Більшість власних статей В. Липинський уміщував у політичному відділі. У літературно-науковому відділі було надруковано скорочену польськомовну версію його історичної розвідки «Данило Братковський», що публікувалася перед тим у ЛНВ, розлогу статтю «Гоголь – Залеський», у якій публіцист порівнював творчість двох літераторів – представника зросійщеного українського Лівобережжя М. Гоголя та речника української школи у польській літературі Б. Залеського, підкреслюючи, що обидва письменники прагнули українські національні традиції сполучити з державним і національним патріотизмом панівних в Україні націй росіян та поляків.

Співробітництво із часописом вели такі діячі, як Д. Дорошенко, В. Доманицький, С. Єфремов, В. Пачовський, Я. Міодушевський, Л. Василевський. Багатьом із них В. Липинський особисто замовляв статті на певні теми. В економічному відділі розміщувалися ґрунтовні публікації з питань розвитку сільського господарства авторства С. Липинського. В. Липинський пропонував співробітництво у часописі й Д. Донцову. Діячі були знайомі з часу спільного лікування у Закопаному. Різниця у їхніх світоглядах виявилася вже у той час, однак тоді ще між ними не існувало непереборних суперечностей. В часі еміграції Липинський твердив про те, що в санаторії вони з В. Доманицьким уникали зустрічей з Д. Донцовим через його «есдецьке нахабство»¹⁷⁴. Ймовірно, це було перебільшення, викликане непримиренними розходженнями у поглядах та частими нападками в пресі речника інтегрального націоналізму на ідеолога гетьманського руху. А от у 1909 р. діячі навіть епізодично листувалися¹⁷⁵ і Липинський надсилав Донцову «Przegląd Krajowy». Донцов вагався прийняти пропозицію редактора, про що писав В. Доманицькому: «Хтів би написати щось для «Przeglądu», та боюсь, що дуже він толерантний і благочинний і стаття, написана з присушою мені

Lipiński W. Ukraina си Ruś / W. Lipiński // Przegląd Krajowy. – К., 1909. – № 2. – S. 2.

Ibidem. – S. 4.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 558.

Листи В. Липинського до І. Кривецького / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 255.

делікатністю в виразах, – певно не пройде...»¹⁷⁶.

Поява часопису стала помітною подією в українському житті 1909 р. На початку травня С. Єфремов у листі до В. Доманицького писав про це так: «В Києві остання новина – це «Przegląd Krajowy». Липинський приїхав і працює як віл. Перше число, здається, розходить добре, хоч вельможне панство на всі заставки лається. Що вийде з цих заходів – не знати, хоч спроба, безперечно, дуже цікава»¹⁷⁷. Газета була прихильно зустрінута українською демократичною пресою¹⁷⁸. У «Раді» час від часу з'являлися замітки про чергові числа видання. Українська газета зазначала, що «Przegląd Krajowy» «...єсть єдиний поки серйозний орган, в якому можливо польсько-українське єднання»¹⁷⁹.

Натомість більшість польських газет, особливо «ендецькі», повели справжню боротьбу з «Przegląd'ом». Особливо запеклу обструкцію виданню чинили варшавські часописи «Głos Warszawski», редагований Р. Дмовським, і клерикально-католицький «Dziennik powszechny». Останній, зокрема, надрукував статтю Гінвілла «Echa Kijowskie» («Київські відлуння»). На думку автора статті, «Przegląd Krajowy» «роз'ятрує стосунки до українців» серед поляків. Автор зазначав, що газета має себе за «речника «краєвого поступу» й виходить «під фактичною редакцією д. Вацлава Ліпінського, автора чудної книжки “Szlachta na Ukrainie”», котрий є, певно, «нащадок якогось отамана козацького», що «постановив вернути себе, «українця польської культури», українському рухові»¹⁸⁰. Неприхильно ставилися до газети й польські часописи, видавані в Україні, зокрема «Dziennik Kijowski». Відверту боротьбу з нею повів і один із колишніх її редакторів – Т. Міхальський, котрий, вийшовши зі складу редакції у липні 1909 р., оголосив В. Липинського «провокатором» і майже одразу започаткував «Польсько-український річник», в якому прагнув об'єднатися з українськими літераторами. Спроба ця навіть почала реалізовуватися: на заклик відгукнувся гурт українських письменників. Однак досить швидко альянс розвалився. Майже відразу за цим у «Раді» з'явилася стаття, в якій згадана спроба українських літераторів називалася необачною¹⁸¹.

Стаття у «Раді» була невинною. Спочатку газета подавала прихильні повідомлення про проєктований «Польсько-український річник». Однак 5 серпня 1909 р. В. Липинський написав видавцеві «Ради» Є. Чикаленку листа, в якому пояснив, чому редакція «Przeglądu Krajow'ого» ставиться до дітища Т. Міхальського вороже. Зокрема, він підкреслював, що задля ширення ідеї політичного українства редакція його часопису прагнула пробудити національну українську свідомість у представників спольщеної шляхти, щоб придбати в них «свідомих громадян України». Поляки ж, що брали участь у виданні, робили це «з мотивів... почуття обов'язку перед рідним краєм».

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 547.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 218, арк. 2.

Там само, спр. 264, арк. 1 зв.

Діло. – 1909. – № 149. – 10 липня / 27 червня. – С. 2.

Польські клерикали та українство // Рада. – К., 1909. – № 213. – 22 вересня / 5 жовтня – С. 1.

Там само.

У листі В. Липинський переконував Є. Чикаленка, що започатковане Т. Міхальським видання призначалося, щоб побити «Przegląd Krajowy» в очах громадянства їхньою ж зброєю – «симпатіями до українства». Однак ці симпатії оперті «на зовсім відмінних суспільних і психологічних мотивах». Для територіалістів їх підґрунтям мало стати визнання права за спольщеним громадянством пристати до політичної української нації, а також рішуче виявлення «політичного сепаратизму до Польщі, як умови горожанської праці поляків на Україні». Натомість група Міхальського прагнула робити «згоду з українцями» від імені «цілого і неподільного» польського народу, в яку В. Липинський не вірив¹⁸². Тому він висловлював надію, що «Рада» займе відповідну позицію щодо конфлікту між двома редакціями¹⁸³. У цьому листі В. Липинського, на нашу думку, виявилось його виразне прагнення, щоб репрезентована ним течія українців-латинників сприймалася представниками українського руху як його невід’ємна складова й волів, щоб речник того руху – єдина щоденна українська газета – стала на її захист.

Отже, В. Липинському та його однодумцям доводилося постійно протистояти відвертим і замаскованим ворогам. Не було згоди й у середині редакції. Особливо складними були стосунки В. Липинського із Б.

Ярошевським. Той, на кого фундатор «Przeglądu» покладав найбільші надії, як на політичного українця, насправді виявився далеким від такого уявлення. Робота вже над першими номерами часопису засвідчила, що Б. Ярошевський хибно розуміє територіалізм В. Липинського, а отже, й мету видання. Для нього ідейний принцип тижневика полягав, насамперед, у демократичній відмові поляків від власного культурного минулого на користь українського демократичного руху¹⁸⁴. У серпні 1909 р. В. Липинський писав В.

Доманицькому: «“Przegląd” мені особисто коштує страшенно багато сил, нервів і взагалі духовної енергії – а результати ... дуже дуже мізерні»¹⁸⁵. І все ж В. Липинський сподівався, що ширення ідей територіалізму через часопис принесе українському руху користь – «політично і культурно (хоч не національно)» приєднає до нього польські елементи. Найбільшу ж роль газети він убачав у «диференціації польського суспільства на територіялістів-українофілів і вшехполяків-українофобів». Однак уже в серпні 1909 р. діяч зрозумів, що «для розбудження національної свідомості серед спольщеного суспільства» часопис «не робить ... майже нічого». Тому, якщо не вдасться вирішити проблему фінансування газети, планував змінити склад її редакції на ідейно відданих територіалістів¹⁸⁶.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 5.VIII.1909 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 496.

Там само. – С. 496 – 497.

Там само. – С. 498.

Гирич І. Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським... – С. 638.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 557.

В. Липинський задумав змінити і назву часопису. Вже 16 грудня 1909 р. він подав до канцелярії Київського губернатора заяву про бажання видавати у Києві щомісячний польськомовний журнал «Przegląd Ukraiński». Його програма мала включати: 1) урядові заходи і розпорядження; 2) статті з питань суспільного, державного та економічного життя; 3) статті з питань літератури, науки й мистецтва; 4) повісті, романи, оповідання, поезія; 5) критичні замітки; 6) огляди внутрішнього та закордонного життя; 7) огляди сучасної літератури; 8) новини книжкового ринку; 9) бібліографія¹⁸⁷. Цю ідею він, попри все, планував втілювати спільно з Б. Ярошевським¹⁸⁸.

Отже, на той момент В. Липинський розчарувався у «Przegląd i Krajow'ому», який, за його твердженням, працював «на взбогачення в першій лінії польської культури... , а тільки посередно на зміцнення укр[аїнського] руху»¹⁸⁹. Про наміри змінити напрям часопису з «утраквістичного» на український діяч інформував М. Грушевського ще восени 1909 р. Однак професор не підтримав цієї ідеї¹⁹⁰. На початку 1910 р. «Przegląd Krajowy» упав через фінансові проблеми та недостатнє сприйняття його ідей ширшим польським загалом. Намір В. Липинського видавати спільно з Б. Ярошевським місячник або альманах для українців-латинників не реалізувався через особистий конфлікт між двома діячами¹⁹¹.

Протягом усього дореволюційного періоду В. Липинський не полишав думки про розвій руху українців польської культури. На початку 1913 р. він разом із соратниками поновив спроби започаткувати пресовий орган¹⁹². Це мав бути місячник на взірць «Украинской Жизни», що виходила у Москві з 1912 р. за редакторством О. Саліковського та С. Петлюри. Її метою було ознайомлення російських читачів із українськими культурними надбаннями та піднесенням української національної свідомості. Планований українцями-латинниками місячник мав бути польськомовним і називатися «Życie Ukraińskie». Розуміння В. Липинським його призначення виразно свідчить про еволюціонування територалістичного світогляду діяча. Він уважав, що видання повинно бути органом започаткованого ним руху, а не всього польського елемента, як це було у «Przegląd i Krajow'ому», та мати суто український характер. Тому у відозві до можливих видавців місячника, остаточно зредагованій без його участі Ф. Вольською й Л. Сідлецьким, він виправив означення «społeczeństwo polskie» (польська громадськість), що мало вказувати майбутнього читача, на інше – «czytajaca po polsku publiczność» («публіка, що читає польською»). У цій

Там само. – С. 558.

ЦДДАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 210, арк. 1.

ІР НБУВ, ф. 317, № 679, арк. 1 зв.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 558.

Гирич І. В'ячеслав Липинський у довоєнний час... – С. 144.

Листи В. Липинського до С. Єфремова / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 662.

Таким чином, В. Липинському не вдалося суттєво поширити ідею територіалізму серед спольщених верств в Україні у дореволюційний час. Як слушно зазначав Я. Пеленський, його виступ «на арену нашої історії був пізній», адже «шляхта як кляса тратила на переломі ХІХ і ХХ сторіч своє значення»¹⁹³. Сам В. Липинський уже в еміграції в листі до Д. Дорошенка пояснював свою поразку тим, що ті, хто в цілому прихильно поставився до ідеї територіалізму в теорії (несоціалістична, самостійна Україна), не сприйняли її щодо тактики. Бо малочисельність польського елемента з крайовськими традиціями не давала їм зважитися «на тактику активності супроти Польщі, супроти Росії і супроти повної байдужості щодо державницьких українських питань серед української інтелігенції»¹⁹⁴. Останнє особливо дошкуляло В. Липинському. Доказ цього знаходимо у його короткій листовній полеміці із В. Винниченком 1912 р. Її приводом стала поява друком брошури письменника «О морали господствующих и угнетенных. Открытое письмо моим читателям и критикам» (Львів, 1911), що була відповіддю на критику з боку представників українства п'єси «Щаблі життя», у котрій Винниченко проголошував свою знамениту теорію «чесності з собою», спрямовану проти лицемірства суспільної моралі. Письменник надіслав В. Липинському брошуру і той відгукнувся на неї розлогим листом, де висловив свої погляди не лише на питання суспільної моралі, а й на інші важливі соціальні теми, заторкнуті у творчості письменника. Аналізуючи роль соціалістичної інтелігенції в українському русі, котра була репрезентантом «робітничих мас» і намагалася відсунути від «політичної революції» консервативні елементи – «поміщичих синів», В. Липинський покладав на цю першу обов'язок «сказати українським масам слово повного, а значить не тільки соціального..., але й політичного і національного визволення»¹⁹⁵. Отже, рух українців-латинників діяч хотів бачити як складову загальноукраїнського національного руху, кінцевою метою якого, в його розумінні, була державна незалежність України.

Незважаючи на загальну невдачу спроб політичної «українізації» спольщених елементів, В. Липинського слід уважати фундатором концепції територіалізму, що спиралася на дві провідні ідеї – консерватизм та політичну самостійність України. Рух українців-латинників, що мав цю концепцію за власне політичне кредо, слід розглядати як паросток консервативної течії в українському національному русі, який так і не дав у дореволюційний час реальних політичних плодів.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 406 – 407.

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 199.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 636.

2.3. Співробітництво з першою українською щоденною газетою «Рада»

Однією з важливих сторінок у житті В.К. Липинського є його співробітництво у першій українській щоденній газеті «Рада», котре тривало з 1908 р. і майже до початку Першої світової війни. Там побачила світ лєвова частка його дореволюційної публіцистики. Її аналіз дозволяє простежити еволюцію поглядів діяча на низку важливих громадсько-політичних проблем. У «Раді» В. Липинський і започаткував свою літературно-публіцистичну діяльність¹⁹⁶. Перша стаття стала результатом співпраці з українським просвітнім діячем Б. Грінченком. За його дорученням В. Липинський добрав науково-популярну польську літературу, придатну для перекладу і використання у просвітніх цілях. Її оглядові й була присвячена перша його стаття, підготовлена для «Ради», опублікована у березні 1908 р.¹⁹⁷.

Відтоді В. Липинський активно друкувався у «Раді» й підтримував зв'язки з її редакцією аж до Першої світової війни. Публіцистика для нього була важливим засобом апеляції до широкої громадськості. Як зазначав М. Гехтер, «українська публіцистика років 1906 – 1914 мала завдання просвітянське». Тодішній читач вимагав від неї «освітлення тих фактів і подій, перед які його ставили життя й чужа преса. Це освітлення заклало основи національної свідомості, давало матеріал для створення національної ідеології»¹⁹⁸. На той час речником ідеї відродження підросійської України і була «Рада». Отже, В. Липинський, котрий уважав себе українцем-католиком, що бере активну участь в українському русі, звернув свою увагу саме на цей часопис. Головний видавець «Ради» Є. Чикаленко надзвичайно високо оцінював В. Липинського: «Це людина нещоденна і... після Грушевського це найталановитіший наш публіцист»¹⁹⁹. Серед співробітників газети В. Липинський також підтримував тісні зв'язки із С. Єфремовим, Ф. Матушевським, а пізніше – з А. Ніковським.

Майже відразу після виходу першої статті В. Липинського редакційно-видавниче коло газети зарахувало його до числа постійних співробітників. М. Гехтер, один із авторів часопису, у своїх спогадах назвав першу половину 1908 р. «однією з найкращих діб в історії “Ради”», яка для нього «була високою публіцистичною школою», бо майже щодня на шпальтах видання з'являлись «гідні наслідування зразки, на яких можна було вчитись». Серед визначних авторів газети він називав М. Грушевського, М. Залізняка, М. Лозинського, С. Єфремова, Ф. Матушевського, а також В. Липинського.

Лист В. Липинського до В. Винниченка від 24.XII./ 7.I. 1912 р. //

Старовойтенко І. Два листи В'ячеслава Липинського... – С. 672.

Біографія В. Липинського. – С. 162.

Липинський В. На увагу нашим видавництвам (Матеріал до нашої популярно-наукової літератури) / В.К. Липинський // Рада. – 1908. – № 62. – 14 (27) березня. – С. 2 – 3.

ЦДАВОВУ, ф. 4381, оп. 1, спр. 3, арк. 32.

Того ж року публіцист підготував ще дві статті для «Ради». Особливо прикметною була публікація «Братья малороссы». Її появу спричинило ширення на Волині чорносотенних видань «Союза русского народа», що намагалися спотворити українську історію і тим завдати удару й без того низькому рівню національної свідомості українців. Почаївський відділ Союзу утворився у 1906 – 1907 рр. Керували ним архимандрит місцевої Лаври Віталій та колишній ієромонах Іліодор. За посередництва приходських священників їм удалося організувати у багатьох селах підвідділи, куди ввійшли переважно селяне²⁰⁰. Фактично, Почаївська Лавра тоді була центром русофільської пропаганди на Волині²⁰¹. З метою такої пропаганди і була задумана акція відзначення ювілею однієї з трагічних сторінок української історії – битви під Берестечком. У відозвах Союзу вона трактувалася як остання велика жертва, покладена на олтар боротьби за волю українського народу, наслідком якої стало «присоединение Малороссии к Русскому царству».

В. Липинський одразу побачив справжні цілі задуманої акції. Своє обурення з цього приводу висловлював у листі до Б. Грінченка²⁰². А незабаром на шпальтах «Ради» з'явилася стаття. У гостро полемічній публікації автор викривав справжній зміст згаданих видань, зазначаючи, що «ця література ... тенденційним підбором та перекручуванням історичних фактів ... прищеплює нашому народові ідею добровільної денаціоналізації». Сутність акції він схарактеризував, як спробу «з “істинно-польською полонізацією” ... боротись “істинно-руським обрусенієм”»²⁰³. Тому досить дивними виглядають оцінки, що їх дають деякі сучасні дослідники згаданим заходам «Союза русского народа», стверджуючи, що ефект від «фактично антипольської акції виявився глибоко патріотичним з точки зору українських інтересів». Або, що так «була закладена всенародна традиція поклоніння одному з найяскравіших символів боротьби за національне визволення»²⁰⁴.

Безумовно, акція, задумана чорносотенцями, не мала нічого спільного з українським патріотизмом. Вона була розрахована на малоосвічену селянську масу і мала єдину мету – «обрусіння» та денаціоналізацію. Історик В. Липинський добре це розумів та намагався через газету, популярну серед українських селян, протистояти шкідливим заходам. Тому закликав представників українського руху активно ширити національну свідомість через відповідну просвітницьку літературу «серед всіх класів і всіх верств українського народу». Отже, В. Липинський уже тоді виступав проти класового

ЦДАВОВУ, ф. 4381, оп. 1, спр. 3, арк. 6.

ЦДАУК, ф. 1335, оп. 1, спр. 1546, арк. 32 .

Коліщук О.М. Рівень національної свідомості на Волині та Галичині на початку ХХ ст. / О.М. Коліщук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2001. – № 10: Серія: Історичні науки. – С. 17.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 349.

Правобережець В. [Липинський В.]. «Братья малороссы» / В.К. Липинський // Рада. – К., 1908. – № 221. – 27 вересня (10 жовтня). – С. 1.

Статті у «Раді» діяч переважно друкував під псевдонімом «В. Правобережець», указуючи на свою приналежність до спольщеної правобережної шляхти. Частина дописів побачила світ під власним іменем автора. Всього протягом 1908 – 1912 рр. у «Раді» було надруковано 17 його статей, з них 13 припадає на 1910 – 1911 рр. Дослідники А. Струтинська, Б. Ганцаж, С. Панькова²⁰⁵, подаючи перелік цієї публіцистики діяча, поминають статтю 1912 р. за назвою «Нові дані про зріст польської кольонізації в Східній Галичині», підписану скороченим псевдонімом В. Липинського – «Прав.». Цензурні обмеження свободи друку в Російській імперії, адміністративно-політичні утиски зумовлювали звернення до псевдонімів, криптонімів, фіктонімів тощо. Певно, В. Липинський також скористався таким правом. На наш погляд, згадана стаття належить саме його перу, оскільки, по-перше, жоден інший співробітник «Ради» не мав співзвучного прізвища чи псевдоніма, а по-друге, тема публікації відповідає сфері його громадсько-політичних зацікавлень того періоду. Підтвердження його авторства стосовно цієї статті знаходимо також у листах до С. Єфремова від 14 та 16 грудня 1912 р. (за кілька днів до появи публікації), де він згадує про послану «статейку для «Ради»²⁰⁶.

Протягом усього дореволюційного періоду В. Липинський тісно контактував із редакторським колом «Ради». Причому його думка серед них визнавалася авторитетною. Після 1912 р. діяч уже не публікується в газеті. Однак і в цей час він пильно стежить за змістом «Ради», листується з Є. Чикаленком, С. Єфремовим, А. Ніковським, висловлюючи свої погляди на напрям та розвиток щоденної української газети.

Переважна більшість статей В. Липинського у «Раді» присвячувалася польсько-українським відносинам в Україні підросійській чи півдавстроугорській і відображала їх актуальні проблеми. Так, одна з них за 1909 рік піддавала нищівній критиці польсько-російське «братання» в Галичині, що проводилося «коштом українського народу». В ній В. Липинський виступав проти неослов'янського руху, декларативного за своєю сутністю, що мав на меті замаскувати перед міжнародною спільнотою українське національне відродження. Речники польської національної ідеї, проводячи угодівську до російських урядових сфер політику підтримки галицького москофільства, витворювали, за висловом В. Липинського, «русскость» «коштом здавлювання українського національного руху». Однак ця ж політика, врешті, обернулася проти її творців, оскільки російські урядовці зажадали в обмін на надання національних прав полякам у складі Росії таких же прав для «русских» у Галичині. В Європі сформувався оманлива думка про національну

Правобережець В. [Липинський В.] «Братья малороссы». – С. 1.
 Див.: Strutyns'ka A. Bibliography of V. Lypyns'kyj's Works. – S. 499 – 501.;
 Gancarz B. «My, szlachta ukraińska...». – S. 295 – 297; Панькова С.
 Публіцистичні праці В'ячеслава Липинського на сторінках газети «Рада» / С.
 Панькова // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського
 державотворення... – С. 299, 306.

тотожність «галицьких русинів» і росіян, що яскраво виявилось у пресовій полеміці польського письменника Г. Сенкевича та французького публіциста А. Шередама. Француз, виступаючи за польсько-російську згоду, закидав полякам наявність «етнографічних та релігійних комплікацій на окраїнах давньої польської держави»²⁰⁷.

Польська преса почала критикувати А. Шередама за незнання польсько-українських відносин у Галичині. В. Липинський у статті підкреслює, що якби французький публіцист знав польсько-російські відносини не лише з неослов'янських промов, «то йому було б відомо, що етнографічні границі польського та російського народу ніде з собою не сходяться і що не може бути тому між цими народами ніяких “етнографічних комплікацій”, а є тільки споконвічна боротьба (Польщі та Росії. – І.П.) за “право володіння” над українським і білоруським народом»²⁰⁸. Винуватцем такого незнання в Європі проблем польсько-українсько-російських взаємин В. Липинський уважав ендецьку пресу. Саме вона й намагалася приховати від світової спільноти факт зростання українського руху та знівелювати українське питання.

Слід сказати, що польська шовіністична преса виявляла «особливий інтерес» до публіцистики та діяльності В. Липинського. Від часу появи «Przegląd'u Krajow'ego» він стає об'єктом постійних нападок з боку ендеків. Їх апогеєм виявилися публікації про так звані «ревеляції» (викриття) Раковського, що поширилися влітку 1910 р. Суть їх зводилася до того, що польський шпигун-невдаха Б. Раковський, котрий працював на користь Пруссії, оголосив про існування «документів», згідно з якими український рух фінансувався з коштів прусського уряду. Серед імен діячів, котрі начебто провадили свою діяльність на «пруські марки», називалося чотири однозвучних із прізвищами відомих у громадському житті українців: «Федорчук, Шелухін, Луценко і Липинський». Щодо останнього «Goniec Wieszorny», котрий першим видрукував фальшиві «документи», робив припущення: чи не той це пан Липинський, котрий є автором брошури «Шляхта на Україні», що боровся «з нами і проводив “гайдамацькі” ідеї»²⁰⁹. У «ревеляціях» вказувалося, що такий собі Вензель Липинський отримав 1900 р. 4500 прусських корон у Львові²¹⁰ (у цей час В. Липинський був гімназистом і навчався до червня у Луцьку, а з серпня – у Києві). Причетними до цієї «справи» оголошувалися також деякі українські часописи, у тому числі й «Рада».

За «Gonc'om Wieszorn'im» фальшивку видрукували ще кілька часописів – «Czas», «Kurjer Warszawsky», «Słowo Polskie». «Ревеляції Раковського» швидко лопнули як «мильна бульбашка» і більшість польських пресових органів у Галичині та у підросійській Польщі мусили це визнати. Однак у підросійській Україні польська преса розгорнула справжнє цькування згаданих діячів.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 678 – 680.

Правобережець В. [Липинський В.] Неправдою світ пройде, але назад не вернешся / В.К. Липинський // Рада. – К., 1910. – № 27. – 4 (17) лютого. – С. 1. Там само.

Ярошевський Б. Провокація зненависти // Рада. – К., 1910. – № 130. – 10 (23) червня. – С. 1.

Особливо виявив себе у цьому «Dziennik Kijowski», котрий за допомогою своїх публіцистів І. Бартошевича та Е. Пашковського всіляко поширював брехливі «ревеляції» і запевняв своїх читачів у їх автентичності²¹¹.

У відповідь на ці нападки В. Липинський надсилав до «Ради» статтю, в якій викриває шовінізм ендецького часопису. Доводячи всю безпідставність звинувачень українських діячів у матеріальному зиску від їхньої діяльності, а одночасно й демонструючи читачам навмисність публіцистів «Dziennik'a Kijowsk'ого» у поданні завідомо фальшивих даних (статті в київському часописі з'явилися вже після одержання краківських газет із запереченням автентичності «таємних документів»), В. Липинський кидає своїм опонентам: «Але тільки не смійте судити других після себе і не думайте ви, колоністи-плантатори та визискувачі нашого народу і ви, їхні наймити – публіцисти з «Dziennika Kijowskiego», що ідеї без грошей не буває, що суспільна праця, праця-обов'язок супроти того народу, з котрого і з котрим живеш, тільки за гроші можлива, тільки грішми може бути підкуплена!»²¹²

Ще до появи статті у «Раді» 20 червня 1910 р. діяч написав листа до Є. Чикаленка, в якому називав ширення польськими газетами «ревеляцій Раковського» «підлістю... на яку зважилась супроти українського руху вшехпольсько-московофільська спілка». Далі він запевняв, що буде вирішувати справу своєї честі в суді²¹³. Через три дні «Рада» надрукувала відповідну заяву В. Липинського до польських часописів у цій справі²¹⁴. Далі газета стежила за підготовкою судового процесу та висвітлювала його перебіг на своїх сторінках. У листопаді 1911 р. редакція відрядила до Варшави, де в окружному суді мали заслухати справу, власного кореспондента львів'янина М. Лозинського.

Напередодні суду в «Раді» з'явилася стаття «Перед процесом», у якій В. Липинського схарактеризовано, як «талановитого публіциста та вченого», котрий «...належить до тих людей польської культури, які зрозуміли свій зв'язок з українством і вернулись до рідного народу...». У статті давалася позитивна оцінка територіалістичної течії, а також течії українців-латинників. Указувалося на запеклу боротьбу, котра чинилася проти них із боку вшех поляків. «Рада» наголошувала: «В особі Липинського зроблено спробу запламувати весь той рух, який розбиває ілюзію історичної Польщі й польського stanu posiadania на українській землі». До суду не дійшло, оскільки

Шпіонська тандита // Діло. – Львів, 1910. – № 134. – 18/5 червня. – С. 2.

Див.: Rząd pruski a «ukraincy» // Dziennik Kijowski. – К., 1910. – № 147. – 8 (21) червня; Wobec pruskiej roboty // Ibidem. – К., 1910. – № 148. – 9 (22) червня.

Липинський В. Лицарі брехні і фальшивих доносів / В.К. Липинський // Рада. – К., 1910. – №136. – 17(30) червня. – С. 1 – 2.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 20.VI.1910 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка (1909 – 1918 pp.). – С. 499.

За цю підтримку з боку редакції В. Липинський щиро дякував у листі до Є. Чикаленка від 28 листопада 1911 р.²¹⁵. Він вважав, що має повернути редакції газети кошти, котрі вона витратила на відрядження спецкора до Варшави. Є Чикаленко ж пропонував покрити цей «борг» гонораром за статті. В. Липинський відповідав, що не може пристати на таку пропозицію: «...Оці свої нечисленні статі вважаю своїм самотнім вкладом до тієї спільної праці, якою є в сучасний момент самотня українська щоденна газета»²¹⁶. Отже, участь у «Раді» В. Липинський розглядав під кутом зору громадського служіння.

Але й по завершенні судової справи польська преса продовжувала боротьбу з територіалістичною ідеологією В. Липинського. Так, «Рада» повідомляла на початку 1912 р.: «Польська преса певного напрямку ніяк не може примиритися з латинницькою течією серед спольщеного поміщицтва на Україні і... намагається цю течію обкидати грязюкою...». Далі наводилися рядки з тижневика «Swiat», де говорилося про «...каламутні ідеї п. В. Липинського, що проповідують... відпольщення... поміщицтва на користь українства». Наприкінці польський часопис робив натяк на «матеріальне підґрунтя» ідейності В. Липинського²¹⁷.

Незважаючи на це шалене цькування з боку ворожої преси, публіцистичне перо В. Липинського продовжувало аргументовано і блискуче розвінчувати польську та російську антиукраїнську ідеологію. Зокрема, у статті «Мобілізація російської і польської “чорної сотні”» він викривав справжню антиукраїнську сутність журналу «Русь», видаваного польським істориком Ф. Равітою-Гавронським. Автор посилався на франкомовну брошуру Ф. Равіти-Гавронського «Небезпека для Європи», в якій подавалася його теорія про «туранське» походження «кочової української орди», котра тільки завдяки Росії й Польщі не загрожує поки що Європі. Цю «теорію» перейняла й російська шовіністична преса, зокрема відомий публіцист-українофоб М. Меншиков із «Нового времени», котрий у своїх писаннях виводив українців від печенігів та половців і, як зазначав Липинський, «лякав оцим «страховищем» добродушну «расейську» й «маларасейську» публіку». У свою чергу Меншикова підтримав «орган більшості польського суспільства» – «Gazeta Warszawska» з Р. Дмовським на чолі. Звідси В. Липинський резюмував, що спільна платформа російських та польських чорносотенців уже знайдена й суть її – «це спільна ненависть до українського національного відродження!».

Лозинський М. «Разоблачения» Раковського перед варшавським судом // Рада. – К., 1911. – № 261. – 18 листопада (1 грудня). – С. 1.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 28.XI.1911 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 500.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 18.II / 2.III.1912 р. // Там само. – С. 502.

Не оминав В. Липинський у своїй публіцистиці й інші важливі теми. Кілька статей присвятив проблемі запровадження земської реформи на Правобережній Україні²¹⁸. Заведені російським урядом земські установи діяч уважав артиукраїнськими за своєю сутністю, оскільки до їх складу ввійшли переважно російські, зросійщені та вшехпольські елементи.

Публіцист не вважав свій внесок у розвиток «Ради» достатнім, бо майже всі свої сили спрямовував тоді на ширення ідеї територіалізму серед полонізованих елементів, про що писав у листі до Є. Чикаленка від 18 жовтня 1911 р. Чи не найбільше заважали публіцистичній творчості діяча наукова робота в бібліотеках та архівах Кракова, а також праця над підготовкою альманаху «Z dziejów Ukrainy». Після його виходу В. Липинський обіцяв Є. Чикаленкові присвятити себе «Раді», щоб «більше, чим дотепер, прикласти своїх сил до цього найважливішого тепер для українства і найкориснішого... діла». Діяч планував подати до «Ради» низку статей на деякі сучасні українські теми та пару історичних розвідок²¹⁹.

У 1912 р. В. Липинський мав намір долучити свій голос до боротьби українців за національний університет у Львові. Ця боротьба дістала широкий відгук у підросійській Україні. Сам В. Липинський пояснював польську протидію справі українського університету у Львові страхом колоністів «перед пробудження української нації», яке має покласти край «хазяйнуванню польської меншості на українській землі»²²⁰. У цей час «Рада» розпочала друк листів на підтримку українського університету. В. Липинський уважав, що такі листи можуть мати певний вплив (принаймні моральний) на хід університетської справи. У зв'язку з цим він повідомляв Є. Чикаленкові у листі від 25 травня 1912 р., що звернувся із пропозицією до Ф. Вольської «зібрати підписи між... укр[аїнськими] римо-католиками, а також між незалежними сферами укр[аїнської] православної інтелігенції». На його думку, такий лист показав би, «що у нас є хоч трохи укр[аїнської] «буржуазії». Отже, це була ще одна спроба влити в український рух консервативні елементи. Липинський склав проект листа і просив Є. Чикаленка допомогти Вольській порадами, оскільки сам у цей час знаходився у Кракові. Натомість «Рада» надрукувала

Правобережець В. [Липинський В.] Мобілізація російської і польської «чорної сотні» / В.К. Липинський // Рада. – К., 1911. – № 30. – 8(21) лютого. – С. 1.
Правобережець В. [Липинський В.] Цікавий документ. До характеристики майбутнього земства на Правобережжі / В.К. Липинський // Рада. – 1910. – № 69. – 25 березня (7 квітня). – С. 1.; Правобережець В. [Липинський В.] Скільки уваг з приводу заведення земства на Правобережжі і відповіді гр. Красицького «Раді» / В.К. Липинський // Рада. – 1911. – № 181. – 12 (25) серпня. – С. 1 – 2.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 18.X.1911 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 500.

Можливо, така позиція редакційного проводу «Ради» була подиктована бажанням продемонструвати існування в підросійській Україні польської течії, прихильної до українського руху і тим зробити ще більше враження від нього. Лист підписали всього 46 осіб, однак «Рада» його появу розцінювала як факт, значення котрого «набирає досить поважних розмірів»²²¹. В. Липинський же у листі до С. Єфремова наголошував, що вважає «тепер ділом значно важнішим організацію укр[аїнських] римо-католиків (латинників), чим оттакі плятонічні заяви, власне, звернені проти нас і укр[аїнських] р[имо]-католиків». На його думку, видрукований у «Раді» лист від імені поляків, фактично спаралізував акцію українців-католиків й останні «страшили добру нагоду виступити прилюдно» і поширити свою ідею²²². Він був переконаний, що польсько-українська «угода» неможлива, оскільки поляки не зречуться добровільно свого панування над українцями. «А доки це панування існує, – писав він у листі до І. Франка у 1912 р., – про повний і всесторонній розвиток української культури... не може бути мови»²²³.

Останнім дописом В. Липинського в «Раді» була вже згадувана стаття «Нові дані про зріст польської колонізації в Східній Галичині». У ній увага читачів зверталася на проведення планової колонізації поляками української частини Галичини, що втілювалася двома методами – шляхом парцеляції поміщицької землі виключно між спроваджених з Польщі мазурів та шляхом відтягування польських робітників із Західної Галичини і з Королівства Польського від еміграції до Пруссії за допомогою укладання з ними вигідних сезонних контрактів. Польська преса всіляко рекламувала цю робітничу колонізацію і прямо вказувала на те, що вона «може вплинути дуже добре на справу польської колонізації в Східній Галичині». Наслідком такої планової політики було те, що українські малоземельні селяни, позбавлені заробітку в себе дома, масово емігрували до Америки, а їхнє місце займав «польський кольтоніст». У результаті статистика фіксувала постійне зменшення українського елемента в цьому регіоні. Публіцист наголошував, що необхідно «слідити пильно за оттакими проявами польської політики супроти України», бо останнім часом з'являються «польські голоси (прим[іром] Polski stan posiadania na Rusi – Бартошевича) із закликом перенести оці методи польської

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 675 – 676.

Голос справедливості // Рада. – 1912. – № 167. – 9 (22) липня. – С. 1.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 676.

Отже, публікації В. Липинського у «Раді» завершуються 1912 роком, хоча саме тоді вийшов із друку альманах «Z dziejów Ukrainy» і у діяча мав з'явитися час для співпраці з газетою. Причини припинення діячем активної публіцистичної діяльності розкриває його епістолярій. Так, ще на початку 1912 р. В'ячеслав Казимирович, відповідаючи у листі на закид Є. Чикаленка щодо вживання ним в одному з попередніх листів виразу «Ваша газета», вказував на те, що у розвитку «Ради» намічаються тенденції, з котрими він погодитися не може. В. Липинський, котрий відстоював національно-територіальну політику, вважав, що редакція «Ради» все виразніше стає на протилежні позиції – політики національно-екстериторіальної. Головну різницю між тими двома напрямками він бачив у тому, що територіалісти за провідну мету вважають здобуття політичних прав для своєї етнографічної території (автономія в Росії, поділ Галичини в Австрії) та своє ставлення до держави спирають на сили своєї території, а екстериторіалісти мають на меті, насамперед, національні здобутки (культурно-національна автономія, національне шкільництво), а тому їхнє ставлення до держави спирається на кількісній силі нації в державі без огляду на територію. Територіальну політику ведуть народи слабші культурно й економічно, але сильні своїми масами, скупченими на одній території (наприклад, ірландці), а екстериторіальну – народи сильні економічно і культурно, розкидані як заможніші класи по чужих територіях (євреї, поляки). Діяч наголошував: «Для нас одиноко корисною вважаю політику територіялізму, бо екстериторіальна веде нас до того, що ми стаємо по волі меншостью на нашій землі..., а це... грозить нам повним національним занепадом, зводить українство до провансальства, до забавки «в націю» людей, що мають на те час та гроші»²²⁴.

Далі діяч зауважував, що на даний момент різниця між територіальною та екстериторіальною політикою зводиться до мінімуму, а тому вважав «Раду» «нашою спільною поки що платформою». Але додавав, що «вже й тепер на деякі факти територіяліст Українець буде дивитись і реагувати... інакше, як Українець екстериторіяліст». І наводив кілька прикладів. Зокрема, таким вважав питання «триєдиної Русі», котре, проскакувало в «Раді».

Екстериторіалісти на підставі «родства» трьох «руських» народів прагнули здобути в Росії національні права, зокрема рідну школу. В. Липинський вважав це утопією і підкреслював, що для нього, територіяліста, «...важно, щоб політичну владу на своїй землі ми мали в своїх руках». Шкідливість гасла «триєдиної Русі» вбачав ще й у тому, що за його допомогою українці кували самі на себе зброю для своїх найстрашніших ворогів - російських лібералів, котрі у разі досягнення політичної влади використають гасло «триєдиної Русі»,

Прав[обережець. В.] [Липинський В.] Нові дані про зріст польської кольонізації в Східній Галичині. / В.К. Липинський // Рада. – К., 1912. – № 294. – 25 грудня (7) січня. – С. 3.

щоб позбавити українство всяких політичних прав, щоб звести його «до «руського» провінціалізму... , а значить, щоб... національно вбити»²²⁵.

Іншим питанням, на яке різнилися погляди територіалістів та екстериторіалістів, був «сепаратизм». «Рада» на своїх сторінках намагалась відмежуватися від самостійницьких ідей українського майбуття, щоб убезпечити себе від цензурних утисків, що були виявом політики російського уряду, спрямованої на придушення українських друкованих органів²²⁶. Крім того, постійних нападок часопис, як і весь український рух, зазнавав з боку представників Київського клубу російських націоналістів, пресовим виразником якого була газета «Киевлянин». Її журналіст А. Савенко підготував низку публікацій, у яких протиставляв «справжніх малоросів», російських патріотів сепаратистам-українцям. Ця риторика набувала гучнішого звучання з наближенням 200-ліття Полтавської битви. Саме в цей період публіцисти «Киевлянина» дедалі частіше порівнювали діячів українського руху з І. Мазепою, використовуючи при цьому термін «мазепинці». Для протиставлення «мазепинцям» вони відшукували в історії постаті, які, на їх погляд, могли служити символом ідеї «єдиної й неподільної Росії». Таким символом А. Савенко вважав Б. Хмельницького²²⁷. Подібне позиціонування було характерним для офіційної російської історії. А постать Б. Хмельницького у публіцистів асоціювалася з «добровільною» відмовою українців від власного державотворення й бажанням «возз'єднатися з Москвою»²²⁸.

Саме члени Київського клубу російських націоналістів фактично зініціювали появу у 1910 р. столипінського циркуляру, спрямованого проти національно-культурних товариств²²⁹. Його наслідком стало закриття київської «Просвіти». «Рада» слушно побоювалася репресій і стосовно себе. Адже «мазепинство» в той час переслідували набагато завзятіше, ніж революційні організації. Через це редакторське коло газети намаглося відмежуватися від

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 18.II/2.III.1912 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 503 – 504.

Там само. – С. 504.

Опанащук П. Діяльність української преси в умовах цензурної політики російського уряду (1906 – 1914 рр.) / П.В. Опанащук // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 51.

Половинчак Ю.М. Газета «Киевлянин» і українство: досвід національної самоідентифікації: Монографія / Ю. Половинчик / НАН України, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К., 2008. – С. 147.

Гирич І. Носитель державної української ідеї / І.Б. Гирич // Київська старовина. – К., 1995. – № 6. – С. 8 – 9.

Ще одне важливе завдання, яке покладалося на українську пресу, В. Липинський убачав у організації політично-творчих українських елементів. Він був переконаний, що преса повинна намічати лінії розвитку такої організації. До політично-творчих верств зараховував так звані земські елементи (поміщиків, селян, козаків). Інтелігенцію вважав до політичної акції не здібною (вона могла виконувати хіба що культурно-національні функції). Преса ж, на його переконання, мала б звертати спеціальну увагу на ці земські елементи. Щодо українського поміщицтва, то тут, на пресу покладалося важливе завдання формування його національної свідомості. У цій справі головна роль відводилася російсько- та польськомовній пресі відповідного спрямування, оскільки зденационалізоване поміщицтво не читало українських видань. До них В. Липинський відносив «Украинскую жизнь», підготовлений ним альманах «Z dziejów Ukrainy». Таку ж роль свого часу виконував і «Przegląd Krajowy». Однак і «Рада» тут могла дещо зробити, звертаючи увагу українського громадянства на цю справу.

Липинський згадував у листі до Є. Чикаленка кілька випадків, коли «Рада» могла необхідним чином коментувати політичні новини, однак подала їх у зовсім невідповідному трактуванні. Таким, зокрема, він назвав «висказ Капніста про українство»²³⁰. Цей випадок стосувався інтерв'ю, котре член Державної Думи від Полтавщини, октябрист, великий землевласник граф І.І. Капніст дав журналістові часопису «Одеський Листок» на початку 1912 р. Інтерв'ю відбулося відразу після виступу в Одесі А. Савенка про мазепинство в українському русі²³¹. Відповідаючи на питання про реальну загрозу українського сепаратизму, І.І. Капніст назвав розмови про «мазепинство» і про бажання України відділитися від Росії дивними і смішними. При цьому він визнав існування українського руху, проте його мету окреслив виключно національно-культурними домаганнями. Подаючи витяги з цього інтерв'ю, «Рада» в кінці статті підсумовувала, що воно «тільки яскраво підкреслює те, що байкам... про «мазепинські страхи» мало хто вірить навіть серед правих російських політичних і громадських діячів»²³².

Липинського не вдовольняли такі коментарі. Він гадав, що «Рада» повинна була, наголосивши на слабкій національній свідомості представника зросійщеного поміщицтва, звернути увагу громадянства «на конечність для нації і для цієї верстви того, щоб вона стала виразно українською, а не сиділа на

двох стільцях, як досі». «Замість того, – пише В. Липинський, – “Рада” в статті про Капніста зробила з того “росіянина”, значить заменшила добровільно... [його] український стан посідання; далі згодилась на його “Трієдину Русь”, Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 18.II/2.III.1912 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 505.

Там само.

Діло. – 1912. – № 41. – 22 (9) лютого. – С. 5.

тобто стала на становищі малосвідомого, в національних справах неграмотного Українця; врешті, устами його (октябриста!) відмежувалась від “сепаратизму”, значить, затемнила свою політичну програму»²³³. Ці слова В. Липинського свідчать, що він уже тоді увиразнив для себе програму українського державотворення під проводом шляхти. Наприкінці листа про власне бачення подальшого розвитку «Ради» як важливого органу українства він наголошував, що пора «від оборони, котра нам нічого не дає... перейти до атаки». І ця атака має бути спрямована на найважливіші позиції – зросійщені та спольщені українські політично-творчі елементи, «на котрих фактично спирається все панування над нами наших сусідів»²³⁴.

Отже, В. Липинський представляв у цьому листі свою політичну програму, провідними гаслами котрої були територіалізм, консерватизм та орієнтація на самостійну Україну. Відповідно до неї формувалася і його візія необхідної, як він гадав, трансформації провідної української газети. Він був певен, що має на це право, оскільки вболівав за розвиток «Ради», доказом чого вважав своє у ній багаторічне співробітництво. Однак консервативно-самостійницька концепція В. Липинського була не дуже зрозумілою для народницько-демократичного загалу, в тому числі й для редакції «Ради». Хоча і Є. Чикаленко, і С. Єфремов високо цінували В. Липинського насамперед за його публіцистичний таланти. У відповідь на вищезгаданий лист В. Липинський отримав пропозицію від Є. Чикаленка очолити «Раду», посівши місце її головного редактора²³⁵. В. Липинський відмовився від редакторства, бо вважав «неможливим, щоб на чолі української газети стояв католик»²³⁶. Імовірно, Чикаленко висловив різке незадоволення цією відмовою²³⁷.

Новим редактором «Ради» став А. Ніковський. Він звертався до В. Липинського влітку 1913 р. із проханням написати статтю про польського історика О. Яблоновського²³⁸. На це прохання публіцист відповів, що не має тепер можливості для літературної праці²³⁹, адже тоді він переїхав до свого маєтку на Уманщині, де налагоджував господарство. Хоча ще за кілька місяців до цього збирався подати дві статті: першу – про В. Антоновича у висвітленні представників російського та польського шовінізму С. Щоголева та Ф. Равити-Гавронського, а другу – про рух українців-латинників. У листі до С. Єфремова, пояснюючи свій фактичний відхід від роботи у «Раді», нарікав, що його праця щодо поширення руху українців-латинників, «нікому нецікава»²⁴⁰.

Член Державної Думи граф Капніст про українство // Рада. – 1912. – № 30. – 7 (20) лютого. – С. 2.

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 18.II/2.III.1912 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка... – С. 506.

Там само.

Там само. – С. 507.

Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917): У 2-ох т. – Т. 1. – С. 245.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 682 – 683.

ІР НБУВ, ф. 44, № 548, арк. 2 зв.

Там само, ф. I, № 42754, арк. 1.

На початку березня 1914 р. В. Липинський приїздив до Києва і зустрічався з С. Єфремовим та А. Ніковським. Після зустрічі у листі до Є. Чикаленка А. Ніковський зазначав: «...Тепер у Липинського нема змоги якусь статтю витягнути. Він збирає свої писання для окремої книжки. Хоче ще написати відповідь на всі закиди з польського боку та на закиди з українського щодо позиції українців-католиків». Це була перша особиста зустріч А. Ніковського з В. Липинським. Останній справив на редактора «Ради» гарне враження, яке він висловив Є. Чикаленку короткою характеристикою діяча: «...європеєць, багато знає й добре думає над українською справою...»²⁴¹.

Завершуючи огляд співробітництва В. Липинського з першою українською щоденною газетою, слід наголосити, що у своїй публіцистиці, писаній для «Ради», він виявив себе як яскравий полеміст, котрий боронив від нападок польської та російської преси українське національне відродження. Є. Чикаленко згадував, як він, побувавши на початку 1912 р. у Петербурзі на засіданні українського клубу, запитав присутніх, які статті в «Раді» вони вважають солідними й цікавими. Один із учасників засідання назвав статтю В. Липинського про Б. Залеського, присвячену представникові «української школи» в польській літературі XIX ст. Номер газети з цією статтею «передплатники купували, розсилали полякам на Україні ... і на багатьох вона зробила вражіння». Сам Є. Чикаленко вважав, що «такі статті роблять рекламу газеті» і якби стаття такого рівня була у кожному номері «Ради», то, можливо це забезпечило б збільшення числа її передплатників²⁴².

Публіцистика В. Липинського за своїм змістом відбивала його суспільно-політичні погляди, котрі вже тоді, у дореволюційний час, ґрунтувалися на трьох основних ідеях – територіалізмі, консерватизмі та самостійництві. Не випадково, через два десятиліття, вже в еміграції, у друга і соратника В. Липинського Д. Дорошенка з'явився задум видати його статті з «Ради» окремою збіркою, бо, на його думку, вони містили багато цінних думок і для початку 1930-их рр.²⁴³ Свою публіцистику у дореволюційний час, окрім «Ради», В. Липинський друкував також у львівській газеті «Діло», у петербурзькому часописі «Украинская жизнь», а також у вже згаданому «Przegląd i Krajow'omu». Однак саме для «Ради» він підготував левову частку статей. Це було пов'язане насамперед із авторитетом цього часопису серед представників українського руху, до котрого належав і за який так уболівав поляк за походженням В'ячеслав Липинський.

2.4. Вироблення ідеології українського політичного самостійництва

Ще однією сторінкою громадсько-політичної діяльності В. Липинського дореволюційного часу є його участь у спробі організаційного становлення течії українського самостійництва, а також оформлення ідеї, на котрій ця течія ґрунтувалася, у програму практичної політики. Вона є тим більше цікавою, що

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 681.

ІР НБУВ, ф. 44, № 551, арк. 1.

Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917): У 2 т. – Т. 1. – С. 208 – 209.

тоді майже весь український провід у підросійській Україні за свій політичний ідеал визнавав автономію та федерацію, а постулатом реальної політики виступало культурництво. Не була ідея самостійництва програмою практичної діяльності й у Галичині. Тамтешні Русько-українська радикальна партія, Українська народно-демократична партія та Українська соціал-демократична партія висували її лише як далекий ідеал. Хоч теза незалежності фігурувала у їх програмах уже з кінця ХІХ ст., вона більше скидалася не на декларацію конкретної мети, а на проголошення абстрактної цілі²⁴⁴. Їхньою головною вимогою було об'єднання всіх західних українських земель в автономний Коронний край у складі Австро-Угорщини.

Звичайно, по обидва боки кордону ідея незалежності України була не раз дискутована очільниками українства. Тим більше, що і в Наддніпрянщині, й у Галичині ще на межі ХІХ – ХХ ст. з'явилися маніфести, котрі актуалізували питання українського самостійництва. У Галичині першим його теоретично обґрунтував Ю. Бачинський у книзі «Україна ingredienta» (1895 р.), у Наддніпрянській Україні – М. Міхновський у брошурі «Самостійна Україна» (1900 р.). Остання, хоч і готувалася як програма РУП, однак фактично нею не стала, адже у процесі подальшого організаційного оформлення партія почала відходити від радикальних патріотичних гасел і трансформуватися в соціал-демократичну організацію, де переважали гасла марксистського соціалізму. 1905 р. основна частина ерупістів утворила УСДРП, яка орієнтувалася на національно-територіальну автономію України в межах Росії.

Послідовною щодо програмних засад РУП лишилася новоутворена УНП, заснована 1902 р. М. Міхновським та О. Макаренком, в основі програми якої лежав постулат єдиної, нероздільної самостійної демократичної України. Однак вона «не виросла в помітнішу силу» «і свого самостійницького характеру нічим, крім видання в сім дусі кількох публікацій, не проявляла»²⁴⁵. У її складі діяло об'єднання «Оборона України» (з 1906 р. – «Українська народна оборона») – суворо законспірована бойова терористична група, що провела низку демонстративних акцій проти «символів панування» Росії в Україні²⁴⁶, якими прагнула привернути увагу якнайбільшої кількості людей до ідеї самостійної України.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 365.

Ткач О. Українська суспільно-політична думка Галичини про Балканські війни (1912 – 1913) / О. Ткач // Наукові записки історичного факультету Львівського університету: Зб. наукових праць. – Львів, 2008. – Вип. 9. – С. 205 – 206.

Жук А. До історії української політичної думки перед (Першою) світовою війною / А.І. Жук / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Наук. видання / Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ – Житомир, 2008. – С. 190.

Із позицій боротьби за державну незалежність України виступала також і створена у 1900 р. УСП. Але партія була не чисельною і маловпливовою, а її орієнтація на «братерський союз» із соцпартіями Польщі та Росії була справедливо критикована з боку найстарішої української соціал-демократичної групи І. Стешенка й Лесі Українки. Знаючи про великодержавні погляди російських і польських есдеків, вони розуміли утопічність союзу із ними в боротьбі за незалежну Українську державу після повалення самодержавства.

Партії ліберально-демократичного спрямування – УДП на чолі з О. Лотоцьким, Є. Чикаленком та УРП на чолі з Б. Грінченком, С. Єфремовим відстоювали ідею автономії України у складі Росії з політичним устроєм у вигляді конституційної монархії. У 1905 р. вони злилися в УДРП, обстоюючи ту ж автономістську ідею²⁴⁷. Не відійшло від автономістсько-федералістських постулатів і створене 1908 р. ТУП, що презентувало себе як понадпартійну організацію та фактично керувало всім українським рухом Наддніпрянщини до 1917 р. Сам В. Липинський уже в часі еміграції так писав про цю проблему: «Мало у нас було таких людей, які стихійно хотіли мати власну державу... А раз хотіння було мале, та ще до того ясно не усвідомлене, то воно не могло в ділах здійснитися»²⁴⁸. Він же згадував красномовний епізод із 1908 р., коли в Закопаному йому довелося дискутувати із Д. Донцовим, який тоді належав до УСДРП, а значить стояв на позиціях автономізму. В. Липинський же послідовно «заступав» перед своїм візаві «ідею державної самостійности», яку Д. Донцов назвав «дуже наївною»²⁴⁹. Як свідчив О. Скоропис-Йолтуховський, колишній ерупіст, потім український есдек, а вже в міжвоєнній еміграції – один із лідерів гетьманського руху, сама думка про самостійну Україну до 1915 р. виглядала як «безнадійне божевілля та утопія»²⁵⁰.

Отже, у той час більшість представників українського руху відкидали самостійництво навіть як ідею: одні – як річ реакційну і шкідливу, інші – як річ нереальну. Через це їхня практична діяльність, за влучним висловом А. Жука, зійшла «на примітивне культурництво». Причому більшість чільних

Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи / І.Ф. Курас, Ф.Г. Турченко, Т.С. Геращенко // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 85

Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. / А.І. Павко. – К., 1999. – С. 208 – 209.

Листи В. Липинського до Д. Греголинського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 415.

Листи В. Липинського до Д. Донцова / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 575.

Спробою піднесення самостійницької ідеї як програми практичної політики стала таємна нарада українських діячів у Львові 4 – 6 березня 1911 р. Її ініціаторами виступили українські есдеки А. Жук, Л. Юркевич, В.

Степанківський. Вони залучили до участі В. Кушніра і В. Липинського. Поштовхом до цього було загострення міжнародної ситуації на Балканах, де перехрещувалися інтереси Російської та Австро-Угорської імперій, на території яких жив український народ, і неминучість збройного конфлікту між ними²⁵¹.

А. Жук, Л. Юркевич та В. Степанківський були наддніпрянцями. Спочатку належали до РУП, потім – до УСДРП. З 1907 р. перебували в еміграції. А. Жук уже тоді національний інтерес ставив вище за класовий, а соціалізм розумів у європейсько-реформістському дусі²⁵². Л. Юркевич – ортодоксальний марксист, мав підпирати задуману акцію фінансово (грошима свого батька – хлопомана Й. Юркевича). В. Степанківський жив у Лондоні, ведучи там інформаційну діяльність про український рух. Він залучив галичанина В. Кушніра, що редагував віденський часопис «Ukrainische Rundschau», мав контакти з німецькими колами і прагнув використати їх зацікавлення українськими справами.

Із трьома діячами В. Липинський був добре знайомий. Це А. Жук, знайомство з котрим вело відлік від 1903 – 1904 рр.²⁵³ і до якого він відчував симпатію, хоча здебільшого їхні політичні погляди не збігалися. Другим приятелем був гімназичний однокласник діяча Л. Юркевич. Він і запросив В. Липинського до участі у нараді, як «викінченого самостійника». З того ж часу знав В. Липинський і В. Степанківського²⁵⁴. Причиною ініціювання наради для заснування загальноукраїнської самостійницької політичної організації було бажання побороти аполітизм національного життя у підросійській Україні та вивести український рух «на ширші горизонти». Кінцевим результатом мала стати підготовка українців «до якогось чину, до акції»²⁵⁵.

Нарада відбулася 4 – 6 березня 1911 р. у Львові. Серед її учасників одразу оформилося дві течії – самостійницька та сепаратистична. Самостійницький, без опори на зовнішні сили напрям заступав В. Липинський. Він визнавав можливість лише тимчасової орієнтації на Австро-Угорщину чи Німеччину. Сепаратистичний напрям, з виразною орієнтацією на Австрію, заступали В. Степанківський і В. Кушнір. Тоді у Галичині були поширені австрофільські настрої, що зумовлювалося сприятливішим становищем українців у цій державі

ВРФТ ІЛШ, ф.47, спр. 574, арк. 1 зв. – 2.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 191.

Гирич І. Українські есдеки: між національним і класовим вибором (Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука (вересень – жовтень 1912 р.)) / І.Б. Гирич // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 546.

Листи В. Липинського до А. Жука / У кн. В.Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 820.

Листи В. Липинського до О. Жеребка. – С. 715.

, ніж у Росії²⁵⁶. Різке протиставлення між обома течіями виявилось вже по нараді. А. Жук певний час займав середню позицію, виконуючи роль буфера між двома напрямками. Він пропагував діяльність, спрямовану на піднесення національної свідомості українців, котру вбачав у різних формах легальної роботи (у земствах, кооперативах, «Просвітах»), але з увагою на політичні завдання українського руху. Ще 1909 р. він виступив на просвітянському з'їзді у Львові з ідеєю, що запорукою українського звільнення є економічний добробут селянства, а не класова боротьба²⁵⁷. На львівській нараді А. Жук доводив, що через слабкість українського руху слід вичікувати на вигідну для України міжнародну кон'юнктуру. В його уяві українська державність не була справою найближчого майбуття. Тому він виступав за ведення самостійницької пропаганди на міжнародній арені, особливо в Росії та Австро-Угорщині, щоб звернути увагу там на українські проблеми²⁵⁸.

Л. Юркевича справа цікавила «з класового боку», оскільки він «принципово відкидав загальноукраїнські... концепції, отже, ... і самостійництво» у тому вигляді як його пропагували Жук та Степанківський²⁵⁹. Хоч він і був «самостійником у душі», однак мусив гамувати в собі національну стихію, примушуючи себе будь-яку політичну ситуацію розв'язувати за допомогою «класичної марксистської доктрини»²⁶⁰. Для нього акція була цікава як можливість впливу на російських українців «у напрямі політичного освідомлення й партійного здиференціювання»²⁶¹.

Лінію В. Липинського у нараді А. Жук схарактеризував, як позицію «безкомпромісного самостійника і соборника»²⁶². Він розумів безперспективність виключно культурницького напрямку українського руху в підросійській Україні, вважаючи, що нездатна до конституційної перебудови централізаторська Росія буде й далі гальмувати відповідні домагання українців. Адже навіть російські ліберали закликали до ідейної боротьби з «українством», відмовляючи йому в праві на національну освіту. В. Липинський доводив

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 191.

Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / L. Wasilewski. – Warszawa – Krakow, 1925. – S. 106.

Гирич І. Українські есеки... – С. 546.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 194.

Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д. І. Дорошенко. – Прага, 1936. – С. 34.

Гирич І. Українські есеки... – С. 529.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 194.

З ініціативи В. Липинського на березневій нараді у Львові обговорювалося й питання монархічної форми правління у майбутній незалежній українській державі. Як варіанти претендентів на монарший престол в Україні розглядалися кандидатури сина Вільгельма II – Йоахима, Франца-Йосифа – Фердинанда, висловлювалася можливість секундогенітури Романових²⁶³. Отже, не можна погодитися із твердженням С. Плохія, що у В. Липинського згадане переконання сформувалося лише під час української революції 1917 р.²⁶⁴

У результаті дискусії було прийнято рішення у боротьбі за самостійну державу орієнтуватися на таку форму політичного устрою, як демократична республіка²⁶⁵ (незважаючи на особну точку зору В. Липинського). Усе ж пізніше у Платформі СВУ (1915 р.), що виник уже без участі діяча, але як вислід львівської наради 1911 р., формою правління майбутньої самостійної України визнавалася «конституційна монархія з демократичним внутрішнім устроєм політичним»²⁶⁶. У цьому слід убачати вплив поглядів В. Липинського.

Запорукою успіху в боротьбі за самостійну державу В. Липинський уважав національно-політичну пропаганду серед усього українського суспільства. Він також рішуче виступав проти класової боротьби, яка, на його думку, лише відверне від української національної справи «культурні, але зденаціоналізовані верстви». Для нього успіх українського державотворення був можливий лише у разі об'єднання навколо гасла визволення України всього народу, що свідчило про його переконаність у необхідності національної солідарності як основи спільних дій усіх соціальних прошарків у боротьбі за державну самостійність. При цьому він бачив два можливі варіанти національних змагань: або повна самостійність України, або тимчасове її прилучення до Австро-Угорщини, з відстоюванням першої. Другий варіант міг бути лише етапом до державної самостійності й лише у разі забезпечення Австро-Угорщиною відповідної політики в Галичині, котра дасть поштовх до повного унезалежнення України²⁶⁷.

Своє самостійницьке кредо В. Липинський розкрив у листах до А. Жука, глибоко аналізуючи й роз'яснюючи не лише власну позицію, а й позицію своїх опонентів. Так, він зазначав, що між учасниками наради є «австрофіли без застережень» (В. Кушнір та В. Степанківський) та «австрофіли тільки по

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 193.

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 770.

Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К.: Критика, 2011. – С. 289 – 290.

Жук А. Як дійшло до заснування... – С. 137.

Терещенко Ю. В. Липинський і український суспільно-політичний рух... – С. 215.

сьогодняшній тактиці і то з великими застереженнями» (сам В. Липинський)²⁶⁸. Діяч підкреслював, що факт прихильнішого ставлення до українського руху з боку Австро-Угорщини, ніж із боку Росії, ще не дає підстав до жодних висновків. Робити ж реальні кроки можна буде лише тоді, коли настане «якийсь факт великої ваги, наприклад, війна»²⁶⁹. При цьому він наголошував на принциповій різниці у ставленні до збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією з боку наддніпрянців та галичан. Якщо для галицьких політиків природним було би його сприйняття як можливості прилучення України до Австрії, а отже, здійснення програми національно-політичної автономії, то подібна позиція для наддніпрянців перетворювала б їх на «емісарів австрійських», котрими, як підкреслював В. Липинський, «ми не є і... бути не можемо». Тому він уважав реальною політикою останніх «зміцнення нашої національної сили пропагандою революційної ідеї Вільної України, її повного національного визволення»²⁷⁰. Врешті, А. Жук прийняв позицію В. Липинського. Рішенням наради було розпочати політичну самостійницьку діяльність, першим кроком у якій здійснити заснування пресового органу, зв'язатися з існуючими політичними самостійницькими групами (зокрема з УНП М. Міхновського), а також творити нові організації. Пізніше вони мали бути об'єднані (зі збереженням автономії) під проводом єдиного центру²⁷¹.

Пресовий орган мав стати ідейним осередком руху. Навколо його назви теж розгорнулася ідеологічна боротьба. Сепаратисти пропонували назву «Визволення України», В. Липинський – «Вільна Україна». На його думку, назва відображає мету, яку ставлять перед собою кожна зі сторін. Так титул «Вільна Україна» «ясно і виразно означає ціль» започаткованого напрямку. Такою для В. Липинського була Україна, «не “російська” та не “австрійська”, а Україна вільна». Той же, хто стояв за «Визволення», обмежувався звільненням України з російського ярма²⁷². Але визволення ще не означає повної незалежності України, адже «визволитель» може волі й не дати. Дискусія навколо назви органу ще раз показала засадничу різницю у поглядах на справу між сепаратистами та самостійником В. Липинським.

До участі у друкованому органі було запрошено галицьких громадсько-політичних діячів – правника В. Темницького, історика І. Крип'якевича – і наддніпрянців-емігрантів В. Дорошенка й М. Залізняка. Однак реально відразу пристали до акції лише В. Темницький та І. Крип'якевич. Після нарад В. Липинський за дорученням інших її учасників спеціально відвідав М. Грушевського та митрополита А. Шептицького, щоб повідомити їм про вищезгадані плани. Вони по-різному поставилися до ідеї видання пресового самостійницького органу. Митрополит А. Шептицький зацікавився нею. Натомість М. Грушевський не виявив великого інтересу до теми, говорив із В.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 193.

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 742 – 743.

Жук А. Як дійшло до заснування... – С. 149.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 197.

Там само. – С. 195.

Липинським «обережно», а кількома днями пізніше надіслав йому листа, в якому ставив під сумнів відповідність намірів учасників наради політичному моменту. А. Жук пояснював обережність М. Грушевського загостренням міжнародних відносин Росії та Австро-Угорщини. Австрійський політикун лякав Росію українським сепаратизмом, що призвело до посилення цькування українського руху російською шовіністичною пресою²⁷³. На наш погляд, стримане ставлення М. Грушевського до самостійницьких заходів було пов'язане не лише із цим. Його причини слід шукати в автономістсько-федералістському політичному кредо діяча того часу. Адже він сам стверджував у 1917 р., що самостійники протягом усього дореволюційного періоду «залишались поза межами поступового українства»²⁷⁴.

В. Липинський уважав, що з думкою М. Грушевського слід рахуватися, але власних планів «не міняти»²⁷⁵. Однак 1 травня 1911 р. у групі стався остаточний розрив. В. Степанківський і В. Кушнір вирішили заснувати власний австрофільський друкований орган. Відійшов від самостійницької акції й Л. Юркевич: через свої класові погляди він швидко втратив інтерес до справи. Через це загострилося питання фінансового забезпечення акції. Однак В. Липинський і А. Жук таки вирішили продовжувати розпочату справу.

Спеціально для проєктованого видання В. Липинський задумав підготувати низку статей під загальною назвою «Другий акт». Перша з них була підготовлена ним ще в квітні 1911 р. У ній автор проаналізував стан українського руху в підросійській Україні, звернувши увагу на основні його проблеми. Так, він обстоював думку, що цей рух не виконував головної ролі – захисту національної ідентичності українців, без якої саме існування нації є «повним абсурдом і самообманом». Участь українців у російській революції 1905 р. їм самим нічого не дала. Хоча формально у пореволюційні роки відбулося зростання зовнішніх форм українського руху (поява української преси, легалізація українських товариств), однак внутрішній його зміст так і залишився недорозвиненим. Адже він не породив такої «Української Ідеї», яка б стала для українців «живим гаслом визволення»²⁷⁶.

В. Липинський указав на катастрофічні наслідки втягування українців у загальноросійську політичну боротьбу, що мала на меті лише класові, соціальні гасла. Російська революція сприяла ширенню російської державності в Україні. Тому він розцінював як поразку українського руху той факт, що всі прояви тогочасного політичного життя (від чорносотенних до есдецьких та есерівських) прибрали в Україні російських національних форм. Одночасно наголошував, що майбутнє українства в руках його самого, якщо воно правильно скористається теперішнім «переломовим моментом» та буде покладатися виключно на внутрішні сили, бо лише на них і може «спиратися всяка боротьба за визволення». Щоб довести цю думку, В. Липинський апелював до історії

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 742.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 196 – 197.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть /М.С. Грушевський. – К., 1991. – С. 106.

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 197.

змагань українського народу за незалежність, починаючи від Б. Хмельницького, який у боротьбі з Річчю Посполитою мусив піти на союз із Москвою. Цей крок допоміг знищити польську державність на українській території за винятком Галичини (боротьбу України з Польщею В. Липинський називає першим актом визвольних змагань²⁷⁸). Однак за це Україна заплатила велику ціну, пожертвувавши власним «національним “Я” тепер уже на користь іншого поневолювача – Російської держави.

Автор блискуче оперував історичними фактами, доводячи думку про послідовну російську політику, спрямовану на нищення української окремішності. Звертаючись до представників українського руху, діяч закликав їх запитати себе, чи будуть вони й далі миритися з денационалізацією народу, політикою Російської імперії, спрямованою на «об'єднання Великої, Белой и Малой России»? Чи, може, спробують вирватися з цього ярма?²⁷⁹ Після неспростовних аргументів В. Липинського питання виглядало як риторичне.

Статтю автор завершував блискучим пасажем протиставлення «мазепинців» та «богданівців». Як ми вже згадували, ця антитеза була широко використовувана в українофобській пресі того часу. А чільні представники українського руху, політичним кредо котрих були автономія та федерація, уникали порівняння із «мазепинцями». В. Липинський, який тоді працював над підготовкою своїх найвизначніших дореволюційних історичних праць, із нових державницьких позицій оцінював добу Хмельниччини. Для нього Б.

Хмельницький – визначний український політик-державник, котрий вів боротьбу за незалежну Україну. Називаючи борців за українську державність «хмельничанами», а не «мазепинцями», самостійник В. Липинський абсолютно інакше витлумачує це протиставлення: «Віriamo і признаємо, що тільки боротьбою здобуде собі Україна волю»²⁸⁰. Отже, для нього Б. Хмельницький був найкращим виразником державницьких прагнень українців.

Свої статті для планованого часопису також подали І. Крип'якевич, В. Темницький, В. Кушнір (ще до розколу). Однак через брак фінансування майже готове до друку видання першого числа «Вільної України» так і не побачило світ. Усе ж обидві політичні концепції самостійництва, що виникли в результаті львівської наради 1911 р., продовжували розвиватися.

На початку грудня 1912 р. В. Степанківський разом із В. Дорошенком, Ф. Королівим, М. Гаврилком організували у Львові «Молодоукраїнський комітет», розіславши до різних адресатів Галичини і Наддніпрянщини лист із повідомленням про товариство та початок збору пожертвувань для його діяльності. Однак у 1913 р. його діяльність зійшла нанівець²⁸¹. Ще раніше, у листопаді 1912 р., за ініціативою А. Жука постав Український інформаційний комітет, який поставив за мету налагодження зв'язку між галичанами і наддніпрянцями у справі ширення самостійницької ідеї та здійснення пропаганди української справи за кордоном. В. Липинський вважав заснування

Там само. – С. 15.

Там само. – С. 17 – 18.

Там само – С. 24.

Там само.

У той час через балканську війну різко загострилися відносини між Росією та Австро-Угорщиною, адже на Балканах перетиналися їхні геополітичні інтереси. Росія прагнула укріпитись на Балканах, а Австрія – не допустити посилення Сербії та Болгарії, як держав, що знаходилися у сфері впливу Росії. Восени 1912 р. дві імперії опинилися на межі збройного конфлікту. В зв'язку з цим «з'їзд послів і нотаблів» за участю близько двохсот представників українських галицьких партій 7 грудня 1912 р. оголосив декларацію, згідно з якою у випадку австро-російської війни галицькі українці обіцяли рішуче стати на боці Австрії проти Росії, як найбільшого ворога України²⁸². Ця позиція галичан посилювала серед українських політичних емігранів з Росії самостійницький курс. До того ж галицька преса висвітлювала балканський конфлікт під кутом російсько-австрійського протистояння²⁸³. Певно, через ці події А. Жук і поспішив із заснуванням УІК.

Очолив комітет професор Львівської політехніки, почесний британський консул у Львові, дійсний член НТШ Р. Залозецький-Сас. Його кандидатура була обрана тому, що діяч мав великий авторитет серед науковців, а також працівників нафтової промисловості Галичини. Тісно контактував із французькими та англійськими нафтовими фірмами²⁸⁴. Його заступником став галицький адвокат, посол до галицького сейму й австрійського парламенту В. Бачинський, а секретарем – А. Жук. До складу УІК увійшли майже виключно галицькі громадсько-політичні діячі. Це, зокрема, член УНДП, редактор «Діла» В. Панейко; посол австро-угорського парламенту Я. Веселовський; поет В. Пачовський; діяч кооперативного руху І. Петрушевич.

Для провадження інформаційної роботи комітет прагнув збирати важливі факти й відомості громадського життя українців, організувати архів-бібліотеку з пресових матеріалів, які становили вартість у розпочатій справі. УІК звернувся до національних інституцій і товариств з проханням матеріальної підтримки, а також співпраці для виконання поставлених завдань²⁸⁵. Комітет був безпартійною групою. Згодом він мав перетворитися у політичну організацію. В. Липинський до складу УІК не ввійшов, хоч вважав його існування «потрібним»²⁸⁶. А. Жук листовно інформував його про здійснювані комітетом заходи, а також звертався з проханням надіслати адреси свідомих українців, а також українських товариств та організацій Правобережної

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 750 – 751.

Dąbkowski T. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1913* / T. Dąbkowski. – Warszawa, 1985. – S. 47.

Левицький К. *Українська політична думка галицьких українців (1848–1914)*. На підставі споминів: У 2-х ч. / К.А. Левицький. – Ч. 2. – Львів, 1927. – С. 626.
Залозецький Роман Олександрович // *Львівщина та львів'яни: енциклопедично-біографічний довідник* / [Упоряд.: Л.С. Василенко та ін.]. – Львів, 2004. – С. 409 – 410.

Діло. – Львів, 1912. – 25 грудня.

України з метою залучення їх до можливих самостійницьких акцій. В. Липинський у відповідь писав про дідичів-латинників, між якими частина є свідомими українцями або українофілами і які можуть «придатися своїми окремими виступами в разі потреби»²⁸⁷. Отже, він не полишав надії залучити консервативні елементи до участі у державотворчих українських акціях.

За ініціативою А. Жука у січні 1913 р. члени УІК М. Струтицький і В. Панейко виїхали до підросійської України, щоб домовитися про єдність дій з тамтешніми самостійниками В. Шеметом та М. Міхновським. Однак місія завершилася невдачею, оскільки діячів не виявилось на місці. Влітку того ж року М. Міхновський і О. Степаненко зустрілися у Львові з А. Жуком, але згоди не дійшли. Для М. Міхновського була неприйнятна навіть тимчасова австрофільська орієнтація УІК. Він прагнув розгрому Австро-Угорщини та приєднання до Росії західноукраїнських земель, оскільки побоювався зростання польського впливу в Україні у разі перемоги Австро-Угорщини та посилення розколу між східними і західними українськими землями²⁸⁸.

А. Жук замовляв В. Липинському написання популярної брошури про історію визвольних змагань українців, яку планував видати англійською мовою за кордоном. В. Липинському видавалося, що для Європи мала би більше значення «Історія України». А цю брошуру за назвою «600-літня боротьба українського народу за політичне визволення» вважав кориснішою для внутрішнього вжитку, хоча згоджувався на її опублікування й за кордоном. Однак згодом повідомляв, що швидко написати її не вдасться через необхідність здійснення «докладної аналізи» еволюції «нашої політики в історії»²⁸⁹. Плани ці, на жаль, не реалізувалися.

А. Жук хотів заснувати окремий друкований орган самостійницької орієнтації у Галичині, призначений для Наддніпрянщини. Однак В. Липинський був проти такої ідеї не лише через технічні труднощі, а й через можливі репресії з боку царської адміністрації проти діячів українського руху, котрих безпідставно могли звинуватити в належності до неіснуючої сепаратистської політичної організації. Натомість він пропонував створити видавництво політичних брошур (за тією ж назвою – «Вільна Україна»), котрі й пропагували б ідею самостійної України, як на Заході, так і у Наддніпрянщині²⁹⁰.

У грудні 1912 р. В. Липинський підготував проект «Меморіалу до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі». Він надіслав його А. Жукові, попереджаючи, щоб ніхто, крім В. Дорошенка та В. Степанківського, не довідався про його авторство. Пропонував узяти документ «під розвагу і під дискусію» й повідомити йому листовно результати обговорення. Меморіал

Жук А. Як дійшло до заснування... – С. 140, 142.

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 750.

Турченко Ф.Г. Микола Міхновський між двома революціями (1907 – 1917 рр.) / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорозького національного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 18. – С. 97 – 98.

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 749, 754.

Далі він розглядав можливі варіанти розвитку подій у неминучій світовій війні та відповідну тактику українців, що була би вигашною у сенсі їх змагань за незалежність. У разі збереження на території України «status quo» і територіального поширення Австро-Угорщини за рахунок зміни південних її кордонів, війна для українців означатиме людські втрати в обох воюючих арміях та ще більше ослаблення українського національного організму. Варіант окупації Росією Східної Галичини і Буковини є ще гіршим для українських самостійницьких прагнень, оскільки тоді ця територія стане предметом «безконечних австро-російських конфліктів»²⁹¹. У меморіалі В. Липинський проаналізував і україно-польські взаємини. На його думку, поляки є «елементом не менше ворожим від Росіян» і так само «небезпечним через свою денаціоналістичну політику», адже вони прагнули свого політичного зростання на українській території під владою Австро-Угорщини. Саме тому він знову застерігав від необачного австрофільства, бо «союзник нашого ворога не може бути нашим союзником», і висловлював переконання, що «сповнення заповіту Богдана Хмельницького, щоб між Польщею та Україною виріс політичний кордон, є для нас неминучою... історичною конечністю»²⁹². А цього не станеться, якщо українці й поляки знаходитимуться в межах однієї держави – чи то Росії, чи то Австро-Угорщини.

На основі аналізу міжнародних відносин та внутрішнього становища українських земель В. Липинський висував як стратегічну орієнтацію для українців на теренах театру воєнних дій у майбутній війні (Волинь, Поділля, частина Київщини) позицію нейтралітету до обох воюючих сторін. Однак поза цим тереном (Катеринославщина, Харківщина, наддніпрянська Київщина) він уважав необхідним вести активну самостійницьку діяльність, спрямовану на організацію й піднесення масового руху за повне визволення України «з під ярма чужих держав»²⁹³.

У меморіалі В. Липинський обґрунтував підвалини міжнародної підтримки українських національно-визвольних змагань. Так, на боці українців мали бути як країни Антанти, котрі не бажали зміцнення Австро-Угорщини коштом Росії, так і їх противник Пруссія, що прагнула ослаблення Росії. Не менше зацікавлені в успіхові української справи були б і нейтральні країни, адже для них нейтральна Україна забезпечила б найкращий вихід по закінченні війни. Цілком би збігався український інтерес і з інтересами балканських країн:

Сербія виграла б від ослаблення Австрії, Болгарія б отримала шанс у Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі / Осташко Т.С. Меморіал В'ячеслава Липинського... – С. 88.

Там само. – С. 88 – 89.

Там само. – С. 89.

розв'язанні константинопольського питання, де Україна мала б менше амбіцій, ніж Росія, Румунія поширила б свої кордони за рахунок румунської частини Буковини та Бессарабії. Навіть недосягнення кінцевої мети мало б для України позитивні наслідки, бо держави, у межах котрих опинився б український народ, мусили б із ним рахуватися. Розгром національно-визвольного руху все одно залишив би в Європі виразну українську політичну ідею, не засмічену «ні русофільством, ні австрійським намулом»²⁹⁴.

У документі були також сформульовані основи політичного та соціально-економічного розвитку майбутньої незалежної України. Щодо її політичного устрою, то тут В. Липинський послідовно відстоював заявлену ним ще на березневій нараді 1911 р. конституційну монархію. Визначення правлячої династії покладав на законодавчий орган. Соціально-економічні основи держави мали базуватися на принципах територіального патріотизму та релігійного плюралізму²⁹⁵. З позицій першого принципу ним розв'язувалося земельне питання. При збереженні приватної власності на землю, обмеженою 500 десятинами, право володіти землею мали б лише «Українці без ріжниць віри й походження (... котрі визнають себе Українцями)». Йшлося не про етніч не походження, а про приналежність до «політичного українства», до котрого він намагався прилучити полонізовану шляхту Правобережжя. Земельні надлишки, а також землі тих, хто не визнав себе українським громадянином, мали викуплятися державою за справедливою оцінкою. У тих, хто виступатиме проти українського визволення, земля мала конфісковуватися без викупу. Ті ж, хто зі зброєю в руках вестиме боротьбу за українську незалежність, мали отримати землю у приватне і ділчичне (спадкове) володіння «по трудовій нормі». У меморіалі було заторкнuto й робітниче питання: передбачалося встановити 8-годинний робочий день і забезпечити обов'язкове державне страхування. У релігійному питанні проголошувалася свобода всіх українських віросповідань. На чолі кожної конфесії мав стояти ієрарх-українець. Православній церкві, як традиційній та найбільш поширеній серед українців, надавалось особне, «перше і начальне місце»²⁹⁷.

Отже, не викликає сумніву той факт, що політичний і соціально-економічний розвиток майбутньої Української держави у візії В. Липинського вже в дореволюційний період ґрунтувався на основних принципах його пізнішої концепції української ділчичної монархії. І це є доказом консервативних основ його мислення.

Для здійснення цієї політичної програми В. Липинський передбачав заснування організації «Союз українських державників (імперіалістів)» – «Союз визволу України». У разі вибуху російсько-австрійської війни він мав розпочати пропагандистську діяльність. Союз мав зблокуватися з тими українськими партіями, котрі «на підставі спільної мінімально соціальної програми, згоджуються підняти масовий рух» за політичну незалежність України. У разі неможливості віднайдення організованих союзників В.

Там само. – С. 90.

Там само. – С. 90 – 91.

Меморіал до Українського... – С. 90.

Липинський пропонував пасивну тактику – продовження політичної й культурної організаційної роботи по обох сторонах кордону²⁹⁸. Вона впливала із його переконання, що українці неготові до рішучої боротьби за національне визволення, бо ідея не вкорінилася міцно ні серед народу, ні серед очільників українства. Тому, якщо війна вибухне незабаром, все залежатиме «від зовнішніх обставин, тобто від настрою мас і рішучості поодиноких людей»²⁹⁹.

А. Жук пізніше схарактеризував меморіал В. Липинського, як документ, у котрому «українська визвольна справа знайшла... чисто доктринерське трактування, позбавлене найменшого політичного реалізму». Така оцінка крилася у незгоді А. Жука із останнім пунктом документа. На його думку, слід було не баритися із закладанням політичної самостійницької організації³⁰⁰. А. Жук самостійно розробив «Основи діяльності УІК». На відміну від проекту, запропонованого В. Липинським, «Основи» були не так ідеологічним, як практичним документом, зорієнтованим на допомогу Австрії у війні з Росією. У визначенні політичного статусу майбутньої України акцент було зроблено на незалежну державу або ж «автономію окупованих українських земель у Росії та прилучення до них українських частин Галичини, Буковини й Угорщини». Ці землі пізніше мали скласти Українське королівство «під зверхництвом династії Габсбургів»³⁰¹. Отже, у визначенні політичного устрою майбутньої держави у вигляді монархії А. Жук підтримав пропозицію В. Липинського.

Подальшу роботу УІК провадив без участі В. Липинського. Р. Залозецький-Сас поінформував австро-угорські урядові кола про утворення комітету. Але у Відні до цього поставилися з певною пересторогою, бо ставка, як і завжди, робилася на поляків. Крім того, УНП, єдина політична самостійницька організація, у котрій учасники львівської березневої наради 1911 р. бачили свою соратницю, видала з приводу Першої балканської війни антиавстрійську відозву. Вірогідно, цей факт також не сприяв прихильності австро-угорських урядовців до української справи.

По завершенні балканських воєн у середині 1913 р. міжнародне напруження спало і подальша праця УІК аж до вибуху Першої світової війни звелася до інформаційної її складової. Проведення ж якихось більш значущих політичних акцій виявилось неможливим через відсутність подібної організації у Наддніпрянщині. Дослідник І. Патер причиною цього вважає пасивну позицію наддніпрянських самостійників, у тому числі й В. Липинського, які, за його висловом, «нічого не зробили на місцях для об'єднання відповідних елементів в Україні, не створили подібного до львівського ідеологічного й організаційного об'єднання, що пізніше негативно відбилася на ході та розвитку визвольних змагань українського народу»³⁰². Проте позиція В. Липинського була ним чітко обґрунтована у листах до А. Жука. Він тримався переконання про неготовність наддніпрянців до серйозних політичних

Там само.

Там само. – С. 91.

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 752.

Жук А. Як дійшло до заснування... – С. 148.

Там само. – С. 149.

визвольних акцій, а тому вважав можливим постання відповідної самостійницької організації у підросійській Україні лише тоді, коли ініціатором її будуть не провідники з Галичини, а виключно місцеві люди³⁰³.

Доказом того, що В. Липинський мав рацію, може служити такий факт. У 1912 р. спробу радикалізації українського національно-культурного руху у Наддніпрянщині намагався здійснити М. Міхновський. Вона виявилася у започаткуванні харківського часопису «Сніп». Тижневик, за оцінками російської поліції був «просякнутий прагненням до культурного відокремлення українського народу». В одному з рапортів начальника Харківського губернського жандармського управління до Петербургу «Сніп» уже зовсім відверто характеризувався як «сепаратистський». Однак, незважаючи на змістовність видання, доступний і цікавий виклад матеріалу, воно припинило своє існування наприкінці того ж 1912 р. через брак передплатників. В останньому номері М. Міхновський з гіркотою писав: «“Сніп” умирає, смертельно ранений бійдужістю нашого громадянства»³⁰⁴. Отже, українське громадянство було неготове до активних політичних самостійницьких акцій.

Із початком Першої світової війни 4 серпня 1914 р. у Львові було засновано «Союз визволення України», серед фундаторів та провідних діячів якого був і А. Жук. Метою СВУ оголошувалося досягнення державної самостійності України через поразку Росії у Першій світовій війні³⁰⁵. Основою союзу став УІК зі своєю політичною платформою. Після окупації російськими військами Львова СВУ вже у Відні видав відозву, в якій зазначалося, що «формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія з демократичним внутрішнім політичним устроєм, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними й релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою»³⁰⁶. У документі помітний вплив меморіалу до УІК авторства В. Липинського. Та, власне, фундатор СВУ А. Жук і сам визнавав теоретико-ідеологічну роль В. Липинського у діяльності УІК, наголошуючи, що він протягом трьох передвоєнних років вів усю організаційну роботу, а «ідейне оформлення їй надавав В. Липинський»³⁰⁷.

Таким чином, В. Липинський відіграв важливу роль у перетворенні ідеї самостійної України з теоретичного політичного ідеалу на програмний постулат практичної політики. Як ідеолог групи «Вільна Україна», він на основі ґрунтовного аналізу міжнародної та внутрішньої ситуації напередодні Першої світової війни запропонував реальні кроки втілення самостійницької ідеї у життя. Розроблені ним засади майбутнього політичного, соціально-економічного і культурного устрою незалежної України стали згодом основою ідеологічної платформи діяльності СВУ.

Патер І. Наддніпрянська політична еміграція...

Листи В. Липинського до А. Жука. – С. 752.

Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: між двома революціями... – С. 90, 91 – 92.

Україна: хроніка ХХ ст. Роки 1911 – 1916 / О.Донік, В.Любченко, В.Молчанов, Б.Янишин; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – С. 101.

Жук А. Як дійшло до заснування... – С. 141.

Підбиваючи підсумки першого активного періоду громадсько-політичної діяльності В. Липинського, слід ще раз підкреслити, що підвалинами його політичного мислення у цей час виступали постулати територіалізму, консерватизму та орієнтація на самостійну Україну як кінцеву мету українського національно-визвольного руху. Причому два перші виступали як першорядні, оскільки ідею української незалежності діяч розглядав як перспективу, хоч і не надто віддалену. Тому можна визначити дореволюційну добу в його діяльності та політичному мисленні (1908 – 1917 рр.) як територіалістично-консервативну з орієнтацією на самостійну Україну. Адже саме на поширення ідеї територіалізму серед консервативної частини українського суспільства, котру В. Липинський розумів як ідею української політичної нації, він спрямовував основні сили своєї громадської активності та публіцистично-ідеологічної діяльності того періоду. Цю ж ідею він намагався поширити і серед очільників українства, доводячи необхідність переорієнтації українського руху з екстериторіального напрямку (боротьба за національно-культурну автономію) на територіальний, що на перший план висував змагання за національні права українців і в перспективі передбачав повне усамостійнення України. Отже, визначення цього періоду в житті діяча, як «демократичного» (Я. Пеленський) не є правомірним.

Спробу В. Липинського привернути консервативні елементи до українського національно-визвольного руху слід вважати безперечною його заслугою. Її підставою було глибоке розуміння діячем неможливості успішної боротьби за незалежнення України лише силами несвідомих у політичному відношенні народних мас та нечисленною поступовою частиною українства, що декларувала народницько-соціалістичні ідеали, а гасло самостійної України навіть не ставила на порядок денний.

РОЗДІЛ 3

УЧАСТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ ТА НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

3.1. Просвітянин, видавець і популяризатор культури й історії України

Незважаючи на те, що В. Липинський у громадсько-політичній діяльності віддавав перевагу політичним її формам, поза його інтересом не залишилося і культурництво, якому він присвятив багато уваги у дореволюційний час. Його діяч вважав важливою складовою різноманітної за формами, але єдиної за сутністю українського руху. Початок участі В. Липинського у цьому русі пов'язаний із просвітницькою та видавничою діяльністю, в яких він убачав один із засобів розбудження національної свідомості народу, рівень котрої залишався низьким.

Культурно-просвітницьку роботу В. Липинський започаткував у 1907 р. За дорученням голови київської «Просвіти» Б. Грінченка діяч добирав науково-популярний матеріал із польської літератури з метою його подальшого перекладу українською мовою. Навесні 1908 р. він уклав відповідний список книг, котрі, на його погляд, були корисними для використання у роботі українських «Просвіт»³⁰⁸. Їх оглядові й була присвячена перша стаття Липинського «На увагу нашим видавництвам», видрукувана у «Раді» в березні 1908 р. У ній автор наголошував, що «питання про популярну українську літературу... – це одно з питань, найбільше пекучих для сучасного моменту нашого життя». Далі він констатував, що відповідних книг українською мовою, особливо науково-популярного характеру, не вистачає, і одну з причин цього вбачав у бракові перекладної літератури. Тож В. Липинський звертав увагу українських просвітніх інституцій та видавництв на польську популярну літературу. Одночасно зауважував: не все з цієї літератури можна перекладати, бо на деяких галузях знання національна культура кладе сильний відбиток і такі книжки для інших народів стають непридатними. У статті Липинський зробив огляд придатних для перекладу книжок, призначених «переважно для селян».

Для ознайомлення із природою він радив цикл із чотирьох книг популяризатора Бжезінського: «Про те, що є в середині землі», «Про моря та суходоли», «Про повітря та що в ньому діється», «Рослини, звірі та люди на Земній кулі». На його думку, вони «дають навіть зовсім неприготованому читачеві ясне представлення про землю та життя людське на землі». Далі подавав перелік польських популярних книжок з фізики, астрономії, геології, ботаніки, зоології³⁰⁹. В особну групу виділяв популярну літературу про людину – її анатомію, гігієну, а також історію культури. Низка пропонує В. Липинським книжок стосувалася історії давніх народів («Життя давніх народів: халдейців, асирійців, фінікійців», «Про єгиптян»). Ще кілька давали опис життя сучасних народів: Сосновський «Бразилія та її жителі»,

Жук А. До історії української політичної думки... – С. 200.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 346.

Бжезінський «Про Китай та китайців», «Про турків, їхні звичаї та віру».

Також В. Липинський пропонував скористатися польськими підручниками для поповнення україномовної навчальної літератури. Зокрема, радив сполучити в один два польські підручники з географії: Промика «Про світ» та Бжезінського «Ілюстрована мандрівка по Європі». За зразок для популярної географії України рекомендував книжку С. «Про царство Польське».

Особлива увага зверталася ним на популярну та навчальну літературу для дітей. Окремо виділялися книги, «що вчать дітей обходитися по-людськи з домашніми звірями». Також автор аналізував популярну читанку «Дарунок для молоді», що перевидавалася у Польщі 10 разів. Її автор – М. Бжезінський – видатний польський освітній діяч, автор багатьох книг для самоосвіти, один із фундаторів товариства «Polska Macierz Szkolna», закладеного 1906 р. у Царстві Польському для ширення польськомовних шкіл³¹⁰. В. Липинський зазначав, що ця книжка «може служити зразком для наших читанок».

Завершуючи огляд польської літератури, автор закликав «Просвіти» та видавництва розпочати її переклад, адже це, на його думку, значно посунуло б «наперед справу збільшення популярно-наукової української літератури»³¹¹. Отже, В. Липинський добре розумів необхідність цілеспрямованої культурно-просвітницької праці серед українського народу, оскільки бачив її безпосередній вплив на зростання національної свідомості українців. Остання ж мала стати запорукою й успішної боротьби за національне визволення.

Згодом В. Липинський здійснив переклад кількох польських книг. Б. Грінченко звертався до нього з проханням дати щось із перекладеного для «Просвіти». Для товариства діяч почав перекладати і польськомовну працю про відродження чеського народу, вбачаючи у ньому певну схожість з українським національним відродженням. Також він допомагав Б. Грінченку в підборі польських книжок для популярного видання про І. Мазепу³¹².

Спочатку В. Липинський допомагав Б. Грінченкові у просвітницькій діяльності як член-співробітник київської «Просвіти». Статутом товариства передбачався поділ його членів на три категорії: співробітники (всі, хто допомагав діяльності «Просвіти»), дійсні члени (обиралися на загальних зборах товариства і платили членські внески) та почесні члени (обиралися з числа діячів, що зробили найбільший внесок у просвітницьку справу)³¹³. За архівними документами, обрання діяча дійсним членом товариства відбулося 25 січня 1909 р. Рекомендацію до вступу йому давав сам Б. Грінченко. Ще раніше

Липинський В. На увагу нашим видавництвам (Матеріал до нашої популярно-наукової літератури) / В.К. Липинський // Рада. – К., 1908. – № 62. – 14 (27) березня. – С. 2.

Chętnik A. Mieczysław Brzeziński: Jego życie i praca / Adam Chętnik. – Warszawa, 1930. – С. 3.

Липинський В. На увагу нашим видавництвам... – С. 3.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 343, 346 – 349.

Реальну просвітню роботу В. Липинський провадив серед «гурточка читачів» із числа селян рідних Затурець, добираючи для нього літературу. Діяч цікавився процесом національного усвідомлення українського населення Волині. Навесні 1908 р. ділився із М. Грушевським радісним враженням від фактів, що свідчили про розвій цього процесу. Зокрема, писав, що у «глухій околиці» передплачували аж чотири примірники «Ради», яка доходила часто «в “плачевном состоянии”», тобто зачитаною. Повідомляв про україномовні проповіді одного зі священників та про інтерес до них селян. Особливо радів із того, що з уст сільського інтелігента все частіше можна почути «українську мову не як “балачку”, а таки як мову». І підсумовував: «Все це факти, яких давніше у нас не помічалось»³¹⁴.

Великого значення В. Липинський надавав ширенню просвіти серед селян, особливо популярної літератури економічного змісту. Для цього він разом із В. Доманицьким задумав створити у Києві «маленьке видавництво»³¹⁵. В. Доманицький тоді вже був одним з кращих знавців української книжної справи³¹⁶, адже брав участь у заснуванні видавництва «Вік», співпрацював із петербурзьким «Благотворительным обществом издания общепользных и дешевых книг».

Задум про видавництво виник ще взимку 1908 р. Воно дістало назву «Селянська книжка»³¹⁷. Першою планувалося видати брошуру В.

Доманицького «Про селянське господарство у чужих землях»³¹⁸, яка, врешті, побачила світ за назвою «Як хазяюють селяни у чужих краях (Німеччині, Бельгії, Голландії, Данії, Франції та Польщі)». Брошура головний акцент робила на значенні для селян освіти «на національному ґрунті та кооперації»³¹⁹. У праці, зокрема, говорилося: «Єдине джерело Ваших доходів – то господарство, от Вам і належить ходити коло нього так, щоб доходи побільшувались... Цього Ви можете досягнути тільки тоді, як не будете гордувати наукою». Книга

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 350 – 351.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 353.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 347.

Єфремов С. В тісних рядах. Українська книга в 1798 – 1916 рр. / С.О.

Єфремов / У кн.: Єфремов С. Вибране. Ст. Наук. розвідки. Моногр. / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. — К.: Наук. думка, 2002. – С. 175.

Листування Миколи Аркаса і Василя Доманицького. 1906 – 1909 роки / У кн.: «Історія України-Русі» у листуванні... – С. 102.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 348.

Видання мало гарне художнє оформлення, 16 ілюстрацій³²⁰, підбором яких займався В. Липинський. Він же вів справу з київською приватною типографією С.А. Борисова та з власником петербурзької цинкографії С.М. Прокудіним-Горським, де виготовлялися кліше ілюстрацій³²¹. У кінці книжки подавалася українська література сільськогосподарської тематики, а також каталог усіх «путящих книжок, які варто кожному селянинові мати»³²². Це була література для всебічної самоосвіти селянства (історико-культурного, етнографічного, загальнополітичного змісту і навіть дитяча). У складанні каталога брав участь і В. Липинський. Його видали ще й окремим накладом 1500 примірників³²³.

Брошура вийшла у серпні 1908 р. Кошти на її друк дав батько Липинського як безпроцентну позику на 3 роки³²⁴. Працю схвально оцінили в українських колах³²⁵. «Рада» назвала її «коштовним вкладом в українську популярну літературу»³²⁶. Майже відразу за нею з'явилася друга брошура, присвячена кооперації, а у 1910 р. – про шовківництво. Книжка поширювалася по селах, як самим В. Липинським, так і через просвітні та земські книгарні. Її продавали у Галичині через книгарню НТШ³²⁷. В. Доманицький наполягав на подвійному авторстві праці, бо розумів важливу роль В. Липинського у її виданні. Однак останній рішуче відмовився від цього, про що писав колезі: «З Вашими поглядами про “права авторства” зовсім не згоджуюсь, все це залежить від вложеної в діло праці, яка-ж моя праця в «Як хазяюють» в порівнянні з Вашою – отже покиньте писати та думати про те, чого справді нема; головне, зрештою, те, що книжка добра, “что и требовалось доказать!”»³²⁸

Звичайно, «Селянську книжку» навряд чи можна назвати справжнім видавництвом. Це визнавав і сам Липинський, адже розумів, що широкій видавничій діяльності бракує фінансових можливостей³²⁹. Цю думку підтверджував і В. Доманицький у листі до Є. Чикаленка: «Якби нам ще де рублів 400 – 500 добути, то підняли б таке видавництво, що аж любо!»³³⁰. Справа ускладнювалася й тим, що діячі співпрацювали «на відстані» – В. Липинський виїхав із Закопане навесні 1908 р. і мешкав переважно у Кракові,

Рада. – К., 1908. – № 211. – 16/29 вересня. – С. 4

Там само. – № 175. – 31 липня/13 серпня.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 480, 484.

ІР НБУВ, ф. 44, № 349, арк. 3.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 482, 486, 490, 505, 509.

ІР НБУВ, ф. 44, № 349, арк. 2 зв.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 579, арк. 2 зв.

Рада. – К., 1908. – № 211. – 16/29 вересня.

ІР НБУВ, ф. 317, №1811, арк. 43.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 530 – 531.

Листи В. Липинського до Б. Грінченка. – С. 348.

В. Доманицький залишався у санаторії. Вони періодично зустрічалися у Закопане, Львові чи Кракові, але переважно вирішували видавничі справи листовно. В. Липинський просив свого співника писати про всі питання – і фінансові, й організаційні, й ідейно-змістові – «широ й одверто», зазначаючи, що «щирість це підстава життя і розвою всяких спілок»³³¹.

Коли з'явилася польська народна енциклопедія, Липинський задумав подібне українське видання. Він вислав соратникові брошуру про польську серію, а згодом і два перші томи енциклопедії для складання планів із підготовки українського відповідника³³². Це мало бути 3–4-томне видання. Літературна праця знову відводилася В. Доманицькому. В. Липинський мав займатися організаційними питаннями. Для «Селянської книжки» такий проект був заскладний, особливо з фінансового боку. Тому планувалося залучити й інших діячів, зокрема, українського письменника О. Лотоцького, деяких галичан³³³. Та задум так і не зреалізувався.

Також В. Липинський планував перевидати перекладену з російської мови брошуру А. Іванова «Розмова про земні сили»³³⁴. Її автором був відомий історик, педагог, організатор недільних шкіл у Полтаві О.І. Стронін (А. Іванов – його псевдонім)³³⁵. Просвітянин М.Ф. Комаров переклав і трохи переробив кілька його праць, у тому числі й згадувану «Розмову про земні сили». В ній на прикладах повсякденного життя селянина роз'яснювалася ціла низка фізичних явищ, розглядалися фізичні властивості повітря, води, звуку, світла, електрики. Мову книжки вирізняла невимушеність стилю та добрий гумор³³⁶. В.

Липинський мав кілька її примірників і поширив їх серед затурцівських селян. У листі до В. Доманицького відзначав популярність книжки. Однак придбати її через те, що вона публікувалася ще у 1875 р., було неможливо. Тож В.

Липинський і пропонував перевидати її силами «Селянської книжки»³³⁷.

До найнеобхідніших книг для формування національної свідомості народу В. Липинський відносив «Кобзар» Т. Шевченка. У листі від 15 червня 1908 р. до В. Доманицького, упорядника 2-ох видань «Кобзаря» – десятитисячного 1907 р. і двадцятип'ятитисячного 1908 р., що швидко були розпродані³³⁸, – Липинський пропонував тому написати статтю до «Ради», яка звернула б увагу української громади на необхідність нового видання. Тоді ж діяч викупив у Петербурзі 50 примірників «Кобзаря» і розіслав по містах та селах Волині.

ІР НБУВ, ф. 44, № 349, арк. 3.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 490.

Там само. – С. 488 – 489, 491, 496.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 1014, арк. 2 зв.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 500.

Бевз Т.А. Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні / Т.А. Бевз // УІЖ. – К., 2007. – С. 96 – 109.

Комаров Михайло Федорович / У кн.: Українська педагогіка в персоналіях – ХІХ століття / За ред. О.В. Сухомлинської / Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів: У 2-х кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – С. 469 – 470.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 500.

1909 р. В. Липинський видав брошуру М. Драгоманова «Пропаший час: Україна під Московським царством (1654 – 1876)»³³⁹. Його увага, як видавця, до цієї праці не випадкова. У ній автор доводив, що під російським правлінням українці більше втратили, ніж здобули, адже до XVIII ст. Україна була частиною європейського світу, а надалі крок за кроком відхилялася від свого первісного шляху і відставала від загальноєвропейського розвитку. Причиною цього було її прилучення до Росії. Історичну добу після цього прилучення М. Драгоманов і визначив як «пропаший час». В. Липинський, як послідовний самостійник, цілком природно виявив бажання опублікувати цей твір із метою ширення національної свідомості серед українського населення. З дореволюційного часу відоме лише одне таке видання, датоване 1909 р. Брошура побачила світ у Львові.

Розуміючи важливість розвитку просвітнього руху на селі, В. Липинський відгукнувся у 1908 р. на заклик до громадянства священника Є. Перфецького пожертвувати книжки для просвітнього гуртка та народної книгозбірні у селі Кобилянках Більського повіту Седлецької губернії (Холмщина), що надійшов до київської «Просвіти» і був опублікований у «Раді»³⁴⁰. Увага діяча до просвітньої справи у Холмщині пояснювалася активною колонізацією українського населення цього регіону. Липинський надіслав «маленьку бібліотеку», яка прислужилася у започаткуванні кобилянської «Просвіти»³⁴¹.

У квітні 1914 р. діяч замовив понад 30 видань культурно-просвітницького змісту в київській книгарні ЛНВ. Серед них твори красного письменства на історичну тематику (М. Грушевський «Про старі часи на Україні», А. Кащенко «Над Кодацьким порогом», Д. Яворницький «Як жило славне запорозьке низове військо»), художня література на теми народного життя (Б. Грінченко «Веселий оповідач», В. Доманицький «Смерть за правду»), просвітянські брошури (В. Доманицький «Про Галичину» Д. Дорошенко «Оповідання про Ірландію»). Кілька позицій у списку займали твори Т. Шевченка, книга С. Єфремова «Шевченко» та «портрет Шевченка в шапці». Посилку з книгами В. Липинський просив надіслати на його хутір Русалівські Чагарі³⁴². Гадаємо, що книги призначалися для русалівських мешканців, адже господар маєтку намагався «освідомити місцевих селян»³⁴³. Можливо, він думав заснувати для них читальню.

У пізніше сформульованій В. Липинським теорії трудової класократичної монархії і землевласник-поміщик, і землевласник-селянин належали до одного класу продуцентів, який мав стати основою майбутньої провідної державотворчої верстви. Однак селянська маса потребувала відповідної підтримки з боку заможніших і освіченіших верств, які мали сприяти

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 502, 505, 509.

Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.). – С. 29. ІР НБУВ, ф. 114, № 139, арк. 1.; Рада. – К., 1908. – № 227. – 5/18 жовтня.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 530. ІР НБУВ, ф. 246, № 75 – 78, арк. 6 – 7.

підвищенню її культурно-освітнього рівня. В. Липинський протягом усього дореволюційного періоду свого життя, як бачимо, особисто провадив відповідну культурно-просвітницьку діяльність.

У листі до М. Грушевського від 28 вересня 1913 р., повідомляючи про умови свого життя у Русалівських Чагарах, він нарікав на часті випадки розбійництва на Уманщині, що змушували його вночі стерегти власні маєтності. Пишучи про майже щоденні «грабіжки, підпали, вбивства», які відбувалися в околиці, він пояснював їх «проклятою історичною спадщиною», «котра українських “дуків” і українську “голоту” поділила на два непримиримі... табори». Все це спонукало діяча «до тим інтензивнішої праці освітньої на селі».

Липинський із Доманицьким планували започаткувати та видавати селянську тижневу газету³⁴⁵. Цей задум з'явився ще 1908 р., але на заваді став брак коштів. Навесні 1909 р. Є. Чикаленко пропонував В. Доманицькому редакторство у запроектованому щотижневому селянському додаткові до «Ради»³⁴⁶, що мав виходити з початку 1910 р. Однак Доманицький через заборону царської адміністрації повертатися у Росію (до грудня 1910 р.) не міг очолити редакцію. Натомість пропонував Є. Чикаленкові переговорити про це з В. Липинським, котрий в травні 1909 р. мав приїхати жити до Києва. Певно, останній згоджувався на участь у справі³⁴⁷, незважаючи на те, що тоді ж був поглинутий видавництвом «Przegląd'u Krajow'ого». У листі до Чикаленка Доманицький повідомляв: «Ми з Липинським вже другий рік тільки й маримо про те, щоб заходитися коло селянської часописи!». Тому пропозицію Є. Чикаленка розцінював як таку, що «“слаще меду” серцю нашому»³⁴⁸. Однак цей проект теж залишився не зреалізованим. А видавництво «Селянська книжка» припинило діяльність зі смертю В. Доманицького у серпні 1910 р.

Важливою сторінкою культурно-просвітницької та видавничої діяльності В. Липинського була його участь у підготовці другого видання популярної «Історії України-Русі» М. Аркаса (І. Гирич помилково твердить про участь історика й у підготовці першого видання³⁴⁹). Вона також пов'язана із постаттю В. Доманицького. Останній восени 1907 р. завершив у Петербурзі редакційну роботу над текстом першого видання Аркасової «Історії». Книга побачила світ у Петербурзі наприкінці того ж року, а її наклад – 7000 примірників – розійшовся за кілька місяців. В. Липинський ознайомився з книгою під час лікування у Закопане і вона справила на нього сильне враження. Діяч був переконаний, що праця є справжнім явищем в українському житті, бо це була перша популярна вітчизняна історія. І В. Липинський оцінював її насамперед з точки зору її значення для української справи³⁵⁰. Поява україномовної популярної «Історії України-Русі» була довгоочікуваною подією. Про її

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 412.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 552.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 903, арк. 1.

Там само, спр. 1035, арк. 2.

ІР НБУВ, Ф. 44, № 353, арк. 2.

Гирич І. В'ячеслав Липинський і Михайло Грушевський. – С. 312.

необхідність українські діячі говорили ще з кінця XIX ст. Так, у 1896 р. редакція «Киевской старины» оголосила конкурс на кращий курс «Історії Малоросії», результатом якого стала російськомовна «История украинского народа» О. Єфименко, котру український читач зустрів насторожено через її «московсько-централістичний дух». Після неї вийшли популярні історичні нариси Б. Грінченка, Г. Коваленка, праці М. Грушевського. Однак читачеві бракувало доступної за змістом, привабливої за формою популярної вітчизняної історії. Нею і стала «Історія України-Русі» М. Аркаса³⁵¹.

В. Доманицький планував залучити В. Липинського до другого видання праці³⁵². На початку січня 1908 р. останній написав авторові листа, вказавши, що «Історія» «відповідає своїй цілі». Окремі недоліки книги тоді В. Липинський уважав не такими суттєвими, бо на перший план ставив її «дух» – те сильне почуття, «яке мусить обгорнути кожного читача, коли він прочитає... історію»³⁵³.

Незабаром М. Грушевський замовив В. Липинському рецензію на Аркасову працю. На той момент молодий історик уже ретельно простудіював книгу і «зауважив багато дефектів»³⁵⁴. На початку березня 1908 р. рецензія була відправлена замовникові, а у серпні – опублікована у «ЛНВ»³⁵⁵. Вона мала академічний, виважений характер, подавала аналіз «Історії» у спокійному, конструктивному тоні. Автор підкреслював позитивні сторони видання: естетичний зовнішній вигляд, доступна мова викладу, об'єктивний тон подання матеріалу³⁵⁶. Головною ж перевагою книги він уважав виклад історії українського народу «з великим почуттям любові до нього», яке «будить у ньому національну свідомість та національну самоповагу»³⁵⁷. В. Липинський указав і на чималу кількість недоліків книги, зокрема на схематичність періодизації історії України, нерівномірність трактування окремих періодів, відсутність генези й соціальної еволюції українського народу, недостатнє висвітлення доби відродження кінця XVIII – XIX ст. Особливу увагу звертав на нечіткість авторської історіософської концепції. Як науковець, що фахово опрацьовував добу Козаччини, деталізував помилки автора при поданні відповідного матеріалу³⁵⁸. Зокрема, не погоджувався із народницьким трактуванням цього періоду, що виявився, між іншим, у невизнанні автором ролі шляхетських верств у національно-культурному розвої України.

Ульяновський В. Українська справа Миколи Аркаса... – С. 162.

Старовойтенко І. Микола Аркас і Василь Доманицький у творчій співпраці / І. Старовойтенко / У кн.: «Історія України-Русі» у листуванні... – С. 14.

Листування Миколи Аркаса і Василя Доманицького. – С. 79 – 80.

Лист В. Липинського до М. Аркаса від 7 січня 1908 р. / Ульяновський В. Українська справа... – С. 163.

Листування М. Грушевського: [Листи-відповіді М. Грушевському]... – С. 373.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 507.

Липинський В. Історія України Мик. Аркаса / В.К. Липинський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII (серпень). – С. 307.

Там само. – С. 311.

Безумовно, В. Липинський розумів, що Аркасова «Історія» має багато недоліків. Однак він усе ж оцінював її як позитивне явище в національно-культурному житті українців, бо судив про неї не як про здобуток української історіографії, а як про сходинку в боротьбі за українську національну ідею. Тому він радів успіхові поширення книги та наголошував у листах до В. Доманицького на необхідність другого, поліпшеного видання. При цьому відзначав, що «книжка безумовно користна»³⁵⁹. Таку оцінку він давав їй уже після написання своєї рецензії.

До рецензії В. Липинського у ЛНВ було долучено відгук М. Грушевського, що мав нищівний стосовно «Історії» Аркаса характер. У ньому професор називав книгу «шкодливою з наукового, просвітнього, національного погляду», «нездалим сурогатом»³⁶⁰. До того ж текст рецензії В. Липинського був скорочений. Із нього вилучили кілька уривків, де наводилися позитивні характеристики «Історії».

Протягом останніх двох десятиліть у вітчизняній історичній науці розгорнулася дискусія з приводу мотивів, котрими керувався М. Грушевський, публікуючи дві, практично сполучені, рецензії на книгу Аркаса. Так, В. Сарбей виводить ці мотиви зі схильності професора до монополізації досліджуваної ним історичної проблематики та нетерпимості до конкурентів³⁶¹ (адже відомо, що тоді він сам працював над популярною «Ілюстрованою історією України»). І. Гирич оцінює історію з рецензіями як вияв боротьби М. Грушевського із діячами київської Старої Громади – С. Єфремовим, Є. Чикаленком, Б. Грінченком – проти їх наддніпрянського партикуляризму³⁶². В. Ульяновський переконаний, що М. Грушевський керувався виключно принциповою позицією наукового критика³⁶³.

Тим не менше, стосовно В. Липинського М. Грушевський учинив некоректно. Бо, скоротивши рецензію у частині позитивної характеристики книги³⁶⁴ та сполучивши її з власним категорично негативним відгуком в єдине ціле, він фактично заховався за спиною молодого історика з його неупередженим аналізом. До того ж друк рецензії затягнувся, а примірник ЛНВ був надісланий авторові із запізненням. Усе це промовляло не на користь професора. Прикро вражений всім цим, Липинський у листі до В.

Доманицького обіцяв протестувати і знову підкреслював, що «“Історія”... не вважаючи на всі її хиби, для нашого спільного діла добра». І наполягав на необхідності другого її видання, наголошуючи, що «не можна справи відродження українського народу ідентифікувати з найрозумнішими хоч-би

Там само. – С. 309 – 310, 314 – 315.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 490, 508.

Грушевський М. До рецензії д. Липинського / М.С. Грушевський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII (серпень). – С. 323.

Сарбей В. Микола Аркас і його «Історія України-Русі...» – С. 32.

Гирич І. Ще до проблеми «Аркас і Грушевський» / І.Б. Гирич // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. – К., 1996. – С. 223.

Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Русі» і Михайло Грушевський / В.І. Ульяновський // Там само. – С. 161 – 220.

гадками проф[есора] Грушевського чи кого-будь іншого»³⁶⁵.

Однак, отримавши «Вісник», В. Липинський дійшов висновку, що скорочення рецензії не потягнуло за собою кардинальної зміни її змісту, а тому утримався від протестування. Одночасно він уважав неприпустимим факт сполучення рецензії та відгуку в єдине ціле, бо це давало підстави твердити, що обидва історики мають однакову думку щодо праці Аркаса³⁶⁶. Власне, так це і сприймалося багатьма діячами. Доказом був фельетон В. Піснячевського у «Раді», в якому автор називав рецензію В. Липинського «цінною для автора критичною заміткою», але закидав йому замовчування корисності книги «для широких мас». Про відгук професора автор зауважив, що він «своїм авторитетом зовсім приголомшив автора і прибив до злочинного стовпа редактора». І резюмував: «Обоє накинулись на творця і на редактора історії України-Руси мокрим рядом за... брак наукової системи»³⁶⁷.

Через учинок М. Грушевського В. Липинський змушений був виправдовуватися у «Раді». Він знов наголосив, що вважає появу «Історії» М. Аркаса «явищем... для справи національного відродження корисним». При цьому зауважував, що не солідаризується з її «хаотичною ідеологією»³⁶⁸.

Хоч В. Липинський і не протестував відверто проти вчинку М. Грушевського, однак зізнавався у листі до В. Доманицького, що «справа з “Історією” і становище професора» його трохи розчарувала. Епістолярій діяча цього часу відображає його переживання щодо власної невільної причетності до тих прикростей, які зазнав його друг В. Доманицький через друк рецензій. В. Липинський відчував докір до себе з боку багатьох українських діячів, адже не всі розуміли його справжнє становище у цій історії. Відверто такий докір висловив очільник «Української книгарні» В. Степаненко³⁶⁹. Певну вину в цій справі покладав на В. Липинського і С. Єфремов за те, що він «мовчки проковтнув професорів учинок», нічого не сказавши у своєму спростуванні у «Раді» про ті «репарації», які заподіяв із його рецензією М. Грушевський³⁷⁰. Адже саме через це були зміщені первісні її акценти. Нове звучання рецензії прикро вразило й автора книжки – М. Аркаса, який сподівався від В. Липинського не лише критики³⁷¹. Ф. Матушевський зазначав у листі до В. Доманицького, що «вся ця історія з історією – гидота» і що в Києві «общественное мнение возмущено». Але головну вину за все покладав на М.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 510.

Там само. – С. 507 – 508.

Там само. – С. 510.

Піснячевський В. Маленький фельетон. З хвиль життя / В. Піснячевський // Рада. – К., 1908. – № 192. – 22 серпня / 4 вересня. – С. 2.

Липинський В. Ще в справі «Історії України» М. Аркаса / В.К. Липинський // Рада. – К., 1908. – № 199. – 31 серпня / 13 вересня. – С. 1.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 512 – 513.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 261, арк. 1 – 1 зв.

М. Грушевський відреагував і на фельєтон В. Піснячевського, і на статтю В. Липинського у «Раді», подавши у ЛНВ свій допис, де заперечував твердження обох про вартість «Історії України-Русі» для справи національного відродження. Він знову назвав працю Аркаса невдалою, шкідливою і не вартою для поширення серед українського громадянства³⁷². При цьому він укотре вдався до невиважених, роздратованих виразів тепер уже на адресу тих, хто захищав книжку та її автора. На такий неприпустимий тон наукової полеміки професорові вказав Ф. Матушевський: «Ні в кого язик не повернеться протестувати проти критики Липинського, дарма, що вона сувора. На свою ж критику Вам доведеться почути немало протестів»³⁷³.

Через усе це В. Доманицький готовий був відмовитися від другого видання «Історії», про що написав М. Аркасу. Сумнівався і сам М. Аркас. Його бентежила думка про те, що написаний ним твір спричинив розбрат серед чільних представників українства³⁷⁴. Врешті, редактор і автор таки зважилися на друге видання. В. Доманицький одразу запропонував участь у ньому В. Липинському. Про це просив редактора й сам М. Аркас, зазначаючи, що один не впорається із завданням «дати справді щось бездоганне». При цьому він пропонував В. Липинському відповідний гонорар³⁷⁵.

М. Аркас чекав від В. Липинського детального опрацювання книги з поданням усіх фактологічних та змістових недоліків і наукової літератури, за якою їх можна було б виправити³⁷⁶. Історик підготував для Аркаса «нарис» бібліографії до популярної історії відродження» XIX ст., яка була слабо висвітлена у першому виданні. Що ж до активної участі у підготовці другого видання, то він, який у цей час займався об'єднанням українців-латинників, вагався дати остаточну відповідь³⁷⁷.

13 листопада 1908 р. В. Липинський написав В. Доманицькому розгорнутого листа у справі «Історії». Він відмовлявся від офіційної участі у другому виданні, але обіцяв посильну допомогу безпосередньо Василеві Миколайовичу «без ніякого гонорару»³⁷⁸. У листі він подав власне бачення нового видання, яке мало бути «не “науковим підручником”, не популярною історією для інтелігенції й не популярною історією для широких верств народа», а «історією для звичайного, пересічного читача української книжки, попа, середнього чиновника, міського та сільського півінтелігента, ... малого та великого “хуторянина”». Книжка мала бути написана «популярно і живо, а по змозі і не дуже широко» Тому він пропонував радикально її переробити.

Там само, спр. 585, арк. 2 – 2 зв.; спр. 100, арк. 2.

Див.: Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику / М.С. Грушевський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Кн. X. – С. 121 – 136.

ЦДАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 634, арк. 73.

Листування Миколи Аркаса і Василя Доманицького. – С. 145.

Там само. – С. 135.

Там само. – С. 137.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 518 – 519.

Крім того, автор листа окреслював своєрідний проект підготовки другого видання: спочатку намітити метод, план, а тоді вже підшукати необхідну літературу. В основі методу мало бути покладене авторське «розуміння і відчуття історії», тобто історіософія. В. Липинський пропонував М. Аркасові спиратися при її визначенні на власні «станові» симпатії та зв'язки. Розвиваючи згадану думку, він апелював до дворянського походження М. Аркаса. У першому виданні «Історії» він побачив вираз певних симпатій автора «до середнього українського панства, козацької старшини». Тому пропонував тепер ширше показати історію цієї верстви.

Подібний підхід забезпечив би, як вважав В. Липинський, «*оригінальність історії, а поруч з тим і її вартість*», адже коли тепер ці вищі верстви починають прокидатись, «то треба... показати, що... вони в українській історії не “без роду”». Далі він зазначав, що те саме намагався зробити у своїй брошурі «Szlachta na Ukrainie» для спольщеної шляхти. Авторська історіософія мала стати основою методології написання праці³⁷⁹. Отже, В. Липинський уже тоді, як історик, віддавав перевагу обґрунтуванню провідної ідеї (історіософії) перед звичайним документально-фактологічним підходом.

Редактор повідомив авторові «Історії» про поради В. Липинського, бо знайшов їх слушними. Однак М. Аркас не відчував у собі відповідних знань і здібностей, щоб здійснити таку роботу. А тому він волів не радикально переписувати книжку, а лише виправити недоліки. У справі поліпшення твору він цілком покладався на В. Доманицького, який задумав зібрати у грудні «з'їзд» у Закопаному тих діячів, котрих залучив до нового видання. Крім В. Липинського, це були літератор Б. Лепкий, український письменник та мистецтвознавець Г. Хоткевич, краківський художник, поляк Т. Ліпінський, український живописець О. Курилас. На планованому з'їзді передбачалося не лише обговорити питання нового видання «Історії України-Русі», а й можливість публікації альбома або серії листівок із зображеннями українських історичних діячів. Їх зібрав по музеях та приватних колекціях у Галичині Г. Хоткевич. В. Доманицький пропонував М. Аркасові фінансувати проект, будучи впевненим у його комерційному успіху. Це мало полегшити і публікацію нової версії «Історії»³⁸⁰.

Закопанське зібрання відбулося 26 – 27 грудня 1908 р. У ньому взяли участь В. Доманицький, В. Липинський, Б. Лепкий, Г. Хоткевич, Т. Ліпінський, Г. Маріяш та О. Курилас. Перші троє представляли історичну секцію з'їзду, наступна четвірка – художню. На з'їзді були вирішені два головні питання нової «Історії України-Русі». По-перше, учасники виробили «реєстр малюнків» книги. Планувалося додати близько півтори сотні нових ілюстрацій. Як зазначав В. Доманицький, при втіленні в життя цього проекту «“Історія” була б чимсь небувалим, і сміливо літ на 10 була б “вне конкуренції”». По-друге, на з'їзді був складений «план “Історії”» щодо її змісту. Він передбачав поділ книги на 5 розділів (згідно з періодизацією української історії), кожен із яких мав

Там само. – С. 519 – 520.

Там само. – С. 520 – 521.

складатися з 3-х частин: політична історія, внутрішнє життя, культурний розвиток. Для цього книгу потрібно було «написати наново»³⁸¹. Тож думку В. Липинського учасники з'їзду врахували. Пізніше діяч доопрацьовував план «Історії» та разом із Г. Хоткевичем остаточно формував «реєстр малюнків»³⁸².

Щодо альбомів ілюстрацій з історичними персоналіями у В.

Доманицького виник задум створити видавничу спілку, котра спеціалізувалася б саме на мистецьких серіях. У її складі він бачив В. Липинського, Г.

Хоткевича, М. Аркаса. В. Липинському ідея сподобалася, але він зазначав необхідність чіткого визначення обов'язків кожного члена видавництва. Тож просив роз'яснити його роль: «д. Аркас дає гроші, д. Хоткевич працю малярську..., Ви (В. Доманицький. – І.П.) будете в цьому ділі “Spiritus movens” – живим посередником, а яка ж має бути моя роля?». І додавав: «Питаю про це... тому, що щиро бажаю взяти участь в цьому ділі»³⁸³.

На з'їзді вирішили розпочати серію мистецьких альбомів на вірець «Sztuk'и Polsk'oi». До кожної серії передбачалося по п'ять портретів із історичною довідкою. Г. Хоткевич привіз на з'їзд цілу «пересувну виставку» цих портретів³⁸⁴. Діячі добре розуміли національно-культурну вартість задуму, адже до того часу подібних видань українство не мало. Г. Хоткевич писав В. Доманицькому напередодні з'їзду: «Як подивишся – скільки то буквально десятків, сотень популярних видань у поляків... І все то підіймає свідомість, будить нац[ію]... А у нас – “нема, нічогісінько нема”»³⁸⁵. Однак, урешті, сам же Г. Хоткевич згодом відмовився від спільного мистецького проекту, пояснюючи це власним індивідуалізмом³⁸⁶.

Подальша участь В. Липинського у другому виданні «Історії України-Русі» М. Аркаса зводилася переважно до коректурної праці. Він переглядав «другу коректу» тексту книжки, «щоб там ніяких “неудобоваримих новотворів” не було». Причому займався цим і після смерті В. Доманицького, коли редакційні обов'язки взяв на себе Б. Лепкий³⁸⁷. Крім того, він допомагав посильно й у справі ілюстрацій. Зокрема, історик надав для книжки портрет видатного представника панства часів Хмельниччини С. Кричевського. З його ж приватної колекції походило й зображення церкви у Суботові, де був похований Б. Хмельницький³⁸⁸. Загалом же, хоч В. Липинський від 1909 р. брав незначну участь у підготовці другого видання Аркасової «Історії», все ж вплив його погляду на неї був досить відчутний. Зокрема, виразнішими у ній стали національно-державні акценти.

Можливості культурно-просвітницької роботи для пропаганди української національної ідеї В. Липинський убачав і у публікації окремими

Листування Миколи Аркаса і Василя Доманицького. – С. 145, 147.

Там само. – С. 151.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 531 – 532.

Там само. – С. 528.

ВРФТ ІЛШ, ф. 47, спр. 1017, арк. 1, 3.

Там само, спр. 845, арк. 1 зв.

Там само, ф. 62, спр. 875, арк. 1 – 2.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 673.

відбитками найрезонансніших статей представників українського руху, друкованих у різних наукових та періодичних виданнях, які не забезпечували широкої популяризації згаданих праць через незначний наклад³⁸⁹. Так, він пропонував М. Грушевському видати окремою книжкою його історичні статті та розвідки: «Богданові роковини» (ЛНВ, К., 1907), «Шведсько-український союз 1708 р.» (ЗНТШ, Л., 1909 р.), «Хмельницький і Хмельниччина» (ЗНТШ, Л., 1898 р.), «Байда Вишневецький в поезії й історії» (Записки УНТ, К., 1909). Такі брошури сприяли б популяризації «важніших фактів нашої історії». Особливу роль така література, на його думку, мала відіграти щодо підвищення національної свідомості верств, які «до українства напливають», і які «з попередньою укр[аїнською] літературою не ознайомлені»³⁹⁰. У 1917 р. М. Грушевський видав збірку «З політичного життя старої України. Розвідки, статті. Промови», до якої увійшли три перші з чотирьох перелічених статей. Вона висвітлювала ті історичні події, котрі тоді уважалися ще суперечливими і не оцінювалися однозначно в масовій свідомості українців. Можливо, тут слід убачати втілення у життя колись даної поради В. Липинського.

Працюючи у Кракові в архівах, бібліотеках та музеї Чапських В. Липинський віднайшов чимало портретів-гравюр визначних українських діячів. Коли у грудні 1908 р. В. Доманицький приїздив на кілька днів до Кракова у справах «вишукування старовини» для ілюстрацій Аркасової «Історії», В. Липинський спеціально водив його до музею Чапських. Про свої враження той із захопленням написав у листі до С. Єфремова: «... Чого там нема! Десятки тисяч гравюр, та яких!»³⁹¹.

Із метою популяризації української історії В. Липинський вирішив видати віднайдені портрети двома серіями листівок. Однак на заваді став брак фінансових можливостей, адже одночасно історик займався виданням свого альманаху «Z dziejów Ukrainy», що мав для нього першорядне значення. Врешті, перша серія вийшла за назвою «Українська старовина» у вигляді шести карток накладом 1000 примірників у середині 1911 р.³⁹² Вона включала 6 портретів: Б. Хмельницького, Д. Апостола, Ю. Хмельницького, І. Мазепи, П. Дорошенка та Роксолани. Продаж листівок здійснювався у Львові через книгарню НТШ та у Києві через книгарні «Киевской старины» й ЛНВ. Домовляючись про ширення 200 примірників серії із книгарнею ЛНВ, В. Липинський оговорював продажну ціну видання: 4 копійки за одну картку і 20 копійок за серію. Комісійну знижку на користь книгарні В. Липинський обіцяв погодити при побаченні, зазначаючи при цьому: «Головне, аби картки йшли»³⁹³. Найменше діяч думав про власний фінансовий зиск. Задум видати другу серію карток залишився незреалізованим.

Отже, як бачимо, у дореволюційний період В. Липинський виявив себе як талановитий і досить активний діяч на ниві українського просвітництва та

Аркас М. Історія України-Русі з малюнками / М. Аркас. – 2-е вид. – Краків, 1912. – С. 181, 219, 422.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 679.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 384 – 385.

ІР НБУВ, ф. 317, № 1811, арк. 47.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 360 – 361, 363, 369.

видавничої справи. Його пошукова, перекладацька, видавнича та добродійна діяльність мали велике значення для досягнення головної мети культурно-просвітнього руху – ширення знань, освіти серед народу України, а отже, формування його національної свідомості, без якої неможливе було досягнення головної мети – виборювання української незалежності.

3.2. Початок наукової діяльності та творчості: формування державницької візії історичного процесу

Відлік наукової діяльності та творчості В.К. Липинського слід вести від 1905 – 1906 рр., коли він розпочав історичні студії у Кракові. Там діяч мешкав майже постійно від 1902 до 1913 р., крім часу навчання у Женеві, лікування у Закопаному з осені 1907 – до весни 1908 рр. та короткотривалих поїздок до батьків у Затурці й до Києва. Не здобувши університетської історичної освіти, В. Липинський самотужки вивчав історію, соціологію, літературу. Завдяки цьому став одним із найерудованіших і філософськи мислячих істориків, і витворив самостійний напрям в українській історіографії.

Займаючись історичними дослідженнями у Кракові, В. Липинський працював у бібліотеці та архіві Чарторійських (мав матеріали з української історії часів Речі Посполитої)³⁹⁴, музеї Гуттен-Чапських, бібліотеці та архіві Польської академії знань, Архіві давніх актів м. Кракова. Вченому прислужилися також фонди Головного архіву Королівства Польського у Варшаві, між іншим, збірка Русецьких із матеріалами з історії України XVI – XVIII ст. (1911 р. вона тимчасово опинилась у Краківському міському архіві³⁹⁵) та приватного родинного архіву Олізарів у Кисиліні на Волині. Ретельна праця дозволила йому зібрати багатющу наукову збірку, котру в 1913 р. учений перевіз до хутора на Уманщині. Він називав її «найбільшою приватною бібліотекою на Україні щодо історії і соціології»³⁹⁶.

Першою розвідкою дослідника була праця «Данило Братковський, суспільний діяч, письменник XVII ст.», надрукована у лютневому номері ЛНВ 1909 р. До статті додавалися вірші Д. Братковського у перекладі В.

Доманицького. Цю «спільну працю» останній назвав солідною розвідкою і в одному з листів до М. Грушевського хвалив молодого історика за ретельність у науковій роботі³⁹⁷.

Стаття присвячувалася волинському поетові XVII ст., українському шляхтичеві, борцеві за православ'я, учасникові антипольського повстання під проводом С. Палія. У ній В. Липинський аналізував сатиричну збірку його віршів «Світ по частинах розглянутий». Доводив, що вона викривала хиби польського державного ладу XVII ст., а особливо – шляхетської верстви. У цій поезії історик побачив суголосні його ідеї територіалізму думки про необхідність для шляхти виконувати «свої обов'язки», які накладає на неї її

ІР НБУВ, ф. 246, № 75 – 78, арк. 1 – 2.

ЦДАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 411, арк. 10 зв.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 375.

Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 36.

«багатство та “вельможність”»³⁹⁸. Тут можна провести певну аналогію між Д. Братковським і самим В. Липинським, яка не могла не спадати останньому на думку. Адже, готуючи розвідку, він уже виношував ідею про навернення полонізованої шляхти до українського руху.

У статті В. Липинський дослідив громадсько-політичну діяльність Д. Братковського. Не домігшись засобом своєї поезії зміни ставлення панства до народу, останній розпочав політичну боротьбу, об'єднуючи навколо себе таких же, як сам, національно свідомих шляхтичів. Історик проаналізував внутрішнє життя тогочасної правобічної України, показав глибину процесів полонізації шляхти. Особливу увагу звернув на причини її участі у «хлопському» повстанні С. Палія, пояснюючи їх спільністю інтересів свідомого українського панства і козацької верстви у боротьбі за національні й соціальні вимоги. Наголосив він і на тому, що саме шляхтичі у повстанні часто виступали як його провідники та агітатори.

Наприкінці розвідки В. Липинський проводив паралель між тією добою і сучасним йому моментом, закликаючи панство до праці на користь власного народу: «Тепер, коли український народ знов прокидається до нового життя, до кращої долі, сей “хлопоман” XVII століття, неначе воскресає перед нашими очима; його сатира... з такою-ж силою кличе “вельможних” до поправи, а його життє показує сим “вельможним”, що... можна, аби тільки хіть, сповнити свій суспільний обов'язок»³⁹⁹. Отже, вже у першій розвідці В. Липинський починає обґрунтовувати власну історіософію, що спиралася на величезній любові до України та власних «станових» симпатіях і зв'язках. Для нього вже тоді історія була не лише академічною наукою, а й засобом розбудження національної свідомості, ширення державницьких ідей. Тому він вирішив видати статтю ще й окремими відбитками⁴⁰⁰ для використання їх у громадсько-політичній діяльності. Таке ставлення до історичної науки, як до важливого інструменту в справі виховання національної свідомості українців, визначає і відповідну специфіку його історіософії.

Термін «історіософія» набув останнім часом значної популярності в українських студіях, хоча у світовій науці досі не усталив свого термінологічного значення. Це поняття допускає широке трактування. За визначеннями К. Кислюка, «це не реконструкція минулого “як воно було насправді” у певній внутрішній, логічно впорядкованій, причиново визначеній послідовності, а намагання показати у вибагливих сполученнях вигаданих і реальних подій та персоналій... апріорну схему історії з провіденційним сенсом. Воно спирається на внутрішнє інтуїтивне переконання вченого, сформоване всією суперечністю його життя та світогляду»⁴⁰². Стосовно В. Липинського, на

Листування М. Грушевського [Листи–відповіді М. Грушевському]. – С. 374 – 375.

Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII ст. / В.К. Липинський // ЛНВ. – К. – Львів, 1909. – Том XLV. – Кн. II. – Лютий. – С. 330.

Там само. – С. 338.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 493.

наш погляд, доцільно вживати поняття історіософії у трактуванні польського вченого А. Цешковського, котрий вважав, що воно охоплює не лише минувшину, а й майбутнє. Нам видається такий підхід доцільним і щодо В. Липинського, оскільки, своє бачення історії України він подавав як своєрідну концепцію та засіб творення майбуття.

Уже перша історична розвідка В. Липинського присвячувалася козацькій добі, адже між знаковим етапом пробудження українців кінця XVI – початку XVIII ст. і сучасним ученому відродженням українського народу він бачив чіткі паралелі. В. Липинського прийнято вважати фундатором державницького напрямку в українській історіографії. Однак відносно конституювання у його творчому доробку ідеї державництва в науці переважає думка, вперше проголошена Я. Пеленським, про те, що початкове історичне мислення вченого «орієнтувалося на Драгоманова та Грушевського»⁴⁰³. Подібною точки зору дотримуються дослідники І. Гирич⁴⁰⁴, Л. Винар⁴⁰⁵. Хоча Я. Пеленський зазначає, що «державний аспект української історії цікавив Липинського від самого початку його творчості»⁴⁰⁶. А І. Гирич разом із П. Соханем⁴⁰⁷, дослідники В. і З. Чуприни⁴⁰⁸ визнають наявність паростків державницьких ідей у спадщині В. Липинського вже у збірнику «Z dziejów Ukrainy» (1912 р.). Близькою є й позиція В. Масненка, котрий, наголошуючи на еволюційності історичного мислення вченого, твердить, що «у його ранніх працях образ держави ще далекий від ідеального». На його думку, у них домінує історія окремої верстви (нехай і державотворчої), а не історія самої держави. Звідси висновок В. Масненка про те, що державні аспекти перших студій науковця «ще не становлять його провідної ідеї»⁴⁰⁹.

Ще радикальнішою є позиція С. Плохія, який вважає, що навіть у 1912 р. «Липинський не лише не брав під сумнів головні моменти інтерпретації Грушевським української історії, а й шукав у нього допомоги та поради». На його думку, вибір ученим для дослідження нової для української історіографії проблеми історії української шляхти ще не робить його «більшим державником», ніж Грушевський. С. Плохій не визнає за новаторську навіть методологію В. Липинського пореволюційної доби, наголошуючи на першості М. Грушевського у глорифікації держави Хмельницького у його популярних

Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції: монографія / К.В. Кислюк. – Харків, ХДАК, 2008. – С. 10 – 11.

Цит. за: Масненко В. Роль В. Липинського у становленні державницького напрямку української історіографії // Молода нація: Альманах. – 2002. – №2. – С. 44.

Гирич І. Лицар української державності. – С. 36.

Винар Л. Недрукований лист В. Липинського... – С. 111.

Пеленський Я. Вячеслав Липинський. – С. 206 – 207.

Сохань П., Гирич І. Вячеслав Липинський і Михайло Грушевський у дореволюційні часи / У кн.: Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина... – С. 54.

Чуприна В., Чуприна З. «Треба одступити нам од руки царської...» Вячеслав Липинський про Б. Хмельницького і Хмельницького / В. Чуприна, З. Чуприна // Дзвін. – 1998. – № 10. – С. 112.

текстах 1917 – 1918 рр.⁴¹⁰

На наш погляд, навряд чи можна погодитися з більшістю наведених тез. Адже належність до певного історіографічного напрямку визначається не лише тематикою історичних студій, а залежить від їх концептуальних засад. Дійсно, ранні праці В. Липинського основну увагу зосереджують на історії шляхти. Однак при цьому історик акцентує увагу на таких проблемах, як зародження у середовищі панства державотворчої української ідеї, участь шляхетства у державотворчих процесах вітчизняної історії, еволюція української політичної думки у напрямі усамостійнення України. При цьому він підкреслює роль шляхти, як головного репрезентанта державницької ідеї та провідного твірного прошарку, що забезпечує реальне її втілення. Саме питання такого ґатунку, на слухну думку В. Матях, і мають бути у центрі уваги дослідників, що представляють державницький напрям⁴¹¹. Безумовно, не можна відкидати того факту, що історіософія і методологічні підходи В. Липинського після доби 1917 – 1921 рр. еволюціонували. Ідея державництва тоді набула в його працях струнких теоретичних форм, перетворилася на систему. Але це не дає підстав відносити його початкову творчість до народницького напрямку.

В історичній науці є й інші точки зору на проблему конституювання у творчості вченого ідеї державництва. Так, С. Гелей гадає, що концепція української держави вперше була сформульована В. Липинським у двох монографіях, що увійшли до збірника «Z dziejów Ukrainy»⁴¹². Подібної точки зору дотримується й В. Матях, котра твердить, що у згаданому збірнику авторські погляди на українську державність викладені «найбільш систематизовано»⁴¹³. Натомість В. Смолій та В. Ричка відстоювали думку (щоправда, без відповідного обґрунтування) про належність усіх історичних праць В. Липинського до державницької школи⁴¹⁴. На наш погляд, проблема історіософської та методологічної основи перших наукових праць вченого належить до недостатньо обґрунтованих.

Для багатьох істориків відправною точкою твердження, що у дореволюційну добу В. Липинський «поділяв головні історіографічні й історіософічні концепції Грушевського»⁴¹⁵, є факт їхньої тодішньої близької співпраці. Але аналіз епістолярію діячів дозволяє стверджувати, що В. Липинський хоч й інформував професора про свої студії, але не обговорював із ним власних історичних концепцій. Досліджуючи наукову спадщину вченого, слід мати на увазі те, що вона була тісно пов'язана з його громадсько-політичною діяльністю, спрямованою на розвій течії українців-латинників як складової українського руху, кінцевою метою якого була самостійна українська

Масненко Роль В. Липинського у становленні... – С. 44 – 45.

Плохій С. Великий переділ... – С. 329.

Матях В.М. Проблема державотворення в Україні XVII – XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX – початку XX ст. / В.М.

Матях // УІЖ. – 1998. – № 3. – С. 58.

Гелей С. Богдан Хмельницький як творець... – С. 34.

Матях В.М. Проблема державотворення... – С. 63.

Смолій В., Ричка В. Вячеслав Липинський... – С. 143.

держава. У цих переконаннях і слід шукати витoki історіософії вченого. Подібним чином пояснює інтерпретацію доби Хмельниччини у науковій спадщині М. Грушевського між революціями 1905 та 1917 рр. С. Плохій, указуючи, що вчений розглядав проблему «крізь призму політичної мети українського руху», котру вбачав у досягненні «територіальної автономії»⁴¹⁶. Так само і політичні переконання В. Липинського впливали на концептуальні засади його наукової творчості. Тому вже перші дослідження вченого були зорієнтовані на доведення двох тез – визначальної ролі панства у переломних епохах вітчизняної минувшини та державницьких традицій українців.

Н. Яковенко наполягає на необхідності відокремлення ідеї державництва від елітаристських поглядів Липинського⁴¹⁷. Ми принципово не погоджуємося з подібним підходом, адже обидві концептуальні засади в історичній спадщині вченого нерозривно пов'язані. І вже перша наукова розвідка яскраво засвідчує паростки історіософії В. Липинського, ґрунтованої саме на цих двох тезах. У наступних працях вони виявляться ще виразніше. Більше того, саме у піднесенні значення національної еліти і полягає підґрунтя його державницької наукової методології та відповідної історіографічної концепції.

Зближення М. Грушевського та В. Липинського започаткувало їх наукову співпрацю. У травні 1908 р. В. Липинський за посередництвом В. Доманицького був залучений професором до праці в НТШ. Ще у грудні 1907 р. учень М. Грушевського В. Герасимчук, знаючи про дослідження В. Липинського у Кракові, пропонував професорові залучити його для допомоги в археографічній роботі НТШ⁴¹⁸. Співпраця реалізувалася за півроку, коли В. Липинський та В. Доманицький приїхали до Львова для зустрічі з М. Грушевським. 7 травня 1908 р. діячі взяли участь у двох засіданнях НТШ – історико-філософської секції та її археографічної комісії⁴¹⁹. Тоді В. Липинський став звичайним членом товариства та був залучений до роботи в археографічній комісії, хоча ще не належав до її складу⁴²⁰. Для історика-початківця така робота у комісії НТШ відкривала можливість професіоналізуватися у науці⁴²¹.

М. Грушевський одразу високо оцінив молодого історика. Майже одночасно із появою у ЛНВ студії, присвяченої Д. Братковському, в «Записках НТШ» була опублікована інша праця дослідника – «Генерал артилерії Великого Князівства Руського (з архіву Немиричів)». Розвідка постала у результаті вивчення В. Липинським залишків родинного архіву шляхетського роду Немиричів. Приступаючи до його студіювання, дослідник мав на меті встановити невідомі дані з біографії автора проекту Гадяцького договору

Винар Л. Недрукований лист В. Липинського... – С. 111.

Плохій С. Великий переділ... – С. 334.

Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Н.М. Яковенко // Дух і Літера. – 1998. – № 3 – 4. – С. 115.

ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 411, арк. 43 зв.

ЦДІАУЛ, ф. 309, оп. 1 спр. 42, арк. 78.

Хроніка НТШ у Львові. – Львів, 1909. – Вип. 1. (Ч. 37). – С. 29, 32.

1658 р. Юрія Немирича. Однак у родинному архіві збереглися переважно документи, що стосувалися його молодшого брата – Степана, прихильника аріанства, наверненого пізніше у католицизм, одного з улюбленців короля Яна Казимира. Серед них інтерес дослідника викликав привілей, наданий Степанові королем на генеральство артилерії Великого Князівства Руського (земель Гетьманщини, що на підставі Гадяцького договору 1658 р. мали ввійти до складу Речі Посполитої на умовах третього рівноправного члена). В.

Липинський спробував установити, за які заслуги шляхтич дістав згаданий привілей. Реконструювавши життєпис магната, вчений виявив, що С. Немирич відзначився лише вірною службою польському королеві. Однак не тільки ці заслуги забезпечили йому високий уряд у ефемерному Великому Князівстві Руському. Роль тут відіграла ще й протекція гетьмана І. Виговського⁴²².

Історик доходить висновку, що протегування гетьманом С. Немирича на одержання генеральства артилерії побіч його найближчого конкурента – представника більш демократичного крила козацької старшини, що «прямувала до Гадяцької умови»⁴²³, Тимоша Носача⁴²⁴ – є яскравим свідченням розриву інтересів найзаможнішого українського шляхетства та ширших козацьких верств, що, врешті, призвів до краху державницьких українських устремлінь, виявом котрих мало стати Велике Князівство Руське. В. Липинський констатує: «Українська шляхта була вже за слаба на те, щоб вдержати на своїх плечах діло рук своїх – велике князівство Руське, а саме ся політично-національна ідея, що зародилась ще в часах величезного вибуху національної енергії – Хмельниччині, тепер скристалізувавшись в конкретний плян в головах найбільше розвинених політично, але безсилах без маси народу, одиниць, – мусіла розвіятись на довгі часи»⁴²⁵. Отже, тут знову виразно виявляються провідні ідеї історіософії В.

Липинського – ідея державництва та ідея провідної ролі шляхти в українському державотворенні XVII ст.

Для дослідника С. Немирич є одним із прикладів суспільної безсилости та національного занепаду вищих верств українського народу. На перший погляд, у таких висновках науковця можна побачити народницькі методологічні підстави його початкової історичної творчості. Однак уважний аналіз праці показує, що вчений хоч і не відкидав тоді (як, власне, і пізніше) важливу роль народних мас в історичному процесі, але його успішність пов'язував із добре організованою, готовою до жертв провідною верствою, котра мала стати на

Зайцева З.І. Наукові комісії НТШ: статус та напрями діяльності до початку Першої світової війни (1896 – 1914 рр.) / З.І. Зайцева // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 273.

Липинський В. Генерал артилерії в. кн. Руського (з архіва Немиричів) / В.К. Липинський // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. 87, Р. 18, Кн. 1. – С. 42 – 43. Там само. – С. 44.

Сучасний дослідник В. Кривошея вважає таку характеристику В. Липинським Т. Носача – заможного шляхтича – помилковою. Див.: Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія / В.В. Кривошея. – К.: Стило, 2010. – С. 547.

чолі народу. Звідси його висновок про те, що поразка національної революції середини XVII ст. є наслідком слабкості того твірного прошарку, без якого державотворення було неможливим.

Наступна стаття історика – «Аріяньський соймик в Киселині на Волині в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні)» – присвячувалася одному з епізодів історії аріяньського руху в Україні та його боротьбі проти покатоличення українського народу й, зокрема, шляхти. У ній автор досліджує представництво українського панства аріяньського віросповідання з Київщини та Волині у киселинському соймі й у боротьбі з католицьким наступом⁴²⁶. Аналізуючи короткий період поширення аріяньства в Україні, В. Липинський доводить, що воно вплинуло на диференціацію українського суспільства XVII ст. З одного боку, воно сприяло денаціоналізації української шляхти, адже зміна релігії, що була тоді стрижнем національної самоідентифікації, тягла за собою ослаблення національної української свідомості. Але, з іншого, будучи переслідуваним у Речі Посполитій, аріяньство зближувалося з таким же гнаним православ'ям, а, отже, затримувало на деякий час процес покатоличення української шляхти⁴²⁷. Крім того, поширення аріяньства сприяло проникненню європейського духовного впливу в Україну.

Висновки, що пропонує В. Липинський, є, на перший погляд, несподіваними. Однак, якщо мати на увазі історіософські основи осмислення ним історичного процесу, вони цілком прогнозовані. Так, у представниках українського аріяньства вчений побачив своєрідних «сепаратистів»⁴²⁸, які під релігійним прапором фактично відстоювали ідею окремішності українських земель. Змагання за вільний вибір релігії привели багатьох із них до участі у боротьбі «за політичні й національні права українського народу, веденої... з тодішнім найвидатнішим оборонцем сих прав – козаччиною»⁴²⁹. Такий висновок міг сформулюватися вченого лише на підставі ідеї державництва, котра і в цій праці стала однією з цеглинок історичного аналізу.

Отже, в усіх трьох наукових розвідках вченого, друкованих у часописах НТШ, виразно виявилися провідні елементи його історіософії – ідея вирішальної ролі панства у процесі українського державотворення (консервативний елітаризм) та сама ідея незалежної української держави. Тому можна стверджувати, що вже перші наукові твори В. Липинського започаткували новий історіографічний напрям – державницький, котрий, отже, зародився не в роки Першої світової війни, як твердить В. Потульницький⁴³⁰, а ще в довоєнний період.

У дореволюційний час В. Липинський тісно контактував із НТШ та його проводом. Про його наукові пошуки М. Грушевський неодноразово інформував

Липинський В. Генерал артилерії... – С. 45.

Липинський В. Аріяньський соймик в Киселині на Волині в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні / В.К. Липинський / Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. 96, р. 19, кн. 4. – С. 47 – 50.

Там само. – С. 56.

Там само. – С. 51.

Там само. – С. 48.

археографічну комісію. Так, 12 листопада 1908 р. професор повідомляв, що В. Липинський провадить роботу зі збору матеріалів до історії Козаччини від 1676 до 1709 рр. у краківських архівах⁴³¹. У грудні 1908 р. на засіданні археографічної комісії М. Грушевським було спеціально порушене питання про важливість публікації «матеріалів політичної та суспільної історії Гетьманщини». Тоді ж було розроблено і план видання⁴³². Завдання, що покладалося на В. Липинського, стало частиною цього проекту. Наприкінці грудня 1909 р. ученого обрали до складу археографічної комісії історико-філологічної секції НТШ⁴³³. На тому ж засіданні М. Грушевський інформував про намір ученого видати 1-ий том матеріалів «до історії і становища шляхти до Хмельниччини і її участі в Хмельниччині». Комісія ухвалила виділити йому кошти для копіювання архівних документів⁴³⁴.

Можливо, В. Липинський планував видати цей том у серії «Жерела до історії України-Руси», започаткованій НТШ 1895 р.⁴³⁵ 1904 р. у цій серії було розпочато підсерію – «Матеріали до історії української Козаччини». Перший її том підготував до друку І. Крип'якевич. Над збиранням відповідного документального матеріалу працювали й інші учні М. Грушевського – В. Герасимчук, І. Кревецький, С. Томашівський, М. Кордуба. Тому цілком вірогідним виглядає припущення про залучення В. Липинського до археографічної роботи саме над цією серією. У листах до професора зустрічаються «звіти» історика про здійснювану ним архівальну діяльність. Але підготовка збірки, на жаль, так і не була завершена.

Найважливішим науковим доробком історика дореволюційного періоду вважається підготовлений за його редакцією збірник «Z dziejów Ukrainy» («З історії України»), де підвалини державницького історіографічного методу стають особливо виразними. Думка про нього зародилася ще в часі видання «Przeglądu Krajow'ogo». Одразу по припиненні часопису В. Липинський планував започаткувати альманах «Zarostemi szlaki Ukrainy», котрий мав стати продовженням попередніх публіцистичних та організаційних зусиль діяча⁴³⁶.

Потульницький В. Політична доктрина В. Липинського / В.А. Потульницький // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 37.

ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 82.

Хроніка НТШ у Львові. – Львів, 1908. – Вип. 4 (Ч. 36). – С. 20, 23 – 27.

Там само. – Львів, 1909. – Вип. 4. (Ч. 40). – С. 17.

ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 96 – 97.

Гнатюк В. Наукове товариство імени Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873 – 1923) / В.М. Гнатюк. – Львів, 1923. – С. 13.

Робота над збірником була розпочата у перші місяці 1910 р.⁴³⁷. Задум щодо його формату кілька разів мінявся. Спочатку планувалося видати публіцистичний альманах із текстами, зібраними для «Przeglądu Ukraińskiego». В. Липинський думав залучити до участі в ньому М. Грушевського та С. Єфремова⁴³⁸. Однак уже незабаром формат проекту змінився через зростання матеріалу. Тому альманах, за порадою М. Грушевського, вирішено було поділити на три томи – «минушина, відродження, сучасність»⁴³⁹. Перший том мав обіймати історичну частину (до XVIII ст.). Другий том планувалося подати як історико-літературний, із монографіями про представників «української школи» в польській романтичній літературі Т. Падуру, С. Осташевського, М. Чайковського, Л. Совінського, П. Свенціцького. Доробок цих літераторів учений вважав яскравим виявом «оригінальної української культури», котру витворили саме українці-латинники⁴⁴⁰, а тому прагнув популяризувати їх творчість, особливо з огляду на її недооціненість українством. Це прагнення яскраво виявилось і в його публіцистиці того часу⁴⁴¹. До цього ж тому планувалося включити статті про церковно-громадського діяча В. Терлецького, хлопоманів Я. Яворського, В. Антоновича, Т. Рильського. Третій том мав обіймати публіцистику на злободенні теми сучасності.

У листі до С. Єфремова історик зазначав, що альманах, на відміну від часопису «Przegląd Krajowy» матиме не утравістичний, а виключно український характер⁴⁴². Мабуть, саме тому В. Липинському згодом спала думка подати на титульній сторінці альманаху примітку: «Mente ukrainika verbo rolono» («дух український, слово польське»)⁴⁴³. Врешті, така позначка не з'явилася, бо редактор, очевидно, вирішив, що про дух видання красномовно промовлятиме самий його зміст.

Книга побачила світ у середині 1912 р. із присвятою «хлопоманам» В. Антоновичу, П. Свенціцькому та Т. Рильському. Видавцями збірки, крім В. Липинського, були його сподвижники з табору українців польської культури – Ф. Вольська та Л. Седлецький (Сава Крилач). Ще одним співвидавцем був зазначений Й. Юркевич. У підготовці альманаху він брав «моральну участь», разом із В. Липинським укладав передмову⁴⁴⁴. Й. Юркевич не дожив до виходу збірника. Через це М. Грушевський пропонував редакторові поставити його прізвище серед тих, кому видання присвячувалося. Однак В. Липинський волів

Ганцаж Б. Збірник «Z dziejow Ukrainy» – генеза, конструкція, зміст, рецепція / Б. Ганцаж // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4. – С. 16.

Листи Липинського В. до Кревецького І. – С. 234.

Гирич І. Вячеслав Липинський у світлі його листування... – С. 103.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 362.

Лист В. Липинського до І. Франка – С. 166.

Передерій І. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія / І.Г. Передерій. – Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2012. – С. 226 – 227.

Листи В. Липинського до С. Єфремова. – С. 673.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 386.

залишити ім'я Й. Юркевича серед видавців, «як нашого старшого провідника».

Постать Й. Юркевича була для В. Липинського ланкою, що вказувала на генетичний зв'язок між «хлопоманами» та українцями-латинниками. Хоча ці течії мали й суттєві відмінності, відзначені ще І. Лисяком-Рудницьким. Світогляд «хлопоманів» мав народницьку основу. Своє українство вони розуміли як служіння інтересам народу, сполучене з відривом від традицій шляхетства. В. Липинський же хотів, щоб шляхта «стала українською в політичній свідомості, без деклясації, без утрати свого корпоративного існування»⁴⁴⁵. Крім того, «хлопомани» зрікалися католицтва й переходили у православ'я з метою демонстрації своєї єдності з народом. В. Липинський же до кінця життя залишався вірний батьківській релігії.

У передмові до збірника, котру Д. Дорошенко назвав маніфестом⁴⁴⁶, визначалися характер, завдання та мова видання. Книга мала на меті поглиблення процесу відродження українського народу шляхом залучення до нього спольщеної правобережної шляхти. Тому перший том і присвячувався «історії національного відродження полонізованої української гілки»⁴⁴⁷, адже лише пізнавши справжню історію власної соціальної верстви, сповнену героїчної боротьби за волю України, на думку В. Липинського, шляхта могла відгукнутися на його заклик до неї – влитися до українського руху.

Польська мова видання пояснювалася як данина тимчасовому перехідному стану шляхти, яка, повертаючись до рідного народу, ще не володіє добре українською мовою. Це був компроміс, на який свідомо йшов В. Липинський, розуміючи, що публіка, для котрої призначався альманах, не читає українських видань. Щоправда, пізніше він пояснював вибір польської мови для альманаху ще й аргументом несприйняття провідниками українства ідеї самостійної України⁴⁴⁸. Отже, метою альманаху був не лише розвиток національної української свідомості спольщеної шляхти, а й орієнтація її на боротьбу за українську незалежну державу.

Тим не менше В. Липинський у той час намагався порозумітися з проводом свідомого українства. Тому він вирішив подати публіковані раніше статті авторства М. Грушевського не в перекладі польською, а в оригіналі, але латиницею. Погоджуючи цей задум із професором, В. Липинський висловлював думку, що такий «хід» давав би подвійну користь: знайомив би читачів із літературною українською мовою, а також був би своєрідною апробацією можливого подальшого використання «латинських черенків» «з огляду на латинників»⁴⁴⁹.

Там само. – С. 380.

Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський – С. 132.

Д. Д-ко [Дорошенко Д.] Возвращение к родному народу («Z dziejów Ukrainy») / Д.І. Дорошенко // Украинская жизнь. – М., 1912. – № 10. – С. 107.

Там же. – С. 109.

Кревецький І. Українська історіографія на переломі / І. Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1924. – Т. 134 – 135. – С. 171.

Наукова частина альманаху відкривалася статтею М. Грушевського «Українська шляхта на переломі XVI – XVII ст.», коротенькою розвідкою самого В. Липинського «Назви “Русь” і “Україна” та їх історичне значення», а також уривками з праці польського історика К. Шайнохи «Як полонізувалася Русь». Стаття В. Липинського мала популярний характер і виглядала як історичний екскурс про походження, генезу, еволюцію назв «Русь» та «Україна». Прикметним є те, що обґрунтовував В. Липинський згадану проблему з позицій репрезентації в обох назвах на різних етапах вітчизняної історії «національно-державної ідеї»⁴⁵⁰.

При підготовці альманаху В. Липинський виявив себе ще і як джерелознавець та археограф. Другий розділ збірника – «Відлуння минувшини» – включав масив зібраних ученим документів із його коментарями, що охоплювали період від Люблінської унії 1569 р. до повстання під проводом Б. Хмельницького. Вони свідчили про національну свідомість, «неперервну національну традицію»⁴⁵¹ серед значної частини української шляхти у висвітлювану в альманасі історичну епоху.

Третій розділ («Недоспівана пісня») розпочинався коротенькими статтями, присвяченими видатним шляхтичам С. Морозовицькому та Д. Нечаєві. Найбільшу ж наукову вартість становили дві монографії В. Липинського – «Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego» («Станіслав Михайло Кричевський. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького») та «Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy» («Два моменти з історії пореволюційної України»).

Робота над монографією про М. Кричевського була розпочата істориком не пізніше грудня 1908 р.⁴⁵² Задумувалася вона як невеличка україномовна розвідка про шляхтича, сподвижника Б. Хмельницького. Однак згодом, вирішивши включити її до альманаху, автор змінив мову на польську. У процесі роботи студія розрослася до «монографії з історії Хмельниччини»⁴⁵³ у кількості сторінок.

Уже у вступі автор чітко визначив головну мету, передумову, найфатальнішу помилку та наслідок Хмельниччини. Метою повстання він називає національне визволення українського народу, його кінцевою передумовою – зруйнування польської державності на українських землях, помилкою – брак віри у власну внутрішню силу й опора на зовнішні чинники, провідним наслідком – політичну унію з Москвою для розірвання такої ж унії з Польщею. Тому на початку XX ст. українці опинилися лише на півдорозі до справжнього визволення.

Листи В. Липинського до М. Грушевського. – С. 370.

W.L. [Wacław Lipiński]. Nazwy “Ruś” i “Ukraina” i ich znaczenie historyczne // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 48 – 49.

Д. Д-ко [Дорошенко Д.] Возвращение к родному народу. – С. 106.

Листи В. Липинського до В. Доманицького. – С. 528.

До В. Липинського ніхто не досліджував спеціально участь української шляхти у повстанні Б. Хмельницького. Він же довів, що шляхта була учасником Великої української революції 1648 р. «як відрубна суспільна верства, що визначалася своїми індивідуальними прикметами і своїми інтересами»⁴⁵⁴. Тому не можна погодитися із твердженням Я. Пеленського про те, що історик у своїх ранніх працях «вкладав шляхту в прямування цілого народу»⁴⁵⁵. Більше того, В. Липинський переконливо доводив, що саме участь шляхти у Хмельниччині відразу надала їй державного характеру, «обернула стихійний козацький бунт... у широку національну революцію»⁴⁵⁶.

У першому, теоретичному розділі монографії, історик досліджує характер повстання, вказуючи у ньому соціальну, політичну та національну складову. При цьому він особливо наголошує саме на національному забарвленні Хмельниччини та її політичній спрямованості, які замовчували польські історики. Якщо на початку повстання серед народних мас переважали соціальні та релігійні протести, то у міру розвитку повстанського руху все виразнішими ставали політичні гасла.

Історик простежує стрімку еволюцію української політичної думки у ході повстання, виділяючи у ньому чотири вузлові моменти, які свідчать про державницькі устремління Б. Хмельницького: початок повстання і перша петиція козаків до королівського уряду 1648 р., Зборівська угода 1649 р., Переяславська угода 1654 р. та Гадяцька унія 1659 р. Між кожним із цих історичних моментів і наступним за ним, за висловом В. Липинського, лежить «величезна прірва». Якщо перша «супліка» до короля вимагає лише 12-тисячного козацького реєстру і повернення українцям православних храмів, то вже Зборівська угода гарантує повстанцям чітко окреслену козацьку територію, український склад урядів у трьох воєводствах, місце київському митрополитові у Сенаті. Наступний крок до держави ще виразніший: Україна на момент укладання Переяславської угоди 1654 р. «відокремлена політична національна одиниця», що «заключає політичний союз із сусідньою державою». І, нарешті, Гадяцька унія 1659 р., що «чинила Україну, з титулом Великого князівства Руського, політично незалежним державним організмом, сфедерованим лише на засадах персональної унії з Польщею і Литвою у складі Речіпосполитої». Отже, в цій праці В. Липинський чітко характеризує сутність Переяславської угоди 1654 р. та Гадяцької унії 1659 р. із позицій державництва – першу як військово-політичний союз двох сусідніх держав, другу як унію трьох

Липинський В. Вступне слово до оригінального видання 1912 р. / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори. – Т. 2. Історична секція / Ред. Л.Р. Білас. – Філадельфія, Пенсильванія, 1980. – С. 10 – 11.

Липинський В. Станіслав Михайло Кричевський. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / В.К. Липинський / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори / Східньо-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Т. 2. – Історична секція / Ред. – Л. Білас. – Філадельфія, Пенсильванія, 1980. – С. 29.

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 205.

рівноправних незалежних державних утворень.

Ця трансформація української політичної думки за десять років, на думку В. Липинського, була «наслідком могутньої політичної революції, в яку перетворилося... національне повстання під керівництвом Богдана Хмельницького»⁴⁵⁷. У визріванні політики тодішніх українських провідників у напрямі творення незалежної держави відіграли роль три чинники: всеохоплюючий характер повстання, вплив на гетьмана православного духовенства, що прагнуло повернути втрачені позиції на українських теренах, та наявність у гетьманському оточенні національно свідомої руської шляхти⁴⁵⁸.

У характері повстання дослідник бачив і причини участі у ньому панства. На його думку, шляхта, особливо середня та найменш заможна, мала соціальні, національно-релігійні, політичні причини для підтримки повстання. Історик показує процес диференціації шляхти внаслідок Хмельниччини. Панство, що взяло участь у повстанні, він поділяв на дві групи: перша підтримала Б. Хмельницького від початку революції (козакуюча шляхта), друга приєдналася до гетьмана пізніше, у процесі піднесення державно-політичних гасел. Досліджуючи історичну роль шляхти у повстанні, В. Липинський удається до класифікаційного поділу окремих її груп за різними ознаками. Так, він виділив кілька категорій шляхти, належної до козацької старшини, відповідно до провідного виду її діяльності: шляхта-землевласники, уряднича верства, військова шляхта (жовніри). Осібно виокремлював перехідну від шляхетства до козацтва групу – так звані бояри-земляне⁴⁵⁹.

В. Липинський запропонував у монографії класифікацію шляхти за належністю її до різних старшинських урядів і проаналізував відповідні її кількісні показники. Найменший відсоток шляхтичі становили у військово-адміністративних та судових урядах. А от у найбільш відповідальних писарських урядах, пов'язаних із різними секретарськими обов'язками, а також із дипломатичною службою, шляхта становила переважну більшість. Адже там необхідні були люди з відповідною освітою та знаннями⁴⁶⁰.

Другий розділ монографії був присвячений історії роду «зляшлілого» шляхтича С. Кричевського, його службі польській короні та причинам приєднання до повстання. Окремо автор спинився на акті переходу Кричевського з католицизму у православ'я зі зміною імені зі Станіслава на Михайла, вбачаючи у ньому символ, що мав підкреслити єдність шляхтича «із повстанням “усієї Русі”»⁴⁶¹. Третій розділ монографії розкривав участь Кричевського у Хмельниччині. Автор аналізував політику гетьмана, осуджував його нерішучість та вагання у перший рік боротьби.

У цьому розділі виразно виявляється державницька історіософія вченого, який підкреслює, що в ході повстання поступово «народжувалася найбільша ідея, яку українська політична думка коли-небудь видвигнула: ідея

Дорошенко Д. В. Липинський як історик. – С. 67.

Липинський В. Станіслав Михайло Кричевський... – С. 41.

Там само. – С. 125.

Там само. – С. 205 – 211.

Там само. – С. 213 – 215.

незалежності, державної самостійності України». Історик наполягає, що козацька старшина, левову частку котрої становили шляхтичі, інстинктивно відчувала кардинальну помилку всіх інших політичних систем, які ґрунтували взаємини України із суміжними державами не на політичній самостійності. Звідси його історіософське кредо: «Нарід, який... не має власної державної організації, стане завжди здобиччю чужої держави, перетвориться у великій своїй частині в “наємних драгунів”»⁴⁶².

Велика увага у цій частині монографії присвячена битві під Лоєвом, у котрій шляхтич Кричевський жертвує собою і підпорядкованим йому військом задля спасіння головних сил повстанців під проводом Б. Хмельницького. Пояснюючи мотиви, котрі керували цим безстрашним лицарем, В. Липинський підкреслює, що «не лавровий вінок тріумфатора, тільки достойне виконання свого обов’язку щодо України міг бачити перед собою київський полковник». І додає, що «від сповнення цього свого громадянського обов’язку не ухилився тогочасний український шляхтич», серце якого «так дуже полюбило справу виволення України»⁴⁶³. Отже, тут знов відчутна паралель із закликами В. Липинського до сучасних йому представників шляхти щодо необхідності виконати обов’язок перед українським народом, уставши якщо не на чолі, то принаймні у лави українського руху.

Також саме в цій монографії помітні паростки ще одного державницького за своєю сутністю елементу історіософії В. Липинського, вперше введеного ним до українського історичного та політичного мислення – культ визначної історичної особи. На думку Я. Пеленського, ідеалізація «великої людини» була у Липинського подібною до польського історика Л. Кубалі, який захоплювався українським гетьманом⁴⁶⁴. В’ячеслав Казимирович добре знав його праці і вважав характеристику Б. Хмельницького у монографії «Wojna Moskiewska» «найкращою, яка досі є»⁴⁶⁵. В працях альманаху «Z dziejów Ukrainy» вчений починав творити власний історичний міф гетьмана-державця. Так, описуючи епізод повернення Б. Хмельницького до Києва після перших перемог повстання у 1648 р., В. Липинський дає піднесену характеристику гетьмана, підкреслюючи його історичну місію: «І ця велика людина не злякалася накиненого їй історією, національною думкою великого завдання. Сучасники, як твердять літописці, помітили тільки якусь зміну в його вдачі: Гетьман споважнів... Не був це вже давній козак – королівський підданий, що боронив своїх козацьких вольностей і “віри благочестивої” – але “Богом даний” геній і визволитель українського народу»⁴⁶⁶.

Ідея творення міфу про виняткового історичного героя у монографії В. Липинського виявилася не лише щодо постаті Б. Хмельницького. Тут відчутні прагнення її автора глорифікувати і постать Кричевського. Він досягає цього

Там само. – С. 313.

Там само. – С. 334 – 335.

Там само. – С. 389, 391.

Пеленський Я. В’ячеслав Липинський. – С. 210.

Лист В. Липинського до В. Винниченка від 25.XII / 7.I. 1912 р. /

Старовойтенко І. Два листи В’ячеслава Липинського... – С. 673.

підкресленням героїзму шляхтича, відповідним поясненням мотивації дій козацького полковника у складних моментах баталії. Так, говорячи про розуміння Кричевським жертвенного характеру битви під Лоевом, В.

Липинський аргументує його переконання у необхідності цієї жертви тим, що полковник, «добровільно повінчавшись з ідеєю визволення України, не уступить без смертельного бою перед противником...»⁴⁶⁷. А описуючи епізод, коли поранений Кричевський наказує уцілілим воякам залишити його і рятуватися самим, історик патетично закінчує його твердженням, що керувався при цьому полковник думкою: «полководець повинен вміти не тільки гетьманувати, але й посвячуватися»⁴⁶⁸. У таких характеристиках історичних діячів виявлявся елітаризм історіософії В. Липинського. Отже, вже тоді вчений був переконаний, що історію творять видатні одиниці та суспільні еліти.

Третій розділ альманаху «Z dziejów Ukrainy» містив ще одну монографію В. Липинського – «Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy». Приводом для її написання стало віднайдення дослідником у бібліотеці Чарторійських копії присяги пінської шляхти гетьману Б. Хмельницькому, котрим вона проголосила своє входження до складу Української козацької держави. Її наслідком став гетьманський універсал на підтвердження прав шляхти Пінського повіту від 28 червня 1657 р. Цей епізод зацікавив історика, як приклад прилучення до Хмельниччини не лише поодиноких представників панства, а й цілих його територіальних груп.

У першій частині монографії автор дослідив зовнішньополітичні комбінації гетьмана після Переяславської угоди. Їх аналіз указував на те, що ця угода була тимчасовим кроком, етапом на шляху створення самостійної української держави. Історик схарактеризував правобережну шляхту, що приєдналася до Хмельниччини не від початку повстання, а пізніше. Цей процес він пов'язував із політичними планами Б. Хмельницького, що поступово оформилися в ідеї «відокремленого існування України»⁴⁶⁹. Нова шляхта, що приєдналася до Б. Хмельницького, була представлена тепер не відчайдухами на кшталт Кривоноса, а виваженими політиками і дипломатами⁴⁷⁰. В. Липинський особливо наголосив на ставленні гетьмана до цієї верстви як до «потрібних для адміністрації держави людей»⁴⁷¹.

Говорячи про самостійницькі наміри Б. Хмельницького в останній період його гетьманування, історик підкреслював: «Щоб найголовніше завдання Богдана Хмельницького... – створення... нової української держави – втілити, було необхідно знайти опертя у тих верствах українських, котрі у той час вважалися політично-активними та політично-творчими»⁴⁷². Такою верствою було козацтво, до якого пристали незліченні маси селянства, міщанства, а

Липинський В. Станіслав Михайло Кричевський.. – С. 331.

Там само. – С. 415.

Там само. – С. 419.

Lipiński W. Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy / W. Lipiński // Z dziejów Ukrainy. – S. 520.

Ibidem. – S. 522.

Ibidem. – S. 517.

також значна частка шляхти. Перед Б. Хмельницьким стояло завдання міцно зв'язати з Військом Запорозьким усі верстви українського народу, щоб збудувати «на шаблі козацькій фундамент української державної споруди»⁴⁷³.

В. Липинський дослідив зміни політики гетьмана до непокозаченої шляхти і констатував, що, врешті, Б. Хмельницький відкинув запропонований йому раніше Киселем невизначний національно-конфесійний критерій («Русь»), а натомість запровадив єдиний раціональний політичний критерій. Його суть зводилася до безумовного визнання шляхтою влади Війська Запорозького та зрвання стосунків з Польщею, якщо вона хотіла далі жити на українських землях. Адже гетьман розумів той факт, що польська державність тримається саме на цій верстві й що тільки в «тісному об'єднанні шляхти зі створюваною українською державністю ця остання може від замахів Речі Посполитої бути назавжди убезпечена»⁴⁷⁴.

Цікавим є визначення В. Липинським різних етапів внутрішньої політики гетьмана. Для її характеристики у початковий період повстання історик уживає дефініцію «козацько-народна в межах польської державності», а стосовно періоду, коли гетьман остаточно зриває зв'язок з Річчю Посполитою, ця внутрішня політика вже визначається ним як «територіально-державна»⁴⁷⁵. Еволюцію зміцнення цієї останньої політики у період між Переяславською угодою (1654 р.) та Універсалом гетьмана на підтвердження прав пінської шляхти (1657 р.) В. Липинський бачить у поступовому переважанні вищезгаданого політичного критерію, згідно з яким шляхті поверталися її права та привілеї лише за умови беззастережного визнання нею влади Війська Запорозького на козацькій території. Така еволюція внутрішньої політики щодо шляхти забезпечила гетьманові спілку з державнотвірною верствою, що мала стати запорукою успішного будівництва української держави.

У другій частині монографії дослідник сформулював два головні політичні завдання Б. Хмельницького, що не були розв'язані його наступниками: у зовнішній політиці – незалежнення України від сусідніх держав (Москви, Польщі та Криму), а у внутрішній – консолідування нового державного життя. Тут же історик обґрунтовує і монархічні наміри Хмельницького, починаючи вже тоді (а не у пореволюційних працях, як твердить Я. Пеленський⁴⁷⁷) конституювати концепцію про монархічно-абсолютистичні цілі гетьмана. Вони, на думку В. Липинського, впливали з його політичних переконань, згідно з якими гетьман був «до мозоку кості, до глибини душі монархістом в абсолютистичному значенні того слова»⁴⁷⁸. Цю думку вчений доводив твердженням, що на початковому етапі повстання провідним гаслом гетьмана було «За короля, проти королевенят!», а пізніше воно зводилося до пошуків нового монарха. Отже, коли у Хмельницького остаточно визрів план незалежнення України, то за політичну форму він вибрав монархію.

Ibidem. – S. 536.

Ibidem. – S. 537.

Ibidem. – S. 546.

Ibidem. – S. 578.

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 208.

Цікавим є той факт, що у цій праці вченим була дана критика республіканізму та його елементів у політичній системі. Вже зазначалося, що в історіографії практично утвердилася думка, що В. Липинський «був у своїх початках народником і демократом»⁴⁷⁹. Однак аналізована монографія підважує це твердження. Обґрунтовучи монархічні цілі Б. Хмельницького, історик підкреслює, що гетьман, керуючись гірким історичним досвідом Польщі, не сприймав демократично-республіканських ідей. Ішлося про польську шляхетську демократію, що втілилася у «Золотій вольності» 1505 р., яка надавала широкі права та привілеї шляхті й встановлювала конституційно-монархічну форму правління, обмежену польським сеймом. Для тогочасної абсолютистської Європи це було унікальним явищем, однак Б. Хмельницький оцінював його негативно⁴⁸⁰. Історик відзначає, що гетьман був переконаний у необхідності спадкової монархічної форми правління. До цієї ж форми державного устрою у майбутній незалежній Україні схилявся й сам історик.

Третій розділ альманаху мав назву «Документи Руїни». У ньому історик опублікував відповідний документальний матеріал, віднайдений ним в архівах. Останній розділ збірника називався «Шляхом Богдановим». Його основний зміст становили дві праці: М. Грушевського «Союз шведсько-український в р. 1708» та В. Липинського «Промова Самійла Зорьки на погреб Богдана Хмельницького згідно з Літописом Величка».

Отже, альманах став справжнім явищем насамперед у науковому житті тодішньої України. В ньому було опубліковано багато нового документального матеріалу, що мав довести особливу роль шляхти у державотвірних процесах доби Хмельниччини. Самі ж наукові праці В. Липинського в цьому збірнику становили нову сторінку в українській історіографії. Пізніше В. Липинський зазначав, що 1912 р. у його наукових розвідках аналізувались українські «державні (а не тільки культурно-національні) змагання»⁴⁸¹. Якщо у попередніх наукових розвідках історика ми бачимо окремі, хоч і достатньо виразні, паростки його державницької історіософії, то у «Z dziejów Ukrainy» В. Липинський розглядає та обґрунтовує українську козацьку державність як теоретичну проблему.

Поява альманаху була схвально зустрінута українською науковою спільнотою. За оцінкою І. Крип'якевича, збірник мав епохальне значення у справі наукового вивчення процесу державного будівництва в Україні XVII ст. Крім наукової вартості збірник «Z dziejów Ukrainy» представляв і суттєвий суспільний інтерес. У рецензії на альманах, уміщеній у московському місячнику «Украинская жизнь», Д. Дорошенко наголошував на провідній ідеї видання, що полягала у доведенні органічного зв'язку української шляхти з народом, який виражався в її участі у долі народу в різні історичні періоди⁴⁸³.

Lipinski W. Dwie chwile... – S. 584.

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 200.

Lipinski W. Dwie chwile... – С. 585.

Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / І. Крип'якевич // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С.135.

Резонансом суспільного інтересу до альманаху було й опублікування перекладеного українською мовою вступу збірника у «Раді»⁴⁸⁴. На праці вченого в альманасі відразу звернув увагу представник молодоукраїнської соціал-демократії М. Залізняк. У листі до А. Жука від 22 серпня 1912 р. він назвав їх спробою «розглянути з нового погляду найважливіші події з нашого минулого життя». Обґрунтовуючи цей висновок, М. Залізняк зазначав: «Щодо багатства думок і свіжості поглядів, ці роботи перевищують все, що я досі читав з історії України...»⁴⁸⁵. Вже тоді М. Залізняк оцінював альманах, як роботу абсолютно нового напрямку української історіографії⁴⁸⁶.

Натомість польська преса вороже й упереджено поставилася до видання. Так, консервативний часопис «Gazeta Narodowa» назвав головну ідею книги «віросповіданням польських «перевертнів» з України» і закликала протидіяти їм. Особливо ж запекле цькування видавців альманаху чинили вшехполяки. Зокрема, «Kurier Lwowski» появу збірки пояснював «дармуванням та розпустою», що начебто панують серед поляків підросійської України. «Gazeta Wieszogna» у пояснення появи альманаху додавав ще «російські рублі». Як слушно вказувало львівське «Діло», опоненти українців-латинників не були готові до справжньої ідейної боротьби чи обґрунтованої публіцистичної полеміки⁴⁸⁷.

На жаль, наступні томи альманаху так і не побачили світ. Не були втілені в життя і ще багато наукових задумів В. Липинського⁴⁸⁸. Причин цього було кілька. По-перше, переїзд наприкінці весни 1913 р. до маєтку на Уманщині, де він мусив заводити власне господарство, фактично унеможливив наукову працю діяча. По-друге, вже тоді В. Липинський мав суттєві проблеми зі здоров'ям. Ще однією причиною були його родинні негаразди, які свого піку досягли 1913 р. Б. Ганцаж гадає, що вони спричинилися через постійні фінансові проблеми молодій сім'ї, адже В. Липинський, котрий всі сили віддавав науковій та громадській діяльності, не мав ніякого постійного доходу й жив разом з дружиною і донькою фактично за коштів батька⁴⁸⁹. Напередодні Першої світової війни подружжя почало жити нарізно. Ці обставини негативно позначилися й на результативності наукової праці вченого.

І тим не менше напередодні Першої світової війни ім'я історика сприймалося в українському науковому середовищі, як ім'я одного з найталановитіших вітчизняних учених. 4 березня 1914 р. НТШ здійснило обрання нових дійсних членів, приурочене до сторіччя Великого Кобзаря. Серед видатних імен науковців (Д. Яворницький, В. Барвінський, О. Новицький) було й ім'я В. Липинського.

Д. Д-ко [Дорошенко Д.] Возвращение к родному народу. – С. 106 – 107.

До читальника з землі української // Рада. – К., 1912. – № 276 – 2 / 15 грудня.

Гирич І. Листи В. Винниченка, Л. Юркевича, М. Залізняка...

Залізняк М. «Зарослими шляхами України» / М.К. Залізняк // ЛНВ. – К., 1912. – Т. LX. – Кн. XII. – С. 556.

В чім проявляється польський демократизм? // Діло. – Львів, 1912. – № 201. – 6 вересня / 24 серпня. – С. 2 – 3.

Див.: Передерій І. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк... – С. 251 – 254.

Отже, В. Липинський на початку ХХ ст. не лише вів активну громадсько-політичну роботу, а й відзначився плідною діяльністю у сфері просвітництва та науки. Вона мала зв'язок із його громадською активністю. Впевненість діяча в необхідності участі шляхти у відродженні українського народу, в її особливій ролі провідника у піднесенні культурного рівня та національної свідомості народу, без яких неможлива успішна боротьба за власну державу, спонукали його до пошукової, перекладацької, бібліографічної та видавничої роботи. Видання, до появи котрих він спричинився, мали сприяти ширенню знань, а також формуванню національно спрямованого політичного мислення народу.

Наукова діяльність В. Липинського виявилася у тісній археографічній співпраці вченого-початківця з установами НТШ. Входження до кола співробітників товариства сприяло встановленню тісних наукових контактів вченого з М. Грушевським, І. Кревецьким, С. Томашівським. Оцінюючи науковий доробок вченого дореволюційної доби, можна говорити про особнє місце вченого у тодішній українській історіографії. Від початку наукових студій він зосередив увагу на проблемах державно-національного існування українського народу. Доба Козаччини і цікавила його саме у зв'язку з тим, що ця історична епоха для України стала часом виборювання власної державності після тривалого недержавного періоду. Певна суголосність між тією минувшиною та добою, в котрій жив і працював В. Липинський – не лише вчений-історик, а й активний громадсько-політичний діяч, котрий ідеалом українського майбуття вважав самостійну Українську державу, – визначила й історіософське підґрунтя наукових студій, і їхню тематику.

Безумовно, на той момент його державницька методологія дослідження української історії перебувала у стадії формування. Її остаточне оформлення відбудеться лише в еміграційну добу під впливом поразки українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Однак це буде лише подальша акцентація державницької візії української історії, поглиблення її теоретичного обґрунтування, а не остаточний перехід від народництва до державництва. Здійснений аналіз дореволюційного наукового доробку вченого доводить, що державницька школа в українській історіографії почала формуватися завдяки В. Липинському ще до Першої світової війни. У своїх дослідженнях він першим серед українських істориків зробив наголос на дослідженні політичних аспектів вітчизняної минушини, на історії української державотвірної ідеології та боротьби провідних верств за українську державність.

РОЗДІЛ 4

В. ЛИПІНСЬКИЙ ЯК УЧАСНИК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ТА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ЗА ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1919 рр.)

4.1. Участь у громадсько-політичному та культурному житті Полтави у 1917 р.

Розглядаючи добу української революції в житті В.К. Липинського, важливо реконструювати цю недостатньо вивчену сторінку його біографії, щоб остаточно з'ясувати місце діяча у важливий історичний період. Свого часу Я. Дашкевич зауважував, що політичним лідером української революції В.

Липинський не став, а як політичний діяч і мислитель сформувався вже по завершенні доби національно-визвольних змагань⁴⁹⁰. Але, на наш погляд, як політик він сформувався саме у бурхливу революційну епоху. Цю тезу підтверджує факт його активної участі відразу в кількох сферах громадсько-політичного життя того часу.

Така активність, безумовно, свідчить про прагнення В. Липинського прилучитися до державотворчих процесів, причому необов'язково на чільних позиціях. Незважаючи на відмінність його поглядів від загальнопоширених тоді серед провідників українського руху, він усе ж намагався у пропонованих йому історією обставинах втілити у життя власні переконання, як уже сформовані, так і ті, що зазнавали трансформації безпосередньо у вирі революційних подій.

Світову війну В. Липинський зустрів у лавах російської армії. Починав службу 25 липня 1914 р⁴⁹¹. у 4-ому Ризькому драгунському Новотроїцько-Катеринославському полкові під командуванням генерала П. Залеського. Брав участь у східнопрусській кампанії в складі другої російської армії генерала Самсонова. Під час однієї з військових операцій був поранений. Крім того, сильно застудився під час битви під Таненбергом при форсуванні одного з мазурських озер. Ця застуда відновила легеневу хворобу, що, врешті, призвела до туберкульозу⁴⁹². 15 листопада 1914 р. В. Липинського за станом здоров'я відкомандирували до Київського військового округу, а 26 листопада – перевели до кінних резервів як командира 3-ого відділення. В їх складі служив у Дубні (до кінця травня 1915 р.), потім – в Острозі й, зрештою – у Полтаві (з 9 липня 1915 р.). 2 вересня 1915 р. був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-ого ступеня⁴⁹³. Того ж року отримав подяку «за отличное состояние» довіреного йому кавалерійського відділення.

Рада. – К., 1914. – № 58. – 12 / 25 березня. – С. 3.

Дашкевич Я. Хам чи Яфет... – С. 61.

Липинський В. З приводу статті генерала Залеського / В.К. Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5. – Зб. XI – X. – С. 279.

В'ячеслав Липинський і Волинь... – С. 25 – 26.

У Полтаві його як командира 4-ого відділення кінного резерву і застала Лютнева революція⁴⁹⁴. Повалення російського самодержавства й початок національного відродження України він зустрів із захопленням, проте соціалістичних ілюзій чільних діячів Центральної Ради не поділяв. У його кавалерійському підрозділі служили 152 щиро відданих своєму командирові солдати. Відділення мало близько двохсот прекрасних коней⁴⁹⁵. Місцем квартирування військового підрозділу був цегляний завод Божка, що знаходився у полтавському передмісті Павленки⁴⁹⁶. Сам же В. Липинський мешкав фактично у самісінькому центрі Полтави – в будинку по вулиці Олександрівській, 44, напроти дворянсько-селянського банку⁴⁹⁷.

У Полтаві В. Липинський занурився у громадсько-політичне та культурне життя. Він одразу зав'язав знайомства з місцевими українськими діячами. Близько стояв до Українського клубу, що був своєрідним об'єднавчим центром української інтелігенції міста⁴⁹⁸. У клубі кипіло національне життя, а з початком революції 1917 р. там постійно відбувалися всілякі наради, відчити тощо⁴⁹⁹. В. Липинський безпосередньо контактував із такими членами клубу, як В.Н. Андрієвський, П.І. Чижевський. Товаришував із відомим українським ученим В. Щербаківським, що завідував тоді археологічним музеєм.

У червні 1917 р. у Полтаві було створено комітет охорони пам'яток історії та культури, що мав чітке національне спрямування, до складу якого без вагань увійшов і В. Липинський⁵⁰⁰. На той час він мав досить високий авторитет як учений-історик. Крім того, пам'яткоохоронний рух в Україні набув гострого політичного звучання. Адже пам'ятки українського народу переконливо свідчили про самотність його історичної долі, глибокі традиції державності в минулому, і зрештою, – право на її відновлення в умовах вільного, незалежного розвитку. Відтак, майже відразу після повалення самодержавства визначився, а згодом почав домінувати підхід до історико-культурних пам'яток в Україні не просто як до старовини, а як до національної спадщини. А пам'яткоохоронний рух став важливим чинником і складовою процесу творення незалежної Української держави. Певно, В. Липинський саме

Там само, інв. № КДФ-16533.

Соловей Д. Розгром Полтави. – С. 121.

Липинський В. Листи до братів – хліборобів.– С. 10.

ЦДАВОВУ, ф. 907, оп. 1, спр. 6, арк. 5 – 9.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

Ревергук В. Український національно-визвольний рух на Полтавщині на початку ХХ століття (1900 – 1916 рр.) / В.Я. Ревергук / [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content>.

Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – С. 9.

До пам'яткоохоронного комітету також входили такі відомі науковці, культурні діячі Полтавщини, як член архівної комісії В. Щепотьєв, земський краєзнавець Л. Падалка, вже згадуваний В. Щербаківський. Очілив комітет завідувач земським етнографічним музеєм К. Мощенко, а вченим секретарем став М. Рудинський⁵⁰¹. Комітету вдалося порозумітися з місцевим духовенством української національної орієнтації. Серед його членів улітку 1917 р. опинився і протоієрей Ф. Булдовський⁵⁰². У складі комітету В. Липинський спільно з іншими опікувався проблемами охорони історико-мистецьких скарбів Полтавщини, зокрема й культових споруд. Зокрема, члени комітету склали та подали на розгляд виконкому Ради об'єднаних громадських організацій Полтавської губернії доповідну записку про першочергові завдання в справі збереження історико-культурної спадщини. У відповідь на це виконком призначив В. Щербаківського комісаром з охорони пам'яток краю. Завдяки підтримці громадськості влітку 1917 р. комітету вдалося вивезти з м. Городища Лохвицького повіту до музею Полтавського губернського земства археологічну збірку братів Горвіц, здобуті ними під час розкопок 1912 р. місцевих курганів, а восени – провести розкопки в його маєтку⁵⁰³.

Умови, в котрих працювали пам'яткоохоронці, були надзвичайно складними. Як згодом зазначали В.Щербаківський та В. Щепотьєв, комітетові «прийшлося здійснювати свої завдання без коштів, власними силами і навіть з обмеженою можливістю публікацій, щоб не дати приводу різним авантюристам, стоявшим у голові демобілізованих частин, взятися за грабунок пам'яток старовини»⁵⁰⁴. Напевно, у цих питаннях, певні поради давав саме В. Липинський, як очільник військового підрозділу.

За короткий час орган провів значну роботу з виявлення та збереження історичних пам'яток губернії. На основі Полтавського пам'яткоохоронного комітету (вже без участі В. Липинського) були утворені Полтавський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (1919 р.) та Наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині (листопад 1918 р.), котрі зберегли від розграбування безліч

Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1947 рр. Ч. 1. 1917 – середина 1920-их років / О.О. Нестуля. – Київ, 1995. – С. 16.

Ревегук В. Полтавщина в добу української революції 1917 – 1920 рр. / В.Я. Ревегук. – Полтава, 2002. – С. 13.

Нестуля О.О. Церковна старовина Полтавщини (1917 – 1941 рр.) / О.О.

Нестуля / [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http:// poltava-repres.narod.ru/cerkva/starovyna.htm](http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/starovyna.htm)

Записки Українського наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – С. VII – VIII.

Також В. Липинський у Полтаві відвідував українську бібліотеку імені Панаса Мирного⁵⁰⁵. Ймовірно, це була бібліотека ПССТ, що постала у 1917 р. Адже саме вона тоді й аж до заснування читальні Просвітнього Союзу «Українська культура» була єдиною українською бібліотекою у місті⁵⁰⁶. ПССТ провадила значну видавничу діяльність. Лише протягом 1917 р. спілка видала понад 10 тисяч назв книг. Це були переважно видання з української історії та народознавства⁵⁰⁷.

Тісні контакти із ПССТ мав соратник В. Липинського з табору українців-католиків – Людвік Сідлецький (Сава Крилач), який також у той час перебував у Полтаві. Він же познайомив В. Липинського з діячами ПССТ⁵⁰⁸. У результаті спілка в 1917 р. видала брошуру за назвою «До селян та міщан українців римокатолицької віри лист від українців-католиків з Києва». До сьогодні ця праця В. Липинського та його соратників була практично невідомою. Єдина згадка про неї містилася у спогадах Д. Солов'я, однак він не подавав навіть її назви⁵⁰⁹. Останню ми встановили за згадкою про працю у жовтневому номері часопису «Книгарь», видаваному з 1917 р. товариством «Час» у Києві⁵¹⁰. На жаль, нам не вдалося віднайти саме це видання. Книжка являла собою лист В. Липинського, Л. Сідлецького, Ф. Вольської та інших українців-католиків, у якому автори доводили, що приналежність до католицької віри ще не означає приналежності до польської нації, що між католиками є чимало справжніх українців⁵¹¹.

Нам пощастило також відшукати коротеньку рецензію на цю брошуру авторства С. Єфремова, опубліковану в листопадовому числі «Книгаря» за 1917 р. Завдяки їй ми можемо скласти уявлення про цей політично-публіцистичний витвір В. Липинського та його соратників. С. Єфремов, котрий був добре знайомий із започаткованим В. Липинським рухом українців-латинників, прихильно відгукнувся на появу його чергового видання, зазначивши, що «питання про українців-католиків... належить до пекучих питань сучасности», оскільки польські шовіністи за вску ціну намагаються переманити цю частину українців до польського табору. Він також відзначив, що «Лист» у популярній формі роз'яснював, звідки взялися серед українців католики та чому вони мусять, незважаючи на свою віру, «таки українцями лишатись». Брошура структурно поділялася на дві частини. У першій автори

Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 752 – 753.

Гришко В. З життя і творчості Вячеслава Липинського. – С. 11.

Соловей Д. Розгром Полтави. – С. 96.

Ревегук В.Я. Доба української революції (1917 – 1920 роки) / В.Я. Ревегук / У кн.: Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 130.

Соловей Д. Розгром Полтави. – С. 120 – 121.

Там само. – С. 90 – 91.

Книгарь: Літопис українського письменства. – К.: Товариство «Час», 1917. – Ч. 2. – Жовтень. – С. 102.

подавали коротенький історичний нарис порушеної проблеми. Друга частина накреслювала програму для українців-католиків, котра цілком сходилася із загальноукраїнською програмою, закликаючи католиків іти «разом , рука в руку, з нашими братами, українцями православними». С. Єфремов уважав, що лист «як агітаційна брошура... безперечно, своє діло зробить»⁵¹². Отже, В. Липинський не змінив свій намір гармонійно влити католицький елемент в український національний рух. Однак під впливом революційних подій він розширює соціальну базу руху українців-католиків, намагаючись залучити до нього не лише шляхетські верстви, а й селянство та міщанство.

Із вибухом революції В. Липинський поринає і в активну політичну діяльність. Першим її виявом була його участь в Українській військовій громаді , що постала у Полтаві навесні 1917 р. Брак документів не дозволяє точно встановити ініціаторів та час її створення, однак достеменно відомо, що у травні 1917 р. вона вже функціонувала⁵¹³. На думку деяких дослідників, як-от Я . Дашкевич⁵¹⁴, К. Галушко⁵¹⁵, товаришем голови УВГ, або навіть її головою був В. Липинський. Ці твердження ґрунтуються на спогадах діячів Полтавщини – В . Андрієвського⁵¹⁶ та С. Шемета⁵¹⁷. Нам не вдалося однозначно з'ясувати його статус у цьому громадському об'єднанні, позаяк в архівних документах прізвище В. Липинського серед діячів УВГ не згадується. Єдина згадка про діяча є у «Віснику Полтавського губернського громадського комітету» від 6 червня 1917 р., в якому, зокрема, подається протокол загальних зборів Полтавської УВГ від 2 червня. В протоколі зафіксовано, що головою зборів було обрано прапорщика Липинського. З цього факту можна зробити

Соловей Д. Розгром Полтави. – С. 90 – 91.

Єфремов С. Рецензія на видання «До селян та міщан українців римо-католицької віри лист від українців-католиків з Києва. Стор.:19. Полтава: ПССТ , 1917» / С.О Єфремов // Книгарь: Літопис українського письменства. – К.: Товариство «Час». – Ч. 3. – Листопад. – С. 126.

Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – Полтава, 1917. – № 26. – 21 травня. – С. 4.

Дашкевич Я. Хам чи Яфет... – С.32 – 39.

Галушко К.Ю. Консерватор на тлі доби... – С. 57.

Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – С. 19.

Твердження С. Шемета про те, що В. Липинський був єдиним офіцером в УВГ не відповідає дійсності. Серед діячів громади, крім В. Липинського, нам удалося встановити ще 11 імен: Ю. Панченко (солдат, очолював УВГ у травні – липні 1917 р.), Федоренко (звання невідоме, очолював УВГ у листопаді 1917 р.), прапорщик Ковальчук, Вінник (звання невідоме), солдат Сахнюк-Запольський, Александровський (звання невідоме), солдат К. Матяш, прапорщик В. Петриченко, Н. Гаврилко, підполковник Ільїн, юнкер Вітряченко. Про двох із них маємо дещо більше відомостей. Н. Гаврилко був членом РУП, потім – УСДРП, робітник-залізничник із Свинківки⁵¹⁹. К. Матяш – військовий фельдшер, член УПСР, ухотив до складу Полтавської Ради Солдатських депутатів, був обраний до Центральної Ради Українським з'їздом Полтавщини у травні 1917 р.⁵²⁰. Отже, крім В. Липинського, до складу УВГ належало ще як мінімум 3 офіцери.

Більшість в організації становили солдати, що представляли різні прошарки українського населення. За твердженням С. Шемета, загал УВГ мало розумів духовну цінність одного зі своїх провідників – В. Липинського. Однак кілька народних учителів і фельдшерів були під сильним його впливом. Ця частина громади підняла високо авторитет В. Липинського і серед решти⁵²¹. Нам не вдалося точно встановити чисельність членів УВГ. Однак вона становила не менше від кількох десятків осіб. В. Андрієвський, згадуючи про свою присутність на одному із засідань громади, називає число його учасників – 40–50 осіб⁵²². Реальне членство організації могло бути й ширшим.

УВГ реагувала на бурхливе тогочасне політичне життя, відбуваючи свої засідання у великій залі Українського клубу. Так, 2 червня 1917 р. на порядку денному зборів громади стояло питання про вибори делегатів на II Всеукраїнський військовий з'їзд, що мав відбутися 4 – 9 червня. Проведення з'їзду було заборонено військовим і морським міністром О. Керенським. Головував на згаданих зборах УВГ В. Липинський. Це питання члени громади вважали особливо актуальним. 1 червня правління громади за участю В. Липинського обговорило питання про заборону з'їзду і винесло постанову,

Держархів Полтавської області, ф. 1057, оп. 1, спр. 6, арк. 56 зв.; спр. 15, арк. 115.; Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – Полтава, 1917. – № 26. – 21 травня. – С. 4.

Кочерга Н. К., Ревегук В. Я. В'ячеслав Липинський на Полтавщині (жовтень 1916 – вересень 1917) / Н.К. Кочерга, В.Я. Ревегук // Філософські семінари. Випуск 6. Матеріали наукового семінару «В'ячеслав Липинський: між історією і сучасністю». До 125-річчя з дня народження В'ячеслава (Вацлава) Казимировича Липинського (17 квітня 2007 року) – Полтава: ПолтНТУ, 2007. – С. 24.

Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – С. 33; Ч. II. – С. 19.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 260.

згідно з якою вирішено було відіслати на з'їзд делегатів – прапорщика Ковальчука та солдата Сахнюка-Запольського⁵²³.

Як відомо з «Листів до братів-хліборобів», сам В. Липинський брав участь у I-му Всеукраїнському Військовому з'їзді, що відбувся 6 – 8 травня 1917 р. З'їзд був досить представницьким. На ньому були присутні 700 делегатів від 700 військових організацій, товариств і частин усіх армій російського фронту й тилкових з'єднань⁵²⁴. Невідомо, чи В. Липинського делегували від УВГ, чи він представляв свою військову частину. Ініціатором з'їзду виступив самостійник М. Міхновський, який тоді вже активно розпочав діяльність з організації української армії. Однак йому протистояли діячі Центральної ради – М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, котрі, за висловом П. Христюка, відіграли «охолоджуючу роль» у настроях депутатів з'їзду⁵²⁵ і зробили все, щоб узяти під повний контроль український військовий рух⁵²⁶. З'їзд пройшов у гострій полемічній боротьбі між самостійниками й соціалістами, однак останнім усе ж удалося нав'язати власний сценарій військового форуму. В. Липинський під час з'їзду приєднався до невеликої групи таких же, як і він сам, українських самостійників. На цьому з'їзді його очікували перші розчарування від демагогічних промов українських соціалістів.

Наступні розчарування були пов'язані з невдалою спробою українізації власної військової частини. Одним із важливих гасел, з якими рішуче виступила УВГ, було створення в тилкових підрозділах російської армії українських військових формувань. На думку членів громади, вони мали сприяти зміцненню фронту та піднесенню бойового духу військ⁵²⁷. Це гасло УВГ було суголосним ідеям, котрі відстоював М. Міхновський та його послідовники. В. Липинський, безумовно, поділяв їх, адже його політичне кредо також ґрунтувалося на постулаті самостійництва України, а отже, й необхідності створення власної боєздатної армії.

Від початку революції національний рух захопив і військову частину, котрою командував В. Липинський. Командир часто влаштовував паради свого кінного відділення на Соборній площі у Полтаві⁵²⁸. Керуючись настановами УВГ (котрі В. Липинський не просто поділяв, а був причетним до їх народження), а також відповідними настроями солдатів, він удався до спроби українізувати свій військовий підрозділ. Спеціально для частини було виготовлено синьо-жовтий прапор зі словами Шевченка: «В своїй хаті своя сила, і правда, і воля». Сам діяч згадував про це так: «З великим одушевленням

Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – С. 26.
Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – 1917. – 6 червня.
– № 37.

Киевская мысль. – К., 1917. – 6 мая.

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917 – 1920 рр.: У 4-х т. / П. Христюк. – Т. 1. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – С. 52.

Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: життя і слово / Ф.Г Турченко. – К.: Генеза, 2006. – С. 231.

Кочерга Н. К., Ревегук В. Я. В'ячеслав Липинський на Полтавщині. – С. 23.

приняли ми цей новий Штандарт і він ще міцніше обєднав нас у одну дружну сім'ю, до якої всяка «шатія», що почала тоді скрізь верховодити в армії, не мала абсолютно ніякого доступу»⁵²⁹. Однак В. Липинський, як офіцер, не міг провести військової присяги свого відділення, котра б засвідчила факт його українізації, без відповідного наказу з боку тодішнього українського військового командування, «без санкції Держави», тобто Центральної Ради та Генерального Секретаріату України. Провівши збори у своїй військовій частині, котрі винесли одностайну ухвалу про українізацію підрозділу, В. Липинський поїхав до Києва, до Генерального секретарства військових справ, очолюваного С. Петлюрою, із проханням затвердити 4-е резервне кінне відділення, стаціоноване в Полтаві, як українське збройне формування, дати йому ім'я та дозволити командирі формувати більший військовий підрозділ. Однак у Києві В. Липинський дістав відмову, хоча, подібні дозволи тоді роздавалися тисячами. Її причину сам він убачав у своєму шляхетському походженні та консервативно-самостійницьких поглядах⁵³⁰. Як писав згодом Д. Дорошенко, «з моментом революції всі свідомі українці проголосили себе соціалістами, а ті, що мали відвагу до соціалістів себе не зарахувати (як-от В. Липинський), ті залишились поза політичним життям. Українського патріота і несоціаліста ніби й помислити було не можна...»⁵³¹.

Більше того, сам В. Липинський красномовно підкреслював, що «увесь перший, найбільше гарячий, найбільше творчий період діяльності Центральної Ради» пройшов «під гаслом якнайгострішого побороювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народу»⁵³². І в цьому мислитель убачав причини невдач Центральної Ради у державотворчих процесах. Адже на його думку, «внутрішня боротьба українська тоді могла би бути не руйнуючою, а творчою, коли б велась вона во ім'я повної волі й повної – державної й культурної – незалежності цілої без винятку української нації»⁵³³.

Повертаючись до аналізу діяльності полтавської УВГ, підкреслимо, що вона мала виразно національний характер. Так, 27 червня 1917 р. на надзвичайних зборах правління громади з приводу 208-ї річниці Полтавської баталії 1709 р., їх учасники одностайно ухвалили вшанувати вставанням пам'ять запорозьких козаків, які загинули під Полтавою у боротьбі проти військ Петра І. Одночасно учасники зібрання висловили рішучий протест проти бучного святкування перемоги Росії у цій битві та закликали українців, національні меншини Полтавщини не брати участі у святкуванні «Петрової перемоги». Цю постанову з протестом ухвалено було надіслати ГСВС для вручення Українській Центральній Раді, а також надрукувати її в місцевих та загальноукраїнських газетах⁵³⁴. На наше переконання, прийняття подібного

Гришко В. З життя і творчості Вячеслава Липинського. – С. 11.

Липинський В. Листи до братів – хліборобів. – С. 10.

Там само. – С. 11.

Забаревський М. [Дорошенко Д.] Вячеслав Липинський і його думки... – С. 393.

Липинський В. Листи до братів – хліборобів. – С. 5.

Там само. – С. 4.

рішення військовою організацією, більшість членів котрої складалася з малоосвіченої солдатської маси, яка навряд чи добре була обізнана з українською історією, не могло обійтися без одного з її лідерів – визнаного вже на той час українського вченого-історика, знавця козацької минувшини В.

Липинського. Та й допис про цю подію до полтавських газет імовірно готував теж саме він. До того ж редактором провідного тоді у Полтаві часопису – «Вісник Полтавського громадського комітету», в якому було опубліковане повідомлення про згадане рішення УВГ, був давній знайомий В. Липинського В. Щербаківський⁵³⁵.

УВГ брала активну участь у політичному та громадському житті Полтавщини. До речі, до її складу входили військові різної партійної приналежності – українські есдеки, українські есери, радикал-демократи, безпартійні⁵³⁶. Більшість тодішніх українських партій, як відомо, підтримували програму автономії України в складі федерації. Проте УВГ весь час своєї діяльності стояла на виразно самостійницьких позиціях. Знаючи політичне кредо В. Липинського ще з передреволюційних часів, можемо стверджувати, що така чітка орієнтація громади на державну українську незалежність була саме його заслугою. Адже в той час подібна позиція не просто викликала нерозуміння з боку українського громадсько-політичного загалу, але й сприймалася ним «як політичне божевілля»⁵³⁷. В. Андрієвський писав про це так: «Домагатися самостійної України в той час було однаково як криги в Петрівку. Про те ні одна партія, ні один солідний політичний діяч говорити не наслідився б, бо то було для всіх утопією в ліпшій разі, а в гіршій – недомисліє, або свідоме бажання пошкодити українській справі. Правда, деякі «отчаяні» голови вже тоді підносили гасло самостійності, та на них дивилися як на білих круків»⁵³⁸.

До таких «отчаяних» голів, безсумнівно, належав і В. Липинський. Певно, що свої самостійницькі переконання він послідовно проводив і серед членів громади. Так, коли Центральна Рада своїм першим Універсалом 10 (23) червня 1917 р. проголосила автономію України, Полтавська УВГ відразу ж визнала Центральну Раду «тимчасовим урядом автономної України»⁵³⁹. За оцінкою В. Андрієвського «тая Громада, сильна національною свідомістю – була цілком по боці Центральної Ради вже тому, що Центральна Рада була одинокою українською владою»⁵⁴⁰.

Після більшовицького перевороту представники УВГ Н. Гаврилко й В. Петриченко однозначно висловилися на засіданні Полтавської міської ради

Полтавський день: Ежедневная газета. – Полтава, 1917. – № 144 (1254). – 29 червня. – С. 3; Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – Полтава, 1917. – № 57. – 29 червня. – С. 3.

Щербаківський В. Мемуари. – С. 71.

Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – 1917. – 6 червня. – № 37.

Осташко Т.С. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби. – С. 118.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – С. 61 – 62.

Кочерга Н. К., Ревегук В. Я. В'ячеслав Липинський на Полтавщині. – С. 24.

робітничих і селянських депутатів за те, щоб уся повнота влади в Україні належала лише Українській Центральній Раді та її урядові – Генеральному Секретаріату⁵⁴¹. Ці діячі ввійшли до складу ПРРСД та його виконкому не як представники УВГ, а як представники своїх військових частин. Можливо, на момент створення ПРРСД Українська військова громада ще не існувала або не настільки розгорнула діяльність, щоб делегувати своїх представників до цього органу. Однак далі члени УВГ постійно порушували питання представництва в ПРРСД на власних зборах, розуміючи, що склад ради великою мірою випадковий, а тому інтереси українського народу в ній представлені слабо⁵⁴².

В. Петриченко та Н. Гаврилко неодноразово порушували питання про представництво УВГ у ПРРСД безпосередньо на зборах ради. Натомість виконком останньої схвалив рішення, що цей орган «приймає представників від військових частин, організованих робітничих підприємств та професійних спілок», а представництво у ньому «окремих військових організацій є неприпустимим»⁵⁴³. Прапорщик В. Петриченко, як член виконкому ПРРСД, увійшов до складу створеного 26 жовтня 1917 р. «Совета революції», який мав стати вищим органом влади на Полтавщині⁵⁴⁴. При формуванні цього органу Н. Гаврилко пропонував уключити до його складу й членів УВГ. Однак його пропозиція була відхилена, причому члени ПРРСД мотивували це аргументами малочисельності УВГ та її «недемократичним і несоціалістичним характером». Останній висновок, напевно, був зроблений після проголошення військовою громадою гасла «Вся влада – Центральній Раді!». Адже на порядку денному ПРРСД у той час стояло інше гасло: «Вся влада – Радам!». Із цього приводу прапорщик В. Петриченко зауважив на засіданні ПРРСД 7 листопада 1917 р., що не може погодитися з думкою, згідно з якою УВГ є недемократичною. А гасло «Вся Влада – Радам!», на переконання членів громади, для України неактуальне, оскільки влада повинна належати Центральній Раді, як єдиному законному представницькому органу в Україні⁵⁴⁵. Таке послідовне відстоювання державного самостійництва з боку УВГ, на наш погляд, слід пов'язувати з активною участю в її діяльності В. Липинського.

Свідченням високого авторитету В. Липинського в УВГ є цікавий епізод, описаний В. Андрієвським. Восени 1917 р. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра оголосив про скликання в жовтні III Всеукраїнського військового з'їзду. Проте Полтавська рада солдатських депутатів, що мала пробільшовицьку орієнтацію, заборонила полтавському гарнізону делегувати представників на цей з'їзд. УВГ, незважаючи на це, зібралася, щоб визначитися з делегатами. Серед членів громади був солдат К. Матяш, котрий одночасно належав до ПРРСД та до Центральної Ради. Він під час засідання УВГ усіляко намагався відволікти увагу зборів від головного питання, щоб не лишилося

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – С. 19.

Держархів Полтавської області, ф. 1057, оп. 1, спр. 6, арк. 191.

Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – Полтава, 1917. – № 26. – 21 травня. – С. 4.

Держархів Полтавської області, ф. 1057, оп. 1, спр. 5, арк. 18 зв. – 19.

Там само, спр. 6, арк. 191.

часу на вибори делегатів військового з'їзду. Однак це йому не вдалося, завдяки заходам, ужитим В. Липинським, авторитет якого в організації забезпечив виконання обов'язку «супроти вищої української влади»⁵⁴⁶. В. Андрієвський підкреслював такий парадокс українських визвольних змагань: представник Центральної Ради, солдат К. Матяш всіляко перешкоджав виконанню рішення української влади, а офіцер і поміщик В. Липинський, послуги котрого в справі організації українського війська в Полтаві були офіційно відкинуті Генеральним секретарем військових справ, ужив усієї енергії, щоб виконати обов'язок супроти українського уряду⁵⁴⁷. Отже, В. Липинський активно виявляв себе у діяльності полтавської УВГ.

У травні 1917 р. Українське військово товариство було створене і в Лубнах. Його статут був затверджений 27 травня 1917 р., тоді ж обрано і Раду товариства. УВГ Лубенщини відразу стало на виразний національний ґрунт, заявивши про свою підтримку Української Центральної Ради як «виразниці найкращих домагань всієї української людності»⁵⁴⁸. Товариство також негайно включилося у громадське життя. Наприкінці червня його представник був обраний на Лубенському селянському з'їзді до складу тимчасової ради повітової селянської спілки⁵⁴⁹. Факт появи цієї військової організації, на наш погляд, може бути пов'язаний із діяльністю В. Липинського. Адже саме тоді він знайомиться із лубенськими діячам – братами Шеметами – і разом із ними починає роботу з організаційного становлення однієї з перших українських правих партій – УДХП. Тому цілком вірогідно, що паралельно він міг провадити діяльність і щодо розширення сфери впливу Полтавської УВГ, наслідком чого й було заснування подібної організації в Лубнах.

Отже, з початком революції В. Липинський знову опинився у вирі громадсько-політичної роботи, що виявилася у пам'яткоохоронній, публіцистично-агітаційній діяльності. Однак найпотужніший вияв активності діяча на початку української революції був пов'язаний із його тодішнім становищем армійського офіцера. Через свою керівну роль у діяльності Полтавської УВГ він у реальній політиці послідовно та беззастережно відстоював ідею української державної самостійності, що увиразнив для себе ще в передреволюційні часи.

Там само, спр. 5, арк. 194 зв. – 195.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – С. 19.

Там само. – С. 20.

Вісник Лубенського громадського комітету. – Лубни, 1917. – № 75. – 9 червня. – С. 1 – 2.

4.2. Заснування Української демократичної хліборобської партії, роль В. Липинського у формуванні її програмових засад

Улітку 1917 р. в Україні особливої гостроти набуло земельне питання. Так, на Полтавщині 57,7% усіх господарств, за переписом 1916 р., мали наділи розміром не більше шести десятин⁵⁵⁰. Згідно з висновками тогочасних економістів цього було недостатньо для утримання середньостатистичної селянської родини з п'яти-шести осіб. У ході подвірного перепису 1917 р. було виявлено понад 30 тисяч селянських родин, які взагалі не мали земельних угідь. Не деталізуючи тяжкого становища безземельного і малоземельного селянства, наведемо узагальнюючі дані земської статистики, котрою цікавився В.

Липинський. Так, у 1911 – 1913 рр. прямих податків на Полтавщині було зібрано 89 389 665 крб., тоді як витрати імперського центру на потреби губернії були значно скромніші – 57 064 969 крб.⁵⁵². Отже, лише Полтавщина щорічно давала в бюджет Російської імперії понад 10 млн. крб. прибутку. До складу Росії входило дев'ять українських губерній. Тож можна уявити загальні прибутки царату від економічної експлуатації України.

Такий стан речей великою мірою визначив громадську позицію В. Липинського та його активну участь у заснуванні Української демократичної хліборобської партії. Іншим важливим чинником були його погляди. Вони допомогли йому швидко зрозуміти, що майбутнє України полягає не в реалізації соціалістично-федералістських ідеалів. Соціальна орієнтація найвпливовіших на той час українських партій – УПСР, УСДРП та УПСФ – у бачалася В. Липинському, за влучним висловом Ф. Турченка та Н. Заліської, «зловісним передвістям національної трагедії України»⁵⁵³. Його ідея територіалізму була прямою антитезою народницьким уявленням про народні маси як єдину конструктивну силу в державотворчих процесах. На його думку, провідне значення тут мало належати твірним елементам, насамперед, поміщицтву, котре з його багатомісячним політичним досвідом повинне працювати на благо України. Спираючись на цю ідею, В. Липинський зумів швидко зорієнтуватися у складних обставинах, успішно протистояти соціалістично-федералістській стихії та знайти ту соціально-політичну силу, котра в його ідейному кредо відчула віддзеркалення власних інтересів.

На той час у свідомості селянської бідноти міцно вкорінився міф про необхідність ліквідації приватної власності на землю й розподілу її за принципом зрівнялівки. Ці прагнення підігрівалися агітацією лівих партій, які висували на передній план ідею соціалізації землі. Категоричними противниками «чорнопередільних» намірів виступали заможні селяни, які розуміли, що посягання на право приватної власності на землю призведе до анархії в аграрних відносинах. Їх позицію поділяв і В. Липинський. Однак він

Там само. – № 93. – 5 липня. – С. 2.

Пятая подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии 1917 года. – Полтава: Тип Т-ва Печатного Дела, 1917. – С. 42.

Статистический справочник по Полтавской губернии на 1915 год. – Полтава: Тип Т-ва Печатного Дела, 1915. – С. 192.

розумів, що відстояти свої права заможні селяни можуть лише за умови об'єднання в політичній партії. Протистояння сільської бідноти і заможних землевласників у питанні на аграрну реформу стало однією з головних причин формування українського хліборобського руху, котрий відіграв важливу роль в суспільно-політичних процесах 1917 – 1920 рр.

Український хліборобський рух – це неоднорідне й дуже складне явище. Він був представлений кількома угрупованнями, що різнилися соціальним складом, політичними та економічними програмами, формами і методами діяльності. Провідними у ньому були дві течії – ліберальна та консервативна. Консервативну представляли Союз земельних власників і Рада землян, що об'єднували поміщиків, а пізніше – й частину заможних селян. Вони виступали за збереження приватної власності на землю і неподільність великих латифундій. Ліберальний напрям репрезентувала УДХП, соціальною базою якої були дрібні та середні землевласники, зацікавлені в хутірській системі господарювання. Хліборобський рух остаточно оформився на початку 1918 р., як опозиція невдалій аграрній політиці Центральної Ради, апогеєм котрої стало скасування приватної власності на землю III Універсалом. Але становлення хліборобських організацій розпочалося ще в 1917 р.⁵⁵⁴. Всеукраїнський Союз земельних власників став першою правою політичною партією в Україні. Спочатку його місцеві організації були осередками такого ж Всеросійського союзу, що виник 1905 р. Пізніше вони перетворились на місцеві українські й на середину літа вже існували в усіх губерніях України⁵⁵⁵. Це була найправіша організація, за якою закріпилася слава «поміщицької»⁵⁵⁶. УДХП ж почала формуватися 1917 р. на Полтавщині як єдина тоді національна партія⁵⁵⁷.

Наприкінці травня у Полтаві відбувся губернський з'їзд хліборобів-власників за участю понад 300 делегатів, серед яких було й багато селян. Головував на з'їзді очільник ВСЗВ косянтиноградський поміщик М.І. Коваленко. Ніяких національних домагань з'їзд не ставив. Його учасники нарікали на політику Тимчасового уряду в аграрній сфері, а також на утиски, яких хлібороби зазнавали від соціалістичних партій, а особливо від Української селянської спілки – класової організації незаможного селянства, створеної з

Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог... – С. 171.

Передерій І.Г. Український хліборобський рух в умовах суспільно-політичних процесів 1917 – 1918 рр. / І.Г. Передерій // Український селянин: Зб. наук. праць / НАН України; Інститут історії України НАН України; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького / За ред. А.Г. Морозова . – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – С. 189.

Любовець О.М. Всеукраїнський Союз Земельних Власників у політичній системі Гетьманату П. Скоропадського / О.М. Любовець // УІЖ. – К., 2008. – № 4. – С. 60 – 61.

Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – С. 43.

Формування УДХП розпочалося без участі В. Липинського. До організаційної комісії з її утворення увійшли 7 осіб: С. Шемет, голова Лубенської повітової земської управи М. Боярський, член Лубенської повітової земської управи Л. Климов, агроном В. Шкляр, козаки-хлібороби В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко. Комісія оголосила про утворення Української демократичної партії. Така партія існувала ще в 1904 – 1905 рр., але потім злилася з Українською радикальною партією в об'єднану Українську радикально-демократичну партію. Організатори спочатку прагнули відродження УДП, яка б виступала за викуп поміщицьких маєтків при збереженні приватної власності на землю, а також автономію України в складі федеративної Росії. Інші хліборобські організації стояли тоді на платформі ВСЗВ, а отже, не висували жодних національних домагань. Вони підтримували російські буржуазно-поміщицькі партії в їх прагненні зберегти «єдину і неділиму Росію»⁵⁵⁸. Лубенська ж «відзначалася тим, що виявляла національно-українську, ... навіть «самостійницьку» тенденцію»⁵⁵⁹.

У червні 1917 р. у Полтаві відбувся другий з'їзд організованих хліборобів, у якому вже брав участь С. Шемет. Там він і познайомився із В. Липинським. Той сам підійшов до Шемета після того, як останній виголосив на з'їзді промову, в якій зробив наголос на вимогах збереження земельної власності та встановлення «правного порядку», що мав протистояти анархії⁵⁶⁰. В. Липинський запросив С. Шемета до свого помешкання на Олександрівській вулиці, де вони обмінялися поглядами на майбутнє України, що виявилися суголосними. Вже в еміграції діячі у своїй заяві загальним зборам УДХП писали, що партія постала внаслідок бажання національно свідомих хліборобських елементів брати активну участь в тодішнім політичному житті і впливати на діяльність законодавчих органів⁵⁶¹.

В. Липинський вступив до партії і запропонував змінити її назву «Українська демократична партія» на «Українська хліборобська партія» і став автором її програми. Як твердив С. Шемет, нова назва визріла вже на початку існування партії і мала відображати головне її програмне положення – вимогу збереження приватної власності на землю⁵⁶². Сам В. Липинський дещо інакше згадував полеміку навколо назви партії. Він наполягав на слові «хліборобська», натомість В. Андрієвський – відомий полтавський земський та освітній діяч – виступав проти «класовості» організації та наполягав на збереженні старої назви⁵⁶³. Прийняття назви «Українська демократична хліборобська партія» стало компромісом серед її проводу.

ЦДАВОВУ, ф. 3866, оп. 1, спр. 78, арк. 2.

Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог... – С. 172.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 259.

Там само.

ЦДІАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 41.

Шемет С. До історії Української... – С. 64.

Установчі збори партії відбулися 29 червня 1917 р. в залі Лубенської чоловічої гімназії. За свідченням С. Шемета, у них узяли участь близько 1500 селян і до 20 осіб дідичів⁵⁶⁴. Періодика подає дещо відмінні відомості: 800 селян та 20 представників української інтелігенції (до останніх, певно, й були зараховані поміщики). Головою зібрання обрали Л.П. Климова, котрий у промові наголосив на необхідності боротьби з анархією шляхом організації творчих сил України, а також на тому, що нова партія має на меті організувати тих людей, які вважають, що основою народного господарства може бути лише приватна власність⁵⁶⁵.

Із нарисом проекту майбутньої програми партії виступив С. Шемет⁵⁶⁶. Вона включала такі головні пункти: суверенність українського народу; приватна власність як основа народного господарства; парцеляція за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельного селянства. В руках попередніх власників мав залишатися земельний наділ, розмір якого встановить Український сейм. Під «суверенністю українського народу» тоді фундатори УДХП розуміли ідею «широкої національно-територіальної автономії України із забезпеченням прав національної меншості»⁵⁶⁷. Тоді ж було обрано президію партії, що дістала назву «Рада партії»⁵⁶⁸.

Уже на цьому організаційному етапі партія зазнала утисків з боку місцевої ради солдатських депутатів. Під кінець зборів до зали ввійшла група солдат, котра шумом перешкоджала дебатам. Пізніша офіційна спроба ради УДХП забезпечити собі волю зібрання через звернення до ради солдатських депутатів зазнала невдачі, оскільки там вважали, що нова партія має невідповідну (тобто несоціалістичну) програму. Подібні явища у той час набули масового характеру. Великою мірою саме через це «отверта, широка діяльність партії була утруднена»⁵⁶⁹. Найбільш плідно протягом 1917 р. УДХП працювала на Лубенщині. Тоді організація в Лубнах охопила, за свідченням С. Шемета, вже всіх активніших хліборобів, як селян-власників, так і земельну шляхту з її маршалком І.М. Леонтовичем на чолі⁵⁷⁰. Невеликі її осередки утворилися в деяких інших повітах Полтавщини, а також Єлисаветградському та Олександрійському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харкові та Києві⁵⁷¹.

В. Липинський увійшов до складу Ради УДХП та заклав у Полтаві її відділ «у числі 4 – 5 інтелігентів»⁵⁷². Він, а також С. Шемет та В. Андрієвський

Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів / В.К.

Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – Зб. VII – VIII. – С. 329 – 330.

Шемет С. До історії Української... – С. 63.

Вісник Лубенського громадського комітету. – Лубни, 1917. – № 37. – 6 липня. – С. 2 – 3.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 259.

Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. – С. 142.

Шемет С. До історії Української... – С. 63 – 64.

Там само. – С. 64.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 259 – 260.

Христюк П. Замітки і матеріяли... – Т. 1. – С. 158.

підготували кожен свою редакцію партійної програми. Офіційною програмою партії став варіант, підготовлений В. Липинським.

Друкований варіант програми УДХП побачив світ 15 жовтня 1917 р., хоча написання документа було завершено ще 31 серпня. В. Липинський значно розширив (а подекуди й радикалізував) політичні й економічні програмові засади партії, прийняті при її заснуванні. В передмові до програми визначалися 4 провідні пункти, що формулювали мету створення УДХП. Першим проголошувалася ідея повної рівноправності українського народу серед інших та його суверенітету. Далі наголос було зроблено на тому, що сучасний історичний момент дає необхідні можливості для виборювання українським народом «повної волі» й що вони мають бути обов'язково використані. Серед головних завдань сучасності були також необхідність усунення надмірного загострення класової боротьби, адже лише так в Україні можна буде досягнути соціального миру, а отже, порозуміння і співробітництва «людей різного достатку» задля «організації найпродуктивнішої економічної творчості українського народу»⁵⁷³. Отже, вже у передмові програми зазначалися основні засади українського державотворення за В. Липинським: по-перше, необхідність використання історичного шансу щодо створення незалежної національної держави і, по-друге, досягнення компромісу між класами суспільства задля розбудови економічно розвинутої та політично стабільної держави. Адже від участі в процесі державотворення всієї нації, встановлення солідарних стосунків між представниками різних політичних сил значною мірою залежав його успіх.

Структурно нарис програми УДХП поділявся на вступ і 5 розділів. У вступі автор, обґрунтовуючи тезу про суверенітет українського народу, спирався, як історик, на традиції національно-визвольної боротьби українців та ті періоди, коли національне державотворення набувало найбільш окреслених ознак – доба Київської Русі та Козаччини. Зречення ж від незалежності призводило завжди до національної руїни, а також до ренегатства політично активних верств українського народу. Воно виявилось спочатку в спольщенні шляхти, духовенства й міщанства польською державою, пізніше – у зросійщенні козацької старшини, духовенства та інтелігенції російською державою. Цей же процес охопив, на думку автора, і частину сучасної йому демократії. Така денаціоналізація завжди була свідченням процесу національного розвалу. Однак подолати його за допомогою лише національно-культурних вимог у рамках автономії неможливо. Звідси незаперечний висновок В. Липинського: «Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави»⁵⁷⁴. Отже, діяч наповнює поняття суверенітету радикальним змістом і фактично ототожнює його з повною політичною

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 260.

Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. – Лубни, 1917. – Ч. 1. – С. 1 – 2.

самостійністю України.

Наступною точкою програми її автор оголосив українську демократію, яка мала стати твердою опорою української національно-державної ідеї. Цю його, на перший погляд, дивну тезу (з огляду на дореволюційні консервативно-монархічні переконання) спробуємо проаналізувати далі. Тут лише зазначимо, що українська держава, за В. Липинським, мала спиратися на хліборобському класі, адже він становив 85% усього українського населення.

Перший розділ програми мав назву «Міжнародне становище України». У ньому розглядалися кордони майбутньої держави. Територіально вона мала об'єднати всі землі, де на той час скупчено жили українці: Галичину, Буковину, українські повіти Угорщини, Холмську, Волинську, Подільську, Київську, Полтавську, Чернігівську, Херсонську, Катеринославську, Харківську губернії, частини Таврії та Бессарабії, а також тих повітів російських губерній, суміжних з Україною, в яких українці становили більшість⁵⁷⁵.

Зречення династією Романових престолу В. Липинський розглядав як юридичну підставу для скасування злуки України з Росією. Цей висновок у нього витікав з його історичної оцінки Переяславської угоди як військово-мілітарного союзу рівноправних союзників, а не як добровільного «возз'єднання» двох народів. Новий союз України з Росією він уважав можливим лише за умови, що він буде «союзом двох рівноправних і рівновартних державностей»⁵⁷⁶.

Розділ програми «Лад на Україні» стосувався державного устрою, розбудови армії, взаємовідносин держави та церкви, а також питань національно-культурного будівництва. Державний устрій країни мали визначити Українські Установчі Збори. УДХП обіцяла домагатися встановлення Української демократичної республіки. У зв'язку з цим програмним положенням цікавим є з'ясування питання про демократизм В. Липинського 1917 р.: чи був він внутрішньо йому притаманний, чи його слід вважати лише політичною мімікрією?⁵⁷⁷ На наш погляд, орієнтацію В. Липинського на демократичну республіку в 1917 р. слід розглядати як компроміс, на котрий він ішов свідомо заради досягнення головної мети – самостійної української держави. Адже тоді «Україна переживала добу демократично-республіканського державного будівництва»⁵⁷⁸. Лише визнавши існуючу вже форму республіканського державного ладу, нова партія могла сподіватися на влиття в реальну політичну діяльність і боротьбу. В еміграції В. Липинський твердив про існування в УДХП уже в 1917 р. гетьмансько-монархічної класової течії, котра начебто прагнула «одвертого виставлення в програмі принципу Гетьманства», однак пішла на вищезгаданий компроміс. Навряд чи така течія тоді існувала насправді, адже до ідеї гетьманства діяч

Липинський В.К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. – Лубни, 1917. – Ч. 1. – С. 7 – 8.

Там само. – С. 14 – 15.

Там само. – С. 15 – 16.

Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог... – С. 175.

прийшов пізніше, внаслідок історичних подій та повного розчарування політикою демократично-республіканських українських урядів. У 1917 р. він, як і його однопартійці, був цілком лояльним до єдиної законної української влади, репрезентованої Центральною Радою. Принцип підтримки легітимної української влади, навіть якщо вона не відповідала його політичним поглядам, на слухну думку Т. Осташко, характеризував політичну діяльність В.

Липинського протягом усього періоду національно-визвольних змагань⁵⁷⁹.

Повертаючись до аналізу програми УДХП, зазначимо, що на чолі держави мав стояти виборний Президент. Тобто В. Липинський під впливом загальної революційної демократизації суспільства відмовився тимчасово від ідеї конституційної монархії. Державні закони мали забезпечувати основні громадянські права: недоторканність особи, свободу друку, слова, спілок, страйків, а також національно-культурні права інших націй. Задля їх забезпечення передбачалися пропорційне представництво національних меншин у державних установах, органах місцевого самоврядування, а також національно-культурна автономія⁵⁸⁰.

Однією з важливих складових державного ладу майбутньої України проголошувалися сильні армія та флот, що мали з військового боку забезпечити українську незалежність. У цьому пункті програми також виявилася далекоглядність В. Липинського як політика. Адже соціалістичні лідери Центральної Ради відстоювали думку, що з вибухом революції необхідність у регулярній боєздатній армії відпала. В. Липинський же добре розумів, що без армії успішне державотворення неможливе.

У програмі були враховані й помилки Центральної Ради у сфері церковно-релігійного будівництва. В. Липинський відстоював свободу віросповідання. Церква мала бути відділена від держави. Проголошувалася рівність усіх церков при визнанні першості за церквою православною, бо до неї належить більшість громадян України. Остання мала бути соборною, автокефальною та незалежною від політичних впливів. Саме в цій тезі діяч розійшовся з тодішньою українською владою, яка не наважилася на розрив церковних зв'язків із Москвою. Із вибухом революції серед українського духовенства активізувався процес пробудження національної свідомості. Тому можливість проголошення автокефалії В. Липинський уважав цілком реальною. У програмі греко-католицька та римо-католицька церкви теж наділялися автономією. Зазначалася необхідність поділу римо-католицької церкви на українську та польську⁵⁸¹.

У частині програми щодо культурно-освітньої сфери наголос робився на її розвиткові у сільській місцевості, де мешкали хлібороби, інтереси яких і відстоювала УДХП. Передбачалося закладати освітні заклади різного рівня – від нижчих та середніх (сільськогосподарських) шкіл до спеціально

ЦДДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 41.

Осташко Т. Суспільно-політична діяльність Вячеслава Липинського на тлі його листування / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 125.

Липинський В.К. Нарис програми... – С. 17.

призначених для селян університетів (за прикладом скандинавських країн). Підносилося роль учителя, що мала бути відповідно пошанована й матеріально забезпечена з боку держави. Планувалася поступова українізація зденаціоналізованих міст, де допускалося вживання протягом певного часу російської мови «для вислову українських по духу і на пряму ідей»⁵⁸².

Як відомо, у 1917 р. розбудова національної системи освіти в Україні набула широкого розмаху. Перші кроки у цій сфері здійснювалися під проводом громадських організацій, просвітніх товариств, місцевого самоврядування. Роль Центральної Ради до листопада 1917 р. зводилася лише до декларування освітніх вимог та розроблення загальної стратегії їхнього втілення в життя⁵⁸³. В. Липинський розумів, що забезпечити реалізацію національно-культурних потреб українців можливо лише за умови активної законодавчої творчості української влади.

Третій розділ партійної програми – «Справи економічні» – стосувався розвитку народного господарства країни. УДХП проголошувала принцип державного контролю над національною економікою. Держава мала визначити пріоритетні галузі її розвитку. Для цього у державну власність шляхом примусового викупу мали перейти всі природні ресурси та підприємства з їх видобування, переробки й використання. Концесії на видобуток природних копалин і ресурсів приватним підприємствам чи представникам чужих держав підлягали забороні. У державну власність мали також перейти залізниці та водні шляхи. В єдине державне національне господарство поступово мали бути об'єднані й інші великі промислові галузі – цукрова та винокурна. У програмі було задекларовано основні вимоги робітничого законодавства, а також підтримку демократичної законотворчості у фінансовій, податковій, торговельній та митній сферах⁵⁸⁴. Передбачалося забезпечення доступного кредиту, введення прогресивного податку на прибуток, а також заведення державної монополії на хліб та товари першої необхідності.

Основне місце у цьому розділі посідало питання розвитку сільського господарства та аграрного питання в Україні. Майбутня вільна хліборобська Україна мислилася як край «інтенсивного фермерського сільського господарства». Для цього мав бути утворений державний земельний фонд із конфіскованих казенних, удільних, монастирських земель, а також земель, викуплених у великих землевласників. Його передбачалося розділити на хутори, площа котрих визначалася б залежно від якості землі й місцевості. Земля передавалася би селянам у довічну спадкоємну (без права поділу) оренду. Хлібороби одержували б довгострокову державну позику за порукою сільськогосподарських і кооперативних товариств, у яких вони об'єднані. Приватним землевласникам дозволялось би залишити землі відповідно до встановленої норми. Отже, передбачалося співіснування приватновласницької

Там само. – С. 18.

Там само. – С. 19.

Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект: монографія / І.Г. Передерій. – Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2009. – С. 124.

та орендної форм землеволодіння. Тому не має рації С. Плохій, стверджуючи, що В. Липинський «під час революції... став на бік землевласницької еліти проти народних мас»⁵⁸⁵.

При підготовці партійної програми між В. Липинським і В. Андрієвським виникла дискусія. На думку останнього, великі латифундії, набуті за службу Російській імперії, слід було конфіскувати без викупу. Однак В. Липинський розумів, що саме таким чином і була одержана більшість великих маєтків. Крім того, на його переконання, селянин, котрий одержав би «купчу», почував би себе справжнім господарем на своїй землі. Ще одним важливим аргументом на користь викупу було те, що конфіскація земель призвела б до загострення соціального конфлікту, проти котрого виступав В. Липинський⁵⁸⁶.

Пропоновану в програмі аграрну реформу В. Липинський виводив із аналізу історичного розвитку України. Він добре розумів, що Україна і за традиційною формою землеволодіння (приватна власність), і за тенденціями її розвитку, що виявлялася у парцеляції великих маєтків, і за сучасним йому рівнем інтенсифікації сільського господарства «належить до країв західноєвропейської хліборобської культури»⁵⁸⁷. Тому всякі російські проекти аграрної реформи, ґрунтовані на чужій для українського селянина примітивній психології общини, що в той час повсюдно бралися на озброєння соціалістами, В. Липинський кваліфікував як глибоко реакційні, що відкидають країну назад і загрожують повним занепадом продуктивності провідної економічної галузі.

Четвертий розділ програми – «Тактика партії» – ґрунтувався на вихідній для В. Липинського ідеї самостійності України. Тому документ декларував боротьбу з будь-якими пережитками історичної неволи українців. «Всякий українець, котрий бореться за вільну Україну, і всякий чужинець, котрий наше право до повної незалежності фактично визнає – наш союзник, хоч би його погляди в інших справах не відповідали поглядам нашої партії. Всякий українець-раб, котрий вирікається ідеї вільної України і тим самим служить чийсь чужим державним чи національним інтересам в Україні, – і всякий чужинець, котрий во ім'я цих чужих інтересів на нашій землі виступає проти визвольних змагань українського народу – наш ворог, хоч би по своїх поглядах в інших справах він стояв дуже близько до поглядів нашої партії»⁵⁸⁸. Отже, В. Липинський поклав в основу тактики УДХП ідею єдиного національного фронту в боротьбі за незалежну Україну.

Дослідники Ф. Турченко й Н. Заліська помилково наводять факт про те, що влітку 1917 р. лідери УДХП зверталися до М. Грушевського та В. Винниченка з пропозицією ввести до Центральної Ради її членів⁵⁸⁹. Насправді ж цей епізод стосувався лідера ВСЗВ М. Коваленка. Очільники української влади йому відмовили. На думку В. Андрієвського, Центральна Рада могла

Липинський В.К. Нарис програми... – С. 19 – 20.

Плохій С. Великий переділ... – С. 319.

Andrijewskij W. Jeszcze kilka uwag i wspomnien o s.p. Wacławie Lipinskim // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – Warszawa, 1934. – № 10. – S. 3.

Липинський В.К. Нарис програми... – С. 23.

Там само. – С. 24 – 25.

утворити з хліборобів-власників офіційну опозицію, а натомість придбала собі ще одну ворожу організацію⁵⁹⁰. Невідомо, чи зверталися з такою пропозицією до влади члени УДХП, однак до Центральної Ради вони теж не ввійшли. Туди були допущені нацменшини із соціалістичних партій і навіть московські кадети. Лише опозиції українського несоціалістичного громадянства Центральна Рада не могла допустити⁵⁹¹.

У програмі відводилося місце і питанню партійно-політичної боротьби. Документ визнавав право кожної партії вести боротьбу за власну гегемонію та перебудову «по-своєму» національного життя з іншими політичними групами. Але при цьому В. Липинський чітко зазначив, що «од кожної політичної партії народ український має право вимагати, щоб вона задля своїх партійних чи класових інтересів не поступалась ні на крок принципом вільного існування нації»⁵⁹².

Останній розділ програми визначав організаційно-функціональну структуру партії. Вона мала складатися з первинних вільних громад. Для розв'язання місцевих питань передбачалося скликання з'їздів вільних громад волості, повіту або землі (губернії). На них щороку мали обиратися партійні ради (волосні, повітові та губерньські). Найвищою владою в УДХП проголошувався її Всеукраїнський з'їзд, право дорадчого голосу на котрому надавалося всім членам партії, а право вирішального – депутатам, обраним на з'їздах кожної землі. Всеукраїнський з'їзд мав обирати Раду старшин УДХП – орган виконавчої влади⁵⁹³.

Наприкінці документа зазначалося, що партія не є організацією, заснованою лише для сьогоднішнього дня. Адже, на думку його автора, політичне кредо УДХП ґрунтується на історичному досвіді українців, а втілення ідеалів цього кредо спрямоване у майбутнє. Тому провід партії орієнтувався не так на масовість політичної організації, як на «якість» її майбутніх членів⁵⁹⁴.

Отже, В. Липинський розробив у 1917 р. серйозний програмний документ першої української консервативної партії національного спрямування, в якому на основі історичного аналізу, сучасних йому обставин початку українського державотворення, а також прогностичних міркувань щодо майбутньої розбудови держави теоретично обґрунтував необхідність безкомпромісної боротьби за незалежність України, піднесення ролі провідної хліборобської верстви у вільній країні, а також запропонував головні напрями політичного, економічного та культурного розвитку новостворюваної держави.

УДХП не стала масовою організацією, її вплив фактично обмежився Полтавщиною. Пізніше засновники партії пояснювали це тим, що вона не стала відразу на чітко класові позиції, а «в ім'я принципу національної єдності» прийняла партійно-демократичну виборчу тактику. Не здійснивши об'єднання

Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог... – С. 178.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – С. 64 – 65.

Там само. – С. 65.

Липинський В.К. Нарис програми... – С. 26 – 27.

Там само. – С. 29 – 30.

Восени 1917 р. УДХП узяла участь у виборах до Всеросійських Установчих Зборів. Спочатку вона хотіла виставити свій окремий список (щоб відтягти від хліборобів-власників більш свідомий елемент), але потім вирішено було утворити міжпартійний несоціалістичний самостійницький список⁵⁹⁵. До нього ввійшли: М. Міхновський (котрий, знаходячись до осені на фронті, дав заочну згоду і на вступ до УДХП, і на участь у виборах⁵⁹⁶), В. Андрієвський, М. Злобинцев, І. Кулик, В. Шемет, П. Макаренко. Балотувалися вони за списком № 11 від блоку «Українських національно-республіканських груп і організацій», що був єдиним на всю Україну самостійницьким списком⁵⁹⁸.

Стосовно М. Міхновського слід зауважити, що його погляди та погляди В. Липинського були дуже близькими. Так, Т. Осташко слушно вважає, що саме автор «Самостійної України» ще в передреволюційний час вплинув на формування відповідних поглядів В. Липинського⁵⁹⁹. Нам же видається, що В. Липинський також здійснив вплив на М. Міхновського у 1917 р. Після своєї політичної поразки на I Всеукраїнському військовому з'їзді останній практично відійшов від активної політичної діяльності. На вибори до Всеросійських Установчих Зборів спочатку дивився як на безперспективну справу, вважаючи, що більшість там матимуть росіяни та їхні прихильники, а, тому справа державного життя в Україні буде приречена на поразку⁶⁰⁰. Однак із утворенням УДХП, серед фундаторів котрої були його друзі – брати Володимир та Сергій Шемети, він, очевидно, змінює свою думку стосовно майбутніх виборів. І, вірогідно, саме програма новоствореної партії авторства В. Липинського справила вплив на М. Міхновського. Адже в ній була чітко сформульована самостійницька несоціалістична перспектива України. Тому діяч із осені 1917 р. пов'язав своє політичне майбутнє саме з реалізацією хліборобсько-демократичної програми. С. Шемет стверджував, що М. Міхновський одразу поставився до новоствореної партії «з великим інтересом»⁶⁰¹. З часу повернення з фронту він поринув у її діяльність, намагався поширити її вплив по всій Україні⁶⁰².

Ф. Турченко помилково твердить, що до виборчого списку № 11 входив і В. Липинський. Насправді ж він був лише офіційним представником блоку в

Україна: політична історія XX – початку XXI ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець та ін. – К., 2007. – С. 315.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. 1. – С. 150.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово. – С. 250.

Осташко Т. В'ячеслав Липинський і українська національна демократія. – С. 96

Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово. – С. 247 – 249.

Шемет С. Микола Міхновський (посмертна згадка) / С.М. Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1925. – Кн. 5. – С. 22.

Програма блоку була опублікована у формі листівки «Чого добивається для українського народу блок Українських національно-республіканських партій і організацій». Вона задекларувала такі вимоги: «Негайний мир при участі українських представників на міжнародному мировому конгресі і сильна народна українська власть»⁶⁰³. Проводити агітацію за свій блок представники УДХП не мали можливості, оскільки соціалістичні «совети» Полтавщини, маючи великий вплив на робітництво, сприяли поширенню страйку друкарів, розпочатому в час передвиборчої боротьби. Виник спеціальний цензурний комітет, що заборонив друкувати відозви несоціалістичного змісту. А соціалістичні партії, котрі не втратили можливість вести масову агітацію, відверто лаяли хліборобів-демократів, як «буржуїв-поміщиків»⁶⁰⁴. Отже, УДХП майже не мала важелів впливу на виборців.

Розуміючи, що партія до того ж не встигла здійснити власну організаційну розбудову, блок № 11 спробував об'єднатися з іншими національними партіями – УПСФ (список № 13) та УСДРП (список № 15) у єдиний виборчий блок⁶⁰⁵. Цей крок, безсумнівно, був вимушеним тактичним ходом, до якого вдалася УДХП у непростих історичних обставинах. Адже самостійницький та ще й несоціалістичний список № 11 був на той час «найбільш єретичним»⁶⁰⁶. На наш погляд, у спробі об'єднатися із соціалістичними партіями не останню роль відіграло й те, що до їх виборчих списків по Полтавській губернії входило багато давніх знайомих В.

Липинського з передреволюційних часів, котрих він уважав насамперед представниками українського руху (від УПСФ – С. Єфремов, О. Шульгин; від УСДРП – В. Винниченко, Д. Антонович)⁶⁰⁷. Тому УДХП сподівалася порозумітися із ними. Адже метою об'єднання було прагнення потрапити до законодавчого органу, щоб мати можливість легально вести боротьбу за програмові вимоги.

Заява про об'єднання виборчих блоків була задоволена окружним виборчкомом 28 жовтня 1917 р.⁶⁰⁸ Однак блоки 11, 13 та 15 таки пішли на вибори окремо. Нам не вдалося встановити точну причину цього факту, однак найбільш вірогідною все ж видається непорозуміння між представниками різних за політичними переконаннями партійних груп. Невипадково В.

Андрієвський у своїх спогадах підкреслював, що навіть есефи, котрі найближче стояли до хліборобів-демократів, в одній зі своїх «агіток» характеризували тих, як «людей, що від села далеко стоять і на селянських

Там само, арк. 16.

Вісник Полтавського губернського комітету. – 1917. – 31 жовтня.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. 1. – С. 154.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 32, арк. 2.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. 1. – С. 152.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 32, арк. 2; спр. 34, арк. 44, 49.

справах не розуміються»⁶⁰⁹.

Результати виборів для УДХП були провальними. Усього блок № 11 набрав 1070 голосів⁶¹⁰ (менше 0,1 % від загальної кількості виборців). Причому майже половину всіх голосів дали два повіти губернії: Лубенський (274 голоси) та Золотоніський (228 голосів)⁶¹¹. Це пояснювалося тим, що саме там проводилась активна агітація за блок № 11. Адже в Лубнах містився центральний осередок партії, а в Золотоноші мешкав представник блоку М. Злобинцев. До речі, саме йому вдалося видати у повітовому центрі агітаційну листівку, що містила роз'яснення, за який список слід голосувати представникам різних соціальних верств⁶¹². Ще 214 голосів блок здобув у Полтаві⁶¹³, де передвиборчу роботу провадили двоє представників списку (В. Андрієвський та П. Макаренко), а також голова Полтавського відділу УДХП – В. Липинський.

У листопаді 1917 р. після проголошення III Універсалу партія розпочала підготовку до виборів уже до Українських Установчих Зборів. Її відділ у Полтаві на чолі з В. Липинським готував губерніяльний з'їзд, який П. Христюк неслухно кваліфікував як «поміщицьку конференцію»⁶¹⁴. На це зібрання з Лубен прибули майбутній прем'єр-міністр у гетьманському уряді Ф. Лизогуб, що тоді зблизився з хліборобами-демократами, М. Міхновський та С. Шемет. Форум не відбувся. Ця невдача розчарувала Ф. Лизогуба і він відійшов від співпраці з УДХП. Уже в еміграції С. Шемет визнав, що вони із В. Липинським провели недостатню роботу з організації полтавського передвиборчого з'їзду⁶¹⁵.

Наступ російської Червоної армії М. Муравйова на Полтаву на початку січня 1918 р. закінчився десяткуванням населення міста. Липинському вдалося уникнути такої долі: він утік спершу до Лубен, потім до Києва та далі до Житомира. Після відновлення влади Центральної Ради у Києві він приїздить до столиці й знову поринає у політичну діяльність спільно з С. Шеметом. Приблизно тоді ж до Києва прибуває Д. Донцов і вступає до лав УДХП. Колишній соціал-демократ уже повністю розчарувався у соціалістичній доктрині. УДХП привабила його тим, що мала ясну політичну ідею, котра могла врятувати державу⁶¹⁶. Що ж до В. Липинського, то у березні 1918 р. медична комісія засвідчує його непридатність до військової служби. 24 квітня

Там само, спр. 32, арк. 4 зв.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. 1. – С. 155.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 4, арк. 1 – 22 зв.

Там само, арк. 6 зв., 9 зв.

Андрієвський В. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. 1. – С. 155.

Держархів Полтавської області, ф. 1066, оп. 1, спр. 4, арк. 13 зв.

Христюк П. Замітки і матеріяли... – Т. 2. – С. 157.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 260 – 261.

На початку 1918 р., коли стало очевидним, що Центральна Рада не змогла розв'язати земельну проблему, в країні виникає опозиція до здійснюваних державних реформ, яка дістає умовну назву «хліборобський рух». У березні 1918 р. у Києві збираються його провідники обох напрямів – ліберального (за визначенням С. Шемета, «хліборобсько-націоналістичного») і консервативного. Відбувається кілька нарад за активної участі С. Шемета, М. Міхновського та В. Липинського. Останній тоді знов відверто висловлював думку про зміну політичного устрою на монархічний. Здійснити ці плани він пропонував за допомогою німецької участі⁶¹⁷. Отже, діяч допускав тоді можливість чужоземного втручання для утвердження державотворення в Україні. Але спроба знайти підтримку у вищих колах німецького командування не мала успіху. УДХП тоді ж за пропозицією В. Липинського приймає монархічний принцип⁶¹⁸. Однак сам В. Липинський після цього відходить від участі в хліборобському русі, зневірившись у його перспективності.

Наприкінці березня 1918 р. у Лубнах відбувся з'їзд хліборобів. Його резолюція визнала політику Центральної Ради в аграрній сфері руйнівною та головною умовою врегулювання відносин на селі поставила відновлення приватної власності на землю. Висувалися й політичні вимоги: створення рівних умов для діяльності соціалістичних і несоціалістичних партій, поповнення складу Центральної Ради представниками хліборобського руху⁶¹⁹. Для їх реалізації до Києва було відряджено делегацію з 205-и осіб. Але керівництво Центральної Ради відхилило її вимоги і відмовилося вести переговори. У відповідь на це, делегати влаштували мітинг, на якому оголосили про скликання у кінці квітня Всеукраїнського з'їзду хліборобів⁶²⁰.

Рішуча позиція полтавських хліборобів активізувала діяльність хліборобських організацій інших регіонів. У Херсоні, Вінниці, Харкові, Ольгополі відбулися з'їзди, на яких винесли подібні резолюції⁶²¹. Керівництво ВСХВ запропонувало об'єднати зусилля та скликати спільний з'їзд. На підготовчих нарадах з'ясувалося, що між УДХП та ВСХВ немає згоди з двох питань. Перша бажала в земельній справі широкої реформи. Хлібороби-власники хотіли обмежитися скасуванням заборони на продаж землі. Крім того, вони прагнули змінити владу, тоді як хлібороби-демократи шукали можливості впливати на Центральну Раду через виборних представників від хліборобів, «не розхитуючи молодого державного організму, не викликаючи занадто великого роздратування проти себе серед лівих партій і серед біднішої частини селянства». Отже, ідея В. Липинського про Українську державу як найвищу

Там само, інв. № КДФ-16533.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 262.

Бюлетень гетьманської управи. – Берлін, 1931. – Ч. 12 (лютий). – С. 14.

Шемет С. До історії української... – С. 64.

Хлібороб-демократ (спецвипуск). – Лубни, 1918. – Червень.

Через незгоду поглядів було вирішено проводити окремі з'їзди. Політичну ситуацію в країні вдало використала Українська народна громада, сформована наприкінці березня 1918 р.⁶²² Заручившись підтримкою вищого німецького командування, УНГ запланувала на день відкриття хліборобських з'їздів державний переворот. З'їзд УДХП відкрився 28 квітня 1918 р., а вже наступного дня він був заборонений німецькою військовою владою. Тоді ж відбувся спільний з'їзд СЗВ та УНГ – так званий Хліборобський конгрес, що проголосив П. Скоропадського гетьманом України. Як сприйняв ці події В. Липинський невідомо, але судячи з того, що він писав 1919 р., Гетьманат постав «помимо» нього та його однодумців – «одиноких тоді в дійсності переконаних та свідомих гетьманців»⁶²³. Отже, для нього прихід до влади консервативних сил на чолі з гетьманом став несподіванкою.

УДХП підтримала прихід до влади П. Скоропадського, прийнявши на з'їзді 30 травня 1918 р. звернення до нього з вимогами збереження незалежності Української держави, скликання представницького органу, повернення власникам пограбованого майна, проведення широкої земельної реформи, залучення до роботи в уряді свідомих українців, видання закону про присягу на вірність Українській Державі⁶²⁴. В. Липинський участі в роботі з'їзду не брав.

Незважаючи на вітання консервативною партією приходу до влади гетьмана, вже за три тижні після перевороту УДХП стала одним із ініціаторів створення Українського Національно-Державного Союзу, що діяв до серпня 1918 р. Головною своєю метою Союз вважав гарантування української державності. 21 травня 1918 р. УНДС у меморандумі до гетьмана авторства М. Міхновського⁶²⁵ висловив недовіру урядові Ф. Лизогуба, звинувативши деяких міністрів в антиукраїнській діяльності. Протестуючи проти заборони урядом з'їздів земських управ, робітничих і селянських конгресів, автори заяви вказали на тенденційну кадрову політику уряду, реставрацію дореволюційних управлінських структур. УНДС запропонував створити «національно-демократичний кабінет» за участю його представників. Ці ж вимоги підтвердив

Хлібороб-демократ (спецвипуск). – Лубни, 1918. – Червень.

Любовець О.М. Всеукраїнський Союз Земельних Власників... – С. 63.

Липинський В. Дорогі друзі / В.К. Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – С. 28.

Хлібороб-демократ (спецвипуск). – Лубни, 1918. – Червень.

Таким чином, В. Липинський стояв біля витоків першої української партії консервативного спрямування – УДХП. Його роль полягала не лише в безпосередній участі в організаційному становленні цієї політичної організації, а й ідеологічному оформленні її програмових засад, котрі фактично визначали всю політичну діяльність партії протягом доби національно-визвольних змагань. Аналіз окремих положень партійної програми яскраво свідчить про далекоглядність її автора як політика, котрий уміло враховуючи політичну кон'юнктуру революційного часу, намагався спрямувати партію на боротьбу за головну політичну цінність – українську суверенну державу. Добре розуміючи, що відсутність власного державницького досвіду значно ускладнить цю боротьбу, В. Липинський запропонував об'єднати зусилля всього хліборобського населення, яке мало витворити провідну верству, що забезпечила б, на його думку, успішне функціонування власної Української держави. Аграрна частина програми ґрунтувалася на глибокому розумінні психології українського хлібороба-власника і мала на меті не лише суто економічний, а й національний інтерес, згідно з яким Україна, як традиційно землеробська країна, мала розвиватися за зразком західноєвропейського типу сільськогосподарської культури.

Розроблена В. Липинським програма УДХП відображає еволюцію його поглядів, указує на гнучкість політичного мислення діяча, котре завжди враховувало «політичний момент», було готове на деякі компроміси заради послідовного відстоювання головної мети – здобуття незалежності України.

4.3. Очільник та організатор роботи українського посольства у Відні (1918 – 1919 рр.)

Яскравою сторінкою життя В. Липинського була його дипломатична робота за часів Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР (червень 1918 – серпень 1919 рр.) як глави українського посольства у Відні. Цей напрям у зовнішній політиці України був одним із провідних, оскільки довготривала ідейна боротьба за державну приналежність українських земель Східної Галичини і Буковини призвела до міждержавних суперечностей між Україною, з одного боку, та Польщею й Австро-Угорщиною – з іншого і вилилася у 1918 р. у серйозні дипломатичні баталії.

Призначення В. Липинського Надзвичайним Посланником і Уповноваженим Міністром Української Держави при Цисарському та Королівському Уряді Австро-Угорської монархії відбулося 10 червня 1918 р. наказом Гетьмана П. Скоропадського за № 194⁶²⁶. Його кандидатура кілька раз

обговорювалася при формуванні урядів доби Гетьманату. Так, соціалістичні партії, пропонуючи склад кабінету міністрів у травні 1918 р. на посаду міністра закордонних справ намічали саме В. Липинського⁶²⁷. Авторитет діяча «стояв так високо у всіх українських національних партій взагалі», що його ім'я «Швейцарським Міжнародним Соціалістичним Конґресом» було включено до складу кабінету Державний вісник. – К., 1918. – № 46. – 10 вересня.

міністрів як кандидата на пост міністра закордонних справ⁶²⁹. Д. Дорошенко пояснював цей факт «високою опінією» В. Липинського «серед “свідомих” українців»⁶³⁰. Коли міністром закордонних справ став сам Д. Дорошенко, він пропонував В. Липинському посісти місце товариша міністра. Однак той відмовився з причин «громадського та особистого характеру» й одночасно радо погодився стати послом в Австро-Угорщині⁶³¹.

Від початку дипломатичної роботи В. Липинський приділяв надзвичайну увагу організації діяльності посольства. Оскільки він добре розумів, що ефективність роботи амбасади великою мірою залежатиме від її кадрового складу, то особисто займався його підбором. Зробити це було непросто. Зокрема, складно було відшукати кандидатів із добрим володінням іноземними мовами. Сам В. Липинський, за свідченням В. Щербаківського, «добре говорив по-французькому»⁶³², що дозволило йому вільно виголошувати промови французькою мовою на дипломатичних прийомах⁶³³.

Високі вимоги висував В. Липинський і до своїх майбутніх підлеглих. В. Андрієвський згадував, як він приїхав до Полтави, щоб знайти для посольства другого радника. За старшого радника вже був призначений І. Токаржевський-Карашевич – давній приятель В. Липинського, що походив зі старого подільського литовського аристократичного роду, пов'язаного з Україною від XIV ст. Мав освіту Фрейбурзького університету, диплом доктора філософії та був членом Тулузької міжнародної академії наук⁶³⁴. Під впливом В. Липинського він, ревний римо-католик, усім серцем прилучився навесні 1918 р. до українського національного руху, а до того, за свідченням Д. Дорошенка, виступав як «rolak kresowu». За другого радника В. Липинський хотів мати

Дорошенко Д.І. Історія України, 1917 – 1923 рр. / Д.І. Дорошенко. – В 2 т. / Упоряд.: К.Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 1. – С. 41.

Там само. – Т. 2. – С. 105.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 115.

Осташко Т., Терещенко Ю. Вячеслав Липинський і його адресати / У кн.: Вячеслав Липинський З епістолярної спадщини... – С. 10.

Щербаківський В. Мемуари. – С. 75.

ЦДАВОВУ, ф.3766, оп. 1, спр. 106, арк. 40 зв.

Посаду секретаря посольства обійняв соратник В. Липинського по УДХП, відомий меценат та видавець харківського тижневика «Сніп» (1912 р.), «свідомий українець та самостійник»⁶³⁵ М. Біленький, що мав освіту юридичного факультету Харківського університету⁶³⁶. Молодшим секретарем став член СВУ, видавець віденського «Вістника політики, літератури й життя» М. Троцький. Він тривалий час мешкав у Відні, добре знав багатьох австро-угорських урядовців, прекрасно володів німецькою мовою⁶³⁷, сприяв інформуванню Заходу про українське питання. О. Семенів, котрий став драгоманом (перекладачем), досконало знав французьку, польську, німецьку та італійську мови⁶³⁸. В. Павелко, що став молодшим урядовцем посольства, закінчив юридичний факультет Варшавського університету⁶³⁹. С. Ванькович, дідич з Пінщини, також мав університетську освіту, вільно володів кількома іноземними мовами⁶⁴⁰. Він спочатку обійняв посаду драгомана, а пізніше аташе. Отже, до складу амбасад В. Липинський добирав високоосвічені кадри.

Посольство виїхало до Відня 29 червня 1918 р.⁶⁴¹ На той момент до нього, крім вищезазначених осіб, також входили: Б. Трохимович – урядовець посольства, В. Залізняк – молодший урядовець⁶⁴². З жовтня 1918 р. до посольства були зараховані М. Ципріянович та А. Жук, що стали старшими урядовцями⁶⁴³. А. Жук попередні три місяці працював урядовцем із особливих доручень при віденському посольстві й відповідав за справи, пов'язані із військовополоненими та інтернованими⁶⁴⁴. Отже, склад посольства був укомплектований В. Липинським дуже ретельно. Всі його посадовці були людьми з високим освітнім та інтелектуальним рівнем, частина з них представляли дворянсько-шляхетські верстви суспільства, які відзначалися професійними дипломатичними здібностями.

Державний вісник. – К., 1918. – № 21. – 11 липня.

Михайло Біленький (посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – 36. 1. – С. 123.

ЦДАВОВУ, ф. 3198, оп. 2, спр. 1, арк. 4.

Там само, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

Там само, спр. 2, арк. 11.

Там само, арк. 12.

Дорошенко Д.І. Історія України, 1917 – 1923 рр. – Т. 2. – С. 105.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 1, арк. 2.

Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 4, арк. 29; ф. 3766, оп. 1, спр. 27, арк. 19 – 20.

Там само, ф. 3198, оп. 2, спр. 6, арк. 55 – 56.

Посольство прибуло до Відня 1 липня 1918 р. і зупинилося в готелі «Бристоль». Послом були відібрані письмові обітниці штатних урядовців амбасад на вірність Гетьману та Українській Державі⁶⁴⁵. Для чіткої організації роботи посольства В. Липинський уже наступного дня видав наказ, котрим розподілив щоденні посадові обов'язки підлеглих, крім спеціальних завдань дипломатичної служби. Так, І. Токаржевському-Карашевичу – доручалося вести всі справи преси, В. Полетиці – очолити канцелярію посольства та консульський відділ, М. Біленькому – бути скарбником посольства і допомагати раднику в справах преси, С. Ваньковичу – виконувати обов'язки особистого секретаря посла, Б. Трохимовичу – вести діловодство канцелярії, завідувати господарською частиною, О. Семенову – допомагати в справах преси, В. Павелку – виконувати загальноканцелярські і бухгалтерські обов'язки, В. Залізняка – обов'язки архіваріуса та бібліотекаря⁶⁴⁶. Крім розподілу обов'язків між урядовцями амбасад, встановлювалися службові години для їх роботи: з 9-ої до 12-ої та з 15-ої до 17-ої години. По суботах послом запроваджувалися вечірні зібрання для розмов на політичні теми.

Тій же меті підтримання відповідного фахового рівня підлеглих були підпорядковані прагнення посла забезпечити амбасаду необхідною фаховою літературою та періодикою. Вже із серпня 1918 р на прохання В. Липинського до посольства щодня відправлялися по 2 примірники всіх столичних газет та по 1 – провінційних, а згодом число примірників столичних газет було збільшено до 10-ти (частина преси призначалася для таборів українських військовополонених, а також для редакторів українських віденських газет – «Вісник політики, літератури та життя», «Ukrainische Blätter»)⁶⁴⁷. У Відні з розпорядження посла було оформлено передплату 18-ти часописів – австрійських, німецьких, шведських, польських⁶⁴⁸. Отже, посольство пильно стежило за політичним життям у світі й Україні.

Одночасно амбасада сама надсилала до українського МЗС низку закордонних часописів⁶⁴⁹. Крім того, з ініціативи посла була налагоджена робота з підготовки вирізок із іноземних газет для подальшого їх надсилання до міністерства. Цим займався пресовий відділ під орудою О. Семенова.

Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції / Ю.І. Терещенко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії... – С. 32.

ЦДАВОВУ, ф. 3198, оп. 2, спр. 21, арк. 48 зв.

Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 27, арк. 23 – 24.

Там само, ф. 3198, оп. 2, спр. 5, арк. 2.

Там само, спр. 12, арк. 43.

Ще перед від'їздом до Відня за наказом В. Липинського була закуплена багата бібліотека. Значний масив її становили словники: перекладні, енциклопедичні, низка фахових термінологічних (юридичних, економічних). Інший тематичний блок літератури представляли книги з різних галузей права (конституційного, міжнародного, державного, митного, торговельно-промислового). Окремі масиви становили книги з економіки, а також історії⁶⁵⁰. По приїзді до Відня було придбано ще книг⁶⁵¹. Надалі ця бібліотека постійно поповнювалася⁶⁵². Отже, В. Липинський розумів, що, оскільки ні він, ні його підлеглі не мають спеціальної дипломатичної освіти, то доведеться на місці опановувати багато важливих фахових питань та нюансів міжнародної політики й права, зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

Одразу по прибутті до Відня українське посольство опинилося у центрі уваги громадськості. Амбасаду відвідали діячів політики, церкви, культури. У перші ж дні візити до посольства зробили професори Ф. Колеса, С. Смаль-Стоцький, польський революційний діяч Л. Кульчицький, митрополит А. Шептицький, барон М. Василько⁶⁵³. Останній сприяв виробленню вигідних для України умов Берестейського миру та укладанню таємного договору про виділення Східної Галичини в окремий коронний край. Він прагнув обговорити з послом питання, пов'язані із ратифікацією миру. За свідченням преси, голова посольства та співробітники швидко почали користуватися у Відні загальною прихильністю⁶⁵⁴.

Важливим напрямом діяльності В. Липинського в Австро-Угорщині було налагодження відносин України з цією державою. Вже 3 липня посол дав інтерв'ю кореспонденту «Neur Freir Presse»⁶⁵⁵, у якому зазначив, що першочерговим завданням українського уряду є наведення порядку, подолання більшовицької руїни, відновлення економічного життя. Крім того, схарактеризував тодішнє українське партійне життя, особливо підкреслюючи роль УДХП⁶⁵⁶.

Головне завдання посла полягало в проведенні обміну ратифікаційними грамотами з представниками держав, що уклали Берестейський мир (Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини). Для цього перед від'їздом до Відня йому було вручено вповноважуючу грамоту⁶⁵⁷. Вже 5 липня 1918 р. В. Липинський під час аудієнції у міністра закордонних справ Австро-Угорщини

ЦДАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 21, арк. 4 зв. – 5; ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 339, арк. 67 – 67 зв.; ф. 3198, оп. 2, спр. 16, арк. 3, 17, 27, 104, 158; спр. 7, арк. 33.

Там само, спр. 12, арк. 151 – 153.

Там само, арк. 150.

Там само, спр. 16, арк. 149.

Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 106, арк. 23, 40.

Нова рада. – К., 1918. – 28 липня.

ЦДАВОВУ, ф. 3766, оп. 1, спр. 106, арк. 23.

Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – № 27 – 28. – С. 413.

графа С. Буріана вручив австро-угорському представникові цю грамоту та порушив питання про ратифікацію Берестейської угоди⁶⁵⁸.

Як відомо, укладання мирного договору між Україною та Австро-Угорщиною було вимушеним кроком із обох сторін. Україна очікувала підтримки у боротьбі з більшовицькою загрозою. Для Австро-Угорщини інтерес полягав у постачанні з України продовольства і сировини для промислових підприємств. Останнє і змусило її піти на підписання таємної угоди з Україною про поділ Галичини на польську та українські частини з подальшим об'єднанням останньої разом із Буковиною в окремих Коронний край у складі імперії, що давало б галицьким українцям ширші політичні та культурно-національні права. Однак у Габсбурзькій монархії виникла потужна польська опозиція цим намірам, що виявилася в парламентській боротьбі за денонсацію таємного протоколу. Ще одним каменем спотикання у стосунках між країнами була Холмщина. Ця територія разом із Підляшшям за Берестейським договором відійшла до України. Однак окупаційні австро-угорські війська дозволяли полякам проводити там політику колонізації. У цей напружений момент україно-австрійських відносин і розпочав свою дипломатичну діяльність В. Липинський.

На думку В. Липинського, якщо довелось б іти на поступки австро-угорцям, слід було «поступитись де в чім в справі Холмщини, чим відступати від поділу Галичини». Це він пояснював необхідністю мати міцний (у національному та географічному розумінні) кордон на заході країни, оскільки побоювався можливих змін кордонів на сході. Також посол розумів, що анулювання галицького таємного договору призведе до підриву репутації гетьмана П. Скоропадського та додасть козирів москвофілам, котрі «казатимуть, що «єдина Росія обороняла Галичину»⁶⁵⁹. Отже, амбасадор виявляв глибоке розуміння питань внутрішньої та міжнародної політики, миттєво реагував на змінні політичні обставини. У справі таємного договору він радив Д.

Дорошенкові низку кроків, які унеможливили б його анулювання. Зокрема, пропонував поставити у пряму залежність від розв'язання проблеми таємного договору виконання Україною економічних зобов'язань⁶⁶⁰.

Усі держави Центрального блоку, за винятком Австро-Угорщини провели ратифікацію Берестейського миру протягом липня – серпня 1918 р⁶⁶¹. Австро-угорський уряд під тиском польських парламентарів в односторонньому порядку таки анулював таємний протокол 4 липня 1918 р., про що посол Й.

Форгач повідомив П. Скоропадському. 6 липня міністр Д. Дорошенко пише листа до Липинського, в якому зазначає, що в разі, якщо Україні доведеться погодитися з цим анулюванням, то слід буде зажадати сатисфакції у формі прискорення ратифікації Берестейського договору і заведення української адміністрації в Холмщині⁶⁶². Послу доручалося з'ясувати обставини справи у

ЦДАВОВУ, ф. 3766, оп. 1, спр. 105, арк. 7.

Там само, спр. 106, арк. 20, 23; ф. 3198, оп. 2, спр. 21, арк. 47 зв. – 48.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 584 – 585.

Осташко Т. Вячеслав Липинський – історик, політик, дипломат... – С. 662.

ЦДАВОВУ, ф. 3198, оп. 2, спр. 21, ак. 39 зв, 40, 59 зв.

Відні й заявити протест українського уряду. 24 липня В. Липинський намагався вручити С. Буріану відповідну ноту протесту, в якій висловив надію, що анулювання таємного договору Австро-Угорщиною ще не означає її відмови від ратифікації Берестейського миру та допущення української адміністрації в окупованій Холмщині. Але Буріан відмовився прийняти ноту, завивши, що справа вирішена в Києві⁶⁶³.

28 липня 1918 р. Липинський пише лист до С. Буріана, в якому підкреслює, що протест «не шкодить інтересам Австро-Угорської Монархії, бо поскільки австрійська політика, ведена в напрямі зміцнення приятельських зносин з Україною, тепер, в даний момент, вимагає анулювання тайного договору, то може прийти момент, коли ця сама політика вимагатиме його відновлення, і тоді – коли-б таке сталося – тайний протест Мого Правительства може послужити вихідною точкою для навязання перерваних політичних традицій»⁶⁶⁴. На думку В. Липинського, його нота протесту мала на меті почасти анулювання «їхнього анулювання»⁶⁶⁵.

Ці кроки посла спричинили низку зустрічей гетьмана П. Скоропадського та Форгача. Під впливом інформації про непідтримку німецьким урядом України у конфлікті з Австро-Угорщиною гетьман 7 серпня 1918 р. заявив Форгачеві про свою поступку «перед силою», але не погодився з фактом анулювання договору і протестував проти нього⁶⁶⁶. У відповідь Австро-Угорщина зобов'язувалася допустити українську адміністрацію на територію Холмщини. Україна сподівалася отримати австрійську підтримку у встановленні українсько-польського кордону по лінії, визначеній Берестейським договором. Але польські парламентарі намагалися зірвати і цей пункт договору. Амбасадор, як міг, намагався протидіяти польським планам приєднання Холмщини. Він наполягав на необхідності «рішучих протестів» у цьому питанні, оскільки вважав, що «мовчазна згода тепер на віддання Холмщини – це база, на якій остаточно в нашу некористь вирішиться ця справа на майбутнім міжнароднім конгресі»⁶⁶⁷. Тому він удавався до різноманітних дипломатичних заходів: доводив до відома урядових кіл Австро-Угорщини офіційну українську позицію щодо лінії кордону з Польщею, поширював у пресі інформаційні матеріали про зовнішньополітичний курс України⁶⁶⁸. На жаль, всі ці заходи не дали бажаного результату й Холмщина так і не ввійшла до складу Української Держави.

10 серпня 1918 р. В. Липинський виїхав з Відня до Києва у службове відрядження⁶⁶⁹. Це була його остання подорож у Наддніпрянську Україну. Саме під час цієї поїздки до нього дійшла приголомшлива звістка про знищення його

Патер І., Франчук Є. В'ячеслав Липинський – політик, дипломат... – С. 133.
Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 587.

Листи В. Липинського до Стефана Буріана / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 238.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 588.

Патер І., Франчук Є. В'ячеслав Липинський – політик, дипломат... – С. 133.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 594.

ЦДАВОВУ, ф. 3198, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

маєтностей, а разом із ними і всієї багатющої бібліотеки. Київські газети багато писали про його зустрічі в столиці. Посол узяв участь у політичній нараді 14 серпня 1918 р. Тоді ж він передав гетьманові ратифікаційні грамоти Берестейської угоди⁶⁷⁰.

Складності у роботі В. Липинського як посла були пов'язані з недостатньою врегульованістю законодавчої бази міжнародної діяльності України. Тому він брав активну участь у розробленні нової та вдосконаленні існуючої нормативної бази зовнішньополітичного відомства. Так, за його участю визначалися пункти для розміщення українських дипломатичних представництв⁶⁷¹, розроблялися законопроекти про штати посольств, консульські тарифи⁶⁷². Не останню роль діяч відіграв і в розробленні законопроекту про обкладення митом іноземних кораблів при користуванні українськими портами⁶⁷³.

Посол дуже переймався внутрішнім життям України, оскільки вболівав за збереження головного надбання революційного часу – самостійної Української Держави. У листі до Д. Дорошенка від 8 липня 1918 р. він писав: «Незвичайно важно для мене було-б мати од Вас інформацію про Київське політичне життя» . Восени 1918 р., коли виникла загроза існуванню гетьманської влади в її протистоянні з УНС, В. Липинський намагався через близьких до гетьмана представників урядових кіл висловлювати поради та застереження. Так, 3 жовтня 1918 р. він листовно звернувся до Є. Чикаленка, котрий, як член урядової комісії з вироблення земельного закону, мав можливість особисто зноситися з гетьманом. У листі посол виклав можливі загрози для гетьманської влади у зв'язку зі зміною міжнародного становища і прагненням Австро-Угорщини підписати сепаратний мир з Антантою. До цього, на його думку, Україна мала підійти підготовленою, бо «...коли Україну буде в тім часі репрезентувати теперішній уряд з одного боку і національний союз з другого – то наша справа програна. Антанта тоді спиратиметься на всі протиурядові і протиукраїнські елементи і наступить “возсоединение”». Тому він радив зробити так, «щоб Антанта застала на Україні офіційальне національне українське представництво» і реорганізований ним уряд». Далі діяч пропонував скликати Сейм у формі представництва партій та створити діловий коаліційний кабінет з українською більшістю за участю росіян і поляків. «Се спасе Гетьмана , як персоніфікацію Української Держави, се перетворить національний союз з репрезентації партійної... на репрезентацію національну і, запрягаючи до державної роботи росіян і поляків, се відбере в Антанті частину сил, на котрих могла б будуватись протиукраїнська політика»⁶⁷⁵. Отже, В. Липинський, як справжній державець, миттєво реагував на зміни у внутрішньому житті України , послідовно відстоюючи ідею національної єдності (на противагу так поширеному серед різних партій класовому та партійному принципу) як

Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 27, арк. 49.

Робітнича газета. – К., 1918. – 14, 16, 18 серпня.

ЦДАВОВУ, ф. 3766, оп. 1, спр. 54, арк. 1 – 7.

Там само, ф. 3198, оп. 2, спр. 1, арк. 55 – 55 зв.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 582.

запоруку збереження головного здобутку визвольних змагань – Української держави.

Цікавим є й погляд В. Липинського на можливості реального втілення у той час ідеї соборності України. Восени 1918 р. він не поділяв поширені тоді в українському політикумі ейфорійні настрої негайної злуки українських земель. Це об'єднання він вважав передчасним із огляду на існуючу політичну ситуацію. Близькою була й позиція помірковано-консервативної частини галичан, котрі добре розуміли деструктивність дій українських соціалістів щодо Гетьманату П. Скоропадського, були свідомі того, що від Великої України західноукраїнським територіям годі чекати допомоги, оскільки вона сама стоїть на порозі нової більшовицької навали та внутрішнього політичного хаосу. Тому єдиним виходом для них було негайне утворення західноукраїнської держави⁶⁷⁶. Виступаючи на з'їзді українських нотаблів 19 жовтня 1918 р., що проголосив утворення Української держави на західноукраїнських землях, Є. Петрушевич при обстоюванні своєї позиції посилався на В. Липинського та наводив його аргументи у згаданому питанні⁶⁷⁷.

Крім зовнішньополітичних проблем, В. Липинський мав розв'язувати щоденно безліч поточних справ. Серед них були й ті, що пов'язані із забезпеченням та страхуванням полонених, зайнятих примусовими і вільними роботами за наймом в Австро-Угорщині⁶⁷⁸. У своїх листах до МЗС він неодноразово просив призначити у склад посольства військового агента для опіки справами полонених⁶⁷⁹. Однак ця посада довго залишалася вакантною, а тому згадані питання лягали на плечі посла. Так, зокрема, 28 вересня 1918 р. В. Липинський звернувся до австро-угорського МЗС із вербальною нотою «про випущення... всіх інтернованих» українських громадян⁶⁸⁰. Остаточне ж розв'язання питання обміну військовополоненими було пов'язане з ратифікацією Берестейського миру. Тому посольство проводило постійну дипломатичну роботу з метою поліпшення умов утримання українських бранців. Останні знаходилися в українізованому заходами СВУ таборі в місті Фрайштадт та українському старшинському таборі в Йозефштадті. Значна частина українців перебувала у багатонаціональних таборах полонених колишньої царської армії, як, наприклад, табір Кніттельфельд⁶⁸¹.

10 серпня 1918 р. В. Липинський надіслав до віденського МЗС вербальну ноту, підготовлену ним спільно з А. Жуком, що містила низку заходів для розв'язання цієї проблеми. Документ пропонував зібрати всіх

Лист В. Липинського до Є. Чикаленка від 3.X.1918 р. // Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка (1909 – 1918 рр.). – С. 510 – 511.

Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. – С. 56. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк, 1961. – С. 170.

ЦДАВОВУ, ф. 3766, оп. 1, спр. 27, арк. 12.

Там само, спр. 105, арк. 11; спр. 27, арк. 10.

Там само, спр. 109, арк. 41.

Посольство також надавало юридичну та грошову допомогу українцям, котрі з різних причин опинилися в Австро-Угорщині. Серед них було багато висококваліфікованих фахівців, що працювали в Європі за контрактами, однак через світову війну не змогли повернутися на батьківщину. В. Липинський розглядав їх як важливий резерв розвитку української економіки, а тому сприяв їхньому переїзду до України⁶⁸². Цим громадянам видавалася безповоротна допомога у розмірі 30–40 корон. Тим, хто залишався в Австро-Угорщині, після вивчення кожної заяви видавалися різні суми позичкової допомоги⁶⁸³.

Позики надавалися і представникам різних українських установ, культурно-просвітніх товариств, земських управ, навчальних закладів, котрі приїздили до Австро-Угорщини для закупівлі матеріалів, обладнання тощо⁶⁸⁴. На Посольство покладалася обов'язок опікуватися та надавати допомогу відрядженим до Відня чиновникам українських урядових установ⁶⁸⁵. Як свідчать архівні джерела, очолюване В. Липинським посольство дуже швидко розгорнуло всі напрями діяльності. І це незважаючи на те, що працювати було не просто як з огляду на поставлені суперскладні дипломатичні завдання, так і в зв'язку з тим, що сама українська амбасада фактично розгортала свою діяльність «із нуля».

Розуміючи, що розпад Габсбурзької монархії неминучий, В. Липинський докладав чимало зусиль для популяризації ідеї української державності серед очільників національних рухів. З цією метою він порушив питання перед МЗС України щодо пресового фонду при посольствах⁶⁸⁶. В. Липинський виділив кошти з посольської каси на розміщення в національних часописах дописів, у яких пропагувалася офіційна українська позиція⁶⁸⁷. Цю справу посол реалізував спільно з А. Жуком⁶⁸⁸. Цілу низку статей написав і розмістив у чеських та словацьких виданнях український діяч Австро-Угорщини І. Бочковський. Він же через особисті знайомства здійснив кроки до налагодження контактів між Т. Масариком та українськими діячами⁶⁸⁹. А у січні 1919 р. В. Липинський сам їздив до Праги, де особисто зустрічався з Т. Масариком⁶⁹⁰.

Там само, ф. 3696, оп. 2, спр. 202, арк. 3; ф. 3198, оп. 2, спр. 10, арк. 9 – 10; Спр. 16, арк. 87.

Буравченков А., Заруда Т. Деякі аспекти... – С. 184.

ЦДАВОВУ, ф. 3766, оп. 1, спр. 27, арк. 26, 27, 29, 41, 44.

Там само, арк. 63, 65; ф. 3198, оп. 2, спр. 12, арк. 21, 25, 32 а.

Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 108, арк. 5, 23.; ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 9, арк. 52.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 582.

ЦДАВОВУ, ф. 3198, оп. 1, спр. 4, арк. 8 в.

Там само, оп. 2, спр. 12, арк. 32.

Буравченков А., Заруда Т. Деякі аспекти... – С. 187.

Ще в липні 1918 р. посол у листі до Д. Дорошенка порушував питання про встановлення контактів із Папським нунцієм у Відні. Їх необхідність він мотивував значенням, «яке може мати при заключенні миру та на мировій конференції Папська столиця». На той момент між Ватиканом і Українською Державою не були встановлені дипломатичні відносини. Більше того, як зазначав В. Липинський, «Папська столиця, котра по Міжнародному праву та міжнародним відносинам вважається державою, не була сповіщена попереднім урядом про Українську Самостійність та досі не є сповіщена про всі переміни». Отже, український амбасадор дбав про встановлення дипломатичних відносин із Ватиканом.

Чималі суми з каси посольства були спрямовані за особистою вказівкою В. Липинського на інформування угорської преси та угорських політичних кіл про українську справу⁶⁹². Посольство співпрацювало із редакцією віденського часопису «Австрія»⁶⁹³, надавало матеріальну та організаційну підтримку українському пресовому бюро, створеному у Відні у липні 1918 р. заходами В. Степанківського, В. Біберовича, В. Шилінг-Сингалевича. Останнє прагнуло популяризувати українську справу за кордоном за допомогою відповідних публікацій, улаштування зустрічей своїх діячів із впливовими урядовцями різних країн⁶⁹⁴. У грудні 1918 р. В. Липинський розпорядився про видачу 2000 австрійських корон для УПБ⁶⁹⁵.

Також посол мав тісні зносини із редактором віденського журналу «Ukrainische Rundschau», колишнім соратником у справі політизації українського руху В. Кушніром, котрий здійснював «інформацію чужини про українське питання»⁶⁹⁶. Восени 1918 р. В. Кушнір планував відповідну поїздку до Швейцарії. В. Липинський звертався до міністра з проханням підтримати ці заходи В. Кушніра та забезпечити їх матеріальне підґрунтя, вважаючи того здібним журналістом, що «може дуже багато зробити... для нашої справи»⁶⁹⁷. Загалом же МЗС України лише протягом травня – серпня 1919 р. виділило на інформаційну роботу українського посольства у Відні 50 000 карбованців⁶⁹⁸.

Після розпаду Австро-Угорщини постало питання про необхідність створення українських дипломатичних представництв у Австрії, Угорщині, Югославії та Чехії. Міністр Д. Дорошенко під час офіційного візиту до Відня 25 жовтня 1918 р. виписав офіційне доручення на ім'я В. Липинського, яким підтвердив його повноваження як голови дипломатичної місії в Австрії⁶⁹⁹. Відповідні місії в Чехії та Угорщині були створені вже Директорією УНР в січні 1919 р. і на початковому етапі своєї діяльності користувалися дипломатичною базою українського посольства у Відні.

Там само, ф. 4456, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Там само, ф. 3198, оп. 2, спр. 16, арк. 153.

Там само, ф. 3581, оп. 3, спр. 1, арк. 16 зв., 23 зв.

Там само, ф. 4385, оп. 1, спр. 1, арк. 1 – 3;

Там само, ф. 3198, оп. 2, спр. 13, арк. 44 – 45.

Там само, ф. 4465, оп. 1, спр. 567, арк. 1 – 2.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 601.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 10, арк. 1.

Прихід до влади Директорії В. Липинський вважав трагічною помилкою в українській політиці, але залишився послом УНР в Австрії. Такий його крок Я. Пеленський назвав «прикладом класичного розуміння дипломатії», згідно з яким «дипломат... повинен служити кожному урядові»⁷⁰⁰. Тоді діяч думав не про себе, а про долю Української держави. Про це він красномовно писав у листі до Д. Дорошенка на початку січня 1919 р.: «Одно, що маємо відчувати, що справа наша вся поставлена на карту. Один незручний хід, і все може бути програно – на довго». Далі у листі посол просив колишнього міністра повідомити його про події в Україні, щоб вирішити для себе можливість подальшого перебування на державній службі⁷⁰¹.

Амбасадор залишився на своїй посаді. Саме йому листом Уповноваженого Директорії УНР Г. Сидоренка від 30 грудня 1918 р. було доручено «негайно повідомити циркулярною нотою всі уряди держав», які постали на території Австро-Угорщини «й усі посольства нейтральних держав у Відні про відновлення самостійної ні від кого не залежної суверенної УНР»⁷⁰². У відповідь на нього В. Липинський поінформував новий уряд, що «до часу одержання наказів та інструкцій від МЗС, ... розпочав виконувати обов'язки Посла УНР у Відні»⁷⁰³. Тоді дипломат доклав чимало зусиль для міжнародного визнання нової державної влади.

Однак у республіканському уряді він мав багато політичних опонентів, які прагнули його дискредитувати та відкликати з посади. 6 січня 1919 р. МЗС УНР ухвалило рішення про звільнення всього складу посольства й передачу справ М. Троцькому. Приводом для цього послужила неправдива інформація Держсекретаря військових справ ЗУНР Д. Вітовського про те, що нібито В. Липинський веде пропольську політику і тенденційно інформує Антанту про українські справи. 16 січня 1919 р. міністерство повідомило В. Липинського про звільнення⁷⁰⁴. Однак незабаром рішення скасували. А 25 лютого 1919 р. МЗС надіслало урядове уповноваження В. Липинського як Надзвичайного Посла й Уповноваженого Міністра УНР у Відні на ім'я Міністра закордонних справ у Австрії⁷⁰⁵. Відповідне рішення уряд ухвалив 11 лютого того ж року. Причому в ухвалі з даного питання зазначалося «побажання, щоб п.

Липинський був призначений на більш відповідальну посаду»⁷⁰⁶. У березні 1919 р. в листі одного з представників урядових кіл Директорії містилася інформація, що українське віденське посольство «робить доволі добре вражіння своєю організованістю»⁷⁰⁷.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1917 – 1920). – Ч. 3. – С. 90, 103.

Пеленський Я. В'ячеслав Липинський. – С. 202.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 606 – 607.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 1, спр. 1, арк. 1 – 1 зв.

Там само, арк. 3.

Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 19, арк. 5 – 6, 9 – 11.

Там само, ф. 3581, оп. 3, спр. 8, арк. 5.

Директорія, Рада Народних Міністрів... – Т 1. – С. 261.

В. Липинський ще протягом півроку залишався на посаді посла, хоча на візитівках позначав себе як «виконуючий обов'язки голови українського посольства у Відні»⁷⁰⁸. Вже після демісії у жовтні 1919 р. у листі до міністра закордонних справ УНР А. Лівницького він пояснював свою згоду залишитися на посаді посла при уряді Директорії тим, що керувався «перш за все принципом, що в ті тяжкі і рішучі для нашої нації і держави часи не вільно нікому усуватись від роботи, не вільно свої приватні погляди і бажання ставити вище від загальної справи, що на бік мусять відходити роз'єднуючі моменти, а мусить натомість культивуватись все, що єднає всіх нас Українців коло спільного і всім нам однаково потрібного державно-національного будівництва». Отже, В. Липинський, що непохитно стояв на державницьких позиціях, намагався знайти порозуміння з проводом Директорії й не полишав надії скерувати республіканський уряд на послідовну державотворчу діяльність. У цьому ж листі він висловлював сподівання, що новий уряд не повторить помилок Центральної Ради та П. Скоропадського, котрі не спромоглися «підняти до загально національної ідеології і витворити того міжкласового національного цементу, без котрого будова держави... абсолютно неможлива». Таким чином, діяч продовжував послідовно відстоювати ідею єдиного національного фронту в боротьбі за незалежну Україну.

З 13 березня по 20 квітня 1919 р. посол перебував у службовому відрядженні у столиці ЗУНР Станіславові⁷¹⁰. Звідти він їздив до Рівного, щоб «зложити звіт урядові», а потім майже місяць перебував знов у Станіславові⁷¹¹. Ця поїздка переконала його в тому, що справа української держави є програною. На фронті, у ставці уряду, він побачив «безпорядок» та «безголів'я». З В. Андрієвським, котрий тоді також перебував у Станіславові, він так ділився власними враженнями: «Нема кому з розумом твердою рукою вивести нашу державу на пряму певну путь. Те, що я бачив – агонія. Не знаю, чи ще так довго протриває, але кінець за нею один – смерть!»⁷¹². У помешканні В. Андрієвського В. Липинський зустрічався з П. Болбочаном та М. Чудіновим (Богуном). На цих своєрідних політичних нарадах обговорювалися спільні для діячів погляди на розбудову української армії, перспективу можливостей українського державотворення на несоціалістичних началах⁷¹³. Адже всі вони мали схожу точку зору щодо політики уряду УНР⁷¹⁴.

Після повернення з відрядження В. Липинський робить ще кілька спроб використати міжнародну ситуацію на користь України і дипломатичними засобами отримати допомогу від Антанти. За його дорученням А. Жук надсилає 27 травня 1919 р. листа міністру закордонних справ В. Темницькому з пропозицією звернутися до урядів країн Антанти із заявою, що Україна,

ЦДАВОВУ, ф. 3696, оп. 3, спр. 7, арк. 7 зв.

Лист В. Липинського до А. Лівницького... – С. 276 – 277.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 1, арк. 36, 40.

В. Андрієвський. З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. – Ч. II. Директорія. – Берлін, 1923. – 307 с. – С. 224.

Там само. – С. 225.

Там само. – С. 225 – 227.

домагаючись визнання державної самостійності, не відкидає можливості підтримання зв'язку з російськими урядами, визнаними країнами Антанти. Також пропонувалося шукати порозуміння з представниками адмірала О. Колчака на Паризькій мирній конференції для здійснення спільної військової акції проти поляків у Східній Галичині⁷¹⁵.

Ще одним заходом В. Липинського навесні – влітку 1919 р. були його намагання зберегти державний грошовий військовий фонд (50 млн. корон), що зберігався у Віденському державному банку⁷¹⁶. Кошти накопичив ще гетьманський уряд. Відповідав за них посол В. Липинський. Після падіння Гетьманату перед ним постала проблема подальшої долі фонду. Нам удалося віднайти невідомий досі лист В. Липинського до І. Кривецького від 29 серпня 1927 р.⁷¹⁷, в якому він повідомляв, що ці гроші, «коли-б Пан Гетьман не зрікся був Гетьманства», він передав би саме Гетьманові. Але через зречення П. Скоропадського у посла залишалося два шляхи: або взяти гроші на свою відповідальність і разом з ними вийти до демісії, або передати їх новому урядові. «Почуття законності примусило мене з болем серця вибрати цей другий шлях», – писав він у листі⁷¹⁸. Постановою уряду від 7 травня 1919 р. кошти були асигновані військовому міністру. На підставі ст. 2 тієї ж постанови вони були переведені Посольству УНР у Відні⁷¹⁹. За фонд відповідав фінансовий агент уряду Г. Супрун⁷²⁰, але через його перебування в Німеччині, офіційний догляд за коштами мав здійснювати В. Липинський⁷²¹.

Амбасадор намагався з державною розважливістю пильнувати використання фонду, оскільки розумів, що запаси закордонної валюти є незначні. Так, у травні 1919 р. він виділив суму 10 млн. корон для армії УНР на польському фронті⁷²². Від цієї субсидії великою мірою залежала доля Української самостійної держави. Інакше ставився посол до численних військово-закупівельних місій, котрі своєю діяльністю часто намагалися просто розтринькати обмежені фінансові ресурси держави. Уже тоді він розумів неефективність організації влади в УНР, що виявлялася у численних махінаціях, корупції та крадіжках державних коштів на різних рівнях. Згадка про це є й у спогадах Д. Дорошенка, який зазначав, що під час його перебування у Відні влітку 1919 р. йому доводилося спостерігати, як «члени українських місій... поводитися по готелях та рестораціях не як представники демократичної, трохи не соціалістичної республіки, а як якісь великі сеньйори, [що] кидали великі гроші направо і наліво». В. Липинський дуже нарікав на той клопіт, який доводилося мати з цими місіями, які «домагаються всяких послуг, здобування

Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан... – С. 90.

Жук Ю. Спогади про батька / Ю.А. Жук // Політика і час. – К., 1994. – № 4. – С. 61.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп.3, спр. 115, арк. 31.

ЦДІАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 21, арк. 24 – 31.

Там само, арк. 26.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 115, арк. 18.

Там само, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

ЦДІАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 21, арк. 36.

віз, а при тім часто поводяться серед чужих людей так, що за них доводиться червоніти»⁷²³.

Подібні явища, як слушно вказував П. Гай-Нижник, крилися у вихідних принципах організації та функціонування системи державної влади в УНР⁷²⁴. У листі до І. Кревецького В. Липинський розповідає, як на державні гроші відразу накинулись різні «уповноважені» від Директорії, котрі прагнули використати їх без усякої державної розважливості. В одному із документів, поданих В.

Липинському котримсь із них, зазначалося, що кошти будуть витрачені «для закупки свистків і інших потрібних для УНР річей»⁷²⁵. Посол, як міг, рятував державний скарб від подібних «потреб Республіки». Однак повністю зарадити нецільовому використанню військового фонду він не міг. Численні видатки з нього робили міністри закордонних справ⁷²⁶, яким посол не міг не підпорядкуватися. Доступ до фонду мав і фінансовий агент Г. Супрун⁷²⁷, фінансові махінації й оборудки якого пізніше стали предметом судової тяганини між ним та урядом Директорії⁷²⁸. Все це стало однією з причин виходу амбасадора у відставку.

Однією з останніх політичних акцій, у котрих брав участь посол В. Липинський, була віденська нарада голів українських дипломатичних представництв за кордоном 18 – 22 червня 1919 р. На ній обговорювалися питання закордонної політики УНР у контексті міжнародної політики. Нарада пройшла плідно і конструктивно, оскільки її учасники уникали соціальної демагогії, а зосередилися на найважливіших питаннях зовнішньополітичної орієнтації УНР і ухвалили виважені рішення⁷²⁹. В. Липинський на нараді був одним із тих, хто брав у ній провід. Він закликав зійти у політиці «з національного ґрунту на ґрунт територіально-державний»⁷³⁰. Отже, твердження дослідника Л. Біласа про те, що в ході національно-визвольних змагань В. Липинський втратив «довоєнні симпатії територіального характеру»⁷³¹ не є достовірним. Ідея територіалізму не була відкинута діячем, вона лише дещо трансформувалася у зв'язку з настанням періоду реальної боротьби за українське державне будівництво, видозмінившись у гасло державного територіалізму, згідно з яким до державотворення мали бути залучені представники всіх соціальних верств та націй України, що були зацікавлені в утриманні головного завоювання революції – державної незалежності. Напевно, саме позиція В. Липинського визначила конструктивний характер обговорення

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, (1914 – 1920). – С. 460 – 461.

Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури УНР в Німеччині (1919 – 1921 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Київська старовина. – К., 2010. – № 1. – С. 68.

ЦДІАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 21, арк. 26.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 124, арк. 1 – 28; спр. 115, арк. 18.

Там само, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

Див.: Гай-Нижник П. «Супруніада»... – С. 46 – 70.

ЦДАВОВУ, ф. 3696, оп. 1, спр. 69. – Арк. 1 – 66.

Там само, арк. 66.

проблем, котрі були в центрі уваги віденської наради.

Непослідовні політичні кроки Директорії, а також репресивні заходи проти діячів-державників, зрештою, змусили посла відмовитися від посади. Приводом став розстріл у червні 1919 р. талановитого воєначальника П.

Болбочана, котрого звинуватили у спробі виступити проти політичного курсу С. Петлюри⁷³². 26 липня 1919 р. В. Липинський пише лист міністрові закордонних справ В. Темницькому з проханням про звільнення, де причиною такого кроку називає те, що уряд УНР став «виразно на шлях партійного терору». В листі він наголошує, що не може «репрезентувати таке Правительство, котрого діяльність... стала державним і національним злочином»⁷³³. Через кілька днів під час зустрічі міністра та посла останній висловив усну заяву про причини своєї демісії⁷³⁴. 2 серпня В. Липинський видав наказ про передачу своїх обов'язків В. Полетиці, де зазначалося, що заява про звільнення є наслідком його незгоди «з внутрішньою політикою уряду»⁷³⁵.

Кошти, що залишилися із військового грошового фонду в сумі понад 33 мільйони корон у різній валюті, В. Липинський передав 26 липня 1919 р. комісії у складі двох представників посольства (радника В. Полетики і секретаря М. Біленького) та члена правління кооперативу «Дніпросоюз» А. Сербіненка. Такий крок він пояснював прагненням забезпечити фонд від нерозумних розтрат урядом Директорії. Тоді існувала урядова постанова, яка давала право українським кооперативам користуватися закордонними державними коштами для закупівель. Отже, посол сподівався за допомогою незалежного від урядових сфер представника кооперативів захистити фонд від розтрат. З іншого боку, присутність у комісії двох урядовців посольства не дозволила б А. Сербіненку розпоряджатися грошми самовільно⁷³⁶.

Але постанова В. Липинського не була дотримана. В. Полетика та М. Біленький намагалися на власну руку зберегти кошти від численних «уповноважених», що заявляли свої права на фонд. Відмовивши А. Сербіненкові у доступі до цих коштів, вони здійснили кілька операцій із валютного обміну. Згодом В. Полетика, злякавшись відповідальності, відмовився від участі у збереженні фонду і М. Біленький вів справу самотужки. Врешті, він поклав кошти на своє ім'я в одному з приватних банків. Переслідуваний австрійською поліцією за зверненням українських урядовців, М. Біленький у квітні 1920 р. покінчив життя самогубством, заповівши усе своє майно перед смертю на «українські національні цілі»⁷³⁸. У передсмертному листі до В. Липинського він просив вибачення за порушення обітниці та пояснював, що намагався врятувати державні гроші від таких «державних діячів», як фінансовий агент Г. Супрун.

Білас Л. В. Липинський як історик кризової доби. – С. 1XIII.

Сідак В. Полковник Болбочан на тлі своєї доби / В.С. Сідак // Воєнна історія. – К., 2006. – № 4 – 6 (28 – 30). – С. 34.

Лист В. Липинського до В. Темницького... – С. 275 – 276.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 7, арк. 1.

Там само, спр. 2, арк. 35.

ЦДАВОВУ, ф. 3581, оп. 3, спр. 115, арк. 20, 24 – 24 зв.

Уже в еміграції, В. Липинський зібрав усі документи у справі військового грошового фонду та відіслав їх керівникові бібліотеки НТШ у Львові І.

Кревецькому на збереження. Колишній посол просив долучити їх до вже переданого урядовими представниками Директорії акта ревізії віденського українського посольства 1920 р., де на очолювану ним амбасаду було кинуте безпідставну тінь за неналежну організацію роботи та фінансові розтрата. Свій вчинок він назвав «актом архівальної лояльності»⁷³⁹. А мотиви його пояснив переконанням безцільності будь-яких виправдовувань «при сучасному стані українства» та бажанням постати перед судом історії, який би безсторонньо оперував лише мовою документів⁷⁴⁰.

15 вересня 1919 р. заява В. Липинського про звільнення була задоволена. Відтоді він перебуває в еміграції в Австрії. Одразу по демісії діяч надіслав до тижневика «Воля» та до УПБ комунікат з повідомленням про причини своєї відставки, у якому зазначалося: «Головною причиною, котра спонукала посла Липинського податись до демісії, є те, що він не погоджується з внутрішньою політикою Уряду УНР, а зокрема з такими фактами, котрі мали місце послідніми часами, як розстріл отамана Болбочана»⁷⁴¹. У листі до М.

Василька від 2 грудня 1919 р. колишній посол написав: «З політикою сучасного уряду і внутрішньою, і зовнішньою на стільки не погоджуюсь, що не міг я нести навіть тієї частини відповідальності, яка на мене, як на виконавця волі того уряду, спадала»⁷⁴². А у листі до міністра закордонних справ А. Ливицького від 16 жовтня 1919 р., аналізуючи внутрішню політику Директорії, В.

Липинський вказував на її хиби та прорахунки, серед яких основними вважав класову та партійну нетерпимість, усунення від державотворчого процесу консервативних елементів. На його переконання, збудувати Українську державу можна лише «безмежною любов'ю до української національної ідеї і до ідеї державної як політичного олицетворення повної національної волі, ... об'єднанням абсолютно всіх чесних національних сил коло внутрішньої праці для цієї ідеї»⁷⁴³. Отже, принцип територіалізму тепер трансформувався у діяча у принцип територіально-державного будівництва.

Дипломатична кар'єра В. Липинського була недовгою, але досить яскравою. Її результати виявилися плідними, оскільки посол устиг чимало зробити для налагодження зовнішньополітичного співробітництва України, піднесення її авторитету на міжнародній арені. При цьому він діяв як справжній патріот і далекоглядний політик, котрий на вістрі своєї діяльності ставив ідею самостійності України, жертвуючи за необхідності політично-партійними переконаннями.

ЦДДАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 21, арк. 46.

Там само, арк. 31.

Там само, арк. 29.

Лист В. Липинського до редакції тижневика «Воля» / В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 264.

Листи В. Липинського до М. Василька / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 243.

Отже, протягом 1917 – 1919 рр. В. Липинський сформувався як зрілий політик та державний діяч. Тоді він яскраво виявив себе у кількох сферах громадсько-політичної й державотворчої діяльності, як-от: пам'яткоохоронна, публіцистично-агітаційна, організаційно-військова, організаційно-партійна, ідеологічно-партійна, виборча і дипломатична. При цьому в усіх цих сферах він послідовно відстоював ідею української державної самостійності.

На початковому етапі української революції В. Липинський став одним із очільників УВГ у Полтаві, котра мала виразно національний характер і незважаючи на строкатий соціальний і партійний склад своїх членів, відзначалася орієнтацією на державну українську незалежність. Таке спрямування УВГ є безпосередньою заслугою В. Липинського.

Діяч стояв біля витоків першої української національної партії консервативного спрямування – УДХП. Його роль полягала не лише в безпосередній участі в організаційному становленні політичної організації, а й ідеологічному оформленні її програмових засад, котрі фактично визначали всю політичну діяльність партії протягом доби національно-визвольних змагань. Аналіз окремих положень партійної програми, складеної В. Липинським, відображає еволюцію його політологічних поглядів, свідчить про далекоглядність її автора як політика, гнучкість його політичного мислення, оскільки він при готовності на деякі компроміси у питаннях державотворення (саме так слід розцінювати тодішню його орієнтацію на демократичну форму правління), не відступав від головної мети – незалежної Української держави.

За часів Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР В. Липинський виявив себе як талановитий дипломат, що був безпосередньо причетний до налагодження зовнішньополітичного співробітництва української держави, піднесення її авторитету на міжнародній арені. Як державний діяч він неухильно відстоював ідею єдиного національного фронту в боротьбі за збереження української незалежності, а також територіально-державний принцип внутрішньої й зовнішньої політики. На підставі проведеного аналізу громадсько-політичної та державної діяльності В. Липинського у 1917 – 1919 рр. цей період у його житті можна визначити як *державницько-територіалістичний*, оскільки ідея Української держави набула реального втілення і діяч вважав необхідним за всяку ціну втримати та зберегти її. Саме на збереження державної незалежності за допомогою реалізації принципу територіалізму, поширеному на все українське суспільство, він спрямовував свої зусилля.

РОЗДІЛ 5

В. ЛИПІНСЬКИЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1919 – 1931 рр.)

5.1. Заснування та вироблення ідеології Українського союзу хліборобів-державників. Ширення гетьмансько-монархічного руху (1920 – 1927 рр.)

Із моменту виходу у відставку з поста українського посла у Відні й до кінця свого життя В. Липинський залишався в еміграції. За періодизацією української політичної еміграції 1920-их рр., запропонованою дослідницею В. Піскун, він належав до представників третьої її хвилі, що припала на березень 1919 – 1920 рр. і була зумовлена політичним протистоянням між різними українськими партіями, військовою поразкою від більшовиків та передачею під контроль Польщі частини українських земель⁷⁴⁴. У листі до О. Назарука з часу еміграції В. Липинський так пояснював неможливість повернення в Україну: «Вся моя праця – все моє єство зв'язані з Державою Українською. Нема держави – нема мене...»⁷⁴⁵.

З вересня 1919 р. діяч мешкав під Віднем у містечку Райхенау. В еміграції він одразу зосередився на теоретичному розробленні нової концепції українського державотворення. Це було пов'язане з поразкою національно-визвольних змагань, причини котрої політик убачав у неспроможності української демократії забезпечити успішне державне будівництво. За досить короткий термін В. Липинський розробив теорію класократичної гетьманської трудової монархії, що стала ідеологічною програмою одного з найпотужніших політичних напрямів української еміграції в Західній Європі, США, Канаді, Латинській Америці, а також на західноукраїнських землях – українського гетьманського руху. Сам діяч протягом 1920-их років виступає як один з його провідників і незаперечний ідеолог.

Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр., В. Липинський свято вірив у те, що «державна німеч, у якій опинилась Україна, не вічна». Однак він розумів, що «ніщо в громадському житті не робиться “само собою”»⁷⁴⁶. Тому необхідно було створити нову ідеологію українського державотворення. Над її розробленням і працював протягом останнього періоду свого життя діяч. Вона стала підмур'ям консервативно-монархічного руху. І якщо сам цей рух за потужністю й політичними впливами в еміграційному середовищі посідав, за різними оцінками, третє або й четверте місце (після унерівців, націоналістів, комуністів), то за силою ідеологічного обґрунтування йому не було рівних. І це було заслугою саме В. Липинського.

Лист В. Липинського до А. Лівіцького... – С. 285.

Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.): Монографія / В.М. Піскун. – К.: МП Леся, 2006. – С. 77.

Листи В. Липинського до О. Назарука / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 307.

Свого часу О. Шульгин зауважив, що саме специфічність ідей В. Липинського, яка полягала в їх консервативно-монархічному характері, призводила до звуження гетьманського руху, не давала їм «стати широко популярними»⁷⁴⁷. Парадоксальність місця консерватизму в українській політичній думці ХХ ст. відзначав і І. Лисяк-Рудницький. Із чотирьох провідних напрямів – народництво, націоналізм, комунізм та консерватизм – саме останній, «найслабший і найменше підтримуваний у масах, зробив найбільший інтелектуальний внесок протягом останнього століття»⁷⁴⁸. І це не випадково. Адже його ідеолог вирізнявся серед загалу українських діячів демократичного табору високим рівнем політичної культури, що й дозволило йому відповісти на роки революції політичною доктриною⁷⁴⁹.

Крім теоретично-ідеологічної роботи, В. Липинський по виході у відставку розпочинає й організаційну діяльність із заснування нової політичної структури. Вже тоді він звертав увагу українських діячів на необхідність зосередження на внутрішній політиці замість зовнішньої і на пріоритеті організації над орієнтацією. Останнє доводив тим, що «всі українські орієнтації фунта клаків варті без української організації»⁷⁵⁰. Що ж до внутрішньої політики, то її головне завдання убачав у консолідації та внутрішньому скріпленні нації, бо саме роз'єднаність провідників українства призвела до поразки національно-визвольних змагань.

Зважаючи на гіркий досвід визвольних змагань, В. Липинський не вірив у те, що сконсолідувати націю та побудувати українську державу зможуть демократи. Тому він гостро критикував ідею народовластя. Заперечуючи демократію як конструктивну державотвірну силу, він наголошував: «Народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть». При цьому діяч також не вважав можливим у державотворчому процесі покладатися виключно на національну еліту, оскільки остання «має нахил до сварки і розєднання». На його думку, успішне державотворення забезпечить «такий спосіб організації влади, який обмежить вроджену сваволю наших провідників, збільшить в той спосіб їхню внутрішню силу і дозволить їм... виконувати свої провідні завдання супроти народу та знаходити у нього піддержку, необхідну для виконання цих завдань». Таким способом організації влади він вважав конституційну монархію, яка «не допускає завеликої свободи, але і не нищить її зовсім». Вона «сама стоїть під одним для цілого народу законом, береже його і обмежує ним свободу, але разом з тим в межах цього закону вона допускає

Цегельський Л. Гетьманці на вигнання / Л.М. Цегельський // Америка. – Філадельфія, 1929. – 2 листопада / ЦДАВОВУ, ф. 4363, оп. 1, спр. 1, арк. 32.

Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / О.Я. Шульгин. – Париж: вид-во «Меч», 1934. – С. 23.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 73.

Rudko W. Doncov i Lypyns'kyj / W. Rudko // HUS. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – Р. 483.

свободу». В Україні таким типом монархії було, на його думку, Гетьманство, у якому «найповніше виявилось... наше хотіння держави»⁷⁵¹.

У листопаді 1919 р. В. Липинський листовно входить у зносини зі своїми соратниками по УДХП – С. Шеметом та Д. Донцовим і висуває пропозицію «відживлення... напряду» за кордоном⁷⁵². Однак він розуміє, що за два роки від утворення УДХП та прийняття її програми багато що змінилося. Напередодні антигетьманського повстання партія мала свої осередки на Полтавщині, Харківщині, Київщині, Катеринославщині, Херсонщині, Поділлі. Частина з них провадили роботу серед об'єднаних у ній хліборобів, що виявлялася в осягненні і політичних, і економічних, і культурних цілей. Цей досвід поєднання справи економічної організації хліборобського елементу з поширенням серед нього відповідної політичної пропаганди виявився позитивним⁷⁵³. Однак після чергової більшовицької окупації все змінилося. Партійці, що залишилися в Україні, перейшли на нелегальний стан. Ті, що опинилися за кордоном, були «...розпорошені новою українською руїною, втратили контакт між собою»⁷⁵⁴.

У листопаді 1919 р. В. Липинський пише «одвертий лист» до «політичних приятелів і однодумців» за назвою «Дорогі друзі», адресований до розпорошеного за кордоном представництва УДХП. Він висвітлював погляд діяча на те, якою має бути «дальша політична лінія» партії⁷⁵⁵. В. Липинський указав на конечність теоретичного обґрунтування нової концепції українського державотворення. При цьому він переконував однопартійців у недоречності складання нової партійної програми, бо політична криза, в якій опинилася Україна, унеможлиблювала боротьбу партії за владу в умовах парламентаризму. Тому В. Липинський вважав необхідним створення не програми, ґрунтованої на «партійно-політичній фразеології», а «точно і ясно означених... цілей». Адже нові визвольні змагання будуть тривалими і полягатимуть у боротьбі головних засадничих напрямів, котрі він визначав так: «за Українську Державу, чи проти Української Держави, і як за Українську Державу – то за яку, на яких фундаментах збудовану Державу»⁷⁵⁶.

В. Липинський приходив до переконання у необхідності організаційно трансформувати «ідейну групіровку» хліборобських політичних сил. Її він уявляв не у формі партії, а у формі політичних союзів, котрі ґрунтувалися б на класовій основі, й об'єднували би близькі за своїми матеріальними інтересами національні класи і групи. Адже подальші змагання за Українську державу В. Липинський уявляв не як боротьбу за неіснуючу вже українську владу, а як боротьбу за творення такої влади. Державно-творчий потенціал майбутньої

Липинський В. Листи до братів-хліборобів... – С. XXVII.

Листи В. Липинського до Д. Грегोलінського. – С. 416 – 417.

Листи В. Липинського до Д. Донцова / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 573.

Шемет С. До історії Української... – С. 77.

ЦДДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 41.

Липинський В. Дорогі друзі / В.К. Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба... – Кн. 1. – С. 25.

Біля В. Липинського гуртується коло соратників і однодумців – Д. Дорошенко, М. Кочубей, А. Монтезор, С. Шемет, Л. Сідлецький, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Тимофіїв. Саме вони й увійшли на початку 1920 р. до складу ініціативної групи заснування Українського союзу хліборобів-державників. Четверо з них за походженням належали до шляхетської верстви. Дмитро Дорошенко був нащадком козацько-дворянського роду з Чернігівщини; Сергій Шемет – походив з давнього українського шляхетського роду з Полтавщини. У січні 1921 р. він разом із В. Липинським підписав офіційну заяву про вихід із лав УДХП через незгоду із її компромісовими демократично-республіканськими програмовими засадами. Також із Полтавщини походив нащадок козацько-шляхетського роду Микола Кочубей. У 1918 р. він був одним із керівників ВСЗВ, а з липня 1918 р. працював урядовцем МЗС України при посольстві у Відні⁷⁵⁷. Тоді відбулось остаточне формування його української національної свідомості та державницько-монархічної орієнтації. Граф Адам Монтезор належав до французького аристократичного роду, що від XVII ст. осів на Поділлі. Він був другом В. Липинського та сусідом його посіlostей на Уманщині. Згодом одружився зі старшою донькою П. Скоропадського Марією. Олександр Скоропис-Йолтуховський пройшов складний шлях світоглядних трансформацій від РУП і Української соціал-демократичної «Спілки» до членства у СВУ. Тож не випадково у пореволюційний період він опинився у лавах гетьманців.

В історичній літературі мають місце розбіжності щодо дати заснування УСХД. Т. Осташко називає точкою відліку політичної організації весну 1920 р., спираючись, на факт укладання між представниками УСХД та гетьманом П. Скоропадським угоди (8 травня 1920 р.). Однак «де-юре» можемо говорити про постання союзу лише після ухвалення його організаційно-правових документів (Статуту та Регламенту) 29 грудня 1920 р. Цю ж дату вважали відліком заснування УСХД і його члени⁷⁵⁹. Але організаційні заходи щодо об'єднання однодумців у союзі тривали протягом усього 1920 р. Ще на початку згуртування ініціативної групи вона видала у Відні відозву «До українських хліборобів» авторства В. Липинського⁷⁶⁰, яка закликала об'єднатися всіх хліборобів на класовій підставі в єдиний УСХД, кінцевою метою якого мав стати «лад і порядок в правовій, суверенній, незалежній, національній Українській Державі, збудованій на підставі міжкласового компромісу на українській етнографічній території»⁷⁶¹. Ще одним об'єднавчим чинником, що мав побороти «різні політичні орієнтації окремих частин хліборобського

Липинський В. Дорогі друзі. – С. 28.

Осташко Т.С. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби. – С. 123.

Вісник громад УСХД в межах Польщі. – Варшава, 1932. – Ч. 1 – 2 (січень). – С. 4 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 31, арк. 4 зв.

Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі. – С. 262.

класу», проголошувалася «любов до рідної землі»⁷⁶², тобто принцип територіалізму.

Важливим документом УСХД на етапі його формування стала угода з П. Скоропадським, що заявляла про головні наміри сторін. Вони полягали у «збудуванні незалежної, міцної Української Держави» з устроєм у вигляді конституційної монархії⁷⁶³. П. Скоропадський в угоді ще не проголошувався прямо майбутнім українським гетьманом-монархом, а лише «Начальним Вождем усіх оружних сил Української держави». Однак зазначалося, що «коли успіх... оружних сил під проводом Начального вождя і державне будівництво досягнуть такого розвитку, який уможливить завершення... праці коронаційним актом», передбачалося «вжити всіх... впливів на те, щоб Українським Монархом став Начальний Вождь... оружних сил»⁷⁶⁴. Тобто йшлося саме про П. Скоропадського.

Отже, В. Липинський із соратниками розпочав політичну акцію, спрямовану на відновлення гетьманства П. Скоропадського. Обґрунтовуючи його необхідність, діячі УСХД наголошували, що в останніх визвольних змаганнях «тільки за Гетьманщини фактично існувала Українська Держава»⁷⁶⁵.

Провідними організаційно-правовими документами УСХД стали Статут та Регламент. Вихідним положенням статуту було проголошення ідеї, що «Українська Нація не може існувати без своєї власної незалежної і суверенної Держави». Тому головне завдання УСХД полягало в організації «тих сил, що хочуть збудувати незалежну і суверенну Українську Державу на всіх землях, заселених українською етнографічною масою»⁷⁶⁶. Форма державності, згідно з документом, мала відповідати «виробленим історією традиційним, природним і сталим взаємовідносинам» у середині українського суспільства, спиратися на «матеріально продуктивні, трудові класи», забезпечувати кожному з них повноту його культурного й економічного розвитку та гарантувати участь в управлінні Державою, пропорційну ступеню його розвитку. Нею мала стати Трудова Монархія з «дідичним» монархом на чолі, що мала забезпечити «Українській Державі... трівке існування на цілий ряд поколінь».

Трудова монархія, згідно зі статутом, це така форма державності, котра стоїть «понад всіма класами», не є диктатурою якоїсь однієї «партії чи касти» та зацікавлена у самоорганізації та якнайширшому розвитку всіх «продуктивних здібностей» кожного класу. Дідичний монарх (гетьман) мав уособлювати принцип національної та державної єдності, сталості національної традиції, а також «поважаного всіми Маєстату Нації і Держави», убезпечення останніх від «періодичних руїн і розкладового впливу сторонніх сил»⁷⁶⁷.

У статуті також проголошувалося, що державно-твірну діяльність УСХД починає від себе, а тому «змагає до самоорганізації... хліборобського класу»,

Бюлетень гетьманської управи. – Берлін, 1931. – Ч. 12 (лютий). – С. 15.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 86.

Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла... – С. 88.

Там само. – С. 88 – 89.

Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Кн. 1. – Зб. I. – С. 1.

Там само. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 261.

для чого прагне до об'єднання всіх хліборобських елементів (дворянства, козацтва, селянства) в Україні. Статут передбачав створення органів класової хліборобської організації – хліборобських рад (сільських, волосних, повітових, земельних), що мали виконувати господарські функції, зокрема, забезпечувати зростання економічної продукції хліборобів, що в результаті збільшувало б їхній вплив на адміністративне та політичне життя держави. Подібні органи планувалися й для інших класів суспільства. УСХД відкидав у своїй організаційній побудові принципи партійності та виборності, а натомість плекав підстави «селекції, стажу, добору, солідарности і дисципліни, при яких більш відповідальні члени організації... наділяють членськими правами... менше відповідальних членів, приймаючи на увагу їх громадські прикмети і заслуги»⁷⁶⁸. Отже, документ відкидав усяку демократичну атрибутику функціонування союзу.

Регламент визначав членів організації як її співробітників. Три чверті їх мали представляти землевласники, безпосередньо пов'язані з хліборобською працею. У структурі союзу виділялися три ступені членів-співробітників, права й обов'язки котрих залежали від узяті на себе відповідальності: співробітники-присяжні, дійсні співробітники та співробітники-однодумці. На Раду Присяжних, до якої увійшли члени ініціативної групи заснування союзу, покладалася вся відповідальність за УСХД. Вона мала ухвалювати рішення «не більшістю..., а згодою цілої ради». У разі відсутності однодушності рішення приймалося головою ради і було обов'язковим для всіх. Сам голова призначався «однодушною постановою Ради», а вся його праця спрямовувалася «на збільшення внутрішньої єдності і внутрішньої сили УСХД»⁷⁶⁹. Ним став В. Липинський.

Дійсним членом-співробітником союзу міг стати кожен, хто бажав «активно працювати для здійснення цілей Союзу» і хто пройшов певний стаж як співробітник-однодумець. Для кожного кандидата передбачалася попередня перевірка громадської діяльності та «індивідуальних прикмет», а у разі позитивного рішення з боку Ради Присяжних – складання «Урочистої Обітниці». Приблизно такий же механізм передбачався і для прийняття у співробітники-однодумці союзу. Після позитивного рішення кандидат складав декларацію. Від усіх членів УСХД вимагалась відданість гетьманській ідеї, абсолютна дисципліна і послух щодо вищих ступенів представництва організації⁷⁷⁰. В. Липинський визначав УСХД як організацію «чисто політичну, з характером ордену»⁷⁷¹, у чому вбачав запоруку успіху гетьманського руху. А підстави діяльності союзу формулював так: «Ясна державна ідея і залізна організація – ось вся суть нашого окремішнього буття»⁷⁷².

Там само. – С. 261 – 262.

Там само. – С. 263 – 264.

Там само. – С. 268.

Там само. – С. 269 – 271.

Листи В. Липинського до І. Волошина / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 262.

У щоденникових записах гетьманця О. Назарука збереглися нотатки про обговорення у бесідах із В. Липинським у Берліні 1927 р. питання особистісних рис осіб, котрих приймали до гетьманських організацій. В. Липинський наголошував, що людей слід підбирати «по їх вартості, а не по тім, чи добре говорить». Серед важливих та необхідних якостей справжнього гетьманця він називав прив'язаність до церкви, особисту чесність, прагнення працювати на користь громади⁷⁷³.

Важливим завданням для В. Липинського, як ідеолога гетьмансько-монархічного руху, була необхідність теоретичного обґрунтування легітимності права П. Скоропадського на посідання гетьманства. Його виконання мало надзвичайне значення, оскільки, по-перше, забезпечувало персоніфікацію ідеї української трудової монархії у конкретній особі та її роді, а, по-друге, мало запобігти внутрішній боротьбі серед різних політичних груп прихильників монархізму. Сам В. Липинський зазначав: «Персоніфікація Гетьманства в Роді Скоропадських, який уже був і знов став Родом Гетьманським, дасть основи українському легітимізму й усуне головну небезпеку для українського монархізму: самознищення в боротьбі за “найкращих кандидатів”»⁷⁷⁴.

Він був першим українським політичним мислителем, який теоретично сформулював проблему легітимності влади. Її ніколи не порушували дореволюційні публіцисти-демократи, оскільки вони не мислили поняттями самостійної держави. В. Липинський же, як послідовний самостійник, розумів важливість обґрунтування цієї проблеми, адже добре усвідомив, що, «аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави повинна засновуватися на принципі легітимності»⁷⁷⁵. Власне, й вибір форми цієї влади – гетьманства – він теж пояснював з позицій легітимізму, наполягаючи на тому, що «тільки Гетьманство єсть реально вже витвореною, традиційною формою нашої державно-національної влади»⁷⁷⁶.

Персоніфікацію особи П. Скоропадського В. Липинський спирав на факти законності його влади у 1918 р. («мандат», наданий з'їздом хліборобів). На його думку, гетьман мав бути не реальним політиком, не лідером політичного напрямку, а лише символом чистоти ідеї та єдності монархічного руху. Без персоніфікованої ідеї, як він переконував, утілення державотвірних потуг України є неможливим. У листі до О. Шаповала він наголошував: «Історія повстання всіх держав і націй, які ще перед тим не мали своєї держави, вчить, що до завойовання влади стає найздібнішою та група, яка свої абстрактні гасла персоніфікує». Отже, діяч убачав можливість реалізації ідеї української трудової монархії у дідаччій Гетьманстві. Відповідно до його теорії

ЦДДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр 275, арк. 30.

Там само, спр. 22, арк. 17 – 19.

Липинський В. Покликання «варягів»... // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5. – С. 369.

Лисяк-Рудницький І.П. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу / І.П. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: В 2-х т. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 172.

персоніфікація цієї ідеї втілюється не в одній особі, а в цілій родині (династії). Небезпека, що хтось із представників правлячого роду не матиме «відповідних персональних здібностей» легко усувалась би конституційним характером монархії, а також умовою, що провідна державотворча верства «добре зорганізована і вірна та віддана своїй Династії»⁷⁷⁷.

Для остаточної персоніфікації гетьманства необхідний був факт прилучення колишнього гетьмана до акції створення в еміграції української монархічної організації. Угода, підписана членами ініціативної групи заснування УСХД та представниками П. Скоропадського, була лише першим кроком на цьому шляху. П. Скоропадський довго вагався. Його сумніви стосувалися ідеї проголошення монархічного гасла, котре він уважав невчасним. Відповіднішою «українським політичним традиціям і українській вдачі» йому видавалося вже випробуване гетьманство-отаманство. В.

Липинський же домагався від нього вступу до УСХД і подальшої участі у русі «не як лідера», а «як персоніфікуючого символу»⁷⁷⁸. У листопаді 1921 р. П.

Скоропадський таки ввійшов до Ради Присяжних УСХД.

Серед української еміграції були монархічні групи, котрі відкидали особу П. Скоропадського як претендента на гетьманство і висували на цю роль інших діячів. Одним із них був І.В. Полтавець-Остряниця, Генеральний писар Української Держави 1918 р., що спочатку підтримував УСХД, а згодом намагався реалізувати власні монархічні амбіції. Іншим претендентом на український престол став представник австро-угорської династії Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний), що також вів самостійну політичну акцію. У 1921 р. колишній видавець «Ради» Є. Чикаленко опублікував статтю «Де вихід?», у якій пропонував розв'язати проблему українського державотворення за допомогою чужоземного монарха-варяга (маючи на увазі саме особу В.

Габсбурга). Вона була наслідком розчарування Чикаленка у спроможності українців самостійно збудувати державу⁷⁷⁹. Відповідні думки він висловив раніше у листі до В. Липинського від 19 березня 1921 р., наголосивши, що на чолі української держави може стати «тільки суверенна особа», «якийсь принц – чи німецький, чи англійський, – який приведе за собою військову силу і поведе політику компромісову між панством і селянством»⁷⁸⁰.

Власне, Є. Чикаленка не влаштовувала сама особа П. Скоропадського, яку він вважав «одіозною»⁷⁸¹. У листі до редактора перемищльського «Українського голосу» Д. Гроголинського від 8 березня 1921 р. він, зокрема,

Липинський В. Покликання «варягів»... – С. 315.

Лист В. Липинського до О. Шаповала / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – С. 382 – 385.

Листи В. Липинського до редакції щоденної газети «Діло» / У кн.: В.

Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 456.

Чикаленко Є. Де вихід? / Є.Х. Чикаленко // Воля. – Відень, 1921. – Ч. 3/4. – 23 квітня. – С. 99 – 105.

Листи Євгена Чикаленка до Вячеслава Липинського (1918 – 1929 рр.) // Наук. збірник УВАН у США (1945 – 1950 – 1995). – Т. IV. – Нью-Йорк, 1999. – С. 271.

висловлював свій подив з приводу апологетизації В. Липинським П. Скоропадського: «Не розумію, чого Липинський ухопився так за нього? Коли він хоче гетьманських родів, то на Україні є ще Ханенки, Дорошенки, Самойловичі, прямі потомки гетьманів, а не такі, як Скоропадський – з бокової лінії, але рід тут не при чому, бо і славний Конашевич, і преславний Богдан були не Гетьманського роду, а дякуючи своїм здібностям поставали Гетьманами, а Скоропадський не зумів всидіти на Гетьманстві, навіть з піддержкою 500 тис[яч] німців, бо вів великопанську політику, якої рекомендує держатись і надалі Липинський»⁷⁸².

В. Липинський підготував аргументовану відповідь на статтю Є. Чикаленка за назвою «Покликання “варягів” чи організація хліборобів?», у якій із державницької позиції доводив хибність ідеї, висунутої Є. Чикаленком, і категорично не погоджувався з її стрижневою думкою щодо неспроможності українців до самостійного державотворення. «Варязьку» теорію він назвав «теорією повної зневіри та розпуки»⁷⁸³, указав на її утопійний характер і неможливість реалізації в Україні. Адже «чужоземний королевич», не пов'язаний ані з територією, ані з історичною традицією, не забезпечить «сталого, твердої і непохитної точки опори, без якої ані консерватизму, ані монархізму українського помислити... не можна»⁷⁸⁴. Більше того, спроби реалізації теорії «покликання варягів» призвели б, на його думку, до появи нових претендентів на владу в Україні⁷⁸⁵.

На протипагу «варязької» теорії В. Липинський на підставі глибокого аналізу історичних умов та особливостей українського державотворення як у минулому, так і в часі останніх національно-визвольних змагань, обґрунтував свій політичний проект створення української держави, що мав базуватися на власних силах, репрезентованих консервативними твірними елементами. «Моя ціль, – писав він у листі до О. Назарука, – це допомогти до сотворення української активної, провідної, творчої, думаючої верстви»⁷⁸⁶.

Ще однією важливою засадою успішного українського державотворення В. Липинський уважав принцип територіалізму, котрий протиставляв націоналізмові. Лише на його основі можливо було втілити у життя реальну суспільну солідарність усіх мешканців України, котра дозволила б в ім'я «спільних інтересів спільної Землі» творити, а не руйнувати власну українську державу. Таким чином, підґрунтям успішного державотворення в Україні В. Липинський проголошував територіалізм, консерватизм та неомонархізм у формі гетьманства.

Для ширення гетьманської ідеї хлібороби-державники започаткували неперіодичний збірник «Хліборобська Україна», що виходив протягом 1920 – 1925 рр. Його редагуванням займався В. Липинський. Адміністратором і

ЦДАЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 113, арк. 6 зв., 7.

Там само, арк. 11 зв.

Липинський В. Покликання «варягів»... // Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – Зб. VII – VIII. – С. 317.

Там само. – С. 339.

Там само. – С. 340.

мовним редактором був Л. Сідлецький. Співробітниками журналу вважалися й інші члени ініціативної групи УСХД. У вступному слові першого числа збірника, що побачив світ уже в травні 1920 р., визначалася мета видання – «об'єднати ті українські сили, яким органічно, а не на словах тільки, потрібна Держава Українська», «оглянутись на пройденому путь нашого державного будівництва, з'ясувати собі свої помилки, підготувитись до дальшої державно-національної праці й усвідомити собі в ній права та обов'язки нашого хліборобського класу»⁷⁸⁷. Видання відбивало офіційну позицію союзу щодо внутрішнього розвитку організації та її ідеології⁷⁸⁸, тобто мало насамперед політичні цілі. Одночасно можна говорити про науково-теоретичний рівень значної частини публікованих у ньому матеріалів. Власне, саме як «теоретично-науковий» визначав характер журналу і В. Липинський⁷⁸⁹. Всього світ побачили 5 книжок видання, що містили 10 збірників (чисел). Від часу перенесення редакції часопису з Відня до австрійської провінції вся редакційна робота виконувалася силами самого Липинського та єдиного його помічника й особистого секретаря М. Савур-Ципріяновича⁷⁹⁰. Редактор мріяв перетворити його на періодичний місячник, або тримісячник, однак для цього бракувало коштів. Пропозиція прихильника ідей В. Липинського О. Жеребка оголосити в північноамериканській пресі збирання коштів на пресовий фонд гетьманського руху була ідеологом відхилена, бо, на його думку, краще було організувати гурт людей, «які свідомо захочуть піддержувати “Хліборобську Україну”,... ніж придбати рекламою в пресі випадкових і непевних передплатників»⁷⁹¹.

Журнал вигідно вирізнявся з-поміж усіх еміграційних українських видань глибоким змістом. У ньому друкувався частинами головний політологічний твір В. Липинського – «Листи до братів-хліборобів», інші його статті, переважно полемічно-ідеологічного характеру, які Д. Дорошенко називав «найціннішою річчю» у часописі⁷⁹². Крім того, «Хліборобська Україна» презентувала широкий спектр теоретичних праць видатних діячів консервативного напрямку. Серед них науково-аналітичні статті українського історика-державника С. Томашівського, А. Монтрезора, М. Кочубея. Видання мало репутацію солідного українського часопису в еміграції.

Від 1921 р. розпочався активний процес розбудови хліборобських організацій. У квітні 1921 р. з ініціативи організації хліборобів-католиків під проводом С. Подгорського та С. Горватта, а також представників православного хліборобського класу утворився Союз хліборобів України в

Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.). – С. 27.
Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – 3б. 1. – С. 2.

Колісник Д. Гетьманські часописи як джерело вивчення українського монархічного руху 1920-х – початку 1930-х рр. / Д. Колісник // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 114.

Листи В. Липинського до Д. Греголинського... – С. 420.

Листи В. Липинського до О. Барвінського. – С. 181.

Листи В. Липинського до О. Жеребка. – С. 702.

Польщі (СХУ), що прийняв спільну з УСХД політичну платформу. До найвищого органу СХУ – Ради – ввійшли В. Гржибовський, З. Грохольський, В. Гуляницький, Ф. Котович, Л. Кочубей, В. Косинський, А. Монтрезор, А. Собанський. Управу союзу очолив М. Ханенко – колишній господар гетьманського двору, великий землевласник з Чернігівщини⁷⁹³.

1922 р. у Варшаві постала й перша молодіжна організація гетьманців «Український стяг». Гетьманські осередки з'явилися і в інших країнах: Союз хліборобів України в Німеччині, Група українських хліборобів у Болгарії, Союз хліборобів України в Румунії, а також в Югославії та Естонії⁷⁹⁴. Усі вони мали територіальний характер і об'єднували хліборобів у межах певного регіону. УСХД ж відігравав роль центрального осередка, проводу руху⁷⁹⁵.

1922 р. у Чехословаччині утворився місцевий Союз українських хліборобів⁷⁹⁶ із осередками в Празі та Подєбрадах. Празьку групу, що стояла на виразно гетьманських позиціях, очолював Д. Дорошенко⁷⁹⁷. До неї ввійшли Б. Гомзин, О. Шаповал, О. Чайковський⁷⁹⁸. На противагу їй Подєбрадська група незабаром після своєї організації відкинула монархічну ідею і мала, за оцінкою В. Липинського, «опортуністичний, республіканський характер». Причини цього він убачав у прагненні його членів отримувати стипендії, котрі надавалися чеським урядом за посередництвом Українського громадського комітету (УГК)⁷⁹⁹. Чехословаччина тоді була однією з найдемократичніших країн Європи, а її президент Т.Г. Масарик співчував визвольній боротьбі українців, принаймні в її культурно-національній площині. 1921 р. ЧСР проголосила політичний курс, що дістав назву «російської допоміжної акції» і передбачав допомогу емігрантам з колишньої Російської імперії. Посередником між чеською владою й українськими емігрантами і був УГК, створений 7 липня 1921 р.⁸⁰⁰ І хоча він уважався добродійним товариством, однак провід у ньому брали представники уенерівської еміграції, що поборювали гетьманців. Саме з цих причин подєбрадські хлібороби не прийняли гетьмансько-монархічної ідеології, а представники УСХД, що ввійшли до нього як до територіальної організації, мусили заявити про свій вихід.

1923 р. у Подєбрадах була закладена молодіжна організація «Український стяг». Вона стала на певний час в опозицію до існуючого там «республіканського» Союзу українських хліборобів, підпорядкувавши себе ідеологічно авторитетові УСХД. До її складу входили Є. Томашівський, І.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 50.

Шемет С. Огляд Українського Хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 р. / С.М. Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1921. – Кн. 3. – 3б. V, VI. – С. 172.

Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – 3б. VII – VIII. – С. 302.

Шемет С. Огляд Українського Хліборобського руху... – С. 175 – 176.

ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 45, арк. 1 – 5.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 490, арк. 23.

Там само, оп. 2, спр. 85, арк. 38.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 275, арк. 4.

На початку діяльності УСХД його провідники намагалися знайти порозуміння і з еміграційним осередком УДХП у Тарнові (Польща). Протягом 1921 – 1922 рр. між С. Шеметом та головою управи УДХП Іваном Кобзою тривало листування щодо переходу партії на платформу УСХД. Шукаючи порозуміння з колишніми однопартійцями, С. Шемет не увійшов спочатку до Ради Присяжних УСХД, не підписав його статут та регламент. У кінці січня 1921 р. хлібороби-демократи обрали його одним із депутатів партії до Ради Республіки – вищого законодавчого органу УНР. Майже протягом року він намагався спонукати провід УДХП відкинути «партійний принцип організації». У серпні 1921 р. у Тарнові відбулася конференція УДХП, делегати котрої виступили «за негайне... утворення єдиної Всеукраїнської клясової Хліборобської організації»⁸⁰². На цей крок УДХП пішла після ліквідації С. Петлюрою Ради Республіки. Однак хлібороби-демократи так і не зійшли остаточно з партійного принципу. Була й низка інших розбіжностей між УДХП та УСХД. Однією з найважливіших виявилася неготовність колишніх однопартійців В. Липинського визнати П. Скоропадського персоніфікованим символом українського гетьманства⁸⁰³.

При розбудові хліборобських організацій В. Липинський прагнув, щоб вони склалися з людей, абсолютно відданих ідеї гетьманської трудової монархії. Його не приваблювала формальне розростання руху. Тому він застерігав занадто активних соратників, особливо молодих, від гарячкової пропагандистської діяльності з навернення нових гетьманців⁸⁰⁴. Найсуворіші вимоги В. Липинський висував до провідників руху, наголошуючи, що державницькі потуги вдадуться їм лише тоді, коли вони будуть «організовані, дисципліновані, витривалі, розважні»⁸⁰⁵.

З 4 по 8 червня 1922 р. у Райхенау з ініціативи В. Липинського відбулася нарада українських хліборобських організацій, у котрій узяли участь представники УСХД, а також хліборобських організацій у Польщі, Німеччині, Румунії та Болгарії. На ній було вирішено утворити в Берліні Тимчасову Центральну управу об'єднаних українських хліборобських організацій, яку очолив колишній лубенський маршалок І.М. Леонтович, а секретарем став С. Шемет. Постійну Центральну управу мав обрати з'їзд представників усіх організацій. Цей орган, на відміну від Ради Присяжних, що виконувала

ЦДДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 86.

Там само, арк. 92 зв.

Там само, арк. 109.

Базілевський М. Вячеслав Липинський... – С. 44.

Одночасно з процесом розбудови хліборобських організацій тривала й праця В. Липинського над теоретичним обґрунтуванням ідеї трудової класократичної монархії. Одним із найпозитивніших елементів українського варіанту модерного монархізму у візії діяча була ідея політичної консолідації суспільства як засобу творення незалежної національної держави. Тому одне із завдань монархічного ладу в майбутній державі В. Липинський бачив у необхідності «повернути органічну структуру Української Нації», котра, на його переконання, не мала відповідної пропорційності. Він констатував у ній «гіпертрофований лівий бік» і «атрофований правий бік». Монархія «урівноважила» б розвиток радикальних (лівих) та консервативних (правих) елементів, що забезпечило б розвій традиційної позитивної національної свідомості, а одночасно – обмежило б негативні революційні пориви демократичного українства, котрі руйнували цю традиційну свідомість. Лише за таких умов демократичне українство могло виявити свої позитивні прикмети. Для успішного державотворення слід було об'єднати все населення України «без різниці соціального стану, культури, мови, віри на принципі територіального патріотизму і співпраці всіх соціальних класів»⁸⁰⁷.

У середині 1920-их рр. чисельність гетьманських організацій значно зросла. Вони виникали як у тих країнах, де раніше таких осередків не існувало (Франція – Союз українських хліборобів, Аргентина – Союз гетьманців-державників плуга та меча, Організація українських робітників-класократів), так і в тих, де вже працювали об'єднання гетьманського політичного напрямку (Польща – Варшавська група УСХД). З другої половини 1920-их рр. гетьманський рух поширився й на Західну Україну. В 1926 р. виникла Організація галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції у складі І. Мірчука, М. Кордуби, І. Кривецького, І. Крип'якевича, І. Гладилевича, Р. Метельського та інших⁸⁰⁸. Крім того, в 1927 р. у Галичині 60 з 800 місцевих осередків молодіжного руханково-пожежного товариства «Луг» представляли гетьманський напрям «на основі ідеології Липинського»⁸⁰⁹. Гетьманські осередки існували також у Перемишлі та на Волині.

Досить важко реалізувалися спроби поширення консервативно-монархічної ідеології серед української еміграції у Франції. На середину 1920-их рр. там існувала малоактивна хліборобська організація. Щоб надати їй імпульсу, вирішено було провести відповідну підготовчу організаційну роботу, яка на початку 1926 р. була покладена на М. Кочубея. Особливості її перебігу постійно обговорювалися ним безпосередньо із В. Липинським. Складність роботи полягала у тому, що Париж на той час був центром російських та зросійщених українських емігрантських елементів. Серед нагальних завдань М. Кочубея були визначені такі: «вишукування... з-посеред української

Липинський В. Покликання «варягів»... // Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – Зб. VII – VIII. – С. 315.

Бюлетень Гетьманської управи. – 1931. – Ч. 12 (лютий). – С. 3.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 326, арк. 8.

еміграції... тих елементів, що можуть бути організовані» в «созвучні» гетьманцям організації; переорієнтація зросійщеної частини української еміграції на гетьманську монархічну ідею⁸¹⁰. Вже у грудні 1926 р. М. Кочубей виїхав до Франції, де відшукував потенційні «гетьманські елементи» серед української еміграції у провінції⁸¹¹. Для поширення гетьманської ідеї планував видання там двотижневого «Осведомительного Бюллетеня»⁸¹².

Активно ширилася гетьманська ідея на теренах США і Канади. На середину 1920-их рр. вона охопила українські січові організації цих країн. Січі були традиційними військово-гімнастичними організаціями українських емігрантів. Велику роль у процесі їх «гетьманізації» у США відіграв О. Назарук, котрий під впливом В. Липинського різко змінив свої політичні переконання з соціалістичних на консервативно-монархічні й протягом трьох років пропагував серед січовиків гетьманську ідеологію. Це була не проста справа, адже січі не відзначалися високим рівнем ідейності, а їх члени являли собою аполітичну «темну масу»⁸¹³. Назарук спершу захопив гетьманською ідеєю головного отамана січей С. Гриневецького – шляхтича за походженням, що жив у США від 1906 р. Його подальша діяльність реалізувалася в усних відчитих серед січовиків та у публіцистиці. Наслідком діяльності О. Назарука стало те, що п'ятий січовий з'їзд США у травні 1924 р. «опер січову організацію о державницьку ідеологію В. Липинського»⁸¹⁴.

1924 р. завдяки діяльності В. Босого, що приїхав з Перемишля, були започатковані січові організації й у Канаді. На сході країни головним січовим осередком було Торонто, на заході – Йорктаун. В. Босий зав'язав листування з О. Назаруком⁸¹⁵ і під його впливом остаточно перейнявся гетьманською ідеєю (інтерес до праць В. Липинського він мав і раніше, але вважав себе прибічником інтегрального націоналізму Д. Донцова⁸¹⁶). Про свою ідейну еволюцію він писав так: «Вважаю Велику Державну Ідею В. Липинського за правду, котра наперед порушила моє серце, а відтак і ум... Тій ідеї я... відданий і нема сили, щоб мене від неї одірвала. Вона вже перейшла до самих глибин моєї душі, крові і костей...»⁸¹⁷.

Восени 1924 р. спільними заходами двох діячів відбулося об'єднання січей США і Канади під проводом Головного отамана в Чикаго. У листопаді того ж року під час об'єднаного конгресу січової старшини остання склала присягу на вірність П. Скоропадському⁸¹⁸. В обох країнах гетьманський рух швидко ширився. В. Босий у квітні 1926 р. відзначав: «Перед двома роками ніхто в Канаді не чув за Правного Гетьмана – а нині се загальна тема серед

Там само, спр. 378, арк. 4 зв.

Там само, спр. 265, арк. 4 – 5.

Там само, арк. 8.

Там само, спр. 373, арк. 50.

Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – С. 155.

Український голос. – Перемишль, 1927. – № 35 (418). – 28 серпня. – С. 1.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 107, арк. 48 – 49.

Там само, арк. 46 – 47.

Там само. – Арк. 51.

українців в Канаді... Ми змагаємо до того, щоби нашим ідейним змаганням дати у всіх справах стисло організаційну форму»⁸¹⁹. За свідченнями того ж В. Босого, В. Липинський координував січовий рух, «даючи, де треба, напрямні, вияснення, коментарі», «підбадьорював організації у праці своїми радами, але також докоряв щиро, коли бачив у декого намагання звести його основні думки на манівці»⁸²⁰. Все це діяч робив переважно листовно.

Отже, гетьманський рух у 1920-их рр. був представлений хліборобськими, а також січовими (військовими) організаціями. Їх В. Липинський вважав консервативними за своєю соціальною сутністю і державницькими «з погляду політичного»⁸²¹. Очільники напряду плекали надію, що згодом до них приєднаються також класові «промислово-робітничі та інтелігентські» об'єднання, оскільки без них «український гетьмансько-монархічний рух не міг би стати рухом всенаціональним»⁸²². В. Липинський був далекий від того, щоб уніфікувати гетьманські організації. У листі до В. Босого він наголошував, що до української державної та національної єдності гетьманці йдуть не «через охлократичну механічну одноманітність», а через «класократичну органічну однородність, якої форми можуть бути різні». На різні типи гетьманських організацій В. Липинський покладав різні завдання. Так, американські січі мали готувати майбутніх войовників, чий обов'язок – «дати залізний організований меч в руки Голови Української Держави». На відміну від них УСХД мав насамперед готувати «політиків, організаторів громадянства, на яких могла-б опертись в будуччині... Державна Влада Гетьманська». Хліборобські осередки склалися, згідно з теорією В. Липинського, з продуцентів. Їхнім завданням була організація продукуючого землеробського класу для розвитку аграрної галузі. Відповідні функції мали покладатися й на інші класові організації, розбудова котрих ще була попереду. Так, завдання класових інтелігентських організацій діяч убачав у творенні державотворчої ідеології, а промислово-робітничих – в організації продукуючого промислового класу, що мав забезпечити розвій індустрії⁸²³.

Зростання потужності гетьманського руху викликало занепокоєння представників інших еміграційних політичних напрямів і призводило до загострення ідейно-політичної боротьби, що точилася на сторінках преси. Проти монархістів-гетьманців особливо завзято «воювала» варшавська «Українська трибуна», відома своїми зв'язками з Державним центром УНР. В одній із статей, завуальованих загальнодемократичною риторикою, хліборобів-державників звинувачували у намірах реставрувати «колишній царський лад», а також у веденні «розкладової роботи» проти «української демократії». Автор

Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – С. 242 – 246.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 107, арк.49.

Босий В. В'ячеслав Липинський... – С. 34.

Листи В. Липинського до І. Волошина / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 255.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 569, арк. 156 зв.

Прикладом деструктивної публіцистичної полеміки може бути й стаття, надрукована у формально безпартійному празькому часописі «Нова Україна», що фактично презентував думку УПСР. У ній автор не лише критикував гетьманську ідеологію, а й дозволив собі перейти на прямі образи, називаючи П. Скоропадського «опудалом, яке ставили уже раз на українській землі, і яке так ганебно впало». У нездатності до державного будівництва було звинувачено й ідеолога УСХД⁸²⁴. Такі статті друкувалися у цьому часописі не вперше. В. Липинський називав публіцистичні випадки «Нової України» «хамською зброєю»⁸²⁵.

Особливої критики зазнав В. Липинський у політично ворожій пресі після друку його «Листів до братів-хліборобів». Гострими нападками на нього відзначився табір націоналістів. Так, в одній зі статей об'єктом аналізу автора стала «консервативно-шляхоцька липинщина». Причому він закидав В. Липинському «поборювання українського ідеалізму». Цей закид особливо обурило ідеолога монархічного руху, котрий працює цілого свого життя «присвятив справі... українського державницького ідеалізму»⁸²⁶. Взагалі, критика з боку націоналістів стояла осібно і переважно ґрунтувалася не так на ідеологічних розбіжностях, як на персоналіях головних репрезентантів гетьманського та націоналістичного таборів. Зокрема, коли у 1925 р. у ЛНВ з'явилася стаття Д. Донцова «Пансько-мужицький центавр і неомонархізм»⁸²⁷, Д. Дорошенко вказував на непристойний тон полеміки, котрий нав'язував В. Липинському речник інтегрального націоналізму⁸²⁸. На наш погляд, причину такого гострого протистояння слід убачати у належності обох напрямів до правого політичного крила. Націоналісти побоювалися конкуренції у боротьбі за прихильників з боку гетьманців, тим більше, що останні могли похвалитися стрункою, науково обґрунтованою ідеологічною платформою.

В еміграції гетьманці мали й прихильну до них періодику. Таким, зокрема, було берлінське «Українське слово». Видання починалося як «Нове слово», призначалося для українських військовополонених у Німеччині і фінансувалося з фондів уряду УНР в екзилі. Очолював редакцію З. Кузеля. Світ побачили 10

Годорожій І. Про наших монархістів / І. Годорожій // Українська трибуна. – Варшава, 1921. – № 129. – 7 жовтня.

Скоропадчики // Нова Україна. – Прага, 1925. – № 2 – 3. – Червень – липень. – С. 160 – 162.

Листи В. Липинського до О. Жеребка. – С. 692.

Лист В. Липинського до редактора «Діла» п. Василя Мудрого про галицьку політику, писаний з нагоди статті І. Кедриня в «Розбудові націй» // Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – Частина неофіційна. – С. 1.

Див.: Донцов Д. Пансько-мужицький центавр і неомонархізм / Д.І. Донцов // ЛНВ. – Львів, 1925. – Ч. 4. – С. 32 – 39.

чисел, а далі фінансування часопису припинилося, бо редакція швидко продемонструвала свої антиреспубліканські настрої⁸²⁹. Потім видання виходило під новим титулом. Редагував його протягом кінця 1921 – 1922 рр., – Д. Дорошенко. Формально він не був органом УСХД, однак реально газета сприяла ширенню гетьманської ідеї, регулярно вміщуючи матеріали з історії Гетьманату 1918 р., інформації про найбільш значущі акції УСХД і навіть інтерв'ю з П. Скоропадським⁸³⁰.

Значну роль у ширенні гетьмансько-монархічної ідеї в пресі відіграв О. Назарук. У США він був редактором часописів «Січові вісті», «Січ» (1924 – 1926 рр.) та «Америка» (1926 – 1927 рр.). Після повернення з Північної Америки став одним із провідників гетьманців у Галичині, де з 1928 р. редагував орган Української християнської організації «Нова зоря», що мав виразне консервативне спрямування. Ще одним львівським виданням, котре з другої половини 1920-их рр. набуло характеру ідеологічного гетьманського органу, був католицький щомісячник «Поступ» редакторства І. Гладилевича. У Канаді пресову діяльність на користь гетьманців здійснював В. Босий, котрий пропагував ідеї В. Липинського у часописах «Канадійський українець» (Вінніпег) та «Український робітник» (Торонто). Прихильно до гетьманської ідеї поставився і тижневик «Український голос» у Перемишлі, редагований Д. Греголинським⁸³¹. У ньому друкувалися відповідні інформаційні матеріали та статті, оповістки про вихід чергових чисел «Хліборобської України» з анонсуванням її змісту, котрі готував В. Липинський⁸³².

Отже, В. Липинський завдяки своєму авторитетові, особистим зв'язкам, інтенсивному листуванню зумів налагодити ефективне використання впливової української преси для ширення ідеології започаткованого ним політичного напрямку. В результаті хліборобам-державникам удалося привернути на свій бік ту частину українців, котра розчарувалася у гучних політичних гаслах українських партій соціалістичного гатунку. Слід зауважити, що навіть політичні опоненти гетьманців мусили, врешті, визнавати «стабільність» їхньої політичної діяльності, а також те, що протягом кількох років їм удалося здійснити «значну конструктивну ідеологічну роботу» та перевести «певні організаційні заходи»⁸³³.

Однак для того, щоб давати відсіч політичним супротивникам, хліборобам-державникам необхідний був свій періодичний пресовий орган. «Хліборобська Україна», що виходила приблизно раз на рік, не могла вдовольняти щоденні потреби гетьманців у веденні пресової боротьби. Потріб на була, за висловом Д. Дорошенка, «своя легка преса»⁸³⁴, щоб у ній можна було реагувати миттєво на випадки опонентів. У березні 1926 р. В. Липинський

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 142.

ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 27.

Українське слово. – Берлін, 1921. – № 43. – 21 червня.

ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 113, арк. 10.

Листи В. Липинського до Д. Греголинського. – С. 421.

Тризуб. – Париж, 1928. – № 33. – 26 серпня. – С. 12 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 123, арк. 22 зв.

наголошував у листі до Д. Дорошенка, якого він бачив редактором майбутнього видання, що «періодичний орган... в теперішній стадії розвитку» гетьманського руху «вже необхідний». Тому він переконував центр у Берліні знайти фінансові можливості, щоб такий часопис у формі тижневика заснувати. Свій пресовий орган з'явиться у гетьманців лише 1929 р., коли рух увійде у найбільш складний період свого існування.

Отже, за короткий час В. Липинському вдалося започаткувати гетьмансько-монархічний рух. Завдяки його зусиллям швидко оформилась провідна політична структура руху – УСХД, була розроблена струнка ідеологія, наріжним каменем котрої стала ідея української трудової дідовичної класократичної монархії у формі гетьманату. Координація діяльності гетьманських осередків у різних країнах, де мешкала українська еміграція, а також у Західній Україні, котру В. Липинський здійснював шляхом листування з їх провідниками, забезпечила новому політичному напрямку помітне місце в українському національно-визвольному русі міжвоєнного періоду. Політичний та науковий авторитет Липинського сприяв приверненню на бік гетьманців значного числа тих представників українства, котрі були незадоволені наслідками політики республікансько-демократичного проводу УНР.

Невипадково Д. Дорошенко, аналізуючи процес створення УСХД і обґрунтування його ідеології, так визначав заслугу В. Липинського: «Це він звів до купи і об'єднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що... являється... символом українських державницьких стремлінь. Він... дав надзвичайно глибоке й талановите обґрунтування українського державництва»⁸³⁶. Не менш влучно схарактеризував роль В. Липинського у гетьмансько-монархічному русі 1920-их рр. і С. Томашівський, назвавши діяча «альфою й омегою» всієї організації УСХД⁸³⁷.

5.2. Загострення суперечностей між двома напрямками у керівних колах УСХД та розгортання конфлікту (осінь 1927 – серпень 1930 рр.)

З листопада 1926 до осені 1927 рр. В. Липинський мешкав у Берліні. До Німеччини він виїхав, покликаний гетьманом для роботи у заснованому з ініціативи П. Скоропадського Українському науковому інституті. В.

Липинському було запропоновано там посаду очільника кафедри української державності. Це був, швидше, політичний хід, спрямований на консолідацію проводу УСХД. У Німеччині мешкав П. Скоропадський. Його резиденція знаходилася у передмісті Берліна – Ванзее. Всю організаційну роботу гетьманського осередку в німецькій столиці здійснювали протягом першої половини 1920-их рр. два чільні представники УСХД – С. Шемет та О.

Скоропис-Йолтуховський. Останній протягом 1920-30-их рр. уходив до складу Ради Присяжних УСХД, був заступником куратора УНІ-Б генерала В. Гренера. С. Шемет мешкав у Берліні з 1920 р., був особистим секретарем П.

Скоропадського. Він єдиний представник ініціативної групи заснування УСХД

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 614 – 615.

ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 28 зв. – 29.

, котрий не підписав статут та регламент союзу і не ввійшов до першого складу Ради Присяжних. Цю свою позицію він пояснював незгодою з внутрішньоорганізаційним орденським характером союзу.

Лише 6 листопада 1921 р. С. Шемет склав записання і був кооптований до вищого ідеологічного органу УСХД. Також він став другим після І.М. Леонтовича головою Центральної управи союзу – його виконавчого органу. Перебуваючи постійно біля гетьмана, він мав на нього значний вплив. А оскільки його погляд на справу розвитку, стратегію і тактику гетьмансько-монархічного руху суттєво відрізнялися від тих, що відстоював В. Липинський, урешті, всередині проводу УСХД почали оформлятися два напрями – ідеалістичний, репрезентований ідеологом організації, та практичний, що його представляв спочатку сам С. Шемет, а згодом і деякі інші члени Ради Присяжних, у тому числі й гетьман. Назви цих напрямів доволі умовні, однак вони певною мірою відображають сутність поступово назріваючих протиріч, як і переростуть у відкрите протистояння від осені 1927 р.

В. Липинський послідовно відстоював дві провідні фундаментальні засади, на котрих мав базуватися гетьмансько-монархічний рух. Ними, як уже зазначалося, були «ідея та організація». Без них, на його думку, ніякого успішного творення держави бути не може. І навіть більше. «Нація, що не витворить своєї власної ідеології, – переконував він, – і власної організації для здійснення цієї ідеології, мусить згинуть»⁸³⁸. Власне, саме тому діяч удався до серйозного науково-теоретичного обґрунтування ідеології політичного напрямку, що знайшло вияв, як у його публіцистиці, так і, насамперед, у наукових працях еміграційної доби. Другій складовій успішного розвитку гетьманського руху В. Липинський приділяв не менше уваги. Невипадково він постійно наголошував своїм однодумцям, що «первородним гріхом українців єсть ідейний хаос в політиці і брак організаційної дисципліни», що «недостача ідей державної і самопоїдання анархічної провідної верстви погубили Київську і Галицьку Князівську Русь, Русь Литовську, Козаччину Українську, врешті сучасну українську інтелігенцію». Саме тому В'ячеслав Казимирович прагнув «це каліцтво наше вилічити»⁸³⁹.

Однак у Берліні поступово формувалась опозиція лінії, відстоюваної В. Липинським. Її і представляв С. Шемет. Він виступав за «реальну політику», тобто здійснення конкретних політичних акцій, спрямованих на якнайшвидше досягнення кінцевої мети – відновлення української державної незалежності. Пізніше В. Липинський, коментуючи погляди С. Шемета у недрукованому раніше листі до Гетьманської управи від 29 січня 1928 р., закидав останньому те, що він нехтував «ідеєю та організацією», а натомість намагався замінити їх гаслом «гроші та акція». Іншими словами, пропагував орієнтацію на активні пошуки фінансового забезпечення гетьманського руху й реалізацію вищезгаданих політичних заходів. Уже після смерті В. Липинського у листі до Ю. Колларда від 28 квітня 1932 р. С. Шемет писав сам про себе так: «Я

ЦДІАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 378, арк. 5 зв.

Липинський В. Завдання українського студентства (Лист до редакції) / В.К. Липинський // Студентський вісник. – Прага, 1926. – Ч. 2 (лютий). – С. 4.

персонально серед своїх однодумців являюся крайнім «інтервенціоністом», виходячи з переконання, що без сторонньої допомоги світова революція буде тягти соки і сили з нашої землі без кінця...»⁸⁴⁰. Цю свою позицію у 1920-их рр. Сергій Михайлович аргументував тим, що, мовляв, підводити ідею та організацію під уже створене у 1918 р. гетьманство не є таким уже складним завданням. Складніше й важливіше знайти фінансове підґрунтя та спромогтися на демонстрацію реального політичного існування руху гетьманців.

Ще одним аргументом очолюваної С. Шеметом опозиції у Раді Присяжних була її орієнтація виключно на заможного селянина-куркуля, якому притаманна «стихійна сила українського селянства». Оскільки гетьманці, що знаходилися в еміграції, не знали реальних потреб цієї частини селянства, С. Шеметові видавалося зайвим однозначне проголошення головних ідей їхнього напрямку. Звідси, на думку Липинського, його переконання, що «ідеї наші мусять бути якнайменше сконкретизовані, а організація... повинна бути якнайбільше м'яка та ліберальна»⁸⁴¹.

Таку позицію В. Липинський не сприймав категорично. Перший аргумент він спростовував переконанням, що «штука не робити, а зробити і удержати» гетьманство. Адже у 1918 р. влада гетьмана впала саме через відсутність ідеї та сильної організації. Бо гетьманство «всім все обіцявало, нікому нічого не додержувало, і осталося в кінці само, безсиле, всіми покинуте». Тому дотримання цієї старої тактики мало знову призвести до політичної поразки. Важливість ідеї, котра декому з його опонентів здавалася «нудною» і непотрібною», мислитель доводив так: «Державний Англієць од недержавного Негра різниться тим, що на 100 літ творить тільки одну політичну ідею, але ясну, і цю ідею при допомозі систематичної, витривалої, з покоління на покоління переходячої організації здійснює. Недержавний Негр має принаймні по три геніяльні ідеї щодня; всі вони туманні, бо він не в стані довше ніж пару хвилин про одну річ думати... Поміч на нашу державницьку акцію ми можемо одержати тільки од державних націй, значить од людей типу Англіїців, а не Негрів. І цю поміч вони нам можуть дати тільки тоді, коли будуть знати, чого ми хочемо, ... і яка наша здатність до систематичної, витривалої праці. Всі інші способи одержання не то «великих», а навіть найменших “грошей” на “акцію” – це забавки, химери. І було б найбільшим нещастям, коли б така химера могла здійснитися. Бо, одержавши гроші без ясної державної ідеї і без залізної організації, Гетьманство притягнуло б до себе зразу всіх злодіїв українських, що цілу нашу тяжку дотеперішню реабілітаційну працю в одну б хвилину знищили, гроші розікрали і самі розбіглися»⁸⁴².

Що ж до думки С. Шемета про необхідність орієнтації на заможного селянина, то В. Липинський мав і тут аргументоване спростування. Він розумів, що ліквідація більшовицької влади можлива лише внаслідок внутрішньої національно-визвольної боротьби у самій Україні, а не силами української

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 275, арк. 29.

Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали. – С. 459.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 275, арк. 30 – 31.

еміграції. Відновлення ж гетьманства може здійснити лише нова провідна верства, що тільки народжується. Але, щоб вона змогла стати на чолі українського державотворення, її слід спочатку зорганізувати, тим більше, що вона в силу історичних умов свого формування позбавлена старої культури та здеморалізована більшовизмом. Для цього і потрібна була «чітка ідея і залізна організація». Порівнюючи цю нову провідну верству з норовистим бугаєм – «символом всіх провідних верств на Україні», В'ячеслав Казимирович наголошував: «Коли ми хочемо, щоб такий норовистий бугай орав, а не гедзився, то мусимо його своїм власним прикладом ввести в борозну – ідею, і заздалегідь приготувати для гедзуватих безпощадний батіг – організацію»⁸⁴³. Таким чином, В. Липинський розумів безперспективність усяких політичних акцій на «іноземні гроші» і закликав однодумців до скріплення власних лав спільною ідеєю та залізною дисципліною всередині організації. Саме вони мали забезпечити гетьманцям успіх у разі падіння більшовицької влади в Україні.

Незважаючи на постійні зусилля з боку В. Липинського, спрямовані на зцементування проводу УСХД, у ньому раз у раз виникали тертя, переважно на ґрунті тактичних питань діяльності організації. Одне з таких тактичних непорозумінь виявилось в часі вбивства у травні 1926 р. Головного Отамана УНР С. Петлюри. В. Липинський вважав, що хлібороби-державники не повинні виявляти активності щодо цієї події. Адже їх ідеологія заперечувала ідейно-політичні засади уенерівського напрямку, а тому участь навіть в опосередкованій посмертній глорифікації його провідника була недоречною. Натомість С. Шемет, як голова Центральної управи, зініціював кампанію участі гетьманського центру в посмертному вшануванні пам'яті С. Петлюри. Його діями рухало бажання вирвати з рук політичних опонентів аргументи проти гетьманців, зокрема щодо приписуваної їм орієнтації на союз із російськими монархістами, котрий за мету мав начебто відмову від української самостійності. Так, уенерівський «Тризуб» сповіщав, що «Центральна Управа Хліборобів» доручила своїй Паризькій організації взяти участь у похороні С. Петлюри, щоб «віддати честь Борцеві за Самостійність України». Під цим дорученням проводу УСХД стояли підписи С. Шемета та А. Монтрезора. Там же вміщувалася інформація про участь гетьманців в організованій Спілкою українських громадських організацій в Берліні панахиді за С. Петлюрою⁸⁴⁴. На ній С. Шемет виступив із промовою від гетьманського центру, в якій Головний отаман характеризувався як «патріот і борець за самостійність України».

Таку тактику стосовно смерті С. Петлюри В. Липинський уважав помилковою. Бо саме наслідки його політичної діяльності він розцінював як одну з причин поразки українських національно-визвольних змагань. Липинський не міг примиритися ще й із тим, що гетьманський центр своїми діями спричинився до вкорінення міфу про послідовні самостійницькі погляди С. Петлюри, тоді як насправді той був автономістом аж до проголошення IV Універсалу. На думку В. Липинського, ця тактика шкодила гетьманському рухові. Однак його ідеолог утримувався від публічних протестів із цього

Там само, арк. 31.

Там само, арк. 32.

приводу, керуючись «почуттям дисципліни, зобов'язуючої... до солідарності навіть у помилках»⁸⁴⁵. Крім того, В. Липинський не хотів виносити назовні внутрішні суперечки у проводі руху. В листі до І. Кревецького, він стверджував, що апологетизація постаті Петлюри була наслідком емоції «людей, які в душі своїй поставили в цю хвилину момент національної спільності вище моменту державної мудрості і *raison d'etat**»⁸⁴⁶.

Але він таки удався до рішучих кроків після того, як С. Томашівський умістив у «Новій зорі» статтю з приводу вбивства Петлюри, в якій давав «правдиву і розумну характеристику» діяча та обороняв гетьманську державу 1918 р. «Діло» відреагувало на неї критичною відповіддю, де, як контраргумент, був використаний факт посмертного визнання політичного авторитету С. Петлюри гетьманським проводом. Цей випадок обурило В. Липинського, і він вимагав від С. Шемета, як «головного ініціатора гльорифікації Петлюри... в штабі» руху, виступу в пресі на захист С. Томашівського, бо вважав неприпустимим, «щоб оборонця Ідеї Гетьманської Державності 1918 р. побивали» самими ж гетьманцями⁸⁴⁷.

Подібного листа В. Липинський написав і А. Монтрезору. Той, як член Центральної управи, також брав участь у посмертному пошануванні С. Петлюри. У листі до нього В'ячеслав Казимирович назвав згадану офіційну промову Шемета на панахиді за Петлюрою, а також розіслані центром телеграми «публічним “*testimonium raupertatis*”», виданим Гетьманському рухові... самими Гетьманцями»⁸⁴⁸. Адже «коли Петлюра «патріот і самостійник», – переконував В. Липинський, – то значить не патріоти і не самостійники ці, проти кого він підняв повстання і хто його за це повстання поборює»⁸⁴⁹.

Причини «опозиції» у Раді Присяжних, котра існувала майже від заснування УСХД, О. Скоропис-Йолтуховський у листі до О. Назарука пояснював «нездатністю до організаційної праці п. С. Ш[еме]та»⁸⁵⁰. Сам же В. Липинський підґрунтям того, що той час від часу стрибав у «“повстанську” націоналістично-інтелігентську гречку» вважав вплив на нього «гіпертрофії» власних «національних емоцій»⁸⁵¹. Відсутність одностайності у проводі В. Липинський сприймав дуже болісно і вбачав у цьому найбільшу небезпеку для політичного напрямку. Через це він і погодився на переїзд до Німеччини восени 1926 р., сподіваючись, що це допоможе подолати існуючі суперечності.

Тризуб. – Париж, 1926. – № 35 – 36. – 27 червня. – С. 50 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 117, арк. 122 зв.

Листи В. Липинського до С. Томашівського. – С. 378.

* Примітка. *Raison d'etat* (фр.) – державна доцільність.

Листи В. Липинського до І. Кревецького. – С. 266.

Лист В. Липинського до С. Шемета від 16 червня 1926 р. / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 495.

* Примітка. *Testimonium raupertatis* (лат.) – свідчення власної слабості.

Виписки з листа В. Липинського до А. Монтрезора від 4 червня 1926 р. / Там само. – С. 496.

Протягом майже року перебування у Берліні В. Липинський, крім наукової праці в інституті, всі свої зусилля спрямовував на зміцнення започаткованого ним політичного напрямку. Щосуботи в його помешканні в Нойс-Фінкенкруг відбувалися засідання гетьманського центру, де обговорювалися всі найважливіші питання руху⁸⁵². Наслідком зусиль діяча стала реорганізація Центральної управи у Гетьманську управу об'єднаних українських хліборобських та інших класових організацій, затвердженої наказом від 21 березня 1927 р. Цей наказ був, як свідчив сам В. Липинський, своєрідним компромісом між ним і П. Скоропадським. Перший прагнув замінити опортуніста С. Шемета на «твердо відданого» гетьманській ідеології М. Кочубея. Другий – «поширити свій вплив на працю Гетьманської Управи»⁸⁵³. У наказі підкреслювалося, що гетьманський рух спирається на «три неподільні основи»: кермуючу ідею, котрою є ідея трудової української монархії (її виразницею була Рада Присяжних, очолювана В. Липинським), організацію, що втілює цю ідею в життя (її головним репрезентантом була Гетьманська управа) та гетьмана, котрий персоніфікує собою єдність ідеї й організації.

Метою наказу було чітке розмежування прав і обов'язків Ради Присяжних та Гетьманської управи, оскільки лише таким чином можна було досягнути «виразного окреслення взаємовідносин між Гетьманом, ідеологічним проводом і виконавчою централею»⁸⁵⁴. У наказі підкреслювалося, що гетьман є лише «символом єдності ідеї та організації», «першим Слугою ідеї». До його обов'язків входило призначення та звільнення (у згоді з Радою Присяжних) голови Гетьманської управи, затвердження та звільнення членів управи за представленням її голови. Він повинен був указувати на помилки й недоліки у роботі голови управи і тим сприяти їх усуненню. Отже, передбачалося, що влада гетьмана презентуватиме представницькі та консолідуючі функції у суспільстві й буде обмежуватися ідеологічним та виконавчим органами.

Рада Присяжних мала оберігати «чистоту і непорушність основ» ідеї. Вона представляла на затвердження гетьманові кандидатуру голови гетьманської управи, а також у разі потреби порушувала питання його звільнення. Вона ж мала стежити за ідейним напрямом праці управи. Гетьманська управа мала вести всю «внутрішню організаційну працю» й «зовнішню політичну акцію». Вона виступала як орган, котрий об'єднує і репрезентує всі гетьманські організації, а також забезпечує внутрішній зв'язок між ними. Голова управи ніс відповідальність за всю внутрішню й зовнішню політику руху, котру він мав вести відповідно до вказівок гетьмана та Ради Присяжних⁸⁵⁵. Таким чином, наказ мусив фактично підпорядкувати Гетьманську управу та її голову безпосередньо Раді Присяжних і гетьманові, а отже, запобігти внутрішній дезорганізації й роз'єднаності гетьманського руху.

Практична реалізація реорганізації Центральної управи у Гетьманську була розпочата наприкінці травня 1927 р. А 10 серпня того ж року гетьманом

Там само. – С. 497.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 313, арк. 5.

Виписки з листа В. Липинського до А. Монтрезора... – С. 496.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 258.

Того ж 1927 р. провід руху прийшов до переконання про необхідність реорганізації своєї внутрішньої структури, оскільки протягом попередніх років частина гетьманських організацій постали як класові, а частина – як позакласові. Внутрішня перебудова політичного напрямку була потрібна ще й через певне його «розпилення». Об'єктивна причина цього полягала у складних умовах емігрантського життя, що примушували людей часто міняти місце свого осідку в безкінечних пошуках засобів існування. Гетьманські організації ж формувалися за територіальним принципом. Та ж причина, а також відірваність емігрантів від рідної землі спричиняли декласування членів гетьманців, а тому їхні організації часто являли собою позакласові осередки, що суперечило установчим документам УСХД.

Розуміючи, що таким чином організований гетьманський рух не буде життєздатним, його провід прагнув структурних змін при збереженні головних ідеологічних засад організації – «автономність частин і залізна єдність цілого». Тому провід прагнув до «уніфікації-однотипності» своїх організацій, що ґрунтувалась би на класократичних засадах гетьманської ідеології, а отже, не допускала б «ані диктатури центру, ані сваволі периферії». Уніфікація також дозволяла б засновувати нові організації там, куди переїздили у пошуках джерел існування представники існуючих осередків руху⁸⁵⁶.

Одночасно з цим В. Липинським було задумане проведення анкетування гетьманців із метою підрахування сил руху⁸⁵⁷ та розв'язання питання їх самоорганізації за класовим принципом. Між гетьманцями також планувалося розповсюдити так звані легітимаційні картки з короткими формулюваннями основ ідеології. На думку ідеолога, це перетворило б рух на таку організацію, що «сама з себе, з радісного почування своєї єдності і спільності... могла б черпати моральні сили для перетривання часів еміграції й могла б виступати як єдина залізна організована українська сила в... хаосі, що повстане по упадку більшовизму»⁸⁵⁸. Отже, пропоновані заходи мали скріпити організаційну єдність гетьманського руху.

Перед виїздом з Берліна через загострення недуги восени 1927 р. В'ячеслав Казимирович розробив проект проведення майбутнього анкетування та «легітимації» гетьманців, котрий мала доопрацювати Рада Присяжних. У результаті до легітимаційних та анкетних карток було внесено формулювання, що, на думку ідеолога, суперечили принципам трудової класократичної монархії. Це призвело до загострення конфлікту між головою Ради Присяжних та опозицією на чолі з С. Шеметом. Чи не найбільше вразив Липинського пункт , у якому давалася характеристика гетьманства. У варіанті, котрий запропонував він сам, гетьманство характеризувалося, як єдина форма влади,

що «може державно виховати, ублагороднити і здисциплінувати анархічну і ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1. спр. 337, арк. 7.

Там само, спр. 373, арк. 23.

Там само, спр. 275, арк. 38.

недержавну од природи українську провідну верству». Натомість опозиція замінила це формулювання на інше, згідно з яким гетьманство «одно тільки може державно виховати, ублагороднити і здисциплінувати анархічну і недержавну од природи українську масу і витворити нову українську провідну верству». На думку ідеолога руху, це виправлення вносило одразу дві неправди. Перша стосувалася «анархічності» та «недержавності» української маси. В.

Липинський був переконаний, що «маса українська служила завжди найвірнішою і найсильнішою опорою кожній сильній владі». Натомість свою анархічність виявляла неодноразово провідна верства, котра не могла «сотворити розумної і сильної української влади», а тому гетьманство мусить бути «батоном» саме для неї, а не для народу. Другим неприпустимим моментом діяч вважав закладене у формулювання погордливе ставлення до народу. З цього приводу він наголошував: «Оця погорда до мас кожній монархічній ідеології мусить бути чужа... Цею поправкою наша “демократична” опозиція показує, що творчий будуєчий монархічний демократизм їй незрозумілий, і дає вона цею поправкою тільки оружжя в руки наших ворогів для обвинувачення нас в погорді «до народу», до маси»⁸⁵⁹.

Усе це стало приводом листовного звернення В. Липинського у січні 1928 р., що тоді тяжко хворий перебував на лікуванні у санаторії в Ноймаркті, до Гетьманської управи. У ньому ідеолог указував соратникам на ті кричущі наслідки для гетьманців, до котрих спричинилися постійні непорозуміння в середині проводу. Саме намагання «вирішити остаточно питання опозиції» серед очільників руху було головною метою написання цитованого вище листа.

Неприпустимість опозиційного протистояння в лавах гетьманців В. Липинський аргументував тим, що завданням їхнього руху в еміграції є не «гра в державу» (за прикладом уенерівців), а зорганізування консервативної частини всіх українських класів, котрі у майбутній державі мають служити опорою для влади в її боротьбі з опозицією. Інакше «роздерті з середини» гетьманці не витримають боротьби «з українською анархією». Голова Ради Присяжних не заперечував різних тактичних поглядів у середині руху. Ці відмінності мали виявлятися, на його думку, в обміні думок та порад. Різницю ж у поглядах, котра тривалий час існувала в Раді Присяжних, він схарактеризував як «злостивий опір», «саботування» та «боротьбу з проводом організації»⁸⁶⁰.

В. Липинський був готовий узяти значну частину провини за існуючий стан речей на себе, а тому вирішив на рік відійти від організаційного проводу та передати свої повноваження голови Ради Присяжних М. Кочубею. Вибір особи М. Кочубея на цю роль диктувався тим, що він був одним із найпослідовніших однодумців В. Липинського. Крім того, останній сподівався, що Микола Васильович «потрафить своїм тактом і спокоєм втихомирити опозицію» і тим врятує рух «од загибелі»⁸⁶¹. Однак М. Кочубей умовив В. Липинського відмовитися від цього кроку. Все ж лист (із відповідною

Бюлетень Гетьманської управи. – Берлін, 1929. – Ч. 1 (січень). – С. 4 – 5.
ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 265, арк. 19.
Там само, спр. 275, арк. 34.

поміткою) був таки відправлений. Автор назвав його «останнім благанням» до опозиції, що мало вказати «на ту пропасть», перед якою опинилися гетьманці. Наприкінці листа В. Липинський ще раз наголошував: «Без ясної ідеї і залізної організації весь наш рух перетвориться в ще дурнішу ніж Петлюрівщина – “Скоропадчину”»⁸⁶². Тоді ще він сподівався, що йому вдасться вберегти напрям від самознищення «у внутрішнім розкладі по прикладу інших українських рухів»⁸⁶³.

На жаль, його благання не були почуті й від осені – зими 1927/1928 рр. розпочинається тривала боротьба двох таборів у керівних колах УСХД – «ідеалістичного» та «реалістичного», яка, врешті, набула гучного резонансу в середовищі українського громадянства в еміграції та у Західній Україні.

Після виїзду В. Липинського з Берліна П. Скоропадський особливо зблизився із С. Шеметом, пропагатором «реальної політики». Із цього моменту останній розпочав відверту кампанію проти ідеалістичних засад діяльності УСХД. Зокрема, він фактично саботував роботу Ради Присяжних⁸⁶⁴. Щоб виправити ситуацію, В. Липинський хотів ввести до цього органу Д.

Дорошенка, з яким у нього були товариські стосунки. Дорошенко ставився до Липинського з надзвичайним пієтетом. До того ж він тоді, керуючи роботою УНІ-Б, мешкав у Берліні і міг би підсилити позицію ідеалістів у Раді Присяжних. Однак Дорошенко відхилив цю пропозицію, мотивуючи відмову тим, що досі не зміг близько зійтися ні з ким із берлінців⁸⁶⁵.

Крім спроб дезорганізувати роботу Ради Присяжних, Шемет почав розсилати окремим членам руху листи, в яких виступав «проти вирівнювання іменем Гетьмана всіх гетьманців по Липинському». В одному з них, зокрема, говорилося: «Стремління зробити з Липинського Магомета, а з “Листів до Братів Хліборобів” – Коран – це пересада. Така пересада тільки відштовхує від нас реалістично настроєні елементи, котрі шукають політичного знання, а не політичної віри»⁸⁶⁶. Також С. Шемет удався до заперечення підставових засад теорії В. Липинського. В одному з вищезгаданих листів він писав: «Тенденція національну стихію гетьманського руху замінити територіяльним патріотизмом, а загальну ідею Української Гетьманської Держави – програмою Трудової Монархії – вважаю хибною»⁸⁶⁷.

Коли ж із початком 1929 р. гетьманцям удалося, нарешті, започаткувати свій власний центральний пресовий орган – «Бюлетень Гетьманської управи», С. Шемет підготував «Критичні замітки» до його першого числа. Голова Гетьманської управи М. Кочубей, котрий скеровував усю роботу з підготовки нового видання, намагався вести його, спираючись на засади, започатковані Липинським у «Хліборобській Україні». Тому в БГУ значне місце займали

Там само, арк. 34 – 35.

Там само, арк. 36 – 37.

Там само, арк. 38.

Там само, арк. 39.

Лист В. Липинського до Клубу Гетьманців у Берліні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 286. Збірник Хліборобської України. – Прага, 1933. – Т. 2. – С. 76.

теоретичні публікації. У вступній статті до першого числа зазначалося, що Бюлетень буде присвячений «ідеологічному та організаційному об'єднанню» гетьманських сил⁸⁶⁸. Тобто видання мало плекати головні засади гетьманського напрямку – «ідею та організацію».

У згаданих «Критичних замітках до першого числа “Бюлетеня”», адресованих гетьманові та Раді Присяжних, С. Шемет відверто виступав проти ідеологічних засад УСХД: «В тім, щоб канонізувати писання Липинського, я не бачу ні змісту, ні потреби, – зазначав він. Я не можу приймати, як правдиву мудрість, цієї схоластики і рутини в методах праці, які хтять накинути живому рухові...». Він закликав Раду Присяжних відійти від «ідеологічної концепції», а натомість орієнтуватись на «базу реальних інтересів». Зосередження у руках Ради Присяжних проводу над гетьманським рухом С. Шемет визначав як «режим ідеологічної диктатури»⁸⁶⁹.

Оце недооцінення опонентами-«реалістами» значення ідеї та організації і для майбутнього державотворення, і для поточного процесу ширення консервативно-монархічної теорії В. Липинський уважав особливо небезпечним. Стосовно першого він зазначав, що серед схаотизованого українського громадянства «тільки залізною спаяною догмою, сутєстю і фанатичною єдністю група може послужити кристалізаційним ядром держави». Недостатню популярність гетьманського руху серед української еміграції він також пояснював нехтуванням цими засадами. Цю думку доводив прикладом ворожого гетьманцям політичного табору націоналістів, представники котрого, розуміючи потребу сильної організації, «захоплюють скрізь молодь» і тим самим відвойовують у гетьманців політичні позиції⁸⁷⁰.

У гетьманському проводі, крім протистояння з С. Шеметом, у В. Липинського все більше загострювалися стосунки з гетьманом. Авторитет П. Скоропадського, котрий за кілька еміграційних років надзвичайно зріс завдяки зусиллям насамперед ідеолога консервативно-монархічного руху, поступово вийшов за межі «символа» та репрезентанта ідеї української трудової монархії. Як цілком слушно зауважила Т. Осташко, зростання політичного напрямку протягом 1920-их рр., що тісно пов'язувався з особою П. Скоропадського, призвело до того, що він набув в українській суспільно-політичній думці усталеної назви – гетьманський⁸⁷¹. А сама постать П. Скоропадського за своєю впливовістю стала рівнозначною постаті В. Липинського, котрий, за його ж власними словами, сам заклав у Статут такі обмеження, які зробили його головування у Раді Присяжних непомітним⁸⁷².

Зростання політичного авторитету П. Скоропадського було наслідком теоретичної праці ідеолога хліборобів-державників, котрий не лише обґрунтував легітимність цього гетьманського роду, а й доклав зусиль до виправдання помилок очільника Української Держави 1918 р. Тому практично

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 293.

Листи В. Липинського до щоденної газети «Діло». – С. 459 – 460.

Там само. – С. 460.

Бюлетень Гетьманської управи. – Берлін, 1929. – Ч. 1 (січень). – С. 1.

Листи В. Липинського до щоденної газети «Діло». – С. 461.

всі послідовники українського монархізму за кілька років почали сприймати П. Скоропадського як єдиного претендента на гетьманську владу в Україні. Зміцнивши своє становище, гетьман вирішив позбутися ідеологічного контролю з боку Ради Присяжних. На користь йому відігравали два чинники. По-перше, більшість у Раді Присяжних на початок 1928 р. представляла прихильників «реальної політики». Крім С. Шемета, її виразно презентували Л. Сідлецький, О. Скоропис-Йолтуховський. Останній, наприклад, обстоюючи «реалістичні» політичні кроки гетьмана, пізніше підкреслював думку, що, мовляв, «Липинський і Кочубей (один через хворобу, другий через повну нездібність до діяльності) самі не спроможні були ні до якої серйознішої дипломатичної акції, а тільки використовували персональні зв'язки, енергію і дипломатичний хист П.Гетьмана»⁸⁷³. Другий чинник полягав у тому, що ідеолог руху був майже ізольований від решти проводу в далекій гірській провінції Австрії, а тому не міг оперативно реагувати на події, що відбувалися у Берліні. До того ж не вся інформація доходила до нього вчасно, оскільки його найближчі соратники, намагаючись уберегти смертельно хворого від надмірних хвилювань, не про все повідомляли йому відразу. Така ситуація грала на руку «реалістам».

У січні 1929 р. П. Скоропадський удався до не погоджених із Радою Присяжних переговорів із урядовими колами Угорщини. Їх наслідком була згода гетьмана укласти договір про визнання Підкарпатської Русі угорською територією в обмін на матеріальну та моральну допомогу гетьманському рухові. В. Липинський дізнався про цей факт лише за два місяці від М. Кочубея. Цим П. Скоропадський порушив «основний закон» УСХД, який не дозволяв Гетьману «виступати особисто... в політичних справах»⁸⁷⁴. Реакцією ідеолога стало його звернення у листопаді 1929 р. до Ради Присяжних з проханням надати йому «повноважності для упорядкування... руху»⁸⁷⁵. Як зазначав сам Липинський, будапештському «договорі» він не надавав «реального політичного значіння»⁸⁷⁶, не вважав його за «урядовий». Однак відчував сором за цей вчинок П. Скоропадського, який, на його думку, в такий спосіб компрометував гетьманський рух.

Одразу по зверненні В. Липинського до Ради Присяжних П. Скоропадський приїхав до нього у Бадег, де після перемовин між ідеологом руху та його символом-репрезентантом були укладені так звані «бадегські умови», відповідно до яких голова заприсяжених передав на час власної недуги свої повноваження П. Скоропадському. Останній зі свого боку дав «гетьманське слово честі», що в усіх справах руху радитиметься виключно з Липинським. Наслідком цих угод стали офіційні листи В. Липинського до

Листи В. Липинського до С. Гриневецького. – С. 335.

Осташко Т. Суспільно-політична діяльність Вячеслава Липинського... – С. 147.

Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 6.

ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 2, спр. 113, арк. 55.

Як пояснював цей свій крок сам В. Липинський, він керувався прагненням урятувати політичний напрям від руїни. Акт передачі повноважень мав на меті шляхом перетворення «персоніфікуючого в ідейного провідника» знову перенести «центр ваги з персоніфікації на ідею»⁸⁷⁷. Тоді В. Липинський уже добре бачив, що припинити «амбітні персональні плани» Скоропадського неможливо. Тому В. Липинський вирішив піти на такий відчайдушний крок. Він сподівався, що гетьман не посміє порушити даного ним шляхетського слова та що йому вдасться своїм впливом повернути «знов на путь законности» консервативно-монархічних принципів і Гетьмана, і «здеморалізовану» Раду Присяжних⁸⁷⁸.

Однак гетьман майже відразу по поверненні з Австрії порушив дане слово, усунувши у грудні 1929 р. без відома Липинського від головування Гетьманською управою одного з найвідданіших його послідовників М. Кочубея. Дослідниця Т. Осташко у кількох своїх розвідках помилково зазначає, що на місце усуненого М. Кочубея гетьман поставив повністю підконтрольного собі Йосипа Мельника⁸⁸⁰. Насправді провід у Гетьманській управі був фактично переданий опозиційному «реалістові» О. Скоропису-Йолтуховському. Цей провід він здійснював на підставі свого членства у Гетьманській управі. Офіційно ж управа тоді не мала свого голови.

Наступним кроком П. Скоропадського було ініціювання «співчутливого» листа до В. Липинського від 5 травня 1930 р. за підписом С. Шемета, О. Скорописа-Йолтуховського, А. Монтрезора і Л. Сідлецького, І. Лоського, Є. Томашівського, в якому діячеві вказували на те, що недуга «надломила» його та «порушила рівновагу... духових сил». Подібні ж інсинуації ширилися і серед загалу гетьманців, що особливо боляче його вразило. У відповідь на цей крок В. Залозецький та М. Кочубей заявили про свій вихід із гетьманських організацій. В. Липинський вимагав від проводу УСХД, щоб згаданий лист був опублікований у БГУ. Цю свою вимогу він у формі листа категоричного змісту передав через Д. Дорошенка. При цьому Липинський вимагав надалі не сміти цитувати у БГУ його творів та «покликуватись» на нього як їхнього ідеолога⁸⁸¹. Тоді ж Д. Дорошенкові була передана ще й заява В. Липинського, котра була останньою спробою розв'язати конфлікт. У ній він вимагав від гетьмана передачі його прав і обов'язків сину – Данилові Павловичу, призначення Головою Гетьманської управи Д. Дорошенка та виконання умови, за якої і сам В. Липинський, і П. Скоропадський заявили б про своє усунення від активної політичної діяльності зі збереженням за обома дорадчого голосу. В разі, якби ці вимоги були виконані, В. Липинський пропонував вважати недійсним усе листування останнього часу між ним і гетьманом. В іншому разі мали бути

Листи В. Липинського до А. Шептицького. – С. 436 – 437.

Листи В. Липинського до щоденної газети «Діло». – С. 465.

Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 11.

Листи В. Липинського до щоденної газети «Діло». – С. 466.

виконані його вимоги, викладені у листі до Гетьманської управи⁸⁸².

Оскільки вимоги не були виконані, В. Липинський наполягав на видрукуванні листа до нього від 5 травня. Гетьманська управа давала згоду на це за умови вміщення поряд із текстом листа примітки, де б зазначалося, що Липинський відходить від політичної діяльності «через тяжкий стан свого здоров'я». А також що гетьманський провід дав згоду на друк листа лише «бажаючи заспокоїти тяжко хворого»⁸⁸³. Липинський був проти такої примітки, бо вона приховувала дійсні причини конфлікту, а натомість лише мала підкреслити його «духовну недугу».

Прагнучи позбавити В. Липинського впливу на політичний напрям, П. Скоропадський скликав 19–21 липня 1930 р. у Ванзее Перший з'їзд гетьманців. На це зібрання сумнівного представництва запросили кількох гетьманців, котрі ніколи не відігравали реальної ролі у русі й не знали дійсних причин конфлікту. Учасниками його стали, крім гетьмана, М. Омелянович-Павленко, о. Т. Горникевич, С. Шемет, І. Лоський, О. Скоропис-Йолтуховський, І. Мірчук, О. Шаповал, Д. Оляничин, М. Піонтковський, В. Мурашко. На з'їзді гетьмана затвердили головою Ради Присяжних⁸⁸⁵.

Така відверта спроба усунути В. Липинського від участі у справі, котру він не лише започаткував організаційно, а й котрій теоретичним та ідеологічним обґрунтуванням концептуальної доктрини фактично забезпечив помітне місце серед усіх напрямів українського національно-визвольного руху міжвоєнного періоду, змусила В'ячеслава Казимировича до відчайдушних кроків. За місяць після з'їзду 18 серпня 1930 р. він надіслав листа до П.

Скоропадського, у якому повідомив, що з цього дня приступив до виконання своїх обов'язків як голови Ради Присяжних і що тим самим скасував передачу своїх повноважень з дня 29 листопада 1929 р. А 18 вересня 1930 р. Липинський «як урядуючий Голова Ради Присяжних» розіслав усім її членам постанову про розпуск Ради Присяжних і ліквідацію УСХД.

Тоді ж він оголосив у львівському «Ділі» комунікат «Розкол серед гетьманців», у якому роз'яснював причини та перебіг конфлікту в гетьманському проводі. Т. Осташко помилково стверджує, що там же В. Липинський умістив уривки зі щоденника П. Скоропадського з коментарем «будапештської акції»⁸⁸⁶. Насправді ж він тоді оминув цю «політичну авантюру» колишнього соратника, оскільки не наважився оголошувати про такі речі публічно з двох причин: по-перше, щоб не пошкодити українським емігрантам у Чехії, а, по-друге, тому що відчував «сором за вчинки людини,

Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – С. 3.
Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла... – С. 83; Її ж. Суспільно-політична діяльність... – С. 149.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 643.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 383.

Рішення В. Липинського про розпуск УСХД гетьман та його прихильники витлумачили як «прояв крайне тяжкого стану хвороби» ідеолога і не визнали його. Розуміючи, що В. Липинський мав високий авторитет серед рядових гетьманців, ванзейці прагнули забезпечити собі якнайширшу підтримку через ізоляцію ідеолога від зовнішніх контактів. А тому закликали: «Хворому треба дати повний спокій і... ні з якими політичними справами до нього не звертатися»⁸⁸⁷.

10 жовтня 1930 р. Рада Присяжних призначила своїм новим головою Йосипа Мельника⁸⁸⁸. Рішення поставити на чолі ідеологічного проводу союзу гетьманця, котрий нічим особливим себе не виявив, а також не мав відповідного авторитету, можна пояснити лише тим, що П. Скоропадський прагнув замістити цей пост підконтрольною собі особою. Цим призначенням гетьман порушив регламент УСХД, згідно з яким посісти найвищі посади його співробітники могли лише пройшовши всі щаблі членства та здобувши високий авторитет тривалою і послідовною працею⁸⁸⁹. Й. Мельник став членом УСХД лише за два роки до згаданих подій⁸⁹⁰. Раніше він очолював «Український стяг» у Подєбрадах. Виходило, що діяч за два роки пройшов шлях від співробітника-однорумця до запряженого. З цього можна зробити лише один висновок. Гетьман прагнув позбавити себе від ідеологічного контролю з боку Ради Присяжних та мати «вільні руки» для здійснення «політичних акцій». Він також хотів закріпити за собою роль гетьмана-очільника, а не лише символа, репрезентанта гетьманського руху.

Пізніше В. Липинський у листі до М. Грабини пояснював, що конфлікт зі Скоропадським та його оточенням є «конфліктом на ґрунті перш за все політичної етики»⁸⁹¹. І тут він мав рацію. Звичайно, В. Липинський завжди був максималістом. Він мав вразливий характер, через який гостро реагував на будь-які прояви «нешляхетної» поведінки, особливо коли вони стосувалися громадських справ. Одночасно виявляв надзвичайну вимогливість і до себе у стосунках з іншими людьми, адже з дитинства всотав відповідні уявлення про справжню шляхетність, особисту честь. Не випадково, дружина його близького друга Б. Матюшенка Марія у листі до В. Старосольського вже після смерті діяча відзначала, що «Ліпінський був “noble”^{*} завше в грошевих і громад[ських] справах». Певно, тому він, котрий завжди виявляв політичну принциповість,

Осташко Т. Суспільно-політична діяльність... – С. 149 – 150.

Листи В. Липинського до М. Горнікевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 320.

Листи В. Липинського до С. Шелухіна. – С. 402 – 403.

Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 9 (вересень). – Частина офіційна. – С. 1 – 2.

Там само. – Ч. 10 – 11 (жовтень – листопад). – Частина офіційна. – С. 1.

На тлі хвороби Липинський став, за власним зізнанням, «дуже нервовим і вражливим», що призводило до надмірної гостроти вислову в полеміці чи листуванні. Однак ясність розуму діяча не зменшилася, про що переконливо свідчить його публіцистика та епістолярій того часу. Оголошення В.

Липинського «втратившим рівновагу духових сил», тобто психічно хворим, викликало обурення української громадськості. Однак це не зупинило його політичних опонентів. Прагнучи виправдати свої дії, вони навіть після смерті діяча продовжували твердити, що він в останні роки «став нездібним не лиш до проводу справами... Союзу, але і взагалі до нормальної участі в... буденній організаційній праці...»⁸⁹².

В. Липинський у конфлікті виявив високі моральні риси і як людина, і як політик. Вони не завжди адекватно сприймалися серед його оточення. З цього приводу І. Лисяк-Рудницький писав, що діяч «не мав риси, дуже корисної для політика-практика, а саме – вміння дивитися крізь пальці на людські грішки та дрібні підлоти»⁸⁹³. Доказом порядності діяча є й те, що він, на відміну від своїх опонентів, не закликав гетьманців беззастережно зайняти у розколі його сторону. Роз'яснюючи у пресі й у приватному листуванні свою позицію, він пропонував кожному визначитися самостійно. Так, у листі до отамана січей в Америці С. Гриневецького зазначав, що не хоче впливати на його «многоважне рішення» у цій справі⁸⁹⁴. Не порвав своїх приятельських стосунків він і з Д. Дорошенком, котрий, керуючи УНІ-Б, не наважився перейти в опозицію до гетьманського проводу. В. Липинський визнавав за ним «політичний такт і політичну чесність»⁸⁹⁵.

Інакше склалися його стосунки у цей час із А. Монтрезором та Л. Сідлецьким, котрих він уважав друзями. Липинський намагався зберегти з ними особисті взаємини навіть після входження конфлікту в кульмінаційну фазу. Однак саме ці діячі стали першими у провіді руху, хто виступив із вимогою «сказати В.К. Липинському одверто сумну правду про порушення його духової рівноваги»⁸⁹⁶ та про «деструктивний характер його за останні часи діяльності»⁸⁹⁷. Така зрада не могла не вразити В'ячеслава Казимировича.

Серед гетьманців на боці В. Липинського залишилися М. Кочубей, Р. Метельський, В. Залозецький, М. Савур-Ципріянович, В. Кучабський. Діяча підтримали вчені В. Старосольський, В. Заїкін, Д. Чижевський, Д. Олянчин. Однак більшість рядових гетьманців залишилися вірними П. Скоропадському.

Лист В. Липинського до М. Грабини / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 326.

* Примітка. Noble (польськ.) – шляхетний, благородний.

ЦДАУЛ, ф. 360, оп. 1, спр. 532, арк. 60 зв.

Там само. – Арк. 17 зв., 18 зв.

Скоропис-Йолтуховський О. Памяти Липинського / О.Ф. Скоропис-Йолтуховський. – Ужгород: «УНІО», 1931. – С. 7.

Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський. – С. 135.

Причину цього добре пояснив у своїй заяві, складеній через 32 роки після розколу, член львівської гетьманської організації о. Т. Горникевич. Він підкреслював, що «першою вимогою» до кожного Гетьманця, була «безоглядна вірність»⁸⁹⁸. Усі гетьманці складали присягу на вірність П. Скоропадському та його родові. Отже, порушити її – означало порушити і вірність ідеї, котру саме В. Липинський так переконливо обґрунтував. Коли у філадельфійській «Америці» на початку 1925 р. з'явилася стаття «Гетьман чи Скоропадський?», де автор підкреслював, що В. Липинський відрізняє у своїх працях гетьманську ідею від конкретної особи, останній одразу видрукував відповідь. У ній він не лише прямо вказував на рід П. Скоропадського як єдиного символа ідеї, а й відповідав, між іншим, на таке запитання автора статті: чи існує «забезпека», що рід, біля якого об'єднуються гетьманці, та його голова «не повторить старих помилок Гетьманства»? Відповідь В. Липинського була однозначною: «Таку безпеку маємо в нашій власній вірності нашому Гетьманові»⁸⁹⁹. Тож не дивно, що у момент розколу, не маючи реального уявлення про перебіг конфлікту, більшість пішла за П. Скоропадським.

Отже, спроба В. Липинського створити в еміграції гетьманський рух, що ґрунтувався би на двох засадах – ідеології трудової класократичної монархії та суворо дисциплінованій організації орденського типу, завданням якої було б скріплення морально-політичного авторитету гетьмана – не реального очільника руху, а лише його репрезентанта і символа чистоти ідеї, – фактично закінчилася поразкою. Вона стала наслідком зіткнення двох стратегічних ліній розвитку руху серед його проводу – ідеалістичної, котру заступав В. Липинський, та реалістично-практичної, відстоюваної прибічниками П. Скоропадського.

Сам В. Липинський пояснював причини конфлікту в гетьманському проводі ідеологічною та тактичною розбіжністю двох сторін⁹⁰⁰. Ідеологічна полягала у різних уявленнях опонентів щодо ролі гетьмана у проводі руху як в еміграції, так і у майбутній державі. У конфлікті фактично відбулося зіткнення двох версій монархізму – конституційної, яку обґрунтував ідеолог руху, та авторитарної, до якої, врешті, схилився гетьман. Останнє стало наслідком зростання авторитету П. Скоропадського в еміграції, яким він мав завдячувати концептуальній, публіцистичній та пропагандистській діяльності В. Липинського.

Друга причина конфлікту, котру мислитель визначив як тактичну, полягала у його засадничому невизнанні будь-якої зовнішньої допомоги, котра, на його переконання, лише «нову руїну принести може», оскільки нічого, крім компрометації гетьманців у їхньому становищі емігрантів не давала⁹⁰¹. Натомість прибічники «реалістичної політики» у гетьманському проводі стали у цей час виразно на шлях пошуків саме оцих сторонніх політичних чинників,

Листи В. Липинського до С. Гриневецького – С. 340.

Там само. – С. 341.

Лист гр. А. Монтрезора до редактора газети «Діло» // Бюлетень гетьманської управи. – Берлін, 1930. – Ч. 12 (грудень). – С. 12.

Лист Л. Сідлецького до редактора газети «Діло» // Там само. – С. 13.

від яких очікували підтримки у здійсненні власної політичної акції.

5.3. Заснування Братства українських класократів-монархістів, гетьманців

Остаточний розрив В. Липинського з гетьманом поставив його перед необхідністю рятувати справу всього його життя. Оприлюднивши 18 вересня 1930 р. свій комунікат у «Ділі», він оголосив, що з того моменту існує два гетьманські рухи: перший – «під персональним проводом п. Павла Скоропадського», й другий – «ідея якого сформульована в... “Листах до братів-хліборобів”» і який «віднині... свого кандидата на український Гетьманський Престол не має та, доки ми не в українській столиці, не буде мати»⁹⁰². Щоб організаційно започаткувати й оформити цей другий гетьманський рух В. Липинський разом із невеликим гуртом своїх однодумців – М. Кочубеєм, В. Залозецьким, Р. Метельським, В. Кучабським, М. Савур-Ципріяновичем – заснує 27 – 29 вересня 1930 р. організацію – Братство українських класократів-монархістів, гетьманців»⁹⁰³. Уже в її назві підкреслювався той тип монархії, котрий В. Липинський уважав за свій ідеал – класократичний, а не охлократичний, на який, на його думку, орієнтувався П. Скоропадський.

Отже, незважаючи на тяжкий стан здоров'я, Липинський не опустив руки і намагався працювати далі. У листі до А. Шептицького від 22 січня 1931 р. він зазначав, що надзвичайно болісним для нього є усвідомлення власної фізичної слабкості, котра «утруднює рятувати те, на що пішло стільки сил, стільки життя» і що «одна надія на Милосердя і Волю Божу»⁹⁰⁴.

Новостворене Братство спиралося на ту ж ідеологію, котру В.

Липинський розробив свого часу для УСХД. Різниця між двома організаціями полягала лише в тому, що питання вибору правлячої династії відкладалася до часу виборювання Україною незалежності та створення Української держави. Це питання мали розв'язати Українські установчі збори. Більше того, колись так старанно обґрунтована В. Липинським ідея персоніфікації гетьманського роду була визнана ним самим не лише як помилкова, а і як одна з «первопричин», що призвела до краху «першої організаційної спроби здійснення ідеї» трудової класократичної монархії. Причому В. Липинський визнав помилковість персоніфікації й «узагалі», і у «невідповідній особі»⁹⁰⁵. Тим самим він виявив справжню політичну мужність політика, визнавши публічно власні прорахунки. Це був дуже непростий крок із його боку. У листі до Т. Горникевича, котрий закликав В. Липинського примиритися із гетьманом, В'ячеслав Казимирович писав: «Невже Ви, Всечестніший Отче, не розумієте, скільки болю і самопониження коштувало мені публічне визнання своєї

Заява о. Т. Горникевича у Відні від 5 жовтня 1962 р. – С. 830.

Листи В. Липинського до часопису «Америка» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 165.

Листи В. Липинського до Л. Абрамовича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 157.

Там само.

помилки. Чи по Вашому, було-б краще, коли-б я свою помилку скрив і примусив відповідати за неї колись українське громадянство?» Пояснюючи мотиви свого розриву з П. Скоропадським, він підкреслював, що «виступати проти негідного кандидата на монарха – це не тільки право, але і обов'язок монархіста... в західному, класократичному, а не азійському, охлократичному значінню цього слова»⁹⁰⁶.

Засноване В. Липинським Братство проголосило своєю метою не лише збереження чистоти ідеї, обґрунтованої у «Листах до братів-хліборобів», а й у тілення її в життя за допомогою так званого класократичного методу. Це останнє мало полягати у перевихованні українського громадянства, піднесенні його морального, культурного та політичного рівня у дусі класократичної ідеї. Саме це перевиховання повинно було стати міцним фундаментом «під будуче здійснення Ідеї класократичної Держави на Україні»⁹⁰⁷. Отже, закид мислителів з боку його опонентів, що, мовляв, він є ідеаліст-романтик, котрий не в змозі втілити власну теорію у життя, не відповідав дійсності.

В. Липинський завжди відзначався активним діяльним темпераментом. Як слушно зауважив свого часу Р. Залуцький, він визнавав примат практичного вчинку⁹⁰⁸. Але одночасно розумів: щоб реалізувати власну ідею, потрібно організувати людей у суспільно-політичну силу. А для цього необхідно було перетворити ідею на спосіб думання, на світогляд. Про це він ще 1924 р. писав у листі до І. Лоського, свого майбутнього учня-історика: «Дисциплінуюте і організуйте свої думки, витворюйте і приймайте організовану і дисципліновану ідеологію, бо тільки за такою ідеологією можуть прийти дисципліновані, організовані діла»⁹⁰⁹.

Прагнення збереження чистоти ідеї виявилось у намаганнях Братства довести українському громадянству, що гетьманський рух під проводом П. Скоропадського не має нічого спільного із теорією української класократичної трудової монархії В. Липинського. Невипадково після смерті мислителя у червні 1931 р. його соратники заявили про те, що перебирають на себе монархічні традиції, як духовну спадщину свого ідеолога.

В останній період свого життя мислитель продовжував відстоювати «примат Духа над Матерією» у справі державного будівництва. Його успіх, за переконанням В. Липинського, залежав саме від наявності теоретично обґрунтованої державної ідеї, котра «приводить в порядок, організує, оформлює хотіння» держави. В зв'язку з цим він наголошував: «Громадянство, що хоче мати свою Державу – своє вполющення – мусить у болю і муках сотворити образ свого хотіння – ідею – і цей образ ідею тяжким зусиллям здійснювати»⁹¹⁰. Процес здійснювання ідей, на його думку, залежав від двох основних чинників:

Листи В. Липинського до редакції щоденної газети «Діло». – С. 471.

Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 35.

Листи В. Липинського до А. Шептицького. – С. 438.

Липинський В. Вступне слово / В.К. Липинський // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 3.

Листи В. Липинського до Т. Горникевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 323.

від позитивної активності, котру викликає ідея у своїх прихильників, а також від дисциплінованості та послуху останніх щодо свого ідеологічного проводу. Підґрунтям позитивної активності, котру Вячеслав Казимирович порівнював із горінням, він уважав виключно любов, а тому наголошував: «Горіння буває двояке: від зненависти, і від любови. Перше руйнує, друге будує. Державу Українську може здійснити наша любов до неї, а не зненависть до її ворогів. Бо не вороги винні, що не маємо держави. Винні ми, що сотворили замість держави пустку, яку заповнили своїм змістом вороги»⁹¹¹.

Як послідовний політик-ідеаліст він наполягав на необхідності орієнтації на «легенду», «безсмертну ідею», служба котрій тільки і може виховати людину – творця держави. Такою легендою й безсмертною ідеєю він продовжував уважати Українську державу 1918 р., бо саме тоді з'явилося «хотіння держави» серед усіх прошарків українського громадянства і саме тоді почала відновлюватися органічна структура цього громадянства (з'явилося його праве, консервативне крило) й, найголовніше, з'явилися «перші проблески почуття політичної спільності між всіми, хто живе на Українській Землі»⁹¹². Отже, діяч продовжував підкреслювати роль соціальної консолідації та територіального патріотизму, як обов'язкової умови успішного державного будівництва.

Переживши трагедію краху власних спроб зорганізувати гетьманський рух на тих засадах, котрі були ним теоретично обґрунтовані, В. Липинський визнав за власну помилку колишні намагання певною мірою «реставрувати» Українську гетьманську державу 1918 р. Тепер його ідеалізм набув ще більш виразного виявлення і він твердив про те, що, започатковуючи гетьманський рух, колишнім учасникам національно-визвольних змагань слід було бути лише «слугами ідеї». У цьому разі їм би вдалося повернути на свій бік широкі кола української молоді, котра подій 1918 р. не знала і не переживала, але яка унаслідувала від українського громадянства, у середовищі котрого вона народилася й виховалася, відповідне негативне поняття про них. Тільки тоді б удалося, як твердив діяч, «стабілізувати» гетьманську ідею для майбутнього: «Образ Української Держави стояв-би тоді не за нами, а перед нами»⁹¹³.

Оце гірке зізнання мислителя було не випадковим. На той момент уже цілком очевидно було, що гетьманський рух програв у популярності рухові націоналістів, і програв насамперед серед молоді. Це означало, що у битві двох доктрин, двох теорій – консервативно-монархічної В. Липинського та інтегрально-націоналістичної Д. Донцова у сенсі їхнього завоювання сердець і розуму молоді – остання здобула перемогу. Усвідомлення цього не могло не дошкуляти В. Липинському. І причини поразки він шукав насамперед в організаційно-тактичних прорахунках.

Комунікат Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців від 18 серпня 1931 р. // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 35.

Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 79.

Цит. за: Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С. 67.

Для ширення відповідним чином трансформованої ідеї української класократичної трудової монархії та з метою поступового розростання нового організаційного осередку соратниками діяча було задумано неперіодичний орган. Спочатку планувалося назвати видання «Гетьманець». Робота над його першим номером ішла повним ходом уже в грудні 1930 р., про що свідчить листування В. Липинського з В. Кучабським та В. Залозецьким. В. Липинський, котрий сам уже не міг працювати на повну силу, написав до першого номера лише «Вступне слово». Однак він давав поради соратникам, які взяли на себе написання глибоких теоретичних статей. Так, схвалюючи першу частину статті В. Кучабського «Завдання гетьманського руху на Західній Україні» та очікуючи на її продовження, В'ячеслав Казимирович перестерігав колегу: «Тільки не спішіть, бо це річі, що пишуться не для днів, а для років»⁹¹⁴. Як згадував В. Залозецький, у той час В. Липинський присвятив себе своїм молодшим соратникам: «Потіхою у тих незвичайно важких останніх хвилях його життя було це, що найшов розуміння і відгук у молодших визнахців ідеї. Всю працю послідного року віддав їм: хотів своїми батьківськими порадами перелляти на них свій досвід, свою любов, своє захоплення та привязання до ідей»⁹¹⁵.

В. Липинський особисто намагався знайти кошти на видання часопису. Для цього він звертався до Ореста Жеребка – палкого прихильника своїх ідей, гетьманця, котрий свого часу фінансово підтримував видання книжок «Хліборобської України», а також «України на переломі». То ж В'ячеслав Казимирович сподівався на його підтримку і в цей час. Обґрунтовуючи важливість пресового органу для нового класократично-монархічного гетьманського руху, В. Липинський писав у листі до нього: «Не потребуую Вам казати, яку велику вагу привязую до цієї праці. Також самі зрозумієте скільки, при сучасному стані мого здоров'я і при цій травлі, яка направлена на наш гурток, вона мене і всіх нас зусиль коштує. Коли вважаєте, що ця праця врятовання ідеї нашої доцільна, то допоможіть нам, чим зможете. Тільки тому, що так довго знаю Вас і вірю Вам, звертаюся до Вас з оцим проханням»⁹¹⁶. Однак, очевидно, Липинський так і не дочекався відповіді від свого адресата або ж мав негативну відповідь, бо згаданий вище лист був останнім із боку В. Липинського у цьому епістолярії. Через пошук коштів на видання випуск часопису суттєво затримався.

Перший номер друкованого органу Братства вийшов уже по смерті В. Липинського. Часопис дістав назву «Збірник Хліборобської України». Нею, напевно, видавці хотіли вказати на духовну спадковість від колишньої «Хліборобської України». Та й сам мислитель свого часу вказував на те, що видання буде продовженням «Хліборобської України»⁹¹⁷. Друкувався він у Празі під орудою Р. Метельського. В. Липинський підготував до нього лише вступне слово, в якому аналізував причини невдачі першої спроби організації гетьманського руху. Крім згаданої статті В. Кучабського, до першого числа

Липинський В. Вступне слово. – С. 4.

Там само. – С. 5.

Там само.

Там само. – С. 6.

збірника ввійшли також статті В. Залозецького «Прояви клясократичного світогляду в реформістичних течіях Західної Європи», Р. Метельського «З записок гетьманця. Про активність та про “реальну” політику в гетьманському рухові» (первісно стаття мала назву «Дві сили»). Усі вони готувалися ще за життя В'ячеслава Казимировича, й кожному з них він перечитував і давав авторам поради. Всі статті мали глибокий аналітичний характер, що відповідало поставленому видавництвом завданню: сприяти тому, «щоб над українським громадянством запанували не “інтереси”, тільки ідеї»⁹¹⁸.

У першому томі цього часопису було опубліковано й матеріали «будапештської акції» П. Скоропадського. На цей крок В. Липинського та його прибічників змусила тактика найближчого оточення гетьмана, котра полягала у спробах скомпроментувати «розкольників», а також у намаганнях неправдиво висвітлити у пресі реальні факти, що стосувалися причин розколу. Останньою краплею було офіційне заперечення існування факту «будапештської акції», з якою у формі комунікату Гетьманської управи виступили самі «скоропадчики». У ньому стверджувалося, що ніякого договору між угорськими урядовими чинниками з одного боку і гетьманом Скоропадським чи будь-яким іншим представництвом організованого гетьманського руху «не було заключено і не існує»⁹¹⁹. Саме цей комунікат, а також розпускання чуток про те, що начебто В'ячеслав Казимирович у листі до гетьмана схвалював його «акцію» й навіть дякував за неї, і дав право В. Липинському, як згодом зазначалося у «Збірнику Хліборобської України», опублікувати матеріали «будапештської авантюри» з огляду на те, що «це не особиста й приватна справа п. П. Скоропадського, тільки справа політична й публічна, бо компромітуюча всю ту першу гетьманську організацію, якої засновником був Вячеслав Липинський»⁹²⁰. Цим своїм кроком останній хотів спонукати «особисто честних» гетьманців, що залишилися прибічниками П. Скоропадського, якщо не відійти від нього, то принаймні зробити спробу «оздоровити» організацію.

Перш ніж опублікувати ці матеріали, В'ячеслав Казимирович радився зі своїми однодумцями з приводу того, в який спосіб це було б краще зробити. При цьому він висловлював пропозицію видрукувати матеріали не «сензаційно», тобто не окремою публікацією, а подати їх у формі спростування вищезгаданого комунікату Гетьманської управи⁹²¹. Врешті, матеріали були опубліковані у вигляді приміток до комунікату В. Липинського «Розкол серед гетьманців», що перед тим друкувався у «Ділі», а тепер був поданий у «Збірнику Хліборобської України» з додатком необхідних пояснень.

Започатковуючи видання «Збірника Хліборобської України», і В. Липинський, і його однодумці були свідомі того, що для розгортання нового потужного руху, оснований на ідеї класократичної гетьманської монархії, необхідний час, а також зусилля для повернення на свій бік нових кіл

Лист В. Липинського до В. Кучабського від 15 грудня 1930 р. // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1933. – Т. 2. – С. 57.

Залозецький В. На сторожі ідеї. – С. 312.

Листи В. Липинського до О. Жеребка. – С. 739.

Там само. – С. 738 – 739.

українства. Саме тому в слові від видавництва зазначалося, що часопис призначений для «політично і морально нерозложених кругів українського громадянства без різниці їхніх переконань». Фактично члени Братства розпочинали все спочатку. Але різниця полягала у тому, що теорія В.

Липинського вже була досить знана, хоч і мало зрозуміла широкому загалові, а сам мислитель уже мав завдяки своїй, насамперед літературній, праці значний авторитет у середовищі української еміграції, а також у Західній Україні. Причому цей авторитет був досить високий не лише у прихильників його теорії, а навіть і серед опонентів. І хоч сама теорія визнавалася далеко не всіма, однак патріотизм В. Липинського, його щире бажання здобути для України державність не ставилися під сумнів практично ніким.

Видавці нового часопису прагнули, щоб він спричинився до пробудження отих «здорових політичних кругів українства» та спонукав їх до «очищення українського громадського життя від тої язви розкладу й особистих інтересів на “політиці”», котра, на їхню думку, пожирала «всі українські політичні табори» і грозила тим, що «політична і особиста корупція “діячів” доведе Україну до повного завмертя національного і політичного»⁹²².

Усього вийшли два томи збірника. Другий – у 1933 р., тобто через два роки по смерті В. Липинського. Надалі діяльність Братства почала поступово занепадати. Це було пов'язане з його малочисельністю і недостатньою політичною авторитетністю його представників. До того ж усі члени Братства мешкали у різних країнах – М. Кочубей у Брюсселі (Бельгія), В. Кучабський та В. Залозецький у Берліні (Німеччина), Р. Метельський у Празі (Чехія), М. Савур-Ципріянович – у Бадегу (Австрія). Ця обставина значно утруднювала їхню працю, що, врешті, без об'єднуючого діяльного політичного темпераменту В. Липинського довело до поступового припинення вияву активності групи.

Що ж стосується прибічників П. Скоропадського, то, оскільки більшість Ради Присяжних не підкорилася рішенням В. Липинського про розпуск УСХД, організація продовжувала існувати та здійснювати свою діяльність. При цьому гетьман фактично підпорядкував собі органи союзу, котрі, за задумом колишнього ідеолога гетьманців, мали протистояти можливій узурпації влади з боку персоніфікатора української монархії – Гетьманську управу та Раду Присяжних. Для цього до Регламенту УСХД були внесені відповідні зміни⁹²³. Так тривало до моменту, коли 17 липня 1937 р. відбулося засідання Ради Присяжних у Варшаві, на якому ухвалили рішення про саморозпуск союзу.

Гетьман П. Скоропадський наважився на організаційні зміни лише тоді, коли впевнився за 7 років, що він, як політичний провідник руху, зміцнив власний авторитет настільки, що очолюваний ним напрям асоціювався виключно з його особою та родом. Тепер настав слушний момент і для розпуску УСХД, що продовжував формально ґрунтуватися на розроблених В. Липинським засадах, і для проголошення абсолютного гетьманського правління роду Скоропадських. Замість УСХД постала нова організація – «Союз гетьманців-державників» (СГД), що мала своєю основою вже зовсім

Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 72.

Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1931. – Ч. 12 (лютий). – С. 16.

нові засади. Оскільки Рада Присяжних як контролюючий ідеологічний орган була скасована, на зміну пропагованому В. Липинським конституційному варіанту монархії прийшла її абсолютистська версія.

Уже після Другої світової війни, при оцінюванні змін, котрі відбулися у гетьманському русі у зв'язку з реорганізацією УСХД у СГД, делегати з'їзду СГД у Німеччині та Австрії, який відбувся 17 – 18 грудня 1950 р., дійшли висновку, що колишня орієнтація організаційної структури УСХД як на об'єднання «орденського типу» було подиктоване намаганням «вироблення ідеологічного імунітету серед моря демократично-соціалістичних ідей». При цьому наголошувалося, що організація «блискуче виконала завдання створення гетьманської державницької ідеології, пронесла чистоту цього національного прапора серед хаосу згубних запозичених з-зовні ідей і пустила його на ширші суспільні води», створивши нову організаційну структуру – СГД, котра у документі характеризувалася як організація «ширшої національно-державної провідної верстви»⁹²⁴.

Підбиваючи підсумки еміграційного періоду політичної діяльності В. Липинського, слід наголосити, що за короткий час – менше ніж 12 років – йому вдалося започаткувати і розвинути новий політичний напрям в українському національно-визвольному русі ХХ ст., що ввійшов в історію як монархічно-гетьманський. Роль діяча полягала як в організаційному оформленні головної політичної структури руху – УСХД, так і в розробленні стрункої, теоретично обґрунтованої ідеології, на котрій базувалася його діяльність. В основу згаданої ідеології були покладені консерватизм, територіальний патріотизм та ідея діничної конституційної монархії у формі традиційного для України гетьманства.

Створюючи теорію української трудової монархії, В. Липинський прагнув відтворити структуру української нації, урівноваживши її ліву поступову і праву консервативну частини, та наполягав на тому, що успішне державотворення можливе лише за умови соціальної консолідації суспільства. Ще однією важливою політичною засадою творення власної держави мислитель уважав принцип територіалізму, котрий він протиставляв націоналізмові. Лише на його основі можливо було втілити у життя реальну суспільну солідарність усіх мешканців України, котра дозволила б в ім'я «спільних інтересів спільної Землі» творити, а не руйнувати власну державу. Провідну державотвірну роль він відводив консервативній верстві, ядром котрої вважав український хліборобський елемент, найбільш тісно зв'язаний з українською землею як своїм економічним, так і політичним інтересом.

Єдиною можливою формою державного устрою в Україні, котра б забезпечила відповідну організацію консервативної верстви з метою виконання нею державотворчих функцій уважав конституційну спадкову монархію на чолі з гетьманом, котра обмежувалася б спільним для всіх громадян законом. Такий тип державності, на думку В. Липинського, забезпечив би можливість самоорганізації та якнайширшого розвитку всіх продуктивних здібностей кожного класу. Сам же діничний монарх – гетьман – мав бути насамперед

уособленням принципу національної й державної єдності, сталості національної традиції, що убезпечило б Українську державу від руїни та розкладового впливу сторонніх сил. Близьким до пропонованого В. Липинським типу монархічної влади була англійська монархія, де король чи королева виконують не законодавчі функції, а репрезентативні й тим забезпечують історичну традицію і спадковість держави.

У боротьбі за відновлення української державності мислитель і політик заперечував можливість опертя на сторонні сили, оскільки вбачав у цьому, по-перше, небезпеку нового чужоземного поневолення, а по-друге, підважування консервативних підвалин державотворення, котрі мали забезпечити своєрідну «точку опори», сталість, а, отже, і міцність майбутньої держави.

В. Липинський був першим українським політичним мислителем, який теоретично сформулював проблему легітимності влади. Персоніфікацію гетьманства у конкретній династії він уважав однією із запорук успішної реалізації ідеї української трудової монархії. З цією метою він удався до обґрунтування легітимності права П. Скоропадського на посідання гетьманської влади, а також реабілітації Української гетьманської держави 1918 р. серед українського громадянства.

Важливою заслугою діяча було також започаткування поважного неперіодичного журналу «Хліборобська Україна», що своєю глибиною та солідним теоретичним рівнем перевершував усі видавані українською еміграцією часописи.

В. Липинський відіграв значну роль у справі ширення осередків гетьманського руху, ведучи активне листування з їх провідниками та скеровуючи їхню політичну діяльність у необхідне русло. Внутрішньоорганізаційну структуру гетьманського проводу він розглядав як своєрідну проекцію на майбутній державний устрій у незалежній Україні. Тому гетьман мав бути не лідером політичного руху, а лише його символом, репрезентантом, утіленням маєстату державної ідеї. Головна ідеологічна та контролююча чистоту ідеї роль відводилася Раді Присяжних, а завдання виконавчого органу політичного напряму мала виконувати Гетьманська управа. Ці два органи були покликані убезпечити консервативно-монархічний рух від претензій гетьмана на роль реального політичного керівника, а отже, від орієнтації на авторитарний тип монархії.

Виходячи зі здійсненого аналізу політичного мислення та діяльності В. Липинського, можемо позначити період у його житті від кінця 1919 р. до 1929 як *консервативно-монархічно-гетьманський*.

Конфлікт між двома течіями в середині гетьманського проводу – ідеалістичною та реалістичною – призвів до розколу в середині політичного напряму, наслідком якого стала спроба В. Липинського заснувати новий гетьманський рух із наголосом на його класократично-монархічній суті, а також відмова мислителя від ідеї персоніфікації гетьманства. Відповідно цей останній період у житті видатного діяча (1930 – 1931 рр.) на наш погляд, слід визначати як *класократично-монархічний*.

РОЗДІЛ 6

В. ЛИПИНСЬКИЙ У КУЛЬТУРНОМУ ТА НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

6.1. Наукова творчість мислителя (1919 – 1926 рр.) як підґрунтя його політологічної концепції

В еміграції В. Липинський продовжував і власні наукові студії. Його наукова творчість у цей час була нерозривно пов'язана із започаткованим ним політичним напрямом, адже диктувалася необхідністю науково-теоретичного обґрунтування ідеологічного базису нового політичного руху. Вченому вдалося завершити три наукові твори: історичну монографію «Україна на переломі», політологічний трактат «Листи до братів-хліборобів» та історико-релігієзнавчу розвідку «Релігія і церква в історії України». Всі вони відображають еволюцію політичного мислення діяча, що відбулася під впливом поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., і є своєрідним підґрунтям його політичних ідеологем, остаточно сконструйованих саме в еміграційний період.

Одразу після демісії В. Липинський повернувся до історичних досліджень. На основі матеріалів із альманаху 1912 р. «Z dziejów Ukrainy», поширивши монографію «Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy», він підготував новий її україномовний варіант під заголовком «Україна на переломі. 1656 – 1959. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.» (1920 р.). У цьому творі знову в центрі уваги вченого виявилася національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. В. Липинський намагався на прикладі минулих історичних невдач показати своїм землякам правильний шлях до успішного втілення ідеї української державності. Вже в передньому слові до монографії автор зазначав, що «без власної... держави... ніколи не уявляв... можності існування Української – не етнографічної маси – а Нації». На початку праці вчений одразу підкреслює те, що вона писана з абсолютно нових позицій, відмінних від усієї дотеперішньої історіографії. Тепер В. Липинський – уже маститий історик і авторитетний політичний діяч – може про це прямо заявити і навіть протиставити свій науковий метод й історіософію іншим. Він наголошує, що розглядає вітчизняну історію XVII ст. «з точки погляду державно-організаційних змагань української нації»⁹²⁶.

В «Україні на переломі» В. Липинський ще більше, ніж раніше, акцентує увагу на проблемі держави, причому здійснює проекцію історичної минувшини на невдалий досвід новітнього українського державотворення, намагаючись віднайти раціональні шляхи побудови незалежної України. Вчений розглядає у монографії три основні проблеми: побудову української держави, роль еліти (аристократії) і роль видатної особи (гетьмана Б. Хмельницького) в історії вітчизняного державотворення XVII ст. При цьому Липинський використовує аналітично-концепційний метод дослідження, ґрунтуючи його на власній політологічній теорії.

Уже на початку монографії можемо бачити виразну зміну світоглядного підґрунтя історичного мислення вченого. Якщо в дореволюційний час він трактував Хмельниччину як національне повстання, що переросло у могутню політичну революцію, метою якої, врешті, стало творення вільної незалежної держави, то у пореволюційній праці він послуговується протилежним за змістом визначенням. Тепер лише перший період повстання він називає «революцією, яка розпочата була сотнею фанатиків». Його ж переломний момент, коли визріли державно-політичні цілі проводу повстанців, історик називає «православно-монархічною реакцією», що зародилася в середині української нації, відзначалася міцною та здоровою соціальною структурою, представленою прив'язаними «до старої національно-державної традиції (тобто консервативними. – І.П.) військово-хліборобськими та військово-промисловими економічно продукуючими класами». Очевидно, що тепер, після національної катастрофи, термін «революція» набрав для Липинського виразно негативного забарвлення. Відповідно він оцінює й ті чинники, проти яких Хмельниччина була спрямована. Так, виразників релігійної унії, що стала однією з причини повстання, він називає «поступово-опортуністичним українським рухом». Провідні державні тенденції у Речі Посполитій історик також наділяє означеннями на кшталт «поступові», «демократичні»⁹²⁷, і вони у нього мають негативний зміст. Отже, досвід поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. призвів до повної переоцінки й багатьох термінів. Тепер учений уже прямо протиставляє поняттям «поступ», «демократизм», «революція», які набули у нього негативного відтінку, поняття «консерватизм», «традиція», «монархізм» і, подекуди, навіть, «реакція». Прикметним є й те, що у новому україномовному варіанті дореволюційної праці з назви також зникає слово, похідне від терміну «революція».

Особливу увагу історик звертає на «правно-державний» характер вузлових історичних моментів політичної боротьби за власну державу – Зборівської (1649 р.) та Переяславської угод (1654 р.), Гадяцької унії (1659 р.). Учений аналізує еволюцію Української козацької держави від автономістської її моделі до майже повної незалежності. Він дає виразно негативну оцінку наслідкам політики Б. Хмельницького у добу так званого козацького автономізму (1649 – 1654 рр.), засуджуючі «лояльні польсько-державні наміри» гетьмана, спрямовані на боротьбу за реформування внутрішнього державного устрою Речі Посполитої, котрі «замість ослаблювати, тільки зміцнили польських ворогів реформ і України, тільки скріпляли антикозацькі, антимонархічні, фанатично-католицькі сили польської шляхецько-магнацької олігархії»⁹²⁸. В цій характеристиці можна побачити явні паралелі зі ставленням Липинського-самостійника до автономістичного періоду діяльності Центральної Ради, котрий він гостро критикував у «Листах до братів-хліборобів».

Щоправда, вчений не покладає всю провину за вищезгадану політику на самого гетьмана. Навпаки, він намагається виправдати його і віднайти

ЦДІАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 275, арк. 9 зв.

Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху. – Авґсбург, 1951. – С. 21.
Цит. за: Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла... – С. 88.

об'єктивні причини, котрі на початковому етапі повстання змушували очільника нації вести політику під гаслом: «За короля, проти королевенят!». Такою причиною він називає відсутність серед повстанців ідеологічного провідника, котрий би виплекав українські державотворчі наміри. Ним могла стати лише шляхетська верства разом із городовим міщанським козацтвом. Без такого очільника ніяка «сепаратистична державна ідеологія» виробитися не могла. Отже, вчений послідовно обстоює визначальну роль політичних еліт у державотворчому процесі.

В. Липинський доводить однозначну орієнтацію Б. Хмельницького на монархізм, як єдино можливу в тих умовах форму державно-політичного устрою. Ця виразна концептуальна засада у науково-історичних поглядах ученого з'являється саме в цій праці. Раніше вона була лише злегка окреслена. Тепер же навіть одну з головних політичних сутностей повстання (крім його національно-релігійної та соціальної складової) В. Липинський виводить із «монархічної реакції» державотворчих чинників проти «демократично-шляхетських олігархів», орієнтованих на державність польську, а отже, на збереження колоніального стану України. Тобто він виразно проводив ідею про монархічну форму правління як запоруку успішного творення Української держави у XVII ст.

По-новому розглядаючи питання форм державного устрою за Хмельниччини й беручи до уваги монархічні плани гетьмана, дослідник усебічно розвинув власну теорію гетьманату, що базувалася на династично-дідичних засадах зі становою репрезентацією. На його думку, на тому етапі історичного розвитку найперспективнішою формою державного устрою України була гетьманська монархія, бо саме вона могла легітимізувати державну владу, а значить забезпечити її тривкість. Прикметним є те, що у цій праці В. Липинський замінює термін «народ», котрим він оперував раніше, терміном «нація», з яким він тепер нерозривно пов'язував процес державотворення. Згідно з його теорією нацією є лише той народ, котрий зумів збудувати власну державу. Отже, державотворчі потуги українців він пов'язує із перетворенням його у справжню політичну націю.

Із позицій державницького історіографічного підходу В. Липинський трактує і сутність Переяславської угоди 1654 р., наголошуючи на тому що її слід відрізняти від так званої Переяславської легенди. Остання народилася у добу Руїни й ідеологічно оформилася після Полтавської катастрофи та остаточного знищення за часів Мазепи самостійницько-державних намірів української козацької аристократії. Вона, на думку історика, була необхідна українській аристократії для обґрунтування її прав і привілеїв у Російській імперії як аристократії державної нації. Подібним чином свого часу була вироблена й Люблінська легенда, котру також не можна ототожнювати із реальною сутністю Люблінської унії 1569 р. Обидві легенди, кожна в свій час, урятували українську аристократію «по банкруцтві її власної держави – від положення верстви завойованої, підбитої, рабської в державі чужій».

Переяславську угоду В. Липинський трактував як тимчасовий військово-політичний союз у формі протекторату, причому союз випадковий, головною метою котрого було визволення України з-під Польщі. Його практична ціль нічим не відрізнялася від попередніх союзів, котрі Б. Хмельницький укладав із турецьким султаном. Ставши протектором України, цар мав надавати їй військову допомогу проти Польщі, а Україна – сплачувати у царську казну щорічну грошеву данину. Однак обидві сторони мали абсолютно різні цілі. В. Липинський проаналізував їх і показав, що Б. Хмельницький від самого початку прагнув, щоб друга сторона сприймала його як володаря України, рівного московському цареві. Отже, Переяславська угода мала стати засобом реалізації його намірів остаточно легітимізувати відрив України від Польщі.

У своїй історіографічній концепції пореволюційної доби вчений не відмовився від окремих елементів неоромантичних підходів до аналізу історичного процесу, що, знайшло своє відображення у продовженні творення ним міфу щодо постаті Б. Хмельницького. Зокрема, політичне утворення під його головуванням учений називає «державним організмом, збудованим залізною волею однієї людини»⁹²⁹. Цілком логічне пояснення такому возвеличенню ролі гетьмана у державотворчих процесах XVII ст. дав, на наш погляд, Я. Пеленський, котрий бачив у використанні подібного підходу В. Липинським засіб, що мав на меті «розбудити націю та історичну свідомість суспільства»⁹³⁰. Слід сказати, що Липинський бачив у гетьмані насамперед свідомого будівничого української держави, котрий мав непересічні військові, політичні, дипломатичні та державно-організаційні здібності і який добре розумів, що традиційне виборне козацьке гетьманство не забезпечить тривкості та стабільності української держави, зміцнення авторитету її інститутів в очах усього суспільства. Саме цим були продиктовані його прагнення ліквідувати два небезпечні для майбутнього України, як незалежної держави, чинники: виборність гетьмана та його залежність від чужоземних держав.

В. Липинський у цій праці надзвичайно уважно досліджував процес перетворення гетьманської влади із суто військового проводу на територіально-державну владу монархічного характеру із виразним нахилом до спадковості. Вчений підкреслював, що авторитарна влада гетьмана не відзначалася деспотизмом. Її обмежували права та вольності козацького стану, котрий брав колективну участь в управлінні державою. Крім того, українські міста мали самоврядування, а українське духовенство займало незалежне щодо гетьманської влади становище. Отже, В. Липинський довів, що суспільно-політичний устрій гетьманської України за Хмельниччини засадниче відрізнявся як від анархічної шляхетської демократії у Польщі, так і від

Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / В.К. Липинський / Там само. – С. 14.

Там само. – С. 15 – 16.

східного деспотизму Московського царства, де все населення незалежно від станової приналежності вважалось рабами царя-самодержця.

Говорячи про певні зміни, що відбулися в історичному світогляді вченого, слід відзначити, насамперед, зміщення акцентів, котрі він робив у дослідженні Хмельниччини порівняно з дореволюційним часом. Якщо раніше В. Липинський у центр уваги ставив вивчення ролі української шляхти у процесі українського державотворення XVII ст., то тепер головний наголос робився на самому процесі здобуття державності, а проблема ролі шляхетської політичної еліти розглядалася як похідна від неї, хоча й надзвичайно важлива.

В «Україні на переломі» історик аналізує державу Б. Хмельницького, відшукуючи ті головні засади, котрі, з одного боку, забезпечили відродження української державності, а з іншого – призвели до чергової державотворчої поразки. На його переконання, державотвірними чинниками виявилися, по-перше, об'єднання всіх суспільних верств навколо козацтва, як верстви, що спонукала до державотворення інші стани – селянство, міщанство, шляхту, духовенство; по-друге, участь у визвольній війні шляхти, яка, складаючи один з прошарків провідної козацької верстви, сприяла піднесенню закальнокультурного рівня низового козацтва; по-третє, перемога дрібного та середнього більш інтенсивного селянсько-козацького та шляхетського землеволодіння хутірського зразку над колоніально-паразитарним екстенсивним землеволодінням польських магнатів; по-четверте, освячення визвольної боротьби духовним авторитетом православної церкви.

Отже, головні ідейні здобутки, котрі підкреслював В. Липинський у добі Хмельниччини, полгали у консолідації класово стратифікованого українського суспільства навколо державотворчої верстви, а також у прагненні Б.

Хмельницького до спадкової гетьмансько-монархічної влади як маєстату нації. Нереалізація цієї ідеї і призвела, на думку вченого, до поразки українського державотворення XVII ст. Адже історично саме інститут монархії забезпечував об'єднання всіх європейських націй та успішне творення ними держав. Цей історичний досвід учений прагнув урахувати у творенні сучасної концепції українського державотворення.

Книга отримала високу оцінку серед українських наукових і культурних кіл. О. Назарук назвав її «першою книжкою нашої історії», книжкою «нашого думання про нас взагалі»⁹³¹. Її поява фактично означала остаточне конституювання державницького напрямку в українській історіографії, до якого також належатимуть Д. Дорошенко, С. Томашівський, І. Крип'якевич, В.

Кучабський, Б. Крупницький, І. Кревецький, Д. Олянчин, І. Лоський. У 1920-их рр. вплив Липинського позначився на творчості таких радянських істориків, як М. Слабченко, О. Оглоблін, Л. Окиншевич, М. Петровський, В. Пархоменко.

Стосовно цього слід зауважити, що до кінця 1920-их рр. радянська історична наука не була ще повністю підпорядкована жорстким ідеологічним рамкам. Та й не існувало ще абсолютної «залізної завіси» між українським емігрантським середовищем і радянською Україною. Як сповіщав Д.

Дорошенко у листі до В. Липинського у 1928 р., праці останнього були добре

відомі у радянській Україні і «їх завжди цитують та на них покликаються»⁹³². Від кінця 1920-их рр., коли вже оформлення «марксистсько-ленінських» ідеологічних засад та відповідної методологічної основи розвитку гуманітарних наук у Радянському Союзі вступило у свою вирішальну стадію, державницьку історичну та соціологічну концепції В. Липинського почали там активно поборювати. Цей факт свідчив про те, що радянські функціонери від науки побачили у творах вченого певну небезпеку. Зокрема, влітку 1928 р. у Берліні відбувся тиждень радянської історичної науки, зініційований Німецьким товариством дослідження Східної Європи. Керівник радянської делегації М.М. Покровський у своїй вступній промові намагався завірити господарів заходу у легендарності твердження щодо панування у радянській історичній науці лише марксистської методології⁹³³. Українських радянських учених на німецькому тижні представляв М.І. Яворський. Оцінюючи стан української історичної науки за період від 1917 до 1927 рр., він визначав три напрями її розвитку: федералістичний на чолі з М. Грушевським, «напрямом Липинського» і марксистський, репрезентантом якого промовець оголосив себе та власну наукову школу. Д. Дорошенко, який побував на цих заходах, відзначав, що Яворський характеризував сутність історичних поглядів В. Липинського, хоч і стисло, але «доволі вірно»⁹³⁴.

Однак так було, коли радянська наука презентувала себе за кордоном. У підрадянській Україні наприкінці 1920-их рр. уже набирала обертів відверта ідеологічна псевдонаукова боротьба і з «дрібнобуржуазним напрямом» М. Грушевського і з «феодально-монархічно-аристократичним» напрямом В. Липинського⁹³⁵. Особливо виразно ця боротьба із «антимарксистськими течіями в українській історичній науці» розгорнулася після Першої Всесоюзної конференції істориків-марксистів у Москві (кінець 1928 – початок 1929 рр.). Під час засідання секції історії народів СРСР усе той же М.І. Яворський підкреслював, що на Заході помітне місце знов починає посідати «теорія В. Липинського, ... програмою котрого для України є феодально-аристократична “трудова монархія”»⁹³⁶. Отже, наукова творчість В. Липинського не залишилася поза увагою у підрадянській Україні. Незважаючи на офіційне невизнання там її наукової вартості, на деяких українських істориків вона все ж справила значний методологічний та ідейно-змістовий вплив.

Головним науковим твором В. Липинського еміграційного періоду є його політологічний трактат «Листи до братів-хліборобів». Восени 1926 р. його видали повною версією у Відні з розлогою вступною частиною. Ця повна версія отримала ще й підзаголовок (за порадою О. Назарука⁹³⁷). Після міркувань учений додав до основної назви підназву: «Про ідею і організацію українського

Там само. – С. 25.

Там само. – С. 40.

Пеленський Я. В. Липинський — засновник державної школи... – С. 141.

Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – С. 155.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 287.

Артизов А.Н. М.Н. Покровский: финал карьеры – успех или поражение? / А.Н.

Артизов // Отечественная история. – М., 1998. – № 1. – С. 83.

монархізму». Таким чином одразу робився акцент на провідній думці твору.

В. Липинський надавав «Листам» виняткового значення, як праці ідеологічно-практичній. Із цього приводу він зауважував у листі до О. Назарука, що скептично ставиться до будь-якої літератури взятої самої по собі. «Мені здається, – переконував діяч, – що удержується і має значіння довше лише те, що спричинилось до витворення якогось громадського руху і сила літературних творів звязана з силою, викликаного ними руху»⁹³⁸.

Перша частина «Листів» за назвою «Українська наддніпрянська інтелігенція і українська національна ідея» представляла аналіз причин поразки українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. В ній В.

Липинський із державницьких позицій гостро критикував українську революційну демократію та діяльність створених нею інститутів державної влади – Центральної Ради й Директорії. Засадничою причиною поразки українських державотвірних потуг учений називав те, що вони втілювалися представниками української демократичної і соціалістичної інтелігенції, «які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежності ставились з погордою й ворожею». Через це втрачено було підготовчий період національної революції кінця ХІХ – початку ХХ ст., який пройшов «під гаслом осмішування самостійництва як “буржуазного балакунства”». Ще катастрофічніші наслідки цього виявилися у першому періоді діяльності Центральної Ради, гаслом якого стало «поборювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народу»⁹³⁹.

Таку позицію української інтелігенції вчений пояснював тим, що вона просто не уявляла себе у ролі будівничих держави і вбачала за собою лише монопольну роль «посередників між російською державою і українськими народними масами». Звідси й намагання її з початком революції усунути від політичного проводу нації всіх можливих конкурентів – представників інших політичних поглядів, що не вклалися у їхню поступову демократичну програму. І лише прихід до влади в Росії більшовиків, що знищив усі сподівання української інтелігенції на здобуття «автономії», а також те, що більшовицька влада не визнала в українських демократах репрезентантів української нації, змусив Центральну Раду стати на шлях повного національного визволення і державного будівництва.

Друга причина поразки українського державотворення полягала у тому, що соціалістична демократія продовжувала зберігати за собою монополію «представництва української нації» і в нових умовах будівництва власної держави. Замість того, щоб сконсолідувати націю у спільних зусиллях боротьби за збереження незалежної України, вона й далі поглиблювала національний розбрат, що, врешті, виявився вбивчим для слабкої української державності. Відродження нації, за Липинським, не може відбуватися без національного ідеалізму, тобто без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, без ідейного національного пафосу, що являє собою романтичне захоплення образом повної

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 303.

Комуніст. – Харків, 1928. – № 294. – 19 грудня. – С. 2.

волі і незалежності. Замість того, щоб творити національний ідеалізм, українська демократична інтелігенція намагалася відроджувати українську націю «під гаслом прирізки землі» і в результаті лише здеморалізувала її. Звідси, головний висновок щодо національної поразки: «Ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх Українців об'єднуючу, вільну і незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролись і тому... така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла»⁹⁴⁰.

Проаналізував учений і конкретні прорахунки внутрішньої політики українських урядів доби визвольних змагань. До найбільш невідповідних складових політики Центральної Ради він зараховував соціалізацію землі, політику федералізму, а також політику щодо національних меншин⁹⁴¹. На його думку, Центральна Рада, а згодом і Директорія, серед провідників яких панувало переконання про безкласовість української нації та її демократичну природу, намагалися зберегти «національне відокремлення денационалізованих українців» від буржуазних класів, представлених в Україні насамперед національними меншинами. Так можна було легко усунути їх від політичного проводу нації. В. Липинський же вважав необхідною умовою українського державотворення творення політичної української нації на підставі територіального патріотизму.

Крім аналізу діяльності національно-демократичних урядів, учений дав оцінку й діяльності гетьманської влади. Розробляючи теорію дідичної монархії, він спирався на практичний досвід Української Держави 1918 р. Тому намагався реабілітувати цей період українського державотворення в очах громадськості. Однак учений аж ніяк не апологетизував добу Гетьманату. Навпаки, він визнавав її хиби і помилки і чітко виділяв у ній два періоди. Перший – українсько-державний при кабінеті Лизогуба вчений називав «періодом будівництва державної й національної української незалежності». Другий – російсько-федеративний протофісівський при кабінеті Гербеля, що позначився поступками фінансистам з «Протофісу» і проголошенням федерації з Росією, він оцінював як політичну й національну катастрофу насамперед для українського хліборобського класу. До найголовніших помилок Гетьманату 1918 р. В. Липинський зараховував згоду гетьмана на розгон Центральної Ради, що суттєво підважувала легітимність влади П. Скоропадського; заборону німецькою владою селянського з'їзду у квітні 1918 р. (на думку В. Липинського, селян легко було відповідною тактикою перетягти на бік нової влади); пасивність уряду щодо каральних експедицій⁹⁴².

Друга частина «Листів» мала назву «Наша орієнтація». Вона окреслювала провідні шляхи побудови української держави. Тут учений знов апелював до помилок національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Адже під «орієнтацією» більшість українських політиків розуміли «спосіб знайти по-за межами України союзника» і, отримавши від нього матеріальну та військову допомогу, «захопити... владу над своїми земляками». Друга важлива теза,

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 419.

Листи О. Назарука до В. Липинського. – С. 246.

Там само. – С. 59.

Продовжуючи відстоювати думку про виняткову роль політичної еліти (національної аристократії) у процесі творення будь-якої держави, В.

Липинський роз'яснював, чому українська інтелігенція не може претендувати на подібну роль. Щоб стати верствою-провідником, суспільна група повинна мати спільний економічний інтерес, спільну традицію (історичний досвід) та спільні культурні цінності. Інтелігенція ніякого економічного інтересу у справі державотворення не має, бо вона є групою здекласованою, матеріально непродукууючою. Одночасно вчений визнавав за нею заслуги на полі культурного будівництва (розвиток науки, мистецтва, літератури, української кооперації тощо). Крім того, саме інтелігенції він відводив ще й роль ідейних вождів опозиції.

Серед продукууючих класів на провідну державотворчу роль в Україні, за переконанням В. Липинського, міг претендувати лише клас хліборобів. Адже міщанський буржуазний клас, а також клас пролетаріту мали в Україні малу чисельність і були розвинені дуже слабо. Саме українські хлібороби, як переконував учений, мали й спільний економічний інтерес, і спільну державну політично-організаторську традицію (вона належала дворянству), і спільні культурні цінності. Далі вчений розгортав цілу програму скріплення хліборобського класу в Україні. До хліборобів він зараховував усіх, хто посідав власну землю і на ній власною працею – чи індивідуальною, чи, зорганізовуючи найманих працівників, – вів господарство, виробляючи сільськогосподарську продукцію. Обстоюючи ідею розвитку хліборобського класу, вчений особливо наголошував на неприпустимості таких соціальних експериментів, як скасування приватної власності на землю. Бо воно вело до знищення самого хліборобського класу, «вийнявши з хліборобства всю душу, усунувши момент творчості з праці хлібороба»⁹⁴³.

Особливістю соціальних поглядів В. Липинського було також його переконання, що антогонізм між бідними і багатими представниками хліборобської чи індустріально-промислової верстви є антогонізмом не між різними класами, а між представниками всередині одного класу. Його він пояснював тим, що, наприклад, усіх без винятку хліборобів об'єднує спільний економічний інтерес, спільна традиція праці на власній землі, а також спільна ідеологія і спільна культура. Звідси витікав його досить неоднозначний постулат про те, що подолання протистояння між бідними і багатими представниками одного класу є внутрішньою справою самого цього класу. Його механізм усередині хліборобського класу вчений бачив у майбутній аграрній реформі. Головним її принципом мала стати ліквідація паразитарної земельної посілості (коли господар не працював на своїй землі, а здавав її в оренду), а також накладання на всіх земельних власників державних, громадських та економічних обов'язків пропорційно до їх «індивідуальної здібності й сили» (тобто, кількості належної землі, ступеню освіченості та культури). Вчений наголошував: «Кому більше дано... з того більше й вимагається»⁹⁴⁴.

Там само. – С. 16.

Там само. – С. 40.

Окремо у своїй теорії про провідну державотворчу верству В. Липинський обґрунтовував значення українського панства. Без «морально здорових та до громадської роботи здатних останків як помосковленого, так і спольщеного українського дворянства» він не бачив можливості об'єднання всього хліборобського класу, а, отже, й об'єднання української нації та будівництва української держави, оскільки саме ця частина хліборобів володіла державною політично-організаторською традицією. Тому вчений наголошував: «Той, хто тепер, а не через двісті літ, хоче Державу Українську будувати, той без збереження і використання останків українського дворянства не обійдеться»⁹⁴⁵. А щоб ця верства виявила притаманну їй державницьку культуру потрібно прагнути до такого державного ладу, котрий сприятиме поверненню її до рідного народу. Таким ладом вчений і вважав трудову (з уваги до новітніх соціальних відносин) монархію.

Останню В. Липинський уявляв як піраміду, на вершині котрої стояв би гетьман-монарх, уособлюючий єдиновладдя «ідеї Нації над цілим працюючим продукуючим трудовим народом і всіми його класами». Соціальну ж організацію різних класів у такій державі він предсталив у вигляді класових організацій та установ. У них має витворитися з представників кожного українського класу нова українська аристократія (еліта) – здорова, міцна і здатна до державної творчості. Отже, для Липинського нова еліта – це не старі привілейовані суспільні верстви, а «найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т.д.»⁹⁴⁶.

Проблемі творення національної аристократії та трьом провідним методам її організації – класократії, охлократії та демократії – присвячений третій розділ «Листів». Він написаний, як підкреслюють дослідники, під впливом наукової соціологічної школи Е. Дюркгейма та концепції елітаризму В. Парето⁹⁴⁷. Вчений доводить, що еліта («національна аристократія» або «активна меншість») лише тоді відіграє відповідну державотвірну та організуючу функцію щодо нації, коли вона має стихійну ірраціональну волю до влади, володіє найбільшою серед інших соціальних груп матеріальною силою, а також достатнім моральним авторитетом в очах свого народу. Матеріальна сила всякої національної аристократії, за Липинським, спирається на таких важливих елементах, як володіння технічними засобами війни та оборони (до них вчений відносив інститути державної влади, зброю та армію), а також володіння технічними засобами економічної продукції (землею, фабриками та машинами, але не грошима). Поєднання всіх трьох елементів у представниках національної аристократії є запорукою й успішного державотворення, і завершення процесу націєтворення. Поглиблюючи теоретичний аналіз цієї проблеми, вчений на прикладах зі світової та української історії доводив неспроможність аристократій, що не володіли засобами економічної продукції (як, наприклад, індійці в США), керувати

Там само. – С. 8.

Там само. – С. 65.

Там само. – С. 73.

державою. Представників же непродукууючої інтелігенції у багатьох європейських буржуазно-демократичних урядах він називав лише «комісіонерами» здегенерованої національної аристократії, котра з різних причин передоручає їм правління державою «на підставі часових мандатів»⁹⁴⁸.

Серед суспільних груп, що можуть виступати джерелом національної аристократії він виділяв три сили: мілітарна («сила меча») – так звані «войовники», економічна («сила продукції») – «продуценти», а також інтелектуальна («сила ідеології») – інтелігенція. Залежно від комбінації цих сил національна аристократія може організовуватися трьома різними методами⁹⁴⁹.

Значна частина третього розділу листів присвячена цим трьом методам організації національної аристократії – охлократії, демократії та класократії. В основу даної класифікації В. Липинський поклав взаємовідношення активних (аристократичних) та пасивних (решта нації) елементів у даному суспільстві. Відмінності цих методів учений виводив від панівних у суспільстві форм економічного життя, а також від форм «індивідуальних расових прикмет даної нації в даній історичній добі»⁹⁵⁰. На його думку, всі нації в різні історичні часи обов'язково проходять через кожен із цих трьох методів і, навіть, неодноразово.

Класократія (термін запропонував М. Кочубей) панує в тих націях, котрі в процесі розвитку поділились на органічні класи. Для них характерне персональне володіння засобами виробництва, а також міцна внутрішня спаяність на основі однакового способу виробництва та однакової психіки, що впливає з виробничої спорідненості, расового родства та історичної традиції. Для аристократії цього типу характерні лицарськість, войовничість та бажання матеріальної праці, а тому й представлена вона, за термінологією В.

Липинського, войовниками та продуцентами. Вони «по-лицарськи, зверху» завойовують владу й осідають на завойованій землі та починають продуктивну працю. Їм притаманне почуття територіального патріотизму до землі, на якій вони осіли. Саме войовники-продуценти організують пасивну більшість. Класократичний устрій відзначається рівновагою між владою і свободою, між консервативними та поступовими силами. При ньому панування аристократії завжди обмежене владою монарха, але й влада голови державного апарату, в свою чергу, обмежена законом⁹⁵¹. На думку вченого, такий тип організації аристократії був за гетьманування Б. Хмельницького. Класичним прикладом класократії вчений вважав англійську монархію.

Демократія – це метод організації аристократії такої нації, яка під впливом хаотичного матеріального розвитку та своєї чи чужої колоніальної експансії зазнала сильного змішування та розпаду органічних класів. На їх місці з'явився конгломерат «демократично “рівних” індивідуумів-одиниць, взаємно собі... чужих», зв'язаних в одне національне ціле останками національної і державної організації, витворених раніше класократичною чи

Там само. – С. 74 – 75.

Там само. – С. 76.

Там само. – С. 103 – 104.

Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського // Сучасність. 1984. – № 6. – С. 81 – 95.

охлократичною аристократією⁹⁵². Демократична еліта здобуває собі владу не лицарською боротьбою, а шляхом мирного проникнення та соціальної демагогії. Для цього устрою характерним є порушення рівноваги між владою і свободою на користь останньої. Серед провідної верстви є незначне число войовників-продуцентів, а більшість складають непродуценти та інтелігенти. Типовим прикладом демократії В. Липинський вважав УНР.

Охлократія має місце у суспільствах із примітивним матеріальним та расовим розвитком. Там немає ще міцно спаяних за способом матеріального виробництва та расовою спорідненістю класів. Така нація не має чіткої соціальної стратифікації і «ділиться тільки на політично безформенну, економічно і расово нездиференційовану юрбу» («охлос» і означає «юрба». – І. П.) та тих, що правлять нею за допомогою струнко організованої, міцно спаяної та озброєної організації й терору. Охлократична аристократія твориться з чужинців-кочовиків або місцевих здекласованих і матеріально непродукуючих елементів шляхом їхнього суворого вишколу. Владу вона завойовує знизу, через організацію та підтримку бунту незадоволених низів. При охлократії влада голови держави (абсолютного монарха, диктатора або диктаторської установи) завжди абсолютистична. Такою ж є і влада провідної верстви. Їй не притаманний територіальний патріотизм, бо вона представлена кочівниками, котрі нічого не продукують, а тому «голосу землі» в собі не відчувають. Прикладом охлократії В. Липинський вважав самодержавну Росію, наполеонівську Францію, більшовизм⁹⁵³.

Остання, четверта частина «Листів» була присвячена таким головним проблемам: політика як наука, політика як результативна практика, політична культура, сутність та взаємовідношення понять «консерватизм» і «поступ», «революція» і «реакція»; різниця між недержавністю та поневоленістю й інші.

Ще одна праця вченого еміграційної доби – розвідка «Релігія і церква в історії України» – була завершена у грудні 1923 р. Її вчений написав на прохання О. Назарука⁹⁵⁴. Присвячена питанням ролі церкви та співвідношення релігії та політики в житті українського суспільства, праця була написана у формі запитань та відповідей, що надавало їй популярного характеру. Вона стала доповненням «Листів до братів-хліборобів» щодо релігійно-церковних питань у державотворенні. Автор підкреслював у вступі, що мав на меті політичний контекст релігійних справ, а не внутрішньоконфесійні чи релігійно-догматичні проблеми⁹⁵⁵.

Раніше відзначалося, що у дореволюційний час учений відокремлював сфери державно-політичного та релігійно-церковного життя суспільства. Тепер же він значно розширив обґрунтування ролі релігійно-церковної сфери у процесі державного будівництва і навіть переглянув деякі його засадничі підвалини. Продовжуючи наполягати на необхідності розмежування держави і

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 145.

Енциклопедія українознавства. Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. – НТШ у Львові. Перевидання в Україні. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1293.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 191.

Там само. – С. 256.

церкви, він визнавав за церквою важливу функцію соціально-організуючого начала. У цей час діяч уже був твердо переконаний, що «релігія і Церква єть основою Держави»⁹⁵⁶, а такі прикмети церкви, як традиційність, вірність, послух і дисципліна є найбільш вартнісними «з громадського боку»⁹⁵⁷. Також учений розглядав релігію як важливу громадсько-політичну форму, що має стримувати та обмежувати революційну творчість національної аристократії⁹⁵⁸.

Спираючись на запропоновану ним теорію про типологію форм державного управління, В. Липинський виділяв відповідні цим формам три можливі типи взаємовідносин між релігією та політикою, церквою та державою. Вчений був першим серед українських науковців, хто виразно поставив це питання для теоретичного обґрунтування, а також довів, що релігія за різних типів організації суспільного життя має неоднакові якісні виміри.

В охлократичних суспільствах політики «намагаються зробити з релігії послушне знаряддя в своїх руках». Вони не визнають духовної влади, яка би не підлягала повністю владі світській і яка би своїм духовним авторитетом останню обмежувала і контролювала. «Тому їхня державна влада світська є разом з тим і найвищою владою духовною»⁹⁵⁹. Прикладом таких взаємин релігії та держави, В. Липинський уважав стародавні Іудею та Єгипет, мусульманські країни, а також більшовицьку Росію⁹⁶⁰. Він був переконаний, що у такому суспільстві правляча верства використовує релігію (у більшовицькій Росії – науку та ідеологію) для утвердження вигідних для неї, але згубних для суспільного розвитку соціальних відносин⁹⁶¹.

Другий тип державно-церковних взаємовідносин передбачає, що є політики, «які в своїм способі організації державного життя зовсім одкидають потребу релігії, потребу організованої й авторитетної віри». Вони вважають, що релігія є приватною справою, справою сумління кожного громадянина, «до якої державі нема ніякого діла»⁹⁶². Такий тип характерний для демократії, де релігія позбавлена ролі соціально-організуючого чинника і може навіть стати засобом досягнення непристойних політичних цілей. Задля цього, на думку В.

Липинського, замість традиційної релігії створюються нові релігійні системи і нові церкви, у яких кожен бажаючий може проголосити себе духовним владикою. Також місце церкви в громадському житті займає преса, наука й інтелігенція з її політичними партіями. Подібна ситуація виникає тоді, коли правляча верства становить більшість і складається, за висловом В.

Там само. – С. 192.

Там само. – С. 285.

Галушко К.Ю. Консерватор на тлі доби. – С. 77.

Липинський В. Релігія і церква в історії України / В'ячеслав Казимирович Липинський // Політологічні читання: Українсько-канадський щоквартальник. – К. – Едмонтон, 1994. – № 1. – С. 219.

Листи В. Липинського до редакції «Богословія» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 217.

Липинський В. Релігія і церква... – № 2. – С. 240.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 225.

Липинського, із «матеріалістичних спекулянтів», котрі позбавлені войовничо-ідеалістичного духу, а натомість мають якнайширшу свободу. Релігія ж за допомогою моральних приписів обмежує будь-які негативні прояви свободи. Саме тому вона є неприйнятною для політиків-демократів.

Найприйнятнішим В. Липинський вважав класократичний тип взаємовідносин релігії і політики. При ньому церква посідає у суспільстві належне їй місце. Держава визнає авторитет церкви у справах духовних, а церква визнає авторитет держави у справах світських. Представники світської влади добре розуміють, що виконати державне завдання можливо лише за умови дотримання приписів релігії, визнання і підтримки авторитету духовної влади. Класократичні державці усвідомлюють, що лише терором та свободою досягти належної організації суспільства неможливо. Натомість «Віра, оперта на Церкві, єсть наймогутнішим зряддям будови ладу і порядку Держави»⁹⁶³. Класократична аристократія, крім меча, володіє ще й матеріальною силою. Обмеження цієї сили релігійною мораллю, спільною для аристократії та пасивних мас, слугує основою гармонії і законності у взаємовідносинах між активною меншістю та пасивною більшістю. Звідси, за В. Липинським, цілком природним є відокремлення (але не відлучення) влади духовної від влади світської, властиве класократіям. При цьому світська влада завжди визнає важливу роль у громадському житті релігії та церкви. Вона, за Липинським, дає лад і порядок громадським думкам та інстинктам, без чого організованого державного життя не буває»⁹⁶⁴.

Таким чином, при класократії існує розмежування двох влад – світської та духовної. Тому правляча верства не зазіхає на місце духовних вождів, а представники духовної сфери (зокрема, й інтелігенція) не претендують на непосильне для них політичне керівництво. Роль останніх полягає лише у виконанні духовно-ідеологічних функцій, котрі у справі державотворення є не менш важливими. По-перше, духовна влада покликана контролювати та обмежувати діяльність влади державної. По-друге, саме вона є творцем державної ідеології. Говорячи про цю функцію щодо сучасних йому українських реалій, Липинський наполягав на тому, що українська інтелігенція (покликана творити національно-політичну ідеологію) повинна відійти від матеріалістичних програм побудови України, ґрунтованих на соціалістичних та націоналістичних гаслах, а натомість має спиратися на соціальний та національний ідеалізм, котрий духовним чинникам національного розвитку відводить не меншу роль, ніж матеріальним.

Отже, вся наукова праця вченого еміграційної доби мала стати теоретичним підґрунтям його політологічної концепції та політичної програми гетьмансько-монархічного руху, кінцевою метою котрого була побудова Української незалежної держави. Спираючись на трагічний досвід поразки національно-визвольних змагань, а також на наукову творчість таких західних учених, дослідників проблем соціології та елітаризму, як Г. Моска, В. Парето, Ж. Сорель, Ф. Ніцше та інших, В. Липинський розвинув власну оригінальну

Липинський В. Релігія і церква... – № 1. – С. 219.

Там само. – № 2. – С. 247.

теорію українського державотворення. В її основу були покладені такі необхідні складові, як територіальний патріотизм та ідея політичної української нації, консолідація всіх представників українського громадянства навколо ідеї своєї держави, провідна роль національної аристократії в організуванні представників усієї нації навколо цієї ідеї, класократична монархія у вигляді традиційного спадкового гетьманату як необхідна форма суспільного устрою для тривалого існування української державності, релігійний ідеалізм та плюралізм. Жоден інший політичний напрям українського національно-визвольного руху не мав такого потужного наукового обґрунтування.

6.2. У різних виявах громадського і культурного життя української еміграційної та західноукраїнської суспільності

У 1920-их – на початку 1930-их рр. В. Липинський виявив себе і як учасник громадського та культурного життя української еміграції. Він також не втрачав інтересу до різних сфер буття західноукраїнської суспільності. Так, очікуючи на задоволення своєї заяви про відставку, діяч у серпні 1919 р. брав участь у нарадах ініціативної групи щодо заснування Українського інституту культури за кордоном, що відбулися в українському віденському посольстві. Ідея відкриття установи, що мала стати своєрідною філією київського Українського наукового товариства, виникла одночасно у Відні та Празі. У Відні коло її втілення заходила група на чолі з професором І. Горбачевським. Празьку групу представляли професори С. Рудницький та І. Ганицький. Вони приїхали на початку серпня до Відня, щоб разом із віденською групою скласти Меморіал до Директорії УНР у справі заснування УКІ за кордоном⁹⁶⁵. За їхнім задумом інститут мав виконувати не лише науково-теоретичні завдання, а й практичні – «з життя державного, економічного, просвітнього»⁹⁶⁶.

9 серпня 1919 р. відбулося перше засідання, в якому брав участь і В. Липинський. На ньому обговорювався проект згаданого Меморіалу, підготовленого С. Рудницьким, де, між іншим, обґрунтовувалася потреба УКІ для українського народу і держави «не тільки під сю пору, але і на будуче». Також на нараді розглядалося питання місця осідку майбутньої установи. Пропонувалися Відень або Прага. В. Липинський відстоював саме Відень, оскільки, на його думку, за австрійською столицею промовляли насамперед політичні чинники (зокрема, можливість постановня нової наддунайської федерації), а також чинники матеріального плану (велика кількість бібліотек, значний обсяг джерел зі слов'янознавства, архіви, музеї тощо). Натомість Ганицький та Дністрянський були за Прагою, вважаючи, що Відень останнім часом політично підупав, а крім того, на Заході не повинні дивитися на УКІ, як на штучний витвір німецької політики. Також їхнім аргументом було те, що чехи виявляли прихильність до української справи. За Прагу промовляло й те, що лише чеськи виші приймали на студії чужинців-слов'ян. Останній аргумент був дуже вагомим із огляду на те, що одним із основних завдань майбутнього

Кондратик Л.Й. Релігієзнавча концепція... – С. 199.

Липинський В. Релігія і церква... – № 1. – С. 220.

УКІ мала бути опіка над українською молоддю вищих шкіл за кордоном.

У подальших нарадах В. Липинський уже участі не брав, оскільки саме тоді він отримав відпустку і виїхав до санаторію у Бадені. Організаційна ж робота щодо розвитку української наукової і культурної праці в еміграції далі набрала інших форм. Зокрема, у Відні вона втілювалася у заснуванні Соціологічного інституту та Українського вільного університету.

Після виїзду В. Липинського з Відня до Райхенау діяч не поривав зв'язків із австрійською столицею і відповідно до своєї діяльної натури намагався брати активну участь у різних виявах громадської роботи. 20 жовтня 1921 р. у Відні було засновано Український громадський комітет допомоги емігрантам в Австрії (УГДК), до складу якого ввійшли такі діячі, як український соціал-демократ та близький друг В. Липинського Б. Матюшенко (до 1922 р. – голова комітету), лікар австрійського флоту, галичанин Я. Окуневський (заступник голови), колишній міністр праці С. Гольдельман, колишній есер та посол УНР у Латвії В. Кедровський, український соціал-демократ, голова Дипломатичної місії УНР у Будапешті М. Галаган, К. Чайка, А. Мельник, український соціал-демократ Г. Нянчур, колишній посол УНР у Вашингтоні Ю. Бачинський, колишній драгоман посольства у Відні О. Семенів.

Завданням УГДК було «скоординувати свою працю з іншими уже існуючими в Австрії українськими допомоговими організаціями, досягнути об'єднання і поширення цілої допомогової акції української еміграції», погодити свою діяльність із діяльністю «подібних же українських організацій в інших країнах, де перебуває українська еміграція, зокрема в цілі одноставного заступництва інтересів української еміграції перед міжнародними чинниками». Комітет мав на меті «організацію допомоги матеріальної, трудової, медичної, правної і культурної всім українським громадянам, перебуваючим в Австрії, без різниці їх походження й політичних поглядів»⁹⁶⁷. Як свідчать архівні документи, на початку діяльності УГДК до його складу входив і В. Липинський. Однак уже 26 січня 1922 р. він офіційно відмовився від членства через хворобу легенів, котра не давала йому змоги брати участі у засіданнях та роботі комітету⁹⁶⁹, адже для цього потрібно було постійно їздити з Райхенау до Відня

Допомоговий комітет існував та здійснював свою діяльність за рахунок благодійних пожертв. Зокрема, майже одразу по заснуванні органу його тодішній голова Б. Матюшенко одержав для громадської установи пожертву від П. Скоропадського у сумі 5000 німецьких марок⁹⁷¹. Вірогідно, що посередником у цій справі виступав не хто інший, як В. Липинський, з огляду на його близьку дружбу з Б. Матюшенком, політичну співпрацю з П. Скоропадським та тодішню власну належність до складу УГДК. На

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 / С. Наріжний / Л. Яковлева та ін. (упоряд.); – К.: вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 70.

Там само, арк. 30.

Українське слово. – Берлін, 1921. – № 91. – 1 грудня. – С. 6.

підтвердження цього припущення свідчить і лист М. Матюшенко до В. Старосольського від 18 жовтня 1921 р., у якому вона повідомляє про обіцяну допомогу В. Липинського у цій справі⁹⁷¹.

У першій половині 1920-их рр. В'ячеслав Казимирович ще радо приймав запрошення взяти участь у різних громадських та культурних організаціях, бо сподівався на поліпшення свого здоров'я. У 1920 р. він відгукнувся згодою на пропозицію ввійти до складу організаційного комітету Видавничої спілки у Відні, а також висловив готовність вести відповідну діяльність⁹⁷².

У 1923 – 1924 роках діяч брав участь у роботі віденської Ліги української культури, що об'єднувала українську студентську молодь та науковців в Австрії. Очолював цю організацію колишній міністр закордонних справ в уряді УНР С. Шелухін, котрого В. Липинський добре знав іще з передреволюційних часів. Установчі документи Ліги подають перелік осіб, котрих «треба було обрати до дійсних членів» цієї організації. У списку першим стоїть прізвище Липинського⁹⁷³, що свідчить про його високий громадський та науковий авторитет. На жаль, хвороба не дозволила працювати вченому безпосередньо у Відні⁹⁷⁴. Однак він згадується у документах як один із «найближчих співробітників» Ліги, зокрема з проблем історії громадської думки в Україні⁹⁷⁵. Надзвичайно радо В. Липинський сприйняв звістку про заснування Музею визвольної боротьби України в Празі⁹⁷⁶.

Про авторитет В. Липинського як історика-науковця свідчить також факт, що він був одним із перших запрошених на викладацьку роботу до Українського вільного університету у Відні⁹⁷⁷. І це не зважаючи на те, що вчений не мав викладацького досвіду, наукових ступенів та вчених звань. У січні 1921 р. він відповів на запрошення фактичною згодою, зазначивши у листі, що готовий прочитати курс лекцій з історії гетьманування Б. Хмельницького. З листування із Д. Дорошенком відомо, що науковець готувався до педагогічної діяльності. Однак хвороба завадила йому втілити і цю можливість у життя. Навіть коли УВУ перенісся до Праги, його керівництво не полишало надії на те, що В. Липинський викладатиме в університеті. Відповідне питання піднімалося на засіданні філософського факультету у травні 1922 р. Коли з'ясувалося, що вчений через стан здоров'я не наважився дати позитивної відповіді, професори закладу відзначали, що все ж таки вважають його «“духовно” за члена [наукової] колегії» університету.

ЦДАВОВУ, ф. 4352, оп. 1, спр. 7, арк. 5; спр. 23, арк. 1 – 16; ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 206, арк. 46.

ЦДАВОВУ, ф. 4352, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

Там само, арк. 13.

Там само, арк. 41 зв., спр. 23, арк. 11.

Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали. – С. 108.

Листи В. Липинського до Організаційного комітету Видавничої спілки у Відні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів».

Листування... – С. 248.

ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 31, арк. 1.

У 1923 – 1926 рр. тісну співпрацю вчений мав також і з Українським історико-філологічним товариством у Празі, що організувалося у травні 1923 р. . Роботою товариства керували Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Біднов, В. Щербаківський, для яких авторитет В. Липинського як історика багато важив . Метою заснування УІФТ було об'єднання вчених усіх галузей історичної та філологічної науки, спеціалістів з усіх історичних дисциплін: історії філософії, історії мови, історії літератури, історії права, історії економічних відносин, історії мистецтва⁹⁸¹. Товариство виконувало суто наукові завдання, що полягали у проведенні систематичних засідань, читанні наукових доповідей, обміні думками, організації розгорнутих дискусій, обґрунтуванні наукових концепцій⁹⁸².

Для будь-якого українського науковця історико-філологічного профілю було великою честю належати до членів УІФТ, оскільки в еміграції воно було найавторитетнішою науковою спілкою істориків та мовознавців. На відміну від багатьох інших товариств, що засновувалися тоді в еміграції, до складу УІФТ могли входити виключно особи з вищою освітою, котрі вже мали опубліковані наукові праці⁹⁸³. 7 жовтня 1924 р. В. Липинський був обраний дійсним членом товариства⁹⁸⁴. Цю подію він вважав за честь та «велику приємність», адже серед членів УІФТ було багато його добрих знайомих «на полі української праці з давніх літ»⁹⁸⁵. Крім Липинського, УІФТ представляли такі українські науковці, як Д. Антонович, С. Шелухін, Д. Чижевський, С. Смаль-Стоцький, В. Щербаківський, В. Петров, І. Огієнко, Д. Дорошенко та інші⁹⁸⁶. В середовищі української еміграції належність до плеяди найбільш авторитетних представників української історичної еміграційної науки розцінювалося як надзвичайно почесне. Брати активної участі у роботі товариства В. Липинський не міг через стан здоров'я, однак мав намір написати «доклад на історичну тему» спеціально для наукової спільноти УІФТ. Із Праги йому надсилали збірники праць товариства, які він уважно студіював⁹⁸⁷.

Д. Дорошенко у своїх листах часто повідомляв В. Липинському про чергові засідання товариства, особливо коли на них слухалися доповіді, що своєю тематикою були близькі до наукових зацікавлень історика. Так, 13 жовтня 1925 р. А. Яковлів представляв доповідь про Переяславський договір

Там само, арк. 40.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 43.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 404, арк. 1.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 91.

Нова Україна. – Прага, 1925. – № 7 – 8. – С. 195.

ЦДАВОВУ, ф. 3956, оп. 2, спр. 21, арк. 4 – 5.

Чечина О. Початок діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923 – 1924) / О. Чечина // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип.9. / Національний університет “Острозька академія”, Українське історичне товариство та ін. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – С. 92.

1654 р. 23 лютого 1926 р. П. Феденко виступав із доповіддю «Агент Б. Хмельницького архимандрит Даниїл Олівєберг де Грекані». Про обидві доповіді Д. Дорошенко докладно повідомляв В. Липинському у своїх листах⁹⁸⁷. Отже, вчений був добре поінформований про роботу УІФТ, окремі наукові розвідки його членів.

В. Липинський також уважно слідкував за виходом нових праць українських учених-істориків, обов'язково студіював їх. Так, у листі до Д. Антоновича від 18 червня 1923 р. він дякував адресатові за надіслану тим власну книжку з історії українського мистецтва, повідомляв, що читає її «з захопленням». І одразу давав їй оцінку: «Це перша у нас праця з історії нашого мистецтва писана по європейському і як про націю, без того «писанкового етнографізму» – коли можна так висловитись – який характеризував звичайно опрацьованя попередні»⁹⁸⁸. 8 квітня 1925 р. він повідомляє тому ж Д. Антоновичу, що одержав поштою його працю «Триста років українського театру» й одразу взявся за її читання⁹⁸⁹. Таким чином, учений постійно студіював новинки української наукової літератури, незважаючи на те, що головні свої сили віддавав політичній та ідеологічній діяльності.

Знаючи, що до кола наукових інтересів Д. Антоновича входять питання історії української культури, В. Липинський радив йому познайомитися із щойно опублікованою польською працею про історію архітектури. Крім того, він допомагав Д. Антоновичу з'ясувати низку фактів стосовно «Запорозьких маршів» композитора польського походження М. Завадського⁹⁹⁰. Деякі факти В. Липинський подавав Д. Антоновичу і стосовно інших польських композиторів (наприклад, Володислава та Жигльонта Заремб) та української теми в їх творчості⁹⁹¹.

Постійне обговорення проблем наукової творчості В. Липинський підтримував у ці роки і з директором бібліотеки НТШ у Львові І. Кревецьким. Останній великою мірою спонукав В'ячеслава Казимировича у цей час до занять історичними дослідженнями. Однак, на перешкоді стояла, насамперед, відірваність ученого від архівів та бібліотек, що мали фонди україністики. А їздити регулярно хоча б до Відня хворому В. Липинському було невільно. І. Кревецький надсилав ученому львівські наукові видання. У листі від 30 жовтня 1922 р. В. Липинський писав: «Ви не можете собі уявити, який у мене голод на українські книжки. Сидиш тут, як за якоюсь китайською стіною. Що до всесвітньої історії, соціології і т.д., ще так сяк даю собі раду, але з українськими виданнями просто нещастя»⁹⁹².

ЦДАВОВУ, ф. 4372, оп. 1, спр. 71, арк. 65.

Листи В. Липинського до В. Біднова / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 197.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 425, арк. 28.

Листи В. Липинського до В. Біднова. – С. 197.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 181, 205 – 206.

Листи В. Липинського до Д. Антоновича / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 212.

Звістку І. Кривецького про започаткування у 1924 р. бібліотекою та музеєм НТШ у Львові українського ілюстрованого щомісячника «Стара Україна» під його редакцією В. Липинський зустрів із радістю. Журнал був присвячений темам українського літературознавства та мистецтвознавства, друкував матеріали з історії України, а також статті про діячів української історії та науки, історичну хроніку, мемуаристику, бібліографію. Отримавши перше число часопису, Липинський піднесено сповіщав: «Повірте, що давно вже не мав я такої радості і такого морального та естетичного вдоволення, як оце перечитуючи “Стару Україну”. Те, що читаєш тепер, українською мовою писане, доводиться переважно одхоровувати... Стара Україна” це неначе заява не з цього, теперішнього світу...».

Особливо В. Липинський схвалював «виразну доктрину» журналу, фактично державницьку за своїм характером, адже у першому числі його редакція заявляла: «Україну розуміємо не з вузьких етнографічних концепцій, але як географічно-державну одиницю». Він радів, що у Західній Україні нарешті з'явився науковий часопис, котрий стояв на позиціях державництва⁹⁹³. Тому намагався у міру своїх скромних можливостей підтримати видання, тим більше, що добре знав про факт його ведення І. Кривецьким на самому ентузіазмі. Він надіслав Кривецькому невеличку сумму коштів для розсилки «оказових чисел» «Старої України» на адреси своїх знайомих, сподіваючись, що серед них з'явиться якийсь її передплатник. Серед тих знайомих було багато представників дворянської верстви, розкиданих і в еміграції, і на західних українських землях. Подаючи їхні адреси, В. Липинський просив не повідомляти, що журнал розіслано на його прохання, а пізніше поінформувати, «хто з цих осіб і як відгукнувся». На жаль, таких, що захотіли передплачувати часопис було небагато. В'ячеслав Казимирович намагався пояснити це важкими умовами життя в еміграції⁹⁹⁴. Одне з чисел «Старої України» її редактор мав намір присвятити постаті Б. Хмельницького, культ якого, на його думку, необхідно було «за всяку ціну висунути на перший плян». З цією метою хотів залучити до справи й В. Липинського, котрий обіцяв свою участь⁹⁹⁵. Узагалі останній високо оцінював цю редакторську працю І. Кривецького, вбачаючи за нею оживлення зруйнованого українського культурного життя.

Крім «Старої України» вченого також зацікавив львівський ілюстрований місячний журнал для молоді «Молода Україна» за редакцією В. Гнатюка. Липинського було запрошено до співробітництва у ньому 1925 р. Він мав намір підготувати для друку «якусь біографію (приклад сильної волі і витривалості)», пояснюючи вибір теми тим, що саме «це нашій молоді перш за все потрібно»⁹⁹⁶.

Значний інтерес ученого викликала наукова творчість В. Старосольського (1878 – 1942 рр.) – видатного українського науковця-етнополітолога, соціолога та історика, теоретика права, який досліджував взаємозв'язок нації й держави.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 13, арк. 43.

Там само, арк. 73 зв.

ЦДАВОВУ, ф. 3956, оп. 2, спр. 46, арк. 102 – 102 зв.

Листи В. Липинського до І. Кривецького. – С. 230.

Однією з його наукових концепцій була теорія «історичних – неісторичних народів». В. Липинського також цікавили подібні наукові проблеми. Отже, його увага до наукових пошуків В. Старосольського є з цього погляду цілком зрозумілою. У своїх «Листах» В'ячеслав Казимирович навіть дискутував з ученим із приводу проблеми походження націй⁹⁹⁷. Коли Липинський дізнався про намір Старосольського написати критичну рецензію на його «Листи до братів-хліборобів», він страшенно зрадів цій звістці, оскільки, по-перше, прагнув почути думку «одного з найкращих знавців... питань державної організації»⁹⁹⁸, а, по-друге (і це було найголовніше), В'ячеслав Казимирович сподівався таким чином звернути увагу українського громадянства на глибинну суть свого головного наукового, а одночасно й практично-політичного твору. Адже за кілька років, поки «Листи» друкувалися у «Хліборобській Україні» і навіть по виході їх окремим виданням автор не діждався на них хоча б скільки-небудь вдумливого аналізу чи конструктивної критики. На це, зокрема, вказував Д. Дорошенко. Його подивовував факт, що праця, котра мала викликати «живу виміну думок серед нашого суспільства, викликати палкі суперечки» особливо серед ідейних супротивників – соціалістичної інтелігенції різної партійної приналежності, – виявилася посправжньому не оціненою, не простудійованою, бо та поверхова критика, що з'являлася у пресі ворожих таборів не свідчила про який-небудь серйозний аналіз «Листів». Дорошенко із гіркотою зауважував, що якби «праця такої ідейної глибини і цінності... появилася десь... у Чехів, у Поляків, то напевно... утворила б цілу літературу; у нас же ця праця впала, як камінь серед болота: ні згуку, ні відгуку...»⁹⁹⁹. Отже, коли хтось із поважних учених виявляв реальний науковий інтерес до праці Липинського, він радів навіть критиці і радо вступав у полеміку. З цього приводу В'ячеслав Казимирович писав у листі до Д. Антоновича: «З великим зацікавленням прочитав я Ваші ласкаві зауваги з приводу моїх «Листів». Ви самі, як письменник розумієте вагу любезної критики при такому нашому безлюддю і творенню в якусь німу і глуху порожнечу»¹⁰⁰⁰.

Листування замінювало В. Липинському так необхідну для справжнього науковця дискусію, адже хвороба не дозволяла йому брати активної участі в наукових заходах, що проводилися українською еміграцією. І він про це дуже шкодував. Так, 3–7 жовтня 1926 р. у Празі відбувся Український науковий з'їзд. У ньому брали участь усі визначні представники української еміграційної науки, зокрема, Д. Дорошенко, С. Смаль-Стоцький, В. Біднов, С. Дністрянський, С. Шелухін, А. Яковлев, С. Рудницький, В. Заїкін та інші¹⁰⁰¹. Члени ВУАН у Києві та НТШ у Львові запрошення не прийняли¹⁰⁰², однак представництво з'їзду все одно було досить поважне. Принаймні це був найсолідніший

Там само. – С. 238.

Там само. – С. 241 – 242.

ЦДДАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 173, арк. 50.

Листи В. Липинського до В. Гнатюка. – С. 312 – 313.

Див.: Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 245 – 247.

Листи В. Липинського до В. Старосольського. – С. 359.

науковий український форум в еміграції, на якому підбивалися своєрідні підсумки української наукової праці на чужині. До того ж серед доповідей на історичну тематику на з'їзді було виголошено й кілька з проблематики, близької до наукових зацікавлень ученого. Серед них, зокрема, такі: Д.

Оляничин – «Ідеї української історії»; І. Крип'якевич – «Держава Богдана Хмельницького»; А. Яковлев – «Договір Богдана Хмельницького з Москвою в редакції 1659 р.», П. Феденко – «До зносин Б. Хмельницького з південними слов'янами»¹⁰⁰³. Тому В. Липинському дуже хотілося взяти участь у з'їзді. Про це він неодноразово згадував у листах до Д. Дорошенка, що згодом очолив історичну підсекцію історично-філологічної секції наукового форуму.

Одночасно В. Липинський висловлював і сумнів щодо можливості такої участі, адже вважав, що для цього має підготувати солідну наукову розвідку. Але брак здоров'я та розуміння першорядності завдання завершення «Листів» реально заважали йому зосередитися на підготовці до наукового з'їзду. Крім того, у цей час він готувався до переїзду у Берлін, а тому не знав, як здійснити стільки планів за короткий час.

Д. Дорошенко все ж наполягав на участі В. Липинського в науковому форумі. Він розумів наскільки важливою була б ця подія у житті вченого. У листі від 8 лютого 1926 р. Дмитро Іванович зазначав: «На з'їзді не конче мусите виступати з рефератом, може просто познайомите з змістом Вашої праці по укладу нової схеми історії України, що Ви задумали, і з цього могла би виникнути прецікава і корисна дискусія»¹⁰⁰⁴. Ішлося про задум В. Липинського написати концептуальну статтю з питань нової історіографічної методології для «Записок НТШ». Звістка про науковий з'їзд мала бути своєрідним стимулом для завершення роботи над нею.

Д. Дорошенко, розуміючи, що В. Липинському складно наважитися на участь у з'їзді, продовжував його умовляти влітку 1926 р.: «Не відмовляйтеся взяти участь: коли б не могли приїхати, то може пришлете який доклад, а коли й докладу не буде, то все одно – духом будете вкупі з тим Зїздом»¹⁰⁰⁵. Однак В. Липинський вважав за неможливе прибути на з'їзд без доповіді, зазначаючи у відповіді: «Приїздити без докладу абсолютно не випадає»¹⁰⁰⁶. Тому він просив поради у товариша щодо підготовки наукової розвідки спеціально для з'їзду. Остаточо сформулював назву – «Схема державної історії України» – і зазначав у листах, що для її викінчення мусив би відкласти свою роботу над «Листами...» і наступні два з половиною місяці присвятити виключно підготовці доповіді на науковий форум. Цей факт свідчить про те, якої величезної ваги надавав В. Липинський з'їздові, а також які високі вимоги висував учений до підготовки будь-якої наукової роботи. Зрештою, він таки змушений був відмовитися від поїздки до чеської столиці¹⁰⁰⁷. Розуміючи значення наукового форуму для всієї української еміграції, В. Липинський

Спудей. – Прага, 1926. – Ч 4. – С. 57.

Листи В. Липинського до Д. Антоновича. – С. 213.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 390, арк. 112.

ЦДАЗУ, ф. 13, оп. 1, спр. 2. арк. 2.

Там само, арк. 3.

надіслав вітального листа його учасникам, що був зачитаний на відкритті з'їзду¹⁰⁰⁹.

Велику увагу В. Липинський приділяв усім виявам громадського життя в Західній Україні. У 1927 р. з Америки до Галичини повернувся Осип Назарук. В. Липинський, високо оцінюючи його організаторські здібності, публіцистичний талант та діяльний темперамент, сподівався, що Осип Тадейович поведе відповідну, гетьмансько-державницьку за своїм характером, громадську роботу безпосередньо на українських землях. На перших порах Назарук дійсно розгорнув активну діяльність, ведену одразу в кількох напрямках. Разом із групою галицьких прихильників консерватизму – І. Кревецьким, І. Крип'якевичем, С. Томашівським, І. Гладилевичем – він у вересні 1927 р. здійснив спробу провести організаційну підготовку із заснування консервативної партії¹⁰¹⁰. Одночасно йому вдалося посісти місце редактора у львівському католицькому часописі «Нова Зоря». В. Липинський надавав цій діяльності О. Назарука надзвичайно великого значення¹⁰¹¹.

У Галичині О. Назарук близько зійшовся зі іншим членом редакції «Нової Зорі» – С. Томашівським. Певний час діяльність Назарука узгоджувалася з В. Липинським. Як і раніше, соратники вели активне листування, за допомогою якого В'ячеслав Казимирович давав поради Назарукові. Однак згодом між діячами почали виникати непорозуміння, що пізніше переросли у справжній конфлікт. І це на тлі загострення ідеологічного протистояння в середині гетьманського проводу.

«Нова Зоря» була фактичним органом Української Християнської Організації, заснованої з ініціативи греко-католицького єпископа Г. Хомишина як аполітична організація для виховання українців-католиків у католицькому дусі. Від початку редагування «Нової Зорі» Назаруком Липинський сподівався, що часопис буде пропагувати насамперед консервативну ідею і тим самим представлятиме певною мірою ідеологію УСХД. Однак якщо спочатку там друкувалися відповідні статті, то згодом газета почала ідеологію В.

Липинського практично поборювати. Так, у середині 1927 р. один із гетьманців галичанин В. Залозецький, котрий тоді мешкав у Берліні, опублікував у «Новій зорі» кілька статей з проблем розвитку й організації консерватизму в Галичині. С. Томашівський під псевдонімом Літописець відповів на них дописом «Галицький консерватизм?», у якому, за оцінкою В. Залозецького, «віднісся з кпинами, цинізмом та повним безвір'ям до ідеї та організації консерватизму». Така позиція часопису, котрий гетьманці вважали певною мірою «своїм», обурила В. Залозецького, і він написав про це у листі до О. Назарука, як до редактора газети, у березні 1928 р.¹⁰¹².

Далі О. Назарук почав надто схилити часопис до заглиблення у релігійно-церковні питання. В'ячеслав Казимирович намагався виправити ситуацію й у листовному обговоренні з О. Назаруком його редакторської лінії підкреслював,

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 203.

Там само. – С. 229.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 621.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 390, арк. 145.

що газета повинна виглядати, як «світський орган, опертий на послусі Церкви і християнським дусі, але посідаючий свої світські, державні, а не попівсько-клерикальні цілі»¹⁰¹³. Однак редактор продовжував надмірно занурюватися у проблеми конфесійно-релігійного характеру. Тому досить швидко видання стало на такі позиції, котрі ідеолог УСХД розцінював, як неприйнятні.

Уже зазначалося, що Липинський обстоював розмежування політично-державної та церковно-релігійної сфер, вважаючи, що пропаганда клерикалізму (котрий він розумів як «світську владу церковної інтелігенції»¹⁰¹⁴) стане на перешкоді українській державній справі. Він застерігав і від утручання світських людей у догматичні, релігійні питання. Суперечки в УГКЦ міжвоєнного періоду між латиністами на чолі з єпископами Й. Коциловським та Г. Хомишиним, із одного боку, й візантіїстами під проводом А.

Шептицького та о. Г. Костельника – з другого, на його думку, не мали зачіпати віруючих і творити розкол Церкви. Липинський наголошував, що полеміка політиків зі священниками може спричинити руйнацію церкви. Але саме таку полеміку щодо реформування УГКЦ намагався нав'язати галицькому суспільству наприкінці 1920-их рр. часопис «Нова Зоря».

Липинський, як і митрополит Шептицький, на відміну від представників УХО, був прихильником збереження в УГКЦ елементів східної духовності й обрядовості, що зближували уніатів та православних. Він попереджав: «Якщо у полеміці «Візантія – Рим» стати на бік однієї із сторін, то наслідком цього буде визнання існування двох українських націй – ... католицько-галицької та православно-наддніпрянської»¹⁰¹⁵. На неприпустимість ворожості щодо православ'я у «Новій зорі», вказував О. Назарукові й В. Залозецький, зауважуючи, що дух часопису «заострює релігійну боротьбу в Галичині». Розвиваючи цю тему, він запитував Назарука «як гетьманець гетьманця»: «Чому Н[ова] З[оря] не іде тим шляхом, вказаним В. Липинським (синтези сходу і заходу), а ствердженням історично?»¹⁰¹⁶.

Саме з вищеназваних причин В'ячеслав Казимирович не міг примиритися з позицією газети. Також він не схвалював спроб новозорянців пропагувати політику «органічної праці» й угодовства щодо польського уряду з метою здобуття автономії для західноукраїнських земель, а також поборювати ідеалізм, без якого, на його переконання, неможливе було успішне державотворення.

Зазначений курс видання сформувався під впливом зближення О. Назарука зі С. Томашівським – одним із пропагаторів галицької автономістської політики міжвоєнного періоду. Через це В. Липинський, який спочатку жваво обговорював у листах із О. Назаруком проблеми ведення часопису, змушений був улітку 1929 р. виступити в українській пресі із заявою

Перший день Українського наукового з'їзду // Тризуб. – 1926. – № 51. – 31 жовтня. – С. 22 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 118, арк. 124.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 378, арк. 1 – 9.

Листи В. Липинського до О. Назарука / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 2. – С. 327.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 252, арк. 6 зв.

про те, що гетьманський рух не має нічого спільного з органом УХО. У статті «“Нова зоря” і ідеологія гетьманців», опублікованої на шпальтах львівського «Діла», В'ячеслав Казимирович проаналізував головні відмінності між розробленою ним ідеологією і тією платформою, котру обстоювала на своїх сторінках газета¹⁰¹⁷.

В. Липинський виступав за державний ідеалізм, опертий на релігії та церкві; культ національних героїв, з котрими пов'язувалася боротьба за українську державність. Також на тому етапі він уважав доцільною боротьбу західноукраїнських земель за територіальну автономію у межах Польщі. Але в основу її, на його думку, мала бути покладена ідея територіального патріотизму і шукання порозуміння з місцевими поляками-консерватистами «проти централістичного панування поляків із Варшави», а не угодовство та безідейність, які пропагував С. Томашівський. Отже, мислитель пропонував у Західній Україні тактику, співзвучну його ідеї консерватизму та територіального патріотизму.

Надсилаючи свою статтю до «Діла», В. Липинський одночасно просив В. Залозецького звернутися до отця Тита Галущинського з поясненням, що «його виступ звернений не проти духовних кругів «Нової Зорі», а виключно проти її світського Проводу, з'окрема проти Проф[есора] Томашівського», який веде проти гетьманців «від давнього часу підпольну боротьбу»¹⁰¹⁸.

Поява статті спричинила конфлікт між В. Липинським і проводом УХО. С. Томашівський відреагував відкритим листом до В. Липинського у «Новій зорі», який пізніше опублікував у вигляді брошури під заголовком «Про ідеї, героїв і політику». В ньому автор, між іншим, закидав ідеологові гетьманців, що він, мовляв, «заробляє на ідеї». Оскільки закид підтримала і духовна особа – Т. Галущинський – це глибоко вразило В. Липинського. Тому він листовно запитував у митрополита А. Шептицького поради щодо можливості «заскаржити о. Ігумена Галущинського до Духовного Суду о обиду честі і зловживання духовною повагою»¹⁰¹⁹. З епістолярію двох діячів відомо, що митрополит порадив Липинському звернутися до Св. Конгрегації у Римі, а потім допомагав складати відповідного листа.

Драматичний конфлікт із О. Назаруком розгорнувся ще раніше, навесні 1928 р. Його перебіг детально проаналізував І. Лисяк-Рудницький¹⁰²⁰. Приводом до нього стала вже згадана полеміка відносно редакційної лінії О. Назарука у «Новій зорі», особливо щодо неприпустимості поборювання православ'я, оскільки це, на думку В. Липинського, шкодило національно-державницькій консолідації України¹⁰²¹. За твердженням Р. Залуцького, В. Липинський та О. Назарук були «не співмірні інтелектуали», а тому конфлікт їм завжди загрожував. Відбиття взаємовідносин двох діячів можна побачити в

Листи В. Липинського до О. Назарука. – С. 311.

Там само.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів... – С. 120.

ЦДІАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 252, арк. 7.

Див.: «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців // Діло. – Львів, 1929. – № 157, 158, 159. – 18 липня, 19 липня, 21 липня.

Хоч Липинський і вважав неприпустимим втручання світських людей у релігійно-конфесійні справи, однак як людина глибоко віруюча, яка до того ж свої політичні та наукові погляди ґрунтувала на підвалинах ідеалізму, він відводив церкві та релігії важливу роль у суспільному житті. Тому В'ячеслав Казимирович з великою увагою поставився до розпочатої митрополитом Шептицьким на початку 1931 р. Католицької акції. Вона була зініційована Папою Пієм XI і мала на меті об'єднання католиків у добровільних організаціях для відволікання їх від революційних ідей, а також для проведення заходів, спрямованих на боротьбу з комуністичними впливами. Такі організації були створені при всіх великих приходах Західної України¹⁰²². Липинський надавав Католицькій акції великого значення, уважно слідкував «за оцим найважливішим тепер проявом нашого життя»¹⁰²³ через журнал «Мета», котрий публікував відповідну інформацію.

Отже, В'ячеслав Липинський був унікальною постаттю. Незважаючи на обмежені тяжкою хворобою можливості бути активним учасником українського громадського життя, а також те, що основні свої сили в еміграційний період він віддавав ідеологічній та політичній праці, спрямованій на розвій гетьмансько-монархічного руху, він, тим не менше, виявляв зацікавленість багатьма іншими сферами буття української спільноти. Діяльний темперамент спонукав його до участі у різних культурних, освітніх, наукових, та інших ініціативах, організаціях, об'єднаннях, установах. Він уважно слідкував за всіма важливими подіями, що мали суспільне значення. І хоча надзвичайно слабкий стан здоров'я діяча не давав йому можливості брати у них такої активної участі, як він звик це робити у дореволюційний період, усе ж В. Липинський намагався реально спричинитися до українського громадського і культурного життя, частинкою котрого він завжди хотів себе відчувати.

6.3. Співробітництво з Українським науковим інститутом у Берліні (1926 – 1929 рр.)

Малодослідженою сторінкою життя В. Липинського є історія його співробітництва з Українським науковим інститутом у Берліні. УНІ-Б, як відомо, не був суто науковою установою. Заснований у 1926 р. з ініціативи П. Скоропадського, як філія Берлінського університету Фрідріха Вільгельма, за матеріальної й організаційної підтримки німецьких урядових кіл, Інститут мав виконувати і певні політичні завдання. Фактично він презентував один із організаційних центрів українського гетьманського руху в еміграції, а тому, за влучним висловом дослідника К. Кумке, весь час балансував «між наукою та політикою»¹⁰²⁴.

ЦДДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 131, арк. 10.

Залуцький Р. Листування В. Липинського.... – С. 80.

Див.: Правобережець В. [Липинський В.]. Трагедія українського Санчо Панча. (Із записної книжки емігранта) / В.К. Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. – С. 29 – 38.

З листопада 1926 до жовтня 1927 року В. Липинський живе і працює у Берліні. УНІ-Б разом із Українським вільним університетом, Високим педагогічним інститутом (Прага) та Господарською академією (Подебради) швидко став впливовою науковою установою української еміграції. Керувати інститутом запросили професора Д. Дорошенка, який обіймав цю посаду з моменту відкриття і до 1931 р. Його кандидатура певний час «конкурувала» з кандидатурою С. Томашівського, до якої спочатку схилився П. Скоропадський. Однак В. Липинський відстояв Д. Дорошенка, котрий багато зробив для організації УНІ-Б та в перші роки його діяльності¹⁰²⁵.

Ідея інституту визрівала протягом кількох років. У листі до Липинського ще у вересні 1924 р. Дорошенко писав: «Скільки я зрозумів, ті, що погоджуються підтримувати інститут матеріально, хотіли б бачити в ньому філію чи секцію російського інституту»¹⁰²⁶. Йшлося про погляд німецьких урядових кіл щодо формату цієї установи, який вони висловлювали під час проведення підготовчої роботи із її заснування. В. Липинський відстоював категоричну позицію, що «на українську філію в російському інституті ми ніяк не можемо пристати», оскільки така уступка була б убивчою з погляду, що «... ніхто поважно не рахується з чиймись “філіями”». Він був переконаний, що це погубило б авторитет гетьманців, як серед українців, так і в міжнародному середовищі. На його думку, необхідно було наполягати на заснуванні окремого українського інституту. Єдино можливою поступкою у цій справі міг би бути Східний інститут, в якому б російський та український відділи були б «абсолютно рівноправні і рівновартні»¹⁰²⁷.

Український науковий інститут мав виправдовувати свою назву і своє завдання, адже за критерій діяльності його членів і співробітників передусім бралася науковість. УНІ-Б мав «служити розвитку та поглибленню дослідів над життям українського народу в його минулому і сучасному, а також допомагати нав'язанню духових взаємин між українськими та західно-європейськими науковими кругами»¹⁰²⁸. Офіційно інститут ставив собі за мету «знайомити чужі наукові кола – німецькі, англійські, французькі та ін. – з розвитком і досягненнями українських наукових дослідів, що ведуться як на українській землях, так і за кордоном»¹⁰²⁹. Для заснування установи були відповідні підстави, оскільки саме у Німеччині (поряд із Чехословаччиною та Польщею) у 1920-их рр. скупчилися найкращі українські наукові та культурно-освітні сили.

Листи В. Липинського до І. Гладилевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 307.

Вежель Л. Ув'язнене пастирське слово // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – Вип. 26. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 34.

Листи В. Липинського до А. Шептицького. – С. 439.

Kumke C. Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft // Jahrbuecher fuer Geschichte Ostruropas (Berlin). – 1995. – № 43 . – S. 220.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 108 – 109.

Одразу гостро постала кадрова проблема майбутньої установи. Д. Дорошенко часто обговорював її у листуванні з В. Липинським. На думку Д. Дорошенка, кандидати на викладачів УНІ-Б мали бути насамперед фаховими людьми, котрі одночасно ставились би прихильно до гетьманського руху¹⁰³⁰. Однак В. Липинський не згоджувався із таким «академічним» підходом до кадрової проблеми. На його переконання, «академізм» не забезпечить конструктивного начала у діяльності інституту, котрий він пов'язував із поширенням та подальшою реалізацією гетьманської ідеї. «Мусим робити всі зусилля, щоб зібрати людей нашої ідеї і згідних працювати в рядах нашої організації», – писав він Д. Дорошенкові¹⁰³¹. Щоправда, вчений розумів: провести цю ідею до кінця не вдасться. Тому слід прагнути провадити її в якнайширшій мірі. І давав пораду Д. Дорошенкові: «... при оцінці людей треба керуватись не тим, чи даний кандидат вже зовсім восприяв нашу ідею, а тим, чи він її хоче і може восприяти»¹⁰³². Та все ж Д. Дорошенко мусив виходити з існуючих реалій. Він розумів, що академічний критерій не можливо повністю відкинути при підборі наукових кадрів інституту. До того ж зважав на загальний брак відповідних наукових сил в еміграції.

У листах Д. Дорошенко обговорював із В. Липинським не лише характер майбутнього інституту, його кадрове забезпечення, а й організаційні проблеми функціонування установи, зокрема її статут. Зокрема, у листопаді 1924 р. він надіслав В'ячеславові Казимировичу проект розробленого ним документу. Однак адресат був твердо переконаний, що «ніякі писані статuti не в стані замінити суті всякого поважного громадського діла: ідейності, взаємної вірності і навіть дози героїзму»¹⁰³³. Крім того, В. Липинський пропонував Д. Дорошенку по відкритті інституту влаштувати складення присяги його дійсними членами гетьманові Скоропадському¹⁰³⁴. Отже, з цього випливає, що він розглядав інститут насамперед як установу громадсько-політичного, а вже потім – академічно-наукового значення.

Спочатку передбачалася співпраця В. Липинського з УНІ-Б як «іногороднього» його співробітника, що є повноправним членом його колегії. При цьому історик мав посісти одну з кафедр. Д. Дорошенко пропонував утворити кілька кафедр історії України: кафедру історії Правобережної України (завідувач – В. Липинський), кафедру історії Лівобережної та Слобідської України (завідувач – Д. Дорошенко). Або й взагалі, першу з пропонованих кафедр поділити на дві: кафедра давньої історії Правобережної України (під керівництвом С. Томашівського) та кафедра історії Правобережної України від XVII ст. до сьогодення (керівник – В. Липинський). Обґрунтовуючи цю думку, Д. Дорошенко у тому ж листі до В. Липинського зауважував: «Історія України

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка – С. 611 – 612.

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1926. – № 50. – 24 жовтня. – С. 23 / ЦДАЗУ), ф. 15, оп. 1, спр. 118, арк. 108.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп.1, спр. 337, арк. 3.

Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали. – С. 8.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 209.

така важна для нас річ, що можемо створити й три кафедри»¹⁰³⁶.

Навесні 1926 р., Д. Дорошенко вже обговорював із В. Липинським варіант посідання останнім кафедри історії державного устрою¹⁰³⁷. З Берліна тоді ж В. Липинському пропонували очолити кафедру польсько-українських відносин. Однак цієї пропозиції він не прийняв категорично. І взагалі на той час був переконаний, що для справи гетьманського руху йому краще було би залишитися осторонь інституту¹⁰³⁸. Мотивами, які стримували В. Липинського від участі в роботі УНІ-Б, крім того, були надзвичайно слабкий стан здоров'я, відсутність «професорського стажу», а також недостатнє знання німецької мови (що для вимогливого до себе вченого було серйозним контраргументом)¹⁰³⁹. Адже частину викладів передбачалося виголошувати німецькою.

Однак гетьманським центром у Берліні було остаточно вирішено, що наукова колегія інституту має складатися з 4-х учених, приналежних до гетьманського руху, – Д. Дорошенка, В. Липинського, В. Залозецького та І. Мірчука. Останні сумніви В. Липинського щодо переїзду намагався розвіяти Д. Дорошенко у листі від 27 червня 1926 р., зазначаючи: «Виходить, що будуть поки що чотири катедри, і одна з них пропонується Вам. З цього приводу може тільки гаряче Вас прохати і благати, щоб Ви не відмовлялись, бо уявіть собі: з погляду одностудності кращої колегії як нас четверо: Ви, я, Мірч[ук] і Зал[озецький] – й вигадати не можна. Тільки в такому разі можна говорити, що колегія Інституту, хоч і маленька, уявляє собою моноліт. Усякий інший, замість Вас, цю гармонію порушить»¹⁰⁴⁰. Ці аргументи таки переконали вченого переїхати до Берліна. Останнє слово тут було за гетьманом П.

Скоропадським. Саме на його «категоричне бажання», щоб В. Липинський «од професури в Інституті не одмовлявся» останній дав урешті свою згоду на переїзд¹⁰⁴¹.

Не останнім аргументом на користь переїзду було бажання В. Липинського розв'язати проблему наростаючих суперечностей в середині гетьманського проводу. Консолідація і скупчення останнього в одному місці мали цьому сприяти. Заради цього вчений і зважився на переїзд. На посаду ж в УНІ-Б погодився лише тому, що не мав матеріальних засобів для життя в німецькій столиці. У листі до І. Кревецького від 28 вересня 1926 р. він писав: «Жити в Берліні на свої скромні засоби, які мені тут на селі вистачають, я не міг би. Тому мушу на бажання Пана Гетьмана взяти цю посаду в Наук[овому] Інституті, хоч не почуваю себе до неї в силах і хоч всіма силами старався я, щоб для політичної історії України був покликаний до Берліну хтось інший. І для легких моїх цей переїзд – це теж катастрофа».

Там само.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 109.

Там само. – С. 237.

Там само. – С. 107.

Там само. – С. 111.

Там само. – С. 201.

Передбачалося, що інститут буде не стільки українською високою школою, скільки маленькою Академією наук, де на членів покладался би обов'язок працювати насамперед за власним науковим фахом. На цьому аргументі Д. Дорошенко робив особливий наголос у листах до В. Липинського, котрий переживав, що слабкий стан його здоров'я не дозволить вести систематичні виклади для студентів. Дмитро Іванович переконував ученого, що у Берліні той матиме найкращі можливості та умови для наукової роботи¹⁰⁴².

В. Липинський приїхав до Берліна у день урочистого відкриття УНІ-Б – 10 листопада 1926 р. У церемонії, крім представників німецької науки, міністерства освіти, ректора Університету Фрідріха Вільгельма, взяли участь представники української колонії Берліна. Свято мало урочистий характер¹⁰⁴³.

Наукова корпорація УНІ-Б відповідно до статуту складалася з членів звичайних (дійсних), які посідали одну із дослідницьких кафедр при інституті та вели в ньому постійну наукову роботу, а також членів надзвичайних, котрими могли бути не лише українські вчені, а й зарубіжні, які займалися проблемами українознавства або слов'янознавства взагалі. Діяльність інституту полягала насамперед у науковій праці його членів, кожного в обсязі його фаху; в читанні доповідей і рефератів на засіданнях наукової колегії, на які запрошувалися всі, хто цікавився працею установи; у викладанні спеціальних лекцій і цілих курсів німецькою мовою для ознайомлення німецьких наукових кіл і німецького громадянства зі станом досліджень українського життя в його сучасному і минулому; нарешті, в читанні курсів з українознавства для української студентської молоді, яка здобувала освіту у високих школах Німеччини¹⁰⁴⁴. Провід інституту намагався викликати зацікавлення українськими справами німецької інтелектуальної еліти. Завданням інституту було й опікування українською молоддю, що студіювала в Німеччині – в містах великих студентських колоній (Берліні, Мюнхені, Данцигу). УНІ-Б налагодив і надавав їй матеріальну й академічну допомогу. В. Липинський від початку роботи інституту дуже сподівався, що «спільними силами удасться поставити як слід цю експозитуру української науки за кордоном»¹⁰⁴⁵.

Першими дійсними членами інституту та його Наукової Колегії стали Д. Дорошенко, В. Липинський, проф. І. Мірчук та доц. В. Залозецький¹⁰⁴⁶. До речі, вимогливому до себе і скромному В. Липинському подобалася така «титулатура» – «дійсний член», а не «професор», оскільки він не мав жодних офіційних академічних наукових ступенів, а отже, вважав за неможливе для себе претендувати на професорство. Пишучи про це у листі до Д. Дорошенка, він між іншим ще й зазначав: «Протестую тільки рішуче проти того, щоб я один

Листи В. Липинського до В. Гренера / У кн. В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування... – С. 432.; Листи В.

Липинського до І. Кревецького. – С. 284.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 228 – 229.

Листи В. Липинського до В. Гренера. – С. 432.

Листи В. Липинського до І. Кревецького. – С. 268.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 234 – 235.

тільки репрезентував «ученість» в Інституті. На це Ви і наші два доктори маєте значно більше даних, ніж я: хлібороб і жовнір»¹⁰⁴⁷.

Першими надзвичайними членами УНІ-Б були обрані видатний хімік проф. І. Горбачевський (Прага), мовознавець проф. С. Смаль-Стоцький (Прага), історик української літератури, на той час ректор УВУ у Празі проф. О. Колесса, історик українського мистецтва проф. Д. Антонович (Прага), археолог проф. В. Щербаківський (Прага), фахівець у галузі фінансового права проф. О.

Одарченко (Прага), історик літератури, відомий письменник проф. Б. Лепкий (Краків), історик І. Крип'якевич (Львів) та інші¹⁰⁴⁸.

Серед звичайних або дійсних членів інституту обирався постійний професор, який очолював певну кафедру й організовував наукову працю звичайних і надзвичайних її співробітників, добирав кандидатів на стипендії серед молодих українських дослідників. В інституті було створено 4 кафедри: української історії (завідувач – Д. Дорошенко), історії української державності (завідувач – В. Липинський), релігійних відносин (завідувач – проф. І. Мірчук), історії матеріальної культури (завідувач – доц. В. Залозецький)¹⁰⁴⁹.

Наукова колегія УНІ-Б збиралася не рідше, ніж раз на тиждень. Особливий резонанс мали засідання, на яких слухалися наукові доповіді та реферати звичайних і надзвичайних членів інституту. На них запрошувалися студенти та науковці німецьких вишів відповідного профілю. При нагоді прочитати лекцію запрошувалися й ті вчені, котрі не належали до УНІ-Б. Наприклад, кілька разів зі своїми викладами виступав один із фундаторів течії російського євразійства, відомий географ, економіст і філософ П.М. Савицький. Його реферати були присвячені українській тематиці – «Die ukrainischen Baudenkmäler» («Українські пам'ятки») та «Украинское зодчество в среде искусств соседних стран»¹⁰⁵⁰. Слід зазначити, що євразійці уважно слідкували за творчістю В. Липинського і навіть умістили у своєму друкованому органі статтю, присвячену «Листам»¹⁰⁵¹.

Безпосередньо П. Савицький встановив періодичні контакти з Д. Дорошенком. Під час їхніх зустрічей обидва діячі обговорювали особливості ідеологій євразійців та гетьманців, знаходячи досить багато точок дотику¹⁰⁵². Адже, відомо, що теорія євразійства мала певну суголосність із концептуальними ідеологемами В. Липинського. Зокрема, П.М. Савицький убачав стрижень державного життя Росії в організації панівної еліти, утвореної на ідеократичних началах і наділеної певними конституційними правами¹⁰⁵³. Звідси стає зрозумілим, чому виник цей взаємний інтерес. Хоча українські

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1927. – Ч. 7 (65). – С. 12 – 15.

ЦДАУЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 337, арк. 3.

Листи В. Липинського до І. Кревецького. – С. 271.

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1927. – Ч. 7 (65). – С. 12.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 625.

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1927. – Ч. 7 (65). – С. 13.

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1926. – № 50. – 24 жовтня . – С. 23 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 118, арк. 108.

історики-державники добре розуміли й існуючу суттєву відмінність власних наукових поглядів від євразійської теорії, вбачаючи в останній своєрідну «еманацію передреволюційного російського великодержавництва і націоналізму», а тому постійно полемізували з ними¹⁰⁵⁴. Факт співпраці з євразійцями ще раз яскраво засвідчує, що УНІ-Б був не просто науковою установою, а виконував, як і передбачалося керівниками УСХД, ще й певні функції політичного характеру, пов'язані з розвитком концептуальних та організаційно-практичних питань гетьмансько-хліборобського руху в середовищі еміграції.

Досить часто засідання Наукової Колегії через слабкий стан здоров'я В. Липинського відбувалися у його помешканні у Нойє-Фінкенкруг¹⁰⁵⁵. На таких зборах вирішувалися поточні питання діяльності інституту¹⁰⁵⁶. Отже, незважаючи на хворобу, В. Липинський брав активну участь у діяльності Наукової Колегії інституту завдяки відповідній організації її роботи, про що, певно, подбав директор – Д. Дорошенко.

Хвороба В. Липинського, котра ще до переїзду у Німеччину набула загрозливої форми, тут ще більше прогресувала. Гетьманська родина спеціально винайняла помешкання для вченого у передмісті, щоб забезпечити йому якнайкращі умови життя та праці. Однак клімат там, як і в Берліні, відзначався високим рівнем вологості, що для вражених туберкульозом легенів В. Липинського було надзвичайно шкідливо. Через місяць після переїзду він писав у листі до І. Кревецького, що недуга робить його «повним інвалідом», але тут же додавав, що від наступного дня розпочинає приватні (у власному помешканні) семінарські заняття з кількома студентами¹⁰⁵⁷.

Як згадував М. Базилевський, вченого дуже пригнічували публічні прояви співчуття до його стану здоров'я: «Тут страждала його гордість, він гнітує переживав те, що хвороба переводила його в категорію меншевартної людини». У зв'язку з цим М. Базилевський наводив красномовний епізод, коли чекаючи на приїзд В. Липинського до інституту на чийсь виклад, комусь прийшла милосердна думка занести його у кріслі до аудиторії. М. Савур-Ципріянович, особистий секретар В. Липинського, який тоді працював завідуючим канцелярією інституту, прекрасно знав наслідки такого вчинку, але не встиг протидіяти йому. Коли В. Липинський побачив студентів із кріслом, він розвернувся і поїхав додому.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 299.

Там само. – С. 296.

Там само. – С. 403.

Івахів О. Концепція євразійства та її відображення в теоретичній спадщині П. М. Савицького / О. Івахів // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Зб. наук. праць / Інститут народознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України; Ін-т Українознавства НАН України; Національний університет «Львівська політехніка». – 2007. – Вип. 19. – С. 32.

Учений працював надзвичайно напружено, так як звик це робити завжди, і прагнув, щоб його хвороба не позначилася на плідності діяльності очолюваної ним кафедри. У результаті, найактивнішою у науковому плані в УНІ-Б була саме кафедра історії української державності, якою протягом року керував В. Липинський. Крім звичайних її членів – В. Липинського, Д. Оляничина, надзвичайними членами були обрані професори С. Томашівський (Львів) і В. Старосольський (Прага). Сам В. Липинський кілька разів провадив наукові виклади німецькою мовою, тематика яких визначилася в середині січня 1927 р. . Серед наукових доповідей, виголошених ученим, була зокрема на тему: «Змагання України до незалежності»¹⁰⁵⁹. В. Липинський протягом року роботи в УНІ-Б підготував лекційний курс «Основи теорії форм держави та уряду» (це було і темою його науково-дослідницької роботи відповідно до затвердженої в УНІ-Б наукової програми), керував роботою семінару з питань історії боротьби України за державну самостійність¹⁰⁶⁰. Через надзвичайно слабкий стан здоров'я мусив часто проводити консультації та заняття семінару у себе вдома

Він сам та члени його кафедри читали лекції, присвячені різноманітним темам із галузі політичних наук, зокрема: «Теорії форм держави та уряду», «Монархічні традиції на Україні» (В. Липинський), «До питання про форми держави» (В. Старосольський), «З матеріалів про німецько-українські політичні стосунки» (Д. Оляничин), «Епохи української історії» (В. Кучабський)¹⁰⁶². У Берліні вченим було підготовлено працю «Теорія правління» (В. Ісаїв подає іншу назву цього ж твору – «Теорія влади»). На жаль, вона й до цих пір вважається незнайденою¹⁰⁶³.

Із 1927 року УНІ-Б видавав 2 періодичні збірники: «Mitteilungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Вісти з УНІ-Б») та «Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Записки УНІ-Б»). Перший носив інформаційний характер, а другий – науковий. Перший випуск «Записок» почали готувати ще навесні 1927 р. До нього планувалося включити і статтю В. Липинського «До питання про Переяславську умову»¹⁰⁶⁴, що мала бути відповіддю російському історикові В. Мякотіну на його працю «Очерки социальной истории Украины XVII – XVIII ст.» (Прага, 1925), а також статтю про Переяславський договір 1654 р., опубліковану у журналі «Le Monde Slave» 1926 р.

Там само. – С. 251.

Листи В. Липинського до І. Кривецького. – С. 273.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 249.

Там само. – С. 250.

Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1927. – № 7 (65). – С. 14.

У своїх творах В. Мякотін відстоював думку, що Переяславська угода була формою вассальної залежності України від Московської держави, а, отже, ніяких державницьких устремлінь Б. Хмельницький не мав. В. Липинський, як відомо, дотримувався протилежної точки зору, вважаючи угоду 1654 р. тимчасовим військовим союзом між Московією та Україною, необхідним у тодішніх умовах для досягнення української державної незалежності. Отже, свою статтю В. Липинський задумав не так із науковою метою, як із політичною. Історіософська полеміка з Мякотіним повинна була служити подальшому обґрунтуванню і ширенню гетьмансько-монархічної ідеології. Тому й вирішено було її вмістити не в «Записках», а у «Вістях УНІ-Б». Однак урешті перший випуск було видано вже після від'їзду вченого з Берліна, без його статті. Д. Дорошенко не втрачав надії, що стаття таки буде підготовлена до другого випуску «Вістей», а тому неодноразово порушував це питання у листах до В. Липинського¹⁰⁶⁴.

Головною причиною, через яку В. Липинський відмовився від полеміки, виявився конфлікт у середині гетьманського проводу, насамперед із С. Шеметом. Як пояснював В. Липинський у листі до Д. Дорошенка від 17 травня 1928 р., за останні роки у нього з'явився сумнів щодо існування в українців «хотіння власної держави». А останній удар наніс саме С. Шемет своїм небажанням підпорядковуватися Раді Присяжних. Про це В. Липинський писав так: «Коли один з найкращих українських типів по стількох літах оказується на державницьку ідеологію і державницьку тактику абсолютно сліпий і глухий, значить, Українці посідають якийсь вроджений дефект, якусь вроджену нездатність до власного державного життя. Значить, мали слухність Костомаров, Куліш, Антонович, Драгоманов, які державництво українське вважали утопією. Значить, має слухність і Мякотін, коли зве фантазією мою державницьку інтерпретацію планів козацької старшини»¹⁰⁶⁵. Отже, нерозуміння з боку політичних соратників відбивали охоту у вченого і до полеміки з представниками ворожого табору. Д. Дорошенко все ж умовляв не класти розпочату статтю «до шухляди», а завершити, обіцяючи надрукувати її вже у «Записках УНІ-Б»¹⁰⁶⁶. Однак праця так і не побачила світ.

Як вже зазначалося, при УНІ-Б під керівництвом професорів готувалась до своєї майбутньої наукової кар'єри група стипендіатів. Для їх утримання інститутом, німецькими міністерствами і фінансистами виділялись відповідні кошти. Вища категорія стипендіатів складалася з молоді, що мала закінчену вищу освіту і була здатна самостійно здійснювати дослідницьку працю. На початку діяльності інституту таких було лише 4, пізніше ця чисельність дещо зросла. Серед них Д. Оляччин, К. Чехович, І. Лоський, М. Гнатишак, М. Базилевський, П. Вергун, В. Кучабський, Б. Крупницький, Р. Диминський. Друга категорія стипендіатів складалася з «обдарованих і старанних студентів української національності», які були зараховані в різні університети

Базилевський М. Вячеслав Липинський. – С. 51.

Тризуб. – 1927. – №30 – 31 (88 – 89). – 17 липня. – С. 44 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 120, арк. 217 зв.

Потульницький В. Історія української політології. – С. 38.

Німеччини – в Берліні, Кілі, Кенігсберзі, Лейпцигу, Геттінгені¹⁰⁶⁷. На 1 січня 1927 року таких було 17¹⁰⁶⁸.

Під керівництвом В. Липинського працювали стипендіати першої категорії. Одним із його учнів був Домет Олянчин, який досліджував господарські стосунки між Україною і Німеччиною у XVII ст.¹⁰⁶⁹. Як стверджує Н. Полонська-Василенко, Д. Олянчин став істориком під впливом В.

Липинського та С. Томашівського. Навчаючись у Берлінському університеті на філософському факультеті (педагогічний відділ), він розпочав власні архівальні студії і віднайшов у Пруському таємному державному архіві оригінали невідомих до того листів Б. Хмельницького (1657 р.) та І. Виговського (1658 р.) до курфюрста Бранденбурзького Фрідріха Вільгельма. Ці листи зацікавили В.

Липинського (котрий першим висловив здогад про можливість політичних зносин Б. Хмельницького з Бранденбургією-Пруссією в «Україні на переломі») та С. Томашівського і згодом були видруковані у «Хліборобської України». Для В. Липинського ці документи були цікаві насамперед із позицій підтвердження висловленої ним тези про широкий розмах державної політики гетьмана Б. Хмельницького на міжнародній арені.

Що ж до Д. Олянчина, то перший дослідницький успіх надихнув його на перехід до історичного відділу філософського факультету¹⁰⁷¹. Перед опублікуванням згаданих листів Д. Олянчин установив епістолярний зв'язок із В. Липинським навесні 1925 р. Історик дав кілька цінних порад та виправив деякі помилки молодого дослідника-початківця¹⁰⁷².

Наукові розвідки Д. Олянчина ґрунтуються на сумлінному вивченні архівного матеріалу і є кращими зразками праць з історії торгівлі України. Кілька своїх досліджень він присвятив добі Хмельниччини. Перше з них – «Із матеріалів до українсько-німецьких політичних зносин другої половини XVII ст.» – готувалося ним під безпосереднім науковим керівництвом В. Липинського. Робота була розпочата взимку 1926/1927 рр., тобто якраз у часі побуту В.

Липинського у Берліні. Д. Олянчин спеціально кілька разів їздив до приватного помешкання наукового керівника у Нойє Фінкенкруг для консультацій із ним. Як він згадував, В. Липинський уважно читав роботу, робив помітки, давав поради: «Так він мені передавав свій багатющий досвід історика». Д. Олянчин зазначав, що найціннішими для нього виявилися наступні і поради В. Липинського: історичні джерела подавати у своїх працях такими, як вони є; всі свої оригінальні праці друкувати рідною мовою; пильнувати виразності, логічної чіткості вислову. А ще історик радив своєму учневі бути дуже ретельним у дослідницькій роботі, не лінуватися кілька разів переписати працю, перш ніж її друкувати, щоб усунути всі можливі її недоліки.

ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 94.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 287, 289.

Листи В. Липинського до Д. Дорошенка. – С. 628.

Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні. Збірник на пошану Зенона Кузелі. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 64.

ЦДАВОВУ, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 85 зв.

Роботу над розвідкою Д. Олянчин завершив восени 1928 р, про що згадував у листі до С. Томашівського від 30 листопада 1928 р. і просив умістити роботу в ЗНТШ. До того часу В. Липинський виїхав із Берліна, однак, очевидно, Д. Олянчин продовжував радитися з ним листовно, бо Томашівському він прямо писав, що свою працю готував «під керовництвом нашого заслуженого історика В.К. Липинського»¹⁰⁷³. Стаття з остаточною назвою «Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст.» з'явилася у Записках НТШ за 1931 р. (вже після смерті В. Липинського та С. Томашівського) з присвятою обом «в ознаку пошани та вдячності»¹⁰⁷⁴. На початку статті автор висловлював «сердечну подяку» «українському ідеологові Вячеславу Липинському за цінні наукові вказівки»¹⁰⁷⁵.

Деякі наступні роботи молодого науковця з доби Хмельниччини також готувалися під «наглядом» В. Липинського. Наприклад, розвідку «Участь німців у війні Польщі з козаками» Д. Олянчин надсилав для рецензування історикові восени 1928 р.¹⁰⁷⁶. Автор підготував три її розділи: «Від Жовтих Вод», «Під Зборовом», «Під Берестечком», які В. Липинський схвалив, зазначивши у листі: «Як в оперованні матеріалами, так і в стилі, значно вже простішому і тому більше ясному, видно у Вас значний поступ. Від щирого серця бажаю і далі йти в цьому напрямі та збагачувати нашу державницьку історичну науку»¹⁰⁷⁷. Перші два розділи цієї праці були опубліковані у львівському «Поступі». Що ж до третього, то Д. Олянчин виголосив його як наукову доповідь в УНІ-Б 25 січня 1929 р. за назвою «Бій під Берестечком по новим архівним джерелам»¹⁰⁷⁸. При пересиланні розділу для друку до Львова, його текст був вилучений польською цензурою, а відтак – втрачений. На жаль, Д. Олянчин не завершив цієї своєї праці (передбачався ще один розділ), котра, безперечно, збагатила б українську історіографію державницького напрямку.

Під орудою В. Липинського працювали також інші молоді науковці – І. Лоський, В. Кучабський, М. Базилевський. Останній розробляв науково-дослідницьку тему «Можливості організації хліборобського класу в Українській консервативній державі». Пізніше він згадував про надзвичайний

Олянчин Д. Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст. / Д.Г.

Олянчин // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 151.

Полонська-Василенко Н. Пам'яті Домета Олянчина, 1891 – 1970 /Н. Полянська-Василенко // Український історик. – 1970. – № 4 (28). – С. 84.

Олянчин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 рр.

Причинок до української історіографії // Наукові записки. Український вільний університет. Філософічний факультет. – Мюнхен. – 1965/1966. – Ч. 8. – С. 138 – 140.

Там само. – С. 143.

ЦДІАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 183, арк. 5 зв.

Олянчин Д. Українсько-бранденбурзькі політичні зносини.... – С. 151.

Уже після від'їзду В. Липинського з Берліна назад до Австрії при УНІ-Б організувалося Українське академічне товариство – науковий гурток молодих українських учених – докторів наук і студентів. Функціонувало воно з 1928 по 1931 рік. У ньому займалися переважно вивченням політології, зокрема політичної історії України. Очолювали товариство учні В. Липинського – доктори наук В. Кучабський та Д. Оляничин. Головним завданням товариства проголошувалася підготовка молоді до праці по вирішенню завдань державного будівництва в Україні¹⁰⁷⁹. Перед тими, хто хотів бути членом товариства, ставилися високі вимоги. Це стосувалося передусім рівня політичної та професійної підготовки як необхідної умови активної участі в справах державного будівництва в Україні¹⁰⁸⁰. Така вимогливість до підбору членів товариства суголосна із надзвичайною вимогливістю В. Липинського до представників гетьмансько-монархічного руху, від яких він вимагав «внутрішнього переродження, а не лише формального сприйняття гетьманської ідеї, формальної активності та формальної розбудови організації»¹⁰⁸¹.

На засіданнях товариства читалися наукові доповіді та реферати відповідної тематики: «До історії української політичної думки на Правобережжі в ХІХ ст.» (І. Лоський); «Українство у світлі демократично-соціалістичної та гетьманської ідеології», «Повстання Б. Хмельницького 1648 р.» (Д. Оляничин); «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом» (В. Кучабський), «Становлення нації» (М. Демкович-Добрянський) та ін.¹⁰⁸². Лише назви більшості з них свідчать про вплив на їх авторів наукового доробку В. Липинського. За свідченням архівних документів, 7 лютого 1929 р. Д. Оляничин виступав на засіданні товариства з рефератом «Поняття імперіалізму». Автор у доповіді розвинув розуміння слова «імперіалізм» із точки зору «модерних філософів та розгорнув перспективи імперіалістичної політики для України, посилаючись головно на цитати з «Листів до братів-хліборобів» В. Липинського»¹⁰⁸³.

Академічне товариство підтримувало листовний зв'язок із В. Липинським. До речі, коли управа товариства на свята (різдвяні, великодні) розсилала привітання, ім'я В. Липинського незмінно стояло першим у списку, і лише після нього йшли імена інших діячів науки та політики, зокрема й П.

Скоропадського¹⁰⁸⁴. Це свідчить про надзвичайно високий авторитет, котрий мав В. Липинський у колах української і наукової, і політичної еміграції. Сам же він у молодих науковцях убачав майбутніх будівничих української

Тризуб. – 1929. – № 6 (162). – 3 лютого. – С. 31 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 125, арк. 91.

Тризуб. – 1929. – № 5 (161). – 27 січня. – С. 30 / ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 125, арк. 74 зв.

Базілевський М. Вячеслав Липинський. – С. 55.

Масненко В. Роль В. Липинського у становленні... – С. 43.

ЦДАВОВУ, ф. 4158, оп. 4, спр. 1, арк. 1.

Там само, арк. 2.

державності. В одному із привітань Академічного товариства з Новим 1929 роком, надісланому навзаєм, В. Липинський щиро бажав товариству розцвіту його праці і «щоб росла і кріпла в ньому Українська Ідея Державна».

Після від'їзду В. Липинського з Берліна він залишався числитися дійсним членом УНІ-Б. Офіційно йому була надана відпустка для лікування¹⁰⁸⁵. Учений брав листовну участь у розгляді всіх питань, що виносилися на порядок денний наукової колегії та потребували голосування¹⁰⁸⁶, одержував поштою необхідні йому для роботи книги¹⁰⁸⁷. УНІ-Б надсилав ученому належну йому, як дійсному членові інституту, платню. Однак у жовтні 1929 р. він уже не вважався дійсним членом УНІ-Б (тобто таким, що займав платну професорську посаду)¹⁰⁸⁸ і незабаром йому було припинено надсилання платні. Тим не менше Липинський не поривав зв'язків із установою і залишався надзвичайним членом інституту.

На жаль, після від'їзду В. Липинського з Берліна його хвороба швидко прогресувала і він до кінця життя вже не мав можливості брати активної участі у діяльності наукових установ та товариств. Але на той час його ім'я вже міцно увійшло в науку як ім'я фундатора державницького напрямку в українській історіографії, видатного політолога та соціолога, що започаткував власну наукову школу. Не зважаючи на це, В. Липинський відзначався надзвичайною скромністю, не переносив усього, що нагадувало «саморекламу»¹⁰⁸⁹ і завжди протестував проти надмірних, як він вважав, епітетів на свою адресу чи незаслужених величань. Коли в одній із пресових заміток поряд з його іменем з'явилося слово «професор», В. Липинський одразу відреагував на це листом до редакції часопису з проханням спростувати інформацію про «неналежний» йому «титул»¹⁰⁹⁰. А коли світ побачила одна зі статей галицького гетьманця І. Гладилевича, присвячена гетьманській ідеології, В'ячеслав Казимирович написав йому у листі, що був вражений висловом про себе – «найбільший вчений і політик». Мотиви проти подібного возвеличення своєї особи він подавав такі: «Перш за все, я ним (найбільшим вченим і політиком. – І.П.) не єсть. Вдруге, такі питання вирішуються вже по смерті. Втретє, як би навіть так було, то про живу людину так не можна писати, бо в умовах української злоби і заздрости це значить настроїти проти гетьманської ідеї все без винятку старше українське громадянство, між яким кожний вважає себе за “найбільшого”»¹⁰⁹¹.

Тим не менше ім'я В. Липинського на той час було загально визнаним, як у політичних, так і наукових колах української громадськості. Він був добре знаний і серед європейських учених. Про високий міжнародний науковий авторитет В. Липинського як ученого-історика свідчить зокрема той факт, що навесні 1930 р. він одержав листовне запрошення від представників редакційної колегії німецького журналу «*Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*» («Журнал східноєвропейської історії») бути його співробітником. Це видання виходило у

ЦДАВОВУ, ф. 4158, оп. 4, спр. 3, арк. 53; спр. 8, арк. 6.

Там само, спр. 9, арк. 1 – 2.

ЦДАГОУ, ф. 269, оп.1, спр. 425, арк. 28.

Там само, арк. 145.

Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. – С. 267.

Там само. – С. 316, 331.

Там само. – С. 342.

Останній період життя діяча був сповнений надзвичайним драматизмом, пов'язаним із тяжкою хворобою, розколом у гетьманському русі, особистою самотністю¹⁰⁹². Помер В. Липинський 14 червня 1931 р. у австрійському санаторії Віннервальд.

Підбиваючи підсумки участі діяча у культурній та науковій сферах життя української еміграції, можемо стверджувати, що В. Липинський у 1920-их роках був не лише засновником та ідеологом консервативного монархічно-гетьманського руху, а й активним громадським та культурним діячем, видатним представником української еміграційної науки. Незважаючи на тяжку хворобу, він намагався брати участь у різних культурних, освітніх, наукових, та інших ініціативах, організаціях, об'єднаннях, установах. Його ім'я було одним із найшанованіших у середовищі української еміграційної спільноти. Діяч уважно слідкував за всіма подіями суспільного значення і намагався спричинитися своєю участю до багатьох із них.

Особливо яскраво він виявив себе у науковій царині. Три його праці цього періоду – «Україна на переломі», «Листи до братів-хліборобів» та «Релігія і церква в історії України» – представляли державницький концептуальний напрям у вітчизняній історичній, політологічній та соціологічній науці і стали своєрідним теоретичним та ідеологічним підґрунтям його політичної діяльності.

В. Липинський відіграв одну з провідних ролей у становленні УНІ-Б, визначенні його характеру як установи академічно-наукового та громадсько-політичного значення. Тут же він зміг реалізувати себе не лише як «кабінетний учений», а і як талановитий педагог та науковий керівник, що почав формувати власну історичну та соціологічну школу державницького напрямку.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії показав, що у потужному масиві вітчизняної та зарубіжної історичної науки є чимало цікавих досліджень опрацьовуваної нами теми. Однак гостро бракує повної синтетичної праці, присвяченої життю, діяльності та творчості одного з найвидатніших українських мислителів ХХ ст., котра б, спираючись на доробок попередників та широку документальну основу, пропонувала комплексний, системний погляд на постать В. Липинського, де були б висвітлені недостатньо досліджені періоди його життя й діяльності, виправлені фактографічні помилки його біографії, порушені й проаналізовані дискусійні наукові проблеми.

Встановлено, що джерельна база дисертації, яку формують архівні документи, опубліковані джерела, періодика, мемуаристика, є достатньо репрезентативною для всебічного та цілісного вивчення теми дослідження. Значна частина архівних джерел уперше вводяться до наукового обігу.

Визначальну роль у становленні особистості та формуванні світогляду В. Липинського відіграла ціла низка чинників. Серед них головними були: виховні родинні впливи, що орієнтували його, незважаючи на польське походження, на українофільське крайовство, територіальний патріотизм та несприйняття польської національно-державної ідеології; вплив окремих гімназичних педагогів (як-от Я. Яроцький), що прищеплювали любов до української минувшини; раннє включення діяча у громадсько-політичну діяльність у складі українського національного руху; зацікавлення історичними працями М.П. Василенка, котрі методологічно ґрунтувалися не на мовно-етнічному, а на територіальному принципі висвітлення історії України; ознайомлення під час університетських студій у Кракові з ідеологією польських консерваторів (західногалицьких станьчиків), котрі обстоювали особливу роль провідної (історичної) верстви у суспільстві, необхідність підтримання та розвитку середньої селянської й поміщицької земельної власності з метою зниження гостроти соціального конфлікту на селі; зацікавлення соціологічними працями В. Парето, Дж. Сореля, Р. де Ла Тур-дю-Пена, Г. Лебона, Р. Міхельса.

На формування історичної свідомості ученого безумовний вплив мала польська історіографія другої половини ХІХ – початку ХХ ст., представлена двома провідними школами – краківською консервативною та варшавською неоромантичною. Якщо українська народницька історіографія наголошувала на необхідності боротьби за новий соціальний лад та безкласове суспільство, то в центрі уваги польських істориків від часів поділів Польщі у ХVІІІ ст. стояли проблеми державно-національного існування польського народу. Цей пріоритет держави, а також пошук шляхів її відновлення у дослідженнях С. Закжевського, Л. Кубалі, Ш. Ашкеназі, С. Смолки, О. Яблоновського, М. Бобжинського, В. Чермака, В. Калінки, Ю. Шуйського та інших захопив В. Липинського і спрямував відповідним чином розвиток його історичного мислення.

Вивчення дискусійної історіографічної проблеми про еволюційність чи сталість світогляду діяча дозволяє стверджувати, що провідними постулатами його політичного мислення протягом усього життя були консерватизм, територіалізм та ідея самостійної Української держави. А це заперечує

поширену серед науковців думку про існування демократичного періоду в його ранній діяльності. У дореволюційний період В. Липинський провадив активну громадсько-політичну діяльність. Найголовнішим серед її численних напрямів слід вважати намагання діяча зорганізувати та ідеологічно уґрунтувати рух українців польської культури, котрий, за його задумом, мав стати важливою частиною загального українського національно-визвольного руху, представляючи у ньому поважну консервативну складову в особі шляхетства. Успішне ширення гасла територіального патріотизму серед полонізованої шляхти мало переорієнтувати її з польської (вшехполяки) чи російської (консерватисти-крайовці) державної ідеї на українську державно-політичну ідею і перетворити на провідну верству політичної української нації.

Ідею територіалізму В. Липинський намагався поширити і серед очільників українства, доводячи необхідність переорієнтації українського руху з екстериторіального напрямку (боротьба за здобуття національно-культурної автономії) на територіальний, що на перший план висував змагання за національні права українців (фактично під проводом шляхетської еліти) і в перспективі передбачав повне усамостійнення України.

Вже в дореволюційний період діяч почав орієнтуватися на монархічну форму правління, як запоруку успішного українського державотворення, та висловлював думку про нездібність інтелігенції до політичної акції державотворчого характеру

На підставі аналізу еволюції політичного мислення діяча, а також визначальних критеріїв його світоглядних уявлень у різний час можемо виділити 4 головні періоди в його житті та активній громадсько-політичній діяльності, а саме:

1908 – 1917 рр. – територіалістично-консервативний з орієнтацією на самостійну Україну як недалеку перспективу;

1917 – 1919 рр. – державницько-територіалістичний;

кінець 1919 – 1929 рр. – консервативно-монархічно-гетьманський;

1930 – 1931 рр. – класократично-монархічний.

Ця періодизація спростовує раніше запропоновану Я. Пеленським, де дореволюційний період у житті В. Липинського характеризувався як демократичний.

Незважаючи на те, що В. Липинський, як представник українського руху, у своїй громадсько-політичній діяльності віддавав перевагу політичним її формам, поза його інтересом не залишилося і культурництво, якому він присвятив тривалий період з дореволюційного часу. Його він вважав важливою складовою різномірної за формами, але єдиною за сутністю української національної ідеї. Пошукова, перекладацька, видавнича та добротинна діяльність В. Липинського мали велике значення для реалізації головної мети культурно-просвітнього руху – ширення знань, освіти серед народу України, а отже, формування його національної свідомості, без якої неможливе було виборювання української незалежності

Ретельне вивчення ранніх наукових праць історика (1908 – 1912 рр.), серед яких особливе місце посідає низка його студій, підготовлених для

збірника «Z dziejów Ukrainy», переконливо доводить те, що вони містять глибокий аналіз таких проблем, як зародження у середовищі українського панства державотворчої української ідеї, участь шляхетства у державотворчих процесах української минувшини, еволюція української політичної думки у напрямі усамостійнення України, становий склад суспільства та роль окремих класів-станів у процесах творення власної держави. При цьому вчений підкреслював особливе значення шляхетства, як головного репрезентанта самої державницької ідеї та провідного твірного прошарку, що забезпечує реальне її втілення. Історіософію науковця у той час визначали дві наскрізні ідеї – традиційність державотворчих потуг українців та головна роль національної еліти (насамперед шляхетства, козацької старшини) у їх реалізації. Саме це дозволяє стверджувати, що конституювання державницького напрямку в українській історіографії було започатковано ще в дореволюційний час, а не за часів Першої світової війни чи після поразки українських національно-визвольних змагань, як вважає більшість дослідників. І його беззаперечним фундатором був саме В. Липинський.

Проведений аналіз участі діяча у національно-визвольних змаганнях протягом 1917 – 1919 рр. дозволяє спростувати усталений історіографічний стереотип про те, що він сформувався як зрілий політичний діяч лише в еміграційний період. Саме ця важлива історична доба перетворила його не лише на активного політика, а й послідовного та виваженого державного діяча. За революційного часу він яскраво виявив себе у кількох сферах громадсько-політичної й державотворчої діяльності – пам'яткоохоронній, публіцистично-агітаційній, організаційно-військовій, організаційно-партійній, ідеологічно-партійній, виборчій та дипломатичній. При цьому в усіх зазначених сферах він послідовно відстоював ідею української державної самостійності.

Поразка національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. привела Липинського до переконання у необхідності ґрунтовного теоретичного розроблення нової концепції українського державотворення. Як політик-ідеаліст він надавав великого значення загальнонаціональній ідеї, без охоплення котрою всього народу вважав неможливим будівництво української держави.

Розробляючи концепцію успішного українського державотворення у вигляді спадкового традиційного українського гетьманства, В. Липинський виходив із таких обов'язкових умов, як примат духу над матерією; відтворення структури української нації шляхом урівноваження її лівої поступової та правої консервативної частини; організація політично-творчих консервативних національних елементів – еліти, провідної верстви, до якої зараховував, у першу чергу, землевласників-хліборобів, – спроможних вести боротьбу за здобуття української незалежності та реалізовувати цю незалежність у розбудові держави; орієнтація провідників нації виключно на власні сили, без залучення сил зовнішніх; віддання пріоритету внутрішній політиці замість зовнішньої; протиставлення ідеї територіального патріотизму ідеї націоналізму; консолідація всіх класів і верств українського народу навколо ідеї української державності, уособленням та символом котрої мав бути дідичний гетьман;

усунення інтелігенції від управління державою та обмеження її функцій виключно культурно-національним полем. При цьому він відкидав демократію як конструктивну державотворчу силу (але не як свободу) і наголошував на необхідності монархічної форми політичного устрою як єдиного засобу протистояти сваволі і неорганізованості провідників нації. Таким чином, основою успішного державотворення в Україні мислитель вважав консерватизм, територіалізм та неомонархізм.

Основні напрямні громадсько-політичної діяльності В. Липинського визначали і сутність його наукових теорій. Саме тому його науково-історична дореволюційна творчість, підносячи на вістря проблему визначальної ролі твірних верств у реалізації державотворчої ідеї, мала на меті, насамперед, пропагування українського національно-державного ідеалу серед зденаціоналізованих кіл українського панства.

В часі еміграції політичний світогляд діяча продовжував, як і раніше, безпосередньо впливати на засадничі основи його наукової творчості. Більше того, наука перетворилася тепер для В. Липинського на засіб теоретичного обґрунтування ідеологічного базису гетьмансько-монархічного руху. Три наукові твори вченого цього періоду – історична монографія «Україна на переломі», політологічний трактат «Листи до братів-хліборобів», а також релігієзнавча розвідка «Релігія і церква в історії України» – є, по суті, науково-концептуальною основою його політичних ідеологем.

Протягом 1920-их – початку 1930-их рр. В. Липинський брав активну участь у громадському та культурному житті еміграційної та західноукраїнської суспільності, що виявилася в його членстві, зносинах та співпраці з такими еміграційними установами та організаціями, як Український громадський комітет допомоги емігрантам в Австрії, віденська Ліга української культури, Український вільний університет (Відень, Прага), Українське історико-філологічне товариство у Празі.

Найяскравішою сторінкою його наукової діяльності в останній період життя слід вважати співпрацю із Українським науковим інститутом у Берліні (листопад 1926 – вересень 1927 рр.). Липинський відіграв непересічну роль в організаційному становленні УНІ-Б, вплинув на формування характеру інституту не лише як академічно-наукової, а й громадсько-політичної установи, розгорнув у Берліні плідну наукову і науково-педагогічну діяльність, очоливши кафедру історії української державності, почав формувати власну наукову школу. Саме завдяки йому УНІ-Б став не просто науковою установою, а виконував ще й певні функції політичного характеру, пов'язані з розвитком концептуальних та організаційно-практичних питань гетьмансько-хліборобського руху в середовищі еміграції. Як науковець він за рік праці у Берліні підготував лекційний курс «Основи теорії форм держави та уряду», монографію «Теорія правління», керував роботою семінару з питань історії боротьби України за державну самостійність, а також науковою роботою стипендіатів із закінченою вищою освітою (Д. Оляничина, В. Кучабського, І. Лоського, М. Базилевського), яких можна вважати представниками державницької наукової школи В. Липинського.

Завдяки залученню широкого кола джерел вдалося скласти новий, якнайповніший перелік бібліографії наукових та публіцистичних праць мислителя. У публіцистичному блоці були встановлені невідомі раніше твори В. Липинського. На основі їх аналізу, зокрема, стало можливим переглянути усталену серед дослідників думку про відхід діяча напередодні національно-визвольних змагань українців 1917 – 1921 рр. від орієнтації на польське та спольщене середовище.

Непересічна та неординарна постать В'ячеслава Казимировича Липинського – романтика й ідеаліста, з одного боку, і практичного політика, що дуже точно розумів причини невдач державотворчих потуг українців, з іншого, ще довго буде цікавити дослідників його творчості. Спадщина основоположника українського консерватизму й зараз залишається актуальною. Його думки щодо територіального патріотизму, спільної української політичної нації, консолідації суспільства навколо єдиної провідної ідеї української незалежності мають надзвичайно потужний ідеологічно-творчий потенціал і для сучасного етапу українського державного будівництва.

Проведене дослідження дозволило сформулювати ряд **пропозицій і рекомендацій**:

З метою увічнення пам'яті видатного українського мислителя В. Липинського, популяризації його науково-теоретичної спадщини, виховання патріотичних почуттів у сучасного молодого покоління органам державної влади та місцевого самоврядування необхідно створити музейні експозиції, встановити меморіальні дошки у населених пунктах, з якими пов'язані його життя та діяльність (зокрема, у Житомирі, Луцьку, Полтаві, Києві);

В умовах існуючого політичного роз'єднання в країні, котре гальмує процес українського державо- і націєтворення, органам державної влади у формуванні теоретично-концептуальних засад державної ідеології необхідно орієнтуватися, зокрема, на ідею української політичної нації, в основі якої лежить державно-територіальний патріотизм та любов до рідної землі;

Виходячи із завдань сучасної української історичної науки, науковцям слід чітко виділяти в ній державницько-консервативну течію, визначати її основні параметри з точки зору філософії історії та забезпечити ширше місце в історіографії для наукової творчості В. Липинського;

З методологічної точки зору дослідникам необхідно щільніше пов'язувати вивчення методології наукових досліджень окремих істориків з аналізом їхніх ідеологічних позицій; останні, як правило, відбилися в їхніх наукових працях, як це мало місце в студіях В. Липинського. Комплексний підхід до вивчення наукової спадщини істориків виявляється результативним;

На підставі представленого у дисертації суттєво оновленого бібліографічного переліку праць В. Липинського, що включає й невідомі раніше, СЄДІ ім. В. Липинського у Філадельфії спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського у започаткованій серії «В'ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії» слід здійснити публікацію всієї доступної публіцистики мислителя.

Професійно-освітнім комісіям Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України слід розглянути питання про ширше вивчення наукової спадщини В. Липинського в курсах історіографії, політичної історії України, політології, соціології, релігієзнавства, історії філософської думки, включення основних праць ученого у перелік обов'язкової для вивчення літератури з цих курсів;

Політичним партіям та рухам консервативного спрямування в розробленні програм та їх реалізації потрібно повніше спиратися на національні традиції консерватизму, науковий доробок його ідейних провідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 907. Полтавська міська комісія по виборах до Українських Установчих зборів, м. Полтава. 1917 – 1918 рр.

Оп. 1.

1. Спр. 6. Списки солдатів-виборців у виборах до Українських Установчих Зборів Полтавського запасного продовольчого магазину, кінного запасу та ін. – Грудень 1917 – 5 січня 1918 рр. – 22 арк.

Ф. 3198. Посольство Української Держави в Австро-Угорщині, м. Відень

Оп. 1.

2. Спр. 1. Листування з міністерством по внутрішнім адміністративним справам посольства і директивні розпорядження і вказівки МЗС. – 5 серпня – 23 листопада 1918 р. – 27 арк.
3. Спр. 2. Листування і ноти до уряду Польщі і інших нових держав в справі взаємного визнання і встановлення дипломатичного зв'язку ; документи про ратифікацію мирного договору з Турцією і Німеччиною. – 15 липня – 21 грудня 1918 р. – 21 арк.
4. Спр. 3. Повідомлення австро-угорського міністерства двора і ЗС про задоволення прохань посольства в справі репатріації українців-воєнопонених та ін. – 13 липня – 6 грудня 1918рр. – 31 арк.
5. Спр. 4. По справам приватних осіб – пропозиції австрійців-спеціалістів працювати на Україні, прохання українських громадян про наведення довідок, про допомогу в їхніх справах. – 10 липня 1918 – 10 січня 1919рр. – 14 арк.

Оп. 2.

6. Спр. 1. Накази по МЗС УД, листування з ним і прохання різних осіб про прийняття їх на службу в посольство. – 29 травня 1918 – 13 березня 1919рр. – 56 арк.
7. Спр. 5. Листування з МЗС УД про пересилку в Київ іноземних часописів і газет, надсилку повідомлень про запаси бумаж та кортону в посольстві та з інших питань. – 29 липня – 7 серпня 1918 р. – 25 арк.
8. Спр. 6. Листування з МЗС УД про сприяння державним уповноваженим в купівлі і вивозі товарів з Австрії на Україну, видачу паспортів та інших документів. – 23 червня – 21 листопада 1918 р. – 77 арк.
9. Спр. 7. Листи посольства до МЗС УД про утримання посольства, видачу командировочних для кур'єрів, зміну штатів та інших питань;

- повідомлення про об'єднання військової адміністрації Холмщини і Волині з Люблінським генерал-губернаторством. – 23 липня – 20 грудня 1918 р. – 225 арк.
10. Спр. 10. Листування з Віденським банківським товариством з фінансових питань (німецька і французька мови). – 8 липня – 27 листопада 1918 р. – 22 арк.
11. Спр. 12. Прохання співробітників посольства та інших осіб про видачу авансів, грошової допомоги; рахунки і виправдні грошові документи. – Липень – жовтень 1918 р. – 226 арк.
12. Спр. 13. Прохання співробітників посольства й емігрантів про видачу грошової допомоги, касові виправдні документи. – 28 червня 1918 – 1 січня 1919 рр. – 161 арк.
13. Спр. 16. Касові видаткові ордери посольства. – 5 липня – 31 грудня 1918 р. – 292 арк.
14. Спр. 17. Прохання полонених та інтернованих українців про повернення на батьківщину. – 5 липня – 6 вересня 1918 р. – 73 арк.
15. Спр. 21. Книга для запису вхідних і вихідних документів. – 30 квітня – 24 вересня 1918 р. – 68 арк.

Ф. 3581. Посольство Української Народної Республіки в Австрії, м. Відень, 1918 р.

- Оп. 1.
16. Спр. 1. Розпорядження міністерства закордонних справ УНР, політично-стратегічні огляди і копії нот до інших держав; доповіді посла міністру. – 30 грудня 1918 – 20 січня 1920 рр. – 89 арк.
17. Спр. 3. Листування з різними закордонними комісіями УНР – фінансовим агентом, військово-санітарною комісією та ін. Протоколи ініціативного комітету «Українського культурного інституту у Відні. – 22 травня – 24 листопада 1919 р. – 36 арк.
18. Спр. 5. Про організацію і ліквідацію військово-закупівельного бюро у Відні. Протоколи бюро першого періоду, акти здачі справ з документами. – 25 квітня 1919 – 5 січня 1920 рр. – 91 арк.
- Оп. 3.
19. Спр. 1. Накази по посольствам Української Держави та УНР. – 15 червня 1918 – 2 серпня 1919 рр. – 53 арк.
20. Спр. 2. Витяги з наказів по посольству Української Держави; накази по посольству. – 17 червня 1918 – 17 грудня 1919 рр. – 47 арк.
21. Спр. 7. Постанова Директорії про підлеглість усіх фахових місій і агентств, командированих за кордон, послам дипломатичних місій; листування з МЗС УНР та іншими установами про витрати військового фонду, що знаходився в посольстві, та з інших питань. – 4 січня – 8 серпня 1919 р. – 32 арк.
22. Спр. 8. Накази, обіжники і листування з МЗС УНР щодо особового складу посольства, видачі грошей на його утримання, про контроль з боку посольства за діяльністю урядових осіб, відряджених за кордон, та з

- інших питань. – 10 квітня – 29 серпня 1919 р. – 34 арк.
23. Спр. 10. Розпорядження МЗС УНР про видачу грошей на утримання посольства та про прийняття на роботу в посольство. – 19 лютого – 15 липня 1919 р. – 7 арк.
24. Спр. 107. Листування з Міністерством фінансів УНР, Українською військово-санітарною місією для допомоги полоненим та з іншими установами про утримання посольства, фінансування посольством військово-санітарної місії та з інших питань; прохання емігрантів про грошову допомогу; списки старшин і козаків, виїхавших на Україну (частково німецька мова) – 1 вересня – 10 жовтня 1919 р. – 322 арк.
25. Спр. 115. Справа про військовий фонд в 50 млн. крон на купівлю військового майна за кордоном. Заяви співробітників посольства про відмову від служби з оцінкою керівництва Директорії. – 29 серпня 1919 – 12 травня 1920 рр. – 160 арк.
26. Спр. 124. Видаткові ордери з 50-мільйонного військового фонду, який знаходився в розпорядженні посольства – 24 червня – 26 липня 1919 р. – 28 арк.
27. Спр. 339. Матеріали ревізії діяльності Посольства, проведеної урядовою ревізійною комісією УНР за кордоном (акти, протоколи, листування). – 1919 – 1920 рр. – 168 арк.

Ф. 3696. Міністерство іноземних Справ УНР (Директорія), м. Київ

Оп. 1.

28. Спр. 4. Листування з представництвами УНР за кордоном про відпуск грошей по кошторису, на допомогу; авансові звіти; відомість на утримання персонального складу посольств УНР до кінця 1918 р. – 25 грудня 1918 – 13 лютого 1919 рр. – 33 арк.
29. Спр. 19. Листування з департаментом чужоземних зносин про персональний склад українського посольства у Відні і листування з ним по окремим державно-господарським справам і по проханням приватних осіб. – 12 грудня 1918 – 13 листопада 1919 рр. – 40 арк.
30. Спр. 69. Протоколи конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства в серпні 1919 р. у м. Карлсбаді (машинопис, копії). – 6 – 14 серпня 1919 р. – 109 арк.
- Оп. 2.
31. Спр. 202. Штати та листування про фінансовий стан місії УНР в Австрії. – 9 вересня 1919 – 4 квітня 1921 рр. – 66 арк.
- Оп. 3.
32. Спр. 7. Копії обіжників та розпоряджень МЗС, доповіді та інформації дипломатичних місій Директорії за кордоном про діяльність цих місій – 144 арк.

Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави.

Департамент загальних справ, м. Київ

Оп. 1.

33. Спр. 1. Накази по Міністерству закордонних справ. Том 1. – 9 травня – 31 липня 1918 р. – 164 арк.
34. Спр. 22. Про персональний склад посольств Української Держави (у 2-х частинах). Частина 1. Штати і списки членів і урядовців посольств і кандидатів на посади в посольствах. – Без дат. – 62 арк.
35. Спр. 27. Листування з послами в Австро-Угорщині і Турції про штати і персональний склад, з адміністративних і грошових справ. Копії наказів посла. – 9 травня – 6 листопада 1918 р.) – 73 арк.
36. Спр. 50. Висновки юридичного відділу з питання приватних прав українців і чужоземців на запитання установ. Закон про обкладення митом іноземних кораблів, які користувалися Українськими портами. – 26 травня – 23 грудня 1918 р. – 24 арк.
37. Спр. 54. По справам консульським. Частина 2. Протоколи комісії по розгляду консульського статуту, штатів, тарифу і інших питань. – 134 арк.
38. Спр. 105. Про дипломатичні зносини з Австро-Угорщиною. Частина 1. Про призначення українського посла до Відня і інших представників Української Держави, про персональний склад посольства і його потреби. – 19 травня – 9 листопада 1918) – 24 арк.
39. Спр. 106. Про дипломатичні зносини з Австро-Угорщиною. Частина 2. Доповіді і листування посла у Відні по політичним і адміністративним питанням, посольські щоденники. – 13 травня – 23 листопада 1918 р. – 90 арк.
40. Спр. 108. Про дипломатичні зносини з Австро-Угорщиною. Частина 6. Листування з послами українськими і австрійськими про поштовий зв'язок, торговельні справи й інші економічні та адміністративні справи. – 8 травня – 9 грудня 1918 р. – 33 арк.
41. Спр. 109. Про дипломатичні зносини з Австро-Угорщиною. Частина 7. По проханням і справам окремих громадян – про майно, службу, в'їзд на Україну. – 17 травня. – 25 листопада 1918 р. – 74 арк.

**Ф. 3807. Жук Андрій – український емігрант,
член президії «Спілки визволення України»**

Оп. 2.

42. Спр. 47. І. Витанович. Андрій Жук – кооператор-громадянин (Реферат, прочитаний на сходах Товариства Українських Кооператорів у Львові, дня 2 січня 1938 р. із нагоди 30-ліття літературно-кооперативної праці). – 23 арк.

Ф. 3866. Український історичний кабінет в Празі 1920, 1922, 1930 – 1948.

Оп. 1.

43. Спр. 206. Відозви антирадянського змісту української еміграції. – 1920 – 1941 рр. – 200 арк.

Ф. 3859. Український «Вільний університет» в Празі 1921 – 1945.

Оп. 1.

44. Спр. 134. Протокол засідання представників Ради Українського Вільного Університету та Союзу Українських Журналістів і письменників у Відні. Списки професорів-викладачів та програми лекцій університету. Листування з професорами-викладачами про початок курсів, лекцій; листування з Українським Товариством прихильників освіти у Відні та з іншими організаціями про грошову допомогу університету. – 27 жовтня 1920 – 5 серпня 1921рр. – 230 арк.

Ф. 3956. Антонович Дмитро Володимирович - український емігрант, член УСДРП, член уряду УНР, професор

Оп. 2.

45. Спр. 21. Праця Д. Антоновича «Українське історико-філологічне товариство в Празі». Рукопис. – Без дати. – 10 арк.
46. Спр. 46. Листи різних осіб до Антоновича Д. – 8 березня 1925 – 31 січня 1938 рр. – 270 арк.

Ф. 4158. Український науковий інститут у Берліні

Оп. 4. Укр. Академічне тов-во при УНІ-Б, 1928 – 1932 рр.

47. Спр. 1. Статут товариства. – Без дати. – 10 арк.
48. Спр. 2. Протоколи засідань управи товариства. – 3 травня 1930 – 25 листопада 1931 рр. – 16 арк.
49. Спр. 3. Повідомлення та вирізки з газет про загальні збори товариства та виклади лекцій. – 5 грудня 1928 – 16 червня 1931 рр. – 65 арк.
50. Спр. 8. Журнал реєстрації лекцій із зазначенням теми і автора лекцій. – 17 листопада 1928 – 25 листопада 1931 рр. – 63 арк.
51. Спр. 9. Журнал реєстрації вхідних та вихідних документів товариства. – 3 травня 1930 – 20 листопада 1931 рр. – 124 арк.

Ф.4352. Український громадський допомоговий комітет в Австрії, 1921 – 1924 рр.

Оп. 1.

52. Спр. 7. Листування з членами комітету та іншими особами про їх звільнення і прийняття в члени комітету. – 12 грудня 1921 – 15 червня 1922 рр. – 43 арк.
53. Спр. 23. Книга реєстрації вхідних та вихідних документів Комітету. – 21 жовтня 1921 – 15 червня 1922 рр. – 16 арк.

Ф. 4363. Редакція часопису «Розбудова нації» – орган проводу українських націоналістів, м. Прага

Оп. 1.

54. Спр. 1. Обіжник для всіх відділів і членів Канадійської січової організації у справі її реорганізації згідно з постановами статуту та вирізки з газет «Свобода», «Воля», «Український голос» та інших. – 15 лютого 1929 – 12 березня 1931 рр. – 234 арк.

**Ф. 4372. Українське історико-філологічне товариство в Празі,
1923 – 1944 рр.**

Оп. 1.

55. Спр. 72. Списки докладів, прочитаних членами товариства за 1926 – 1929 рр. – 34 арк.

**Ф. 4381. Гехтер Максим Григорович. – начальник інформаційного відділу
Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Данії, журналіст**

Оп. 1.

56. Спр. 3. Спомини Гехтера М. про перебування і діяльність у Києві в 1906 – 1914 роках. Рукопис. Частина. – 1939 р. – 87 арк.

Ф.4385. Українське пресове бюро у Відні

Оп. 1.

57. Спр. 1. Довідка начальника бюро про організацію та діяльність бюро. – Без дати. – 3 арк.

**Ф. 4456. Василько Микола Миколайович (1868 – 1924) – громадський і
політичний діяч, представник УНР у Відні, посол УНР у Швейцарії й
Німеччині (1914 – 1924)**

Оп. 1.

58. Спр. 1. Листування з МЗС УНР, головою Ради Міністрів УНР Левицьким, головами дипломатичних місій УНР та іншим установами і особами з питань міжнародної політики УНР, тяжкого фінансового становища дипломатичних місій, скорочення складу уряду УНР та переїзд його до Варшави та інше. – 1919 – 1921 рр. – 232 арк.

**Ф. 4465. Колекція окремих документів, матеріалів українських
націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб. 1901 – 1942.**

Оп. 1.

59. Спр. 31. Листування різних установ та осіб по питанням організації філій Ліги української культури в Болгарії, Румунії, Празі, прийняття їх до членів товариства та іншим. – 1923 – 1924. – 11 арк.
60. Спр. 32. Список членів Ліги української культури. – 1923 р. – 1 арк.
61. Спр. 45. Звернення управи і Українського Союзу Хліборобів-Державників до всіх емігрантів-хліборобів про створення та об'єднання усіх хліборобських організацій. Копії. – 1920 – 1921 рр. – 24 арк.
62. Спр. 567. Стаття Кушніра В. «Як я став і перестав бути редактором «Діла». Машинопис. 2 примірника. – Січень 1930 р. – 13 арк.
63. Спр. 777. Листи Дорошенко Д., Шаповала О., та інших до Стороженка М. В. Оригінали та копії. - 1925 – 1928 рр. – 234 арк.
64. Спр. 950. Стаття «Російська реакція й гетьманська інтрига серед української еміграції» (Автор невідомий). – Без дати. – 13 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

**Ф. 269. Колекція документів «Український музей в Празі»,
кінець XIX ст. – 1948 р.**

- Оп. 1. Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції, 1911 – 1948 рр.
65. Спр. 9. Листування Посольства УНР у Відні з урядовими установами УНР, дипломатичними і надзвичайними місіями України за кордоном, іноземними представництвами стосовно пересилання дипломатичної пошти, видання і переоформлення закордонних паспортів, виплати переведених коштів та з інших питань. – 22 лютого – грудень 1919 р. – 150 арк.
66. Спр. 107. Меморандум діяча січових організацій в США і Канаді В. Босого до Гетьманської Управи в Берліні, до Головної Централі в Чикаго, до Східної Галичини стосовно своєї діяльності в 1914 – 1924 рр. Машинопис. – 1926 р. – 53 арк.
67. Спр. 206. Лист заступника Голови Українського громадського допомогового комітету в Австрії до Голови Комітету, який перебував у Празі, про стан української еміграції в Австрії та заходи стосовно охорони її прав і забезпечення можливості від'їзду в інші країни. Анкети, списки емігрантів, в тому числі членів тов-ва «Січ». Алфавітна адресна книга Комітету. – 11 січня – 6 жовтня 1922 р. – 71 арк.
68. Спр. 390. Листування Українського академічного комітету в Празі та Організаційної комісії з українськими емігрантськими організаціями, науковими установами Західної України і УРСР, зарубіжних країн, відомими вченими стосовно проведення I Українського наукового з'їзду в Празі, складу його учасників, тематики наукових доповідей і повідомлень, видання праць з'їзду та з інших організаційних питань. – 10 листопада 1925 – 31 серпня 1926 рр. – 146 арк.
69. Спр. 404. Протоколи чч. 1 – 20 засідань українського історико-філологічного товариства за 1923 – 1924 рр. і матеріали до них (машинописні, рукописні прим., типографська верстка). Список членів товариства станом на 1 червня 1924 р. – 30 травня 1923 – 1 червня 1924 рр. – 51 арк.
70. Спр. 419. Листування Українського історико-філологічного товариства в Празі зі своїми членами і прихильниками, українськими емігрантськими організаціями, науковими установами ЧСР і Західної України стосовно проведення засідань Товариства, тематики винесених на них наукових доповідей і повідомлень, шанування видатних діячів української науки і культури, видання і розповсюдження наукової продукції та з інших питань. – 01 березня 1924 – 31 жовтня 1934 рр. – 117 арк.
71. Спр. 425. Листи до управи Українського академічного товариства при Українському науковому інституті в Берліні від українських студентських та емігрантських організацій, німецьких установ стосовно

проведення спільних громадсько-політичних і культурних заходів, з організаційних та інших питань. Заяви про вступ до членів товариства. Членська картка Р. Каплинського. – 16. лютого 1928 – 14 листопада 1931 рр. – 158 арк.

72. Спр. 490. Картотека українських організацій, установ і громад в Чехословаччині в 1920 – 1948 рр., складена чеською поліцією. – 1920 – 1948 рр. – 103 арк.
73. Спр. 569. Листування Центральної Спілки української студентства (ЦЕСУС) з українськими емігрантськими і студентськими організаціями про надання матеріальної допомоги студентам-українцям. Списки осіб на отримання допомоги та інші документи зі студентського життя. – 5 червня – 31 липня 1925. – 226 арк.
74. Спр. 573. Листування Центральної Спілки української студентства (ЦЕСУС) з українськими емігрантськими і студентськими організаціями про надання матеріальної допомоги студентам-українцям. Списки осіб на отримання допомоги та інші документи зі студентського життя. – 11 травня – 31 грудня 1926 рр. – 193 арк.

Оп. 2. Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб, кінець XIX ст. – 1947 р.

75. Спр. 13. Листи О. Барвінського, І. Борщака, Д. Донцова, В. Липинського, Й. Сліпого, О. Скоропис-Йолтуховського, С. Пащенко, Л. Чикаленка, ЦЕСУС, Українського громадського видавничого фонду, Українського наукового інституту книгознавства (м. Київ), інших осіб та установ до Д. Антоновича. – 14 січня 1924 – 30 грудня 1925 рр. – 93 арк.
76. Спр. 85. Листи О. і С. Макаренків, Б. Самойловича, С. Сірополка, дружини Г. Хоткевича, М. Шаповала і його дружини, О. Шаповала і його дружини, С. Шелухіна, С. Шемета до Ю. Колларда. – 3 квітня 1923 – 19 листопада 1943 рр. – 130 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ.

Ф. 275. Київське охоронне відділення.

Оп. 2.

77. Спр. 58. Агентурні відомості про осіб, що належать до польської буржуазної націоналістичної партії ППС. – 1907 – 1910 рр. – 12 арк.

Ф. 295. Київський тимчасовий комітет у справах друку.

Оп. 1.

78. Спр. 189. Переписка с Киевским губернатором о сборе сведений о Липинском В.К., изъявившем желание издавать в г. Киеве журнал на польском языке. 17 – 19 декабря 1909 г. – 1 арк.
79. Спр. 210. Уведомление Киевского губернатора от 23.12.1909 о выдаче Липинскому В.К. свидетельства на издание в г. Киеве журнала на польском языке «Украинское обозрение». Копия. – 1 арк.

Ф. 1235. Грушевські – історики, лінгвісти, 1830 – 1958.

- Оп. 1.
80. Спр. 25. Щоденники М. Грушевського. – 1907 – 1910 рр. – 234 арк.
81. Спр. 411. Листи М. Грушевському від В. Герасимчука. – 6 лютого 1914 – 27 червня 1927 рр. – 85 арк.
82. Спр. 634. Листи М. Грушевському від Ф. Матушевського. – 31 жовтня 1896 – 1 січня 1911 рр. – 78 арк.

Ф. 1335. Волинське губернське жандармське управління

- Оп.1. Секретна частина. 1846 – 1917.
83. Спр. 1546. Переписка с волынским губернатором, житомирским полицмейстером и уездными исправниками о забастовках рабочих цементного завода в г. Здолбуново, столярных мастерских и кожевенного завода в г. Новоград-Волинске; о сборе сведений о деятельности Библиотечного общества в гор. Староконстантинове, Почаевского отделения «Союза русского народа» и по другим вопросам. – 6 января – 7 декабря 1913 р. – 74 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів, 1873 – 1939; 1941 -1944 рр.

- Оп. 1.
84. Спр. 42. Протоколи засідань історико-філософської секції тов-ва. – 1893 – 1915 рр. – 141 арк.
- Оп. 2.
85. Спр. 113. Листи Гундяка І., Липинського В., Чикаленка Є. та інших до Греголинського Д. – 1920 – 1931 рр. – 59 арк.
86. Спр. 178. Статут, протоколи, листування та інші документи Союзу хліборобів України, УДХП. Копії законів УНР про Раду і Вище військове управління УНР. – 1920 – 1922 рр. – 158 арк.

Ф. 359. Осип Назарук (1883 – 1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч, 1894 – 1944

Оп. 1.

87. Спр. 9. Щоденник. – 1927 – 1931 рр. – 73 арк.
 88. Спр. 22. Записна книжка. – 1927 – 1931 рр. – 94 арк.
 89. Спр. 131. Стаття «В справі оцінки діяльності Липинського В.» (з приводу некрологу, поміщеного в «Новій Зорі». – 1931 р. – 11 арк.
 90. Спр. 252. Листи Залізняка М., Залеського М., Залозецького В. – 1928 – 1937 рр. – 19 арк.
 91. Спр. 265. Листи Кочубея М. – 1926 – 1928 рр. – 50 арк.
 92. Спр. 275. Листи Липинського В. – 1923 – 1928. – 56 арк.
 93. Спр. 313. Листи Скорописа-Йолтуховського. – 1926 – 1934. – 22 арк.
 94. Спр. 326. Листи Томашівської М., Томашівського Є., Томашівського С. – 1926 – 1932. – 57 арк.
 95. Спр. 337. Листи Шемета Б. і Шемета С. – 1926 – 1940. – 35 арк.
 96. Спр. 373. Статут, бюлетені листи та ін. документи про діяльність Гетьманської управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій, том I. – 1920 – 1937. – 125 арк.
 97. Спр. 378. Доповідь Назарука О., виголошена на засіданні групи українських консерватистів у Львові та протокол її обговорення. – 1927. – 9 арк.
 98. Спр. 392. Звіт про витрату коштів, призначених Радою Міністрів УНР і ухвалою Директорії на закупівлю зброї закордонним послом В. Липинським. – 1919. – 1 арк.

Ф. 360. Володимир-Степан Старосольський (1878 – 1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор, 1793 – 1940

Оп. 1.

99. Спр. 532. Листи Матюшенка Б. та Матюшенко М. – 1923 – 1934 рр. – 61 арк.

Ф. 367. Богдан-Валеріан Ярошевський (1870 – 1914), політичний діяч, письменник, журналіст, 1849 – 1914

Оп. 1.

100. Спр. 32. Фінансовий звіт редакції журналу «Пшегльонд Крайови», складений співробітником журналу Ярошевським Б. – 1910 р. – 3 арк.

Ф. 368. Степан Томашівський (1875 – 1930), історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ, 1845, 1894 – 1930

Оп. 1.

101. Спр. 173. Листи Кревецького І. – 1905 – 1925 рр. – 56 арк.
 102. Спр. 183. Листи Огоновського П., Олянчина Д., Онишкевича С. і Охримовича В. – 1914 – 1928 рр. – 12 арк.

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР, 1914 – 1939

Оп. 1.

103. Спр. 21. Звіт урядової ревізійної комісії УНР за кордоном про роботу посольства УНР у Відні та лист колишнього посла В. Липинського до І. Кревецького з описом стану справ (1920, 1927 рр.). – 1921 р. – 52 арк.

Центральний державний архів зарубіжної україніки

Ф. 13. Колекція документів діячів науки та культури на еміграції, 1902-1974

Оп. 1.

104. Спр. 2. Документи про підготовку та проведення Українського наукового конгресу, Українського правничого та Українського наукового з'їздів у Празі (запрошення, розклади праць, листи організаційної комісії та ін.). – 1926 – 1934 рр. – 17 арк.

Ф. 15. Колекція журналів, газет та бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном. ХІХ – поч. ХХ ст.

Оп. 1.

105. Спр. 59. «Записки Українського наукового інституту в Берліні» (Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen institutes in Berlin.), Берлін, Лейпциг, том II, 1929 р.; том. III, 1931 р. Нім. Мова. – 1929, 1931 рр. – 199 арк.
106. Спр. 117. «Тризуб» – тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, том III: ч. 28 – 33, квітень – травень 1926 рр.; ч. 35 – 43, червень – вересень 1926 р. – 1926 р. – 221 арк.
107. Спр. 118. «Тризуб» – тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, том IV: ч. 44 – 55, вересень – листопад 1926 рр. – 224 арк.
108. Спр. 123. «Тризуб» – тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, том IX: ч. 16 – 31, квітень – серпень 1928 рр. – 240 арк.
109. Спр. 124. «Тризуб» – тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, том X: ч. 32 – 50, серпень – грудень 1928 рр. – 292 арк.
110. Спр. 125. «Тризуб» – тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, том XI: ч. 1 – 17, січень – квітень 1929 рр. – 243 арк.
111. Спр. 168. «Спудей» – неперіодичний орган Академічної Громади студентів Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Прага, ч. 2 – 3, 1925 р.; ч. 4, 1926 р. – 64 арк.
- Оп. 2.
112. Спр. 31. «Вісник громад УСХД в межах Польщі», Варшава, ч. 1 – 2, січень 1932. – 1932. – 1 док, 17 арк.

Ф. 72. Житомирська перша чоловіча гімназія

Оп. 1.

113. Спр. 639. Список гімназистов, проживавших в пансіоне и на частных квартирах в 1892/1893 и 1894/1895 учебном году. – Не ранее 1892 – не ранее 1893. – 106 арк.
114. Спр. 640. Отчет о состоянии гимназии за 1893 г. – 20 декабря 1893 – 10 января 1894. – 109 арк.
115. Спр. 656. Журнал 2-го класса 2-го отделения. – 24 сентября 1894 – 28 апреля 1895 гг. – 28 арк.
116. Спр. 669. Отчёт о состоянии гимназии за 1894 год. – 15 января 1895 – 15 января 1896 гг. – 82 арк.
117. Спр. 698. Журнал 4-го класса 2-го отделения. – 24 октября 1896 – 29 апреля 1897 гг. – 32 арк.
118. Спр. 707. Журнал приготовительного и 1 – 8-го классов по Закону Божьему римско-католического вероисповедания за 1896/1897 учебный год. – Октябрь 1896 – 12 мая 1897 гг. – 35 арк.
119. Спр. 714. Список учеников, пропустивши уроки по болезни. – 12 сентября 1896 – 18 декабря 1900 гг. – 125 арк.
120. Спр. 716. Отчёт гимназии за 1896 год. – 29 января 1896 – 29 января 1897 гг. – 61 арк.
121. Спр. 734. Дневник для записи гимназистов, подвергавшихся аресту и другим наказаниям за шалости, пропуск и незнание уроков. – 16 августа 1897 – 21 мая 1898 гг. – 234 арк.

Державний архів Полтавської області

Ф. 1066. Полтавська окружна по виборах до Установчих зборів комісія, м . Полтава Полтавської губернії, 1917 р.

Оп. 1.

122. Спр. 3. Журнал засідань Полтавської окружної по виборах до Установчих Зборів комісії про організаційну діяльність комісії. – 30 серпня 1917 – 15 травня 1918 рр. – 46 арк.
123. Спр. 4. Журнал засідань Полтавської окружної по виборах до Установчих Зборів комісії про розгляд протоколів голосування міських та повітових комісій. – 22 листопада – 1 грудня 1917 р. – 22 арк.
124. Спр. 19. Список № 11 кандидатів у члени Установчих Зборів від Блоку Українських Національно-Республіканських груп та організацій по Полтавському виборчому округу, заяви кандидатів про згоду балотуватися, протокол про затвердження списку. – 12 жовтня 1917 р. – 23 арк.
125. Спр. 32. Заяви до окружної комісії по виборах до Установчих Зборів про об'єднання списків, протоколи засідань комісії щодо затвердження об'єднаних списків. – 27 – 28 жовтня 1917 р. – 7 арк.

126. Спр. 34. Списки кандидатів до Установчих Зборів по Полтавському виборчому округу. Копії. – 1917 р. – 55 арк.

**Ф. 1057. Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів,
м. Полтава Полтавської губернії, 1917**

Оп. 1.

127. Спр. 5. Протоколи засідань виконкому Ради робітничих і солдатських депутатів. – 28 травня 1917 – 11 грудня 1918 рр. – 208 арк.
128. Спр. 6. Протоколи засідань і загальних зборів Ради робітничих і солдатських депутатів. – 7 травня – 2 листопада 1917 р. – 114 арк.
129. Спр. 15. Копії виданих посвідчень делегатам Полтавської Ради робітничих і солдатських депутатів. – Березень – 25 жовтня 1917 р. – 133 арк.

Державний архів м. Києва

Ф. 108. Перша чоловіча гімназія, 6813 спр., 1844 – 1911 рр.

Оп. 75.

130. Спр. 3. Об отчёте по учебной части за 1902 г. – 56 арк.
131. Спр. 6. О разной переписке за 1902 год. – 606 арк.
132. Спр. 7. Переписка, списки и протоколы испытаний на аттестат зрелости. – 1902 г. – 113 арк.

Оп. 93.

133. Спр. 915. Липинский Вацлав – Викентий – Казимирович – Сильвестрович Антонович. – 1900 – 1902 гг. – 5 арк.

*Відділ рукописів та фонду текстології Інституту літератури
імені Тараса Шевченка НАН України*

Ф. 47. Доманицький Василь Миколайович

134. Спр. 100. Лист Гнатюка В.М. до Доманицького В.М. зі Львова до Закопане від 18 грудня 1908 р. – Автограф. – 2 арк.
135. Спр. 218. Лист Д. Донцова до В. Доманицького від 23 червня 1909 р. з Відня до Закопане. – Автограф. – 2 арк.
136. Спр. 236. Лист Д. Дорошенка до В. Доманицького від 9 грудня 1908 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 2 арк.
137. Спр. 237. Листівка Д. Дорошенка до В. Доманицького від 24 грудня 1908 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 1 арк.
138. Спр. 238. Листівка Д. Дорошенка до В. Доманицького від 2 січня 1909 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 1 арк.
139. Спр. 244. Лист Д. Дорошенка до В. Доманицького від 16/29 квітня 1909 року з Києва до Закопане. – Автограф. – 4 арк.
140. Спр. 261. Лист С. Єфремова до В. Доманицького від 9 вересня 1908 р. з Києва до Закопане. – Автограф. – 2 арк.
141. Спр. 264. Лист С. Єфремова до В. Доманицького від 8 травня 1909 р. з Києва до Закопане. – Автограф. – 2 арк.

142. Спр. 402. Лист Б. Лепкого до В. Доманицького з Кракова до Закопаного від 22 квітня 1909 р. – Автограф. – 2 арк.
143. Спр. 572. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 24 – 28 квітня 1908 р. – Автограф. – 3 арк.
144. Спр. 574. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 31 травня 1908 р. – Автограф. – 2 арк.
145. Спр. 579. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 31 травня 1908 р. – Автограф. – 2 арк.
146. Спр. 580. Листівка Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 23 серпня 1908 р. – Автограф. – 1 арк.
147. Спр. 585. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 30 жовтня 1908 р. – Автограф. – 3 арк.
148. Спр. 588. Лист Ф. Матушевського до В. Доманицького з Боярки до Закопане від 31 січня 1909 р. – Автограф. – 2 арк.
149. Спр. 845. Листівка Г. Хоткевича до В. Доманицького зі Львова до Закопаного від 23 грудня 1908 р. – Автограф. – 1 арк.
150. Спр. 903. Лист Чикаленка Є. до Доманицького В. з Києва до Закопаного. – 27 березня 1909 р. – Автограф. – 1 арк.
151. Спр. 1010. Лист В. Доманицького до Д.М. Требінського. – 7 грудня 1908 р. – Закопане. – Автограф. – 2 арк.
152. Спр. 1014. Лист В. Доманицького до О.М. Требінської (Лесі). – 15 квітня 1908 р. – Закопане. – Автограф. – 2 арк.
153. Спр. 1017. Лист В. Доманицького до О.М. Требінської (Лесі). – 15 (28) грудня 1908 р. – Закопане. – Автограф. – 3 арк.
154. Спр. 1035. Лист В. Доманицького до родини Требінських. – 1 (14) квітня 1909 р. – Закопане – Автограф. – 2 арк.

Ф. 62. Гнат Хоткевич

155. Спр. 142. Лист В. Доманицького В. до Гната Хоткевича. – 29 грудня 1908 р. – Автограф. – 4 арк.
156. Спр. 875. Лист Гната Хоткевича до В. Доманицького з Кракова. – Без дати. – Автограф. – 2 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського

Ф. І. Літературні матеріали

157. Од. зб. № 42754. Липинський Вячеслав – редактору газети «Рада». Лист 1 вересня 1913 р. з хутора Русалівські Чагари Київської губернії в Київ. – Автограф. – 5 арк.

Ф. III. Листування

158. Од. зб. № 41017. – Грінченко Б.Д. – Липинському В. Лист 1 липня 1907 р. зі Святошина. – Автограф. – 1 арк.

Ф. 44. «Рада» (1906 – 1914): Українська щоденна газета.

Колекція архівних документів редакції: 1896 – 1918

159. Од. зб. № 264 – 274. Аркас М.М. – Чикаленку Є.Х. Листи 2.02.1905 – 21.11.1908. – 11 од. зб. – Автограф. – 2 4 арк.
160. Од. зб. № 349 – 353. Доманицький В.М. – Чикаленку Є.Х. Листи 1(14) квітня 1908 р. – 31 березня 1909 р. із Закопане до Києва. – 5 од. зб. – Автограф. – 12 арк.
161. Од. зб. № 548. Лист Ніковського А.В. до Чикаленка Є.Х. від 3 вересня 1913 р. з Києва до ст. Мардаровки, с. Перешори Херсонської губ. – Автограф. – 2 арк.
162. Од. зб. № 551. Лист Ніковського А.В. до Чикаленка Є.Х. від 11 березня 1914 р. з Києва до ст. Мардаровки, с. Перешори Херсонської губ. – Автограф. – 2 арк.

Ф. 95. Доманицький Василь Миколайович

163. Од. зб. № 53. Доманицький В.М. Популярний нарис про с/г. Чернетка. – Без дати. – Автограф. – 6 арк.

Ф. 114. Товариство «Просвіта» у Києві (1906 – 1910, 1917 – 1922).

Колекція архівних документів: 1906 – 1920

164. Од. зб. № 13. Списки членів, кандидатів в члени товариства «Просвіта» у Києві та рекомендуючих їх. – 25 червня 1906 – 21 грудня 1909 рр. – Автограф. – 123 арк.
165. Од. зб. № 14. Заяви про вступ та відмову від членства в товаристві «Просвіта» у Києві, рекомендації та ін. – 8 лютого 1907 – 23 грудня 1909 рр. – Автограф. – 88 арк.
166. Од. зб. № 139. Бібліотека ім. Т.Г. Шевченка в с. Кобилянах, Седлецької губернії до товариства «Просвіта» у Києві. Лист про допомогу бібліотеці книжками, грошми. – 2 листопада 1908 р. – Автограф. – 2 арк.

Ф. 226. Ніковський А.В.

167. Од. зб. № 204 – 264. Чикаленко Є. – Ніковському А. Листи. – 2 січня 1908 – 16 липня 1917. З Києва, Мардаровки, Херсонської губ., С.-Петербурга, Кисловодська до Одеси, Києва. – 61 од.зб, 40 листів. – Автограф. – 58 арк.

Ф. 246. «Літературно-науковий вісник»: загальноукраїнський журнал літератури, науки та громадського життя. Колекція

архівних документів: 1883 – 1922

168. Од. зб. № 75 – 78. Липинський Вячеслав до книгарні «ЛНВ». 3 листи – від 30 грудня 1911 р., 20 травня 1913 р., 11 квітня – 1914 р. та листівка від 31 березня 1913 р. Автограф. – 6 арк.

Ф. 317. Єфремов Сергій Олександрович

169. Од. зб. № 679. Копія листа В. Липинського до Б. Ярошевського, написана власноруч В. Липинським і надіслана С. Єфремову. Краків. – 17 квітня 1910 р. – Автограф. – 4 арк.
170. Од. зб. № 1811. Доманицький Василь Миколайович – Страшкевичу Володимиру Михайловичу, Дурдуківському Володимиру Федоровичу, Єфремову С.О. Листи 1901 – 10 липня 1910 р. З Ялти, Корфа, Колодистого, Рагузя, Тального, Закопаного, Лебедина и др. – Машинопис . Копії. – 56 арк.

Волинський краєзнавчий музей

171. Інв. № КДФ-16533. – Свідоцтво про відставку В.К. Липинського від 24 квітня 1918 р. – Машинопис. – 2 арк.
172. Інв. № КДФ-16534. – Свідоцтво про стан здоров'я В.К. Липинського від 30 березня 1918 р. – Машинопис. – 1 арк.
173. Інв. № КДФ-16535. – Послужний список В.К. Липинського. – Машинопис – 3 арк.

Опубліковані документи

174. Винар Л. Недрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі загальних зборів НТШ в 1913 р. / Любомир Винар // Український історик. – 1991. – Т.28. – Ч. 1 – 2. – С. 113 – 114.
175. Відозва в справі видавання журналу «Życie Ukrainkie» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоסקип, 2003. – 960 с. – С. 833.
176. В'ячеслав Липинський. З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упоряд., авт. вступ. статті та коментарів: Т.С. Осташко, Ю.І. Терещенко. – К., 1996. – 210 с.
177. Гирич І. Листи В. Винниченка, Л. Юркевича, М. Залізняка і В. Степанківського до А. Жука (вересень – жовтень 1912 р.) / [Електронний ресурс] //Режим доступу: //http://HYPERLINK "http://www.i-hyrych.name" WWW.i-hyrych.name/History/ UkrSocialDemocracy/Documents/1912-68-11.html
178. Гирич І. Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським у тижневику «Przegląd Krajowy» (Листи В. Липинського до Б. Ярошевського (1910) та Б. Ярошевського до М. Грушевського (1914)) / Ігор Борисович Гирич // Український археографічний щорічник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип 13/14. – С. 619 – 663.
179. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: У 2-х т./Упоряд. І.М. Гнатишин, О.С. Кучерук, О.О. Маврін. – К.: Український письменник, 2008. – Т. 1. – 369 с.
180. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: У 2-х т./Упоряд. І.М. Гнатишин, О.С. Кучерук, О.О. Маврін. –

- К.: Український письменник, 2008. – Т. 2. – 379 с.
181. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том.1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Том.1. – 744 с.
182. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том.1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Том. 2. – 744 с.
183. Заява о. Теофіля Горникевича у Відні від 5 жовтня 1962 р. / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 829 – 832.
184. Зиблікевич Є. Одісея архівної спадщини В'ячеслава Липинського (Відень – Райхенау – Берлін – Бадег – Філадельфія) // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип.1. – С. 119 – 123.
185. «Історія України-Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906 – 1909 рр. / Упоряд., вступ та коментарі І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с.
186. Комунікат Братва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців від 18 серпня 1931 р. // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 35 – 36.
187. Коровицький І. Архів В'ячеслава Липинського // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип.1. – С. 124 – 128.
188. Лист В'ячеслава Липинського до Василя Кучабського від 15 грудня 1930 р. // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1933. – Т. 2. – С. 57 – 58.
189. Лист В'ячеслава Липинського до Андрія Ливицького / У кн. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Наук. вид. – К.: Темпора, 2004. – С. 276 – 283.
190. Лист В'ячеслава Липинського до Володимира Темницького / У кн. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Наук. вид. – К.: Темпора, 2004. – С. 275 – 276.
191. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894 – 1932 рр.) / Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник; вступ. стаття Я. Дашкевич. – Львів-Нью-Йорк: В-во М.П. Коць, 1998. – 268 с.
192. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського / У кн.: Липинський В'ячеслав. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, Пеннсильванія, 1976. – Т.6. Архів / Ред. І. Лисяк-Рудницький. – 530 с.
193. Листи В'ячеслава Липинського до Академічного товариства при УНІ в Берліні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 161.

194. Листи В'ячеслава Липинського до часопису «Америка» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 162 – 166.
195. Листи В'ячеслава Липинського до Дмитра Антоновича / У кн.: Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 171 – 172.
196. Листи В'ячеслава Липинського до Дмитра Антоновича / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. друга. Наукове видання. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 624 с. – С. 212 – 214.
197. Листи В'ячеслава Липинського до Олександра Барвінського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 175 – 184.
198. Листи В'ячеслава Липинського до Василя Біднова / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 197 – 198.
199. Листи В'ячеслава Липинського до Андрія Білопольського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 199 – 207.
200. Листи В'ячеслава Липинського до Козьми Близнюка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 208 – 215.
201. Листи В'ячеслава Липинського до редакції «Богословія» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 217 – 219.
202. Листи В'ячеслава Липинського до Володимира Босого / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 228 – 234.
203. Листи В'ячеслава Липинського до Стефана Буріана / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 236 – 238.
204. Листи В'ячеслава Липинського до Миколи Василька / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 241 – 243.

205. Листи В. Липинського до Організаційного комітету Видавничої спілки у Відні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 248.
206. Листи В'ячеслава Липинського до Івана Волошина / Листи В. Липинського до Організаційного комітету Видавничої спілки у Відні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 249 – 262.
207. Листи В. Липинського до редакції тижневика «Воля» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 264.
208. Листи В'ячеслава Липинського до Вільгельма Габсбурга / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 269 – 278.
209. Листи В'ячеслава Липинського до Гетьманської управи / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 284 – 285.
210. Листи В'ячеслава Липинського до Максима Гехтера / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 290 – 297.
211. Листи В'ячеслава Липинського до Івана Гладилевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 298 – 307.
212. Листи В'ячеслава Липинського до Філарета Гладилевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 308 – 309.
213. Листи В'ячеслава Липинського до Володимира Гнатюка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 310 – 313.
214. Листи В'ячеслава Липинського до Мирона Горникевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 317 – 320.
215. Листи В'ячеслава Липинського до Теофіля Горникевича / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 321 – 325.

216. Листи В. Липинського до Миколи Грабини / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 326 – 327.
217. Листи В'ячеслава Липинського до Степана Гриневецького / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 328 – 341.
218. Листи В'ячеслава Липинського до Бориса Грінченка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 343 – 351.
219. Листи В'ячеслава Липинського до Михайла Грушевського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 352 – 413.
220. Листи В'ячеслава Липинського до Дмитра Гроголинського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 414 – 431.
221. Листи В'ячеслава Липинського до Вільгельма Гренера / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 432 – 435.
222. Листи В'ячеслава Липинського до Здзіслава Грохольського / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 436 – 439.
223. Листи В'ячеслава Липинського до редакції щоденної газети «Діло» / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 440 – 473.
224. Листи В'ячеслава Липинського до Василя Доманицького / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 479 – 571.
225. Листи В'ячеслава Липинського до Дмитра Донцова / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 572 – 579.
226. Листи В'ячеслава Липинського до Дмитра Дорошенка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 580 – 648.

227. Листи В'ячеслава Липинського до Сергія Єфремова / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 660 – 684.
228. Листи В'ячеслава Липинського до Ореста Жеребка / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 685 – 740.
229. Листи В'ячеслава Липинського до Андрія Жука / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 741 – 828.
230. Листи В'ячеслава Липинського до Клубу гетьманців у Берліні / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 286 – 287.
231. Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. друга. Наукове видання. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 624 с. – С. 303 – 333.
232. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921 – 1930 рр.) / Упоряд. М. Дядюк; Відп. ред. серії Л. Головата; НАН України. ЛНБ ім В. Стефаника. – Львів, 2004. – 156 с.
233. Листи В'ячеслава Липинського до Домета Олянчина // Наукові записки. Український вільний університет. Філософічний факультет. – Мюнхен. – 1965 – 66. – Ч. 8. – С. 138 – 145.
234. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського / Липинський В'ячеслав. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, Пеннсильванія, 1973. – Т.6. Архів / Ред. І. Лисяк-Рудницький. – 530 с.
235. Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського / Липинський В'ячеслав. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, Пеннсильванія, 1976. – Т.7. Архів / Ред. І. Лисяк-Рудницький. – 633 с.
236. Листи Євгена Чикаленка з еміграції до Сергія Єфремова (1923 – 1928 рр.) / І. Старовойтенко (упорядкув., вступ та комент.); П.С. Сохань (голова ред.. кол.); НАН України. Ін-т українські археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2003. – 107 с.
237. Листи Євгена Чикаленка до Вячеслава Липинського (1918 – 1929 рр.) // Науковий збірник УВАН у США (1945 – 1950 – 1995). – Т. IV. – Нью-Йорк, 1999.
238. Листування Миколи Аркаса і Василя Доманицького. 1906 – 1909 роки / У кн.: Історія України-Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906 – 1909 роки / Упоряд., вступ та коментарі Інни Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с. – С. 37 – 165.

239. Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака; Ред.. Л. Винар . – Київ: Нью-Йорк, 1997. – 398 с. (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства; Т. 1).
240. Листування М. Грушевського: [Листи-відповіді М. Грушевському] / Г. Бурлака, Н. Лисенко (упоряд.); Л. Винар (ред.); Укр. іст. тов-во та ін. – К . та ін., 2006. – 718 с. (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства; Т. 3).
241. Листування М.Грушевського: Листування Михайла Грушевського та та Євгена Чикаленка [Текст] / Михайло Грушевський та Євген Чикаленко; ред. Любомир Винар; упоряд. Інна Старовойтенко, Ольга Тодійчук; Укр. іст. Тов-во [та ін.]. – К. [та ін.]: УІТ: Простір, 2010. – 296 с.
242. Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. – Лубни, 1917. – Ч. 1. – 31 с.
243. Миронець Н. Листи В. Липинського до Є. Чикаленка (1909 – 1918 рр.) // Український археографічний збірник. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2007. – Вип. 12. – С. 489 – 516.
244. Михайленко П.П. Українські політичні партії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: Довідник / В.І. Головченко, Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв, В.Є. Рубаник. – Х., 1994. – 234 с.
245. Пятая подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии 1917 года. – Полтава: Тип Т-ва Печатного Дела, 1917. – 317 с.
246. Регламент УСХД // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2 . – Зб. II, III, IV. – С. 264 – 272.
247. Сварник Г. Листи В'ячеслава Липинського до Ярослава Окуневського / Г. Сварник // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 80 – 86.
248. Скрипка Т. Листи Є Чикаленка до В. Липинського / Тамара Скрипка // Українська вільна академія наук у США / Ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1999. – Наук. збірник IV (1945 – 1950 – 1995). – С. 263 – 346.
249. Старовойтенко І. Два листи В'ячеслава Липинського до Володимира Винниченка (січень 1912 р.) / Інна Старовойтенко // Український археографічний щорічник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип 13/14. – С. 664 – 678.
250. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1915 год. – Полтава: Тип Т-ва Печатного Дела, 1915. – 387 с.
251. Статистичний справочник по Полтавській губернії на 1918 – 19 рр. – Полтава: Тип. Т-ва Печатного Діла, 1919. – 287 с.
252. Статут Української хліборобсько-демократичної партії. – К.: Вид. Ген. Управи УХДП, 1918. – 27 с.
253. Струтинська А. Бібліогр. покажчик до писань В. Липинського // Дзвони. — 1933. — №6.
254. Указ Президента України № 555/2006 Про вшанування пам'яті В'ячеслава Липинського // <http://www.president.gov.ua/documents/4607.html>
255. Україна: хроніка ХХ ст. Роки 1911 – 1916 / О.Донік, В.Любченко, В. Молчанов, Б.Янишин; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – 147 с.

256. Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали / Співголови редкол.: Ю.А. Левенець, В.А. Смолій; упоряд. Б.С. Лозицький, О.В. Бажан, С.І.Власенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 926 с.
257. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття: програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін.. – К.: Консолтінг, 1993. – 336 с.
258. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891 – 1941). – Київ, 1993. – 768 с.
259. Черкаська Н. Вячеслав Липинський і Йосип Потоцький (Історія одного листа) // Молода нація. Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 202 – 211.
260. Чикаленко. Є, Ніковський А. Листування. 1908 – 1921 рр. /Упоряд.: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Вс. ст.: Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.
261. Sydorczuk – Potulnyćka. T. Listy Wiaczesława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresie ukazywania się «Przeglądu Krajowego» / T. Sydorczuk – Potulnyćka // Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. – Серія: Історія. Міжнародні системи та глобальний розвиток. – К. – Торунь, 2003 – 2004. – № 2 – 3. – С. 132 – 141

Мемуаристика

262. Андрієвський В. Три громади / Віктор Никанорович Андрієвський. – Т.П. – Львів, 1938. – 223 с.
263. Андрієвський В. З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. – Ч. I . Гетьман / Віктор Никанорович Андрієвський. – Берлін, 1923. – 307 с.
264. Андрієвський В. З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. – Ч. II. Директорія / Віктор Никанорович Андрієвський. – Берлін, 1923. – 307 с.
265. Андрієвський В. З минулого. 1917 рік на Полтавщині / Віктор Никанорович Андрієвський. – Берлін, Накладом «Українського слова», 1921. – 158 с.
266. Базілевський М. Вячеслав Липинський (із циклю «На грані двох епох») / М. Базілевський / У кн. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – 86 с. – С. 41 – 58.
267. Дорошенко Д. З перед тридцяти літ (До історії заснування «Przegląd'u Krajow'ogo» в Києві / Дмитро Іванович Дорошенко // З минулого. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 126 – 138.
268. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, (1914 – 1920): В 4 ч. / Дмитро Іванович Дорошенко. – 2-е вид. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 543 с.
269. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле, (1901 – 1917 рр) / Дмитро Іванович Дорошенко / К.Галушко (передм.). – К.:Темпора, 2007. –

- 272 с.
270. Жук А. Як дійшло до заснування «Союзу визволення України» (Спомини у 20-ліття Союзу) / Андрій Ілліч Жук // Молода нація: Альманах . – К., 2002. – № 3 (24). – С. 135 – 150.
271. Жук Ю. Спогади про батька (А. Жука, українського дипломата 1914 – 1923 рр.) // Політика і час. – 1994. - №4. – С. 59 – 63.
272. Козак М. З життя і діяльності Вячеслава Липинського / Маріян Козак / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 334 – 342.
273. Метик Р. Моє знаомство і переписка з В.К. Липинським / Роман Метик // Дзвони. – Львів, 1933. – № VI – VII. – С.35 – 41.
274. Микола Галаган. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова Т. Осташко, В. Соловійова. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.
275. Оляничин Д. З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р. Причинок до української історіографії / Домет Герасимович Оляничин // Наукові записки. Український вільний університет. Філософський факультет. – Мюнхен. – 1965 – 66. – Ч. 8. – С. 130 – 150.
276. Паустовский К. Горбоносый король / Константин Георгиевич Паустовский / В кн.: Книга о жизни. Далёкие годы / [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://russian-prose.muriads.ru>
277. Паустовский К. Осенние бои / Константин Георгиевич Паустовский / В кн.: Книга о жизни. Далёкие годы / [Електронний ресурс] //Режим доступу: // <http://russian-prose.muriads.ru>
278. Савур-Ципріянович М. Останні дні Вячеслава Липинського / Михайло Савур-Ципріянович / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 343 – 345.
279. Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – 112 с.
280. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914 – 1921 / Дмитро Федорович Соловей. – Полтава, 1994. – 223 с.
281. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії / Іван Андрійович Фещенко-Чопівський. – Житомир, 1995. – 120 с.
282. Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917). У 2 т.: Документально-художнє видання / Євген Харлампович Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
283. Чикаленко Є. Спогади. 1861 – 1907 / Євген Харлампович Чикаленко . – Львів, 1925 – 1926. – Ч. 1 – 3.
284. Щербаківський Вадим. Мемуари / В.М. Щербаківський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – Ч. 4. – С. 22 – 190.

Література

285. Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття, міжнародна науково-практична конференція. Шості читання пам'яті В. Липинського. I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття»: Матеріали конф. / О.П. Самійленко (відп. ред.); Міжрегіональна академія управління персоналом та ін. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 150 с.
286. Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття. Сьомі читання пам'яті В. Липинського, міжнародна науково-практична конференція. II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття»: Матеріали конф. / О.П. Самійленко (відп. ред.); Міжрегіональна академія управління персоналом та ін. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 154 с.
287. Андреев В. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) / В. Андреев // УІЖ – К., 2007 – № 4. – С.
288. Андрієвський В. До характеристики українських правих партій / В.Н. Андрієвський. – Берлін: Укр. слово, 1921. – 24 с. – (Б-ка «Укр. слова»).
289. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) / Віктор Никанорович Андрієвський // Визвольний шлях. – 1974 . – № 4. – С. 605 – 616.
290. Андрієвський О. Правно-політичний і філософський світогляд Вячеслава Казимировича Липинського / О. Андрієвський / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 321 – 333.
291. Андрусак Т. Вплив творчості Михайла Драгоманова на формування правових поглядів Вячеслава Липинського / Т. Андрусак // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. Конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 115 – 119.
292. Антонович М. В. Липинський і Д. Дорошенко / Михайло Дмитрович Антонович // Український історик. – 1982. - № 3 – 4 (75 – 76). – С. 5 – 18.
293. Арістова А. Національна єдність у релігійній різноманітності – утопія чи місія української державності? // Вячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 20 – 29.
294. Аркас М. Історія України-Русі з малюнками / Микола Аркас. – 2-е вид. – Краків, 1912. – 424 с.

295. Аркуша О. Суспільність Львова і Кракова у виборчих кампаніях (на прикладі виборів до Галицького сейму 1901 року) / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Львів, 2007. – Спец. вип. – С. 391 – 401.
296. Артизов А.Н. М.Н. Покровский: финал карьеры – успех или поражение? / Андрей Николаевич Артизов // Отечественная история. – М., 1998. – № 1. – С. 77 – 96.
297. Атаманюк З.М. Погляди В. Липинського на роль релігії і церкви у національному державотворенні / З.М. Атаманюк // Наука. Релігія. Суспільство. – К., 2005. – № 2. – С. 142 – 145.
298. Базілевський М. Вячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації / М. Базілевський / У кн.: Базілевський М. Вячеслав Липинський (із циклу «На грані двох епох») / У кн. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – 86 с. – С. 73 – 85.
299. Барвінська П. Формування образу Східної Європи у працях істориків Веймарської республіки / Поліна Іванівна Барвінська // Історична панорама. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2009. – Вип. 9. – С. 136 – 149.
300. Батенко Т. Рецепція ідей В'ячеслава Липинського сучасною українською націонал-демократією // Молода нація. – К: Смолоскип, 1996. – № 2. – С. 5 – 11.
301. Бевз Т.А. Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні / Тетяна Анатоліївна Бевз // Український історичний журнал. – К., 2007. – С. 96 – 109.
302. Безрідний Василь [Липинський В.] Другий акт / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. перша. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 560 с. – С. 12 – 24.
303. Білас Л. В'ячеслав Липинський – історик / Лев – Ростислав Ростиславович Білас // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 30 – 41.
304. Білас Л.В. В. Липинський і «територялізм» (1909 – 1910) / Лев – Ростислав Ростиславович Білас // Сучасність: Література, мистецтво, суспільне життя. – Мюнхен: Українське товариство закордонних студій, 1962. – № 2. – С. 95 – 111; № 3. – С. 61 – 72.
305. Білас Л. Вячеслав Липинський як історик кризової доби / Лев – Ростислав Ростиславович Білас / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори. Історична секція / Редактор Лев Р. Білас. – Т. 3. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.

- Липинського, 1991. – С. XXIII – LXX.
306. Білас Л.В. Краків, Женева і філіяція «Кричевського» / Лев-Ростислав Ростиславович Білас / В. Липинський. Твори, Т. 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, 1980. – С. XVII – XCVIII.
307. Білецький Б., Коцур А. Вячеслав Липинський – основоположник державницької школи в українській історіографії / Б.Ф. Білецький, А. П Коцур // Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Т. 13. – С. 314 – 323.
308. Богуславський О.В. Критика консервативно-монархічних ідей у пресі української еміграції в Європі 1920 – 1930-х рр. / О.В. Богуславський // Гуманітарні науки: Науково-правничий журнал. – Ялта: Кримський державний гуманітарний університет, 2004. – № 8. – С. 37 – 44.
309. Боляновський А. До питання про відносини В'ячеслава Липинського з гетьманом Скоропадським / А. Боляновський // Молода нація. – 1996. - № 2. – С. 12 – 15.
310. Бондарук С. Елітарно-консервативна концепція В'ячеслава Липинського: спроба позитивного аналізу / С. Бондарук // Генеза. – К., 1997. – № 1(5). – С. 25 – 34.
311. Бондарук С. Обґрунтування В. Липинським ролі еліти в суспільному житті / С. Бондарук // Наук. Вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Серія: Філософські науки. – 1997. – № 9. – С. 61 – 67.
312. Бондарук С. Проблема етноменталітету та української державності в історіософії В. Липинського / С. Бондарук // Наук. Вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Серія: Філософія, соціологія, культура. – 1996. - №2. – С. 121 – 125.
313. Бондарук С. Проблема соціокультурної ролі еліти в концепції В. Липинського / С. Бондарук // Наук. Вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Серія: Філософія, соціологія, культура. – 1996. – №2. – С. 32 – 36.
314. Босий В. Вячеслав Липинський – ідеолог української трудової монархії / Володимир Босий. – Торонто: З друкарні Українського робітника, 1951. – 160 с.
315. Булахтін М. Краківські консерватори і проекти реформ у Галичині на початку ХХ ст. / Максим Анатолійович Булахтін // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – Вип. 8. – Частина I. – С. 152 – 164.
316. Буравченков А., Заруда Т. Деякі аспекти дипломатичної діяльності В. Липинського в період Гетьманату / Анатолій Олександрович Буравченков, Тарас Заруда // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.);

- Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 181 – 189.
317. Бурім Д. Організація українських націоналістів і гетьманський центр в боротьбі за український науковий інститут в Берліні та позиція німецьких урядових кіл (1933 рік) / Дмитро Бурім // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». Вип. 7 – 8. «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 302 с. – С. 185 – 195.
318. Бурім Д. Науково-організаційна діяльність Д.І. Дорошенка в перший період існування Українського наукового інституту в Берліні (1926 – 1931 рр.) / Дмитро Бурім // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С Грушевського НАН України. – К., 1997. – Т. 2. – С. 491 – 511.
319. Бурлачук В.Ф. Соціологія політики В. Липинського // Соціологічна думка України. — К., 1996. – С. 371 – 418.
320. Ванцак Б. Полтавщина, Шемети і «хлібороби-демократи» / Борис Ванцак // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917 – 1920 рр.): Матеріали конференції / Відп. ред. Нестуля О.О. – Полтава, 1995. – 202 с. – С. 25 – 31.
321. Вдовичин І. Еліта і політична свобода: погляд українського консерватизму міжвоєнного періоду на проблему: За матеріалами часопису «Хліборобська Україна» (1920 – 1925 рр.) / Ігор Вдовичин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – Вип. 10. – С. 369 – 385.
322. Веденєєв Д. Зовнішньополітичні погляди та діяльність В'ячеслава Липинського / Дмитро Валерійович Веденєєв. – К., 2004. – 112 с.
323. Веденєєв Д. Зовнішньополітичні погляди та діяльність В'ячеслава Липинського / Дмитро Валерійович Веденєєв // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 195 – 200.
324. Вежель Л. Ув'язнене пастирське слово / Л. Вежель // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – Вип. 26. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 28 – 35.
325. Вернадський В.І. Українське питання і російська громадськість / Володимир Іванович Вернадський // Вітчизна. – 1988. – № 6. – С. 172 – 177.
326. Витанович І. Аграрна політика українських урядів, 1917 – 1920 / І. Витанович / Укр. іст. т-во. – Мюнхен; Чикаго, 1968. – 69 с. – (Сер.: Монографії; № 2). – Тит. арк. парал. англ. [Гл.] 3: Земельне питання в

- програмах українських політичних партій. – С. 16 – 26.
327. Вільчинський Ю. В ім'я волі і незалежності укр. нації / Юрій Вільчинський // Слово і час. — 1992. – №12.
328. Вільчинський Ю. В'ячеслав Липинський – до української нації через українську державу / Юрій Вільчинський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 91 – 95.
329. Вільчинський Ю. Українська національна ідея в історії В. Липинського / Ю. Вільчинський // II Міжнародний конгрес українців: Філософія. — Львів, 1994. – С. 123 – 130.
330. Волобуєва С. В'ячеслав Липинський і проблеми сьогодення (підсумки ХХ століття) / С. Волобуєва // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 7 – 12.
331. Вячеслав Липинський (Некролог) // Тризуб. – Париж, 1931. - № 25 (283). – 28 червня. – С. 3.
332. В'ячеслав Липинський в історії України: (До 120-річчя з дня з дня народження): Зб. статей / І. Курас (відп. ред.); НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – 240 с.
333. В'ячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення: Матеріали міжнародної конференції, 26-27 квітня 2007 р. /А.Г. Шваб (уклад); Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2007. – 569 с.
334. В'ячеслав Липинський і Волинь: путівник / Є. Ковальчук (упоряд.); В.Г. Кушнір (авт. тексту). – Луцьк: Медіа, 2007. – 28 с.
335. В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Зб. Наук. Праць /Б. Ярош (ред.); Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та ін. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. – 188 с.
336. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. Конф., яка відбулася 2 -6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1)
337. В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник / Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – 390 с.
338. В'ячеслав Липинський та його доба: Науковий збірник: У 2-х книгах /Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – Книга перша. Наукове видання – Упоряд. Т. Осташко

- , Ю. Терещенко. – К: Темпора, 2010. – 560 с.; Книга друга. Наукове видання – Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К: Темпора, 2010. – 624 с.
339. В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні: Матеріали наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 р.) / В.Арістова (заг. ред.); Національний транспортний ун-т. – К.: НТУ, 2007. – 72 с.
340. Вячеслав Липинський як ідеолог і політик / Друкарня книгопечатного акційного товариства «УНІО» – Ужгород, 1931. – 76 с.
341. Ганцаж Б. Збірник "Z dziejow Ukrainy" – генеза, конструкція, зміст, рецепція / Б. Ганцаж // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4. – С. 16 – 35.
342. Гаврильченко О. Липинський і хлібороби-демократи / О. Гаврильченко // Молода нація. – 1996. – № 2. – С. 16 – 21.
343. Гаврилюк Д. Державницька концепція В. Липинського / Д. Гаврилюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 166 – 176.
344. Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури УНР в Німеччині (1919 – 1921 рр.) / Павло Павлович Гай-Нижник // Київська старовина. – К., 2010. – № 1. – С. 46 – 70.
345. Гай-Нижник П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку / Павло Павлович Гай-Нижник // Гілея: Науковий вісник. – К., 2011. – Вип. 43(1). – С. 15 – 38.
346. Галушко К. Вячеслав Липинский как исследователь украинско-российских взаимоотношений / Кирилл Юрьевич Галушко / Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред. А.И. Миллер и др. – М.: Языки русской культуры, 1997. – С. 229 – 235.
347. Галушко К. Європейський контекст соціально-політичних ідей В'ячеслава Липинського / Кирило Юрійович Галушко // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. Збірник / Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – С. 357 – 374.
348. Галушко К.Ю. Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / Кирило Юрійович Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 288 с.
349. Галушко К. Парадокси консерватизму В'ячеслава Липинського / Кирило Юрійович Галушко / Кирило Юрійович Галушко // Київська старовина. – 2001. – №3. – С.119 – 126.
350. Галушко К. Уявлення В. Липинського про природу нації в контексті європейської правої політичної думки (1920-ті рр.) / Кирило Юрійович Галушко // Етнічна історія народів Європи. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – Вип. 4. – С. 89 – 94.

351. Ганжа А., Ганжа О. Два «пути» націоналізму В. Липинського // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 34 – 39.
352. Гелей С. Богдан Хмельницький як творець української державності в історичних працях В'ячеслава Липинського / Степан Гелей // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць – Львів, 1997. – Вип. 3 – 4. – С. 32 – 57.
353. Гелей С. С. Томашівський про ідеї, героїв і політику / Степан Гелей // Український час. – Львів, 1994. – С. 54 – 59.
354. Гелей С. Українська Народна Республіка в оцінках ідеологів українського консерватизму – В. Липинського та В. Кучабського / Степан Гелей // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 1998. – Ч. 2 – 3. С. 85 – 99.
355. Геращенко Т.С. Державницька концепція в програмах українських консервативних сил у 1917 році / Тетяна Сталівна Геращенко // Україна ХХ століття: історія та право: Зб. наук. пр. - Запоріжжя, 1998. – Вип. 1. – С. 34 – 45.
356. Геращенко Т.С. Організація «Оборона України» в 1904 – 1907 рр. / Тетяна Сталівна Геращенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – Випуск II. – 204 с. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/istorySciWorks/2/Gerashchenko.pdf>
357. Геращенко Т.С. Українська народна громада / Тетяна Сталівна Геращенко / Тетяна Сталівна Геращенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2000. – № 1. – С. 201 – 211.
358. Гирич І. В'ячеслав Липинський і Михайло Грушевський (До історії політичних та наукових стосунків) / Ігор Борисович Гирич // Михайло Грушевський: Зб. наук. праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського / Ред. О. Купчинський; Наук. Тов-во ім. Т. Шевченка у Львові. – Львів, 1994. – 487 с. – (Серія: Праці сесій, конф., симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові; Т. 3) – С. 306 – 317.
359. Гирич І. В'ячеслав Липинський у довоєнний час (у світлі листування з культурними діячами України) / Ігор Борисович Гирич // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – С. 143 – 149.

360. Гирич І. Вячеслав Липинський – узасаднювач української державницької ідеї / Ігор Борисович Гирич // Історія в школах України. – 2005. – №8. – С.45 – 50; №9. – С.44 – 46.
361. Гирич І. Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів / Ігор Борисович Гирич // У кн. В.Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К. :Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 83 – 118.
362. Гирич І. Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (На тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського) / Ігор Борисович Гирич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України. Львівське відділення, 1999. – 378 с. – С. 47 – 64.
363. Гирич І.Б. Лицар української державності: Нарис життя і діяльності Вячеслава Липинського / Ігор Борисович Гирич // Архіви України. – 1992. – № 1–3. – С. 34–44.
364. Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії // Молода нація: Альманах. – 2000. - № 4. – С. 6 – 30.
365. Гирич І. Носитель державної української ідеї / Ігор Борисович Гирич // Київська старовина. – К., 1995. – № 6. – С. 8 – 9.
366. Гирич І. Організація М.С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894 – 1914 рр.) / Ігор Борисович Гирич // Український історичний журнал. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 72 – 86
367. Гирич І. Українські есеки: між національним і класовим вибором (Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука (вересень – жовтень 1912 р.)) / Ігор Борисович Гирич // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 522 – 577.
368. Гирич І. Ще до проблеми «Аркас і Грушевський» / Ігор Борисович Гирич // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. – К., 1996. – С. 221 – 230.
369. Гирич І. Gancarz B. “My, szlachta ukraińska...” Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Kraków: Arcana, 2006. – 330 s. / Ігор Борисович Гирич // Український археографічний щорічник. – 2009. – № 13. – С. 716 – 719.
370. Гнатюк В. Наукове товариство імени Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873 – 1923) / Володимир Михайлович Гнатюк. – Львів, 1923. – 15 с.
371. Гнатюк В. Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина) / Володимир Михайлович Гнатюк. – Житомир, б.д. – 289 с

372. Годорожій І. Про наших монархістів / І. Годорожій // Українська трибуна. – Варшава, 1921. – № 129. – 7 жовт.ня
373. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О.П. Голобуцький, В.О. Кулик. – К.: Смолоскип, 1996. – 254 с.
374. Горбань Т.Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть. – К.: ІП і ЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – 381 с.
375. Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України / М. Гордієнко // Нова політика. – К., 1998. – № 2. – С. 44 – 48.
376. Горєлов М. Місцевий патріотизм у державницькій теорії В. Липинського / М. Горєлов // Історія України (1 Вересня). – 2001. – №18. – С.4 – 5.
377. Гошуляк І. П'ять уроків В'ячеслава Липинського // Віче. – 1997. – № 9. – С. 141 – 152.
378. Грабовський С. Під знаком Липинського // [http:// roitikan.com.ua/new/ druk](http://roitikan.com.ua/new/druk).
379. Гришко В. З життя і творчості Вячеслава Липинського / Володимир Гришко / У кн. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – 86 с. – С. 3 – 40
380. Грушевський М. До рецензії д. Липинського / Михайло Сергійович Грушевський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Т. ХLІІІ. – Кн. VІІІ (серпень). – С. 318 – 324.
381. Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику / Михайло Сергійович Грушевський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Кн. X. – С. 121 – 136.
382. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Сергійович Грушевський. – К., 1991. – 134 с.
383. Даниленко О. Роль Українського громадського комітету в соціальній адаптації емігрантів / О. Даниленко // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 9 / НАН України. Ін-т історії України, відп. ред. С.В. Кульчицький. – К., 2003. – 450 с. – С. 278 – 295.
384. Дашкевич Я. Феномен В. Липинського та його дослідження (замість передмови) / Ярослав Романович Дашкевич / У книзі: Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І. Франка, 2006 . – 704 с. – С. 409 – 412.
385. Дашкевич Я. Хам чи Яфет. Липинський і українська революція / Ярослав Романович Дашкевич // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук . конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.);

- Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 60 – 67.
386. Дільонгова Г., Філіпович М. Вацлав Липинський – співзасновник і редактор «Przeglądu Krajowego» // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – С. 68 – 75.
387. Донцов Д. Пансько-мужицький центавр і неомонархізм // ЛНВ. – Львів, 1925. – Ч. 4. – С. 23 – 34.
388. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / Володимир Вікторович Дорошенко. – Відень, 1917: Накладом «Союза Визволення України». – 116 с.
389. Дорошенко В. Український науковий рух в 1912 р. / Володимир Вікторович Дорошенко // ЛНВ. – К., 1913. – Т. LXI, кн. II. – Лютий. – С. 361 – 373.
390. Дорошенко Д. В. Липинський як історик. Збірне видання У.С.Х.Д. / Дмитро Іванович Дорошенко. – Ужгород, 1931. – С. 63 – 74.
391. Д. Д-ко [Дорошенко Д.] Возвращение к родному народу («Z dziejów Ukrainy») / Дмитрий Иванович Дорошенко // Украинская жизнь. – М., 1912. – № 10. – С. 103 – 110.
392. Дорошенко Д. Деяко про закордонну політику Української Держави в 1918 році / Дмитро Іванович Дорошенко // Хлібороб. Україна – Відень, 1920 – 1921. – Зб. 2/4. – С. 49 – 64.
393. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Дмитро Іванович Дорошенко. – Прага: Видання Фонду імені Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1934. – 100 с.
394. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави в 1918 році / Дмитро Іванович Дорошенко // Український державник: Календар-альманах на 1942 р. – Берлін, 1942. – С. 47 – 55.
395. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Відень: Видання Українського союзу хліборобів державників, 1921. – Кн.3; Зб. V і VI. – С. 75 – 104.
396. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Дмитро Іванович Дорошенко. – Прага, 1936. – 125 с.
397. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917 – 1923 рр. / Дмитро Іванович Дорошенко. – В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 1. – 352 с.; Т. 2. – 378 с.
398. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Дмитро Іванович Дорошенко. – Прага, 1923. – 218 с.
399. Дорошенко Д. Памяти В.М. Доманицького / Дмитро Іванович Дорошенко / Спудей: Неперіодичний орган Академічної Громади Студентів Українського Педагогічного Інституту ім. М.П. Драгоманова у Празі. – Прага, 1926. – Ч. 4. – С. 23 – 30.

400. Дорошенко Ю. Актуальність політологічної спадщини В'ячеслава Липинського на тлі формування української національної ідеї / Ю. Дорошенко // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 1996. – № 2.- С. 22 – 28.
401. Дорошенко Ю. Взаємовідносини церкви і держави у поглядах Вячеслава Липинського / Ю. Дорошенко // Іст. календар. – 2002. – С.187 – 191.
402. Дробот І., Кучер В. До питання про соборно-державницьку ідею в поглядах українських монархістів / І. Дробот, В. Кучер // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПЕНД, 1999. – 286 с. / Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 7. – С. 63 – 79.
403. Дробот І. «Ніхто нам не збудує держави, коли самі її не збудуємо» / І. Дробот // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 155 – 164.
404. Дядюк М. В. Липинський на сторінках щоденника й у листах О. Назарука / М.В. Дядюк // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002 . – № 4 (25). – С. 127 – 160.
405. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. – Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Перевидання в Україні. – Т. 4. – Львів, 1994.
406. Єкельчик С. Класократичні мріяння В. Липинського / С. Єкельчик // Наука і суспільство. – К.,1993. - № 11 – 12. – С. 24 – 28.
407. Єфремов С. В тісних рямцях. Українська книга в 1798 – 1916 рр. / Сергій Олександрович Єфремов / У кн.: Єфремов С. Вибране. Ст. Наук. розвідки. Моногр. / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. — К.: Наук. думка, 2002. – 760 с.
408. Єфремов С. Рецензія на видання «До селян та міщан українців римо-католицької віри лист від українців-католиків з Києва. Стор.:19. Полтава: ПССТ, 1917.» / Сергій Олександрович Єфремов // Книгарь: Літопис українського письменства. – К.: Товариство «Час». – Ч. 3. – Листопад. – С . 126.
409. Жук А. До історії української політичної думки перед (Першою) світовою війною / Андрій Ілліч Жук / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Наук. видання / Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ – Житомир, 2008. – С. 190 – 200.
410. Забаревський М. [Дорошенко Д.]. В'ячеслав Липинський і його думки про укр. націю і державу / Дмитро Іванович Дорошенко. – Відень, 1925. – 51 с.
411. Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик / В'ячеслав Заїкин / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 346 – 365.
412. Зайцева З.І. Наукові комісії НТШ: статус та напрями діяльності до початку Першої світової війни (1896 – 1914 рр.) / Зінаїда Іванівна Зайцева // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 270 – 279.

413. Залізник М. «Зарослими шляхами України» / Микола Кіндратович Залізник // ЛНВ. – К., 1912. – Т. LX. – Кн. XII. – С. 552 – 557.
414. Залозецький В. На сторожі ідеї / Володимир Залозецький / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 306 – 312.
415. Залозецький Роман Олександрович // Львівщина та львів'яни: енциклопедично-біографічний довідник / Редакц. – видавн. група «Віка»; [Упоряд.: Л.С. Василенко та ін.]. – Львів, 2004. – С. 409 – 410.
416. Залуцький Р. В'ячеслав Липинський і його відношення до українства / Роман Залуцький // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 76 – 84.
417. Залуцький Р. Листування В'ячеслава Липинського у західних архівах / Роман Залуцький / В. Липинський. Повне зібрання. Твори, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.: Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 33 – 81.
418. Затурцівський меморіальний музей В. Липинського / [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://prostir.museums/museums/ua/detail?id=78>
419. Зрослись душею, сплелись корінням [Текст] / Упоряд. М. Рубанець. – К.: Успіх і кар'єра, 2008. – 224 с.
420. Іванко А. Засновник державницької школи в українській історіографії // Історія України (Шк. світ). – 2003. – №43. – С.1 – 6.
421. Івахів О. Концепція євразійства та її відображення в теоретичній спадщині П.М. Савицького / Олег Івахів // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Зб. наукових праць / Інститут народознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України; Ін-т Українознавства НАН України; Національний університет «Львівська політехніка». – 2007. – Вип. 19. – С. 26 – 32.
422. Ісаїв В. Політична соціологія Вячеслава Липинського // Сучасність. 1984. – № 6. – С. 81 – 95.
423. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк, 1961.
424. Історія України: нове бачення: У 2 т. / НАН України, Інститут історії України. – К.: Україна, 1995. – Т. 1 / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр та ін. – 350 с.
425. Історія України: нове бачення: У 2 т. / НАН України, Інститут історії України. – К.: Україна, 1995. – Т. 2 / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, В. М. Даниленко та ін. – 494 с.
426. Ішак А. Погляди В. Липинського на релігію в державнім будівництві / Андрій Ішак / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю.

- Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 313 – 320.
427. Калакура Я.С. Образ гетьманату в новітній історіографії // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція, 19 – 20 травня 2008 р. [Текст] / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; відп. ред. д-р іст. наук В.Ф. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2008. – 320 с. – С. 69 – 77.
428. Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій / Ярослав Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
429. Каневська І. Ольгерд-Іполит Бочковський (1885 – 1939) – чесько-український науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч / Ірина Каневська // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2010. – Вип. 21. – С. 391 – 411.
430. Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції: монографія / Харківська держ. академія культури. – Х.: ХДАК, 2008. – 288 с.
431. Кіндратович М. [Залізник М.] Під прапором ідеї / Микола Кіндратович Залізник // Діло. – Львів, 1912. – № 198 – 3 вересня / 21 серпня. – С. 1 – 2.
432. Клименко П. Рецензія на: Вячеслав Липинський. Історичні студії та монографії. Т. III. Україна на переломі (1657 – 1659 рр.). Замітки до історії державного будівництва в XVII-ім столітті. – К. – Відень, 1920 ст. 304. / Пилип Васильович Клименко // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К.: Друкарня ВУАН, 1923. – Кн. II – III (1920 – 1922). – С. 239 – 246.
433. Ковалів П. Думки Липинського про Церкву в Державі / Петро Ковалів / У кн. Базілевський М. Вячеслав Липинський (із циклу «На грані двох епох») / У кн. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. Вячеслав Липинський і його творчість. – Нью-Йорк: Булава, 1961. – 86 с. – С. 59 – 72.
434. Козак М. Гетьманці / М. Козак // Українська трибуна. – Варшава, 1921. – № 34. – 15 червня.
435. Козак М. З життя і діяльності В'ячеслава Липинського / Маріян Козак // У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 334 – 342.
436. Колесник В.В. Здзіслав Грохольський (1881 – 1968) – останній дідич П'ятничан / В.В. Колесник / Вінницький обласний краєзнавчий музей / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://muzey.vn.ua/node/211>
437. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початку XX століття) / І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
438. Колесников К.М. Інтелектуальна еліта в історіософії В'ячеслава Липинського // Вісник Львівської комерційної акад. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 2, ч. 2/3. – 182 с. – С. 11 – 17.

439. Колісник Д.В. «Бюлетень Гетьманської Управи» (1929 – 1936) як джерело історії гетьманського руху міжвоєнного періоду / Дмитро Колісник // Вісник Львівської комерційної акад. – Львів: Коопосвіта, 1998 . – Т. 2, ч. 2/3. – 182 с. – С. 158 – 164.
440. Колісник Д.В. Гетьманський рух і преса української політичної еміграції (1920 – 1930-ті рр.): Монографія / Дмитро Колісник. – Д.: Національний гірничий університет, 2008. – 171 с.
441. Колісник Д. Гетьманські часописи як джерело вивчення українського монархічного руху 1920-х – початку 1930-х рр. / Дмитро Колісник // Вісник Київського національного лінгвістичного університету . Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 114 – 119.
442. Колісник Д. Полеміка навколо гетьманського руху в еміграційній пресі (30-ті рр. ХХ ст.) // Історія і особистість історика. Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ: НГУ, 2004 - С. 316 – 322.
443. Коліщук О.М. Рівень національної свідомості на Волині та Галичині на початку ХХ ст. / О.М. Коліщук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2001. – № 10: Серія: Історичні науки. – С. 14 – 19.
444. Комаров Михайло Федорович / У кн.: Українська педагогіка в персоналіях – ХІХ століття / За ред. О.В. Сухомлинської / Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – С. 469 – 475.
445. Кондратик Л.Й. Релігієзнавча концепція В. Липинського / Леонід Йосипович / Волин. ін-т економіки та менеджменту. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 260 с.
446. Кондратюк К. Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції / К. Кондратюк – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 242 с.
447. Кондратюк Р. Вячеслав Липинський – видатний український історик і політолог: (житомирські сторінки життя) / Руслан Кондратюк. – Житомир: Журфонд, 1994. – 12 с.
448. Кот С. Борівка / Сергій Іванович Кот / [Електронний ресурс] //Режим доступу: // <http://sergekot.com/Borovka-ukr/>
449. Королишин М. «За об'єднаний український провід» // Українці в Берліні: Пропам'ятний зб. берлінців / Ред. В. Верига – Торонто, 1996. – С. 194 – 207.
450. Коцур А.П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 423 с.
451. Коцур А.П. Українська державність: Історія і сучасність / А.П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 352 с.

452. Коцур А.П., Лісова К.С. Історія державності України в дослідженнях української наукової еміграції (1920 – 1945 рр.): Монографія / А.П. Коцур, К.С. Лісова. – Корсунь-Шнвченківський: Видавець В.М. Гавриленко, 2011. – 202 с.
453. Коцур В., Коцур А. Історіографія історії України: Курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с.
454. Кочерга Н.К., Ревегук В.Я. В'ячеслав Липинський на Полтавщині (жовтень 1916 – вересень 1917) / Надія Костянтинівна Кочерга, Віктор Якович Ревегук // Філософські семінари. Випуск 6. Матеріали наукового семінару «В'ячеслав Липинський: між історією і сучасністю». До 125-річчя з дня народження В'ячеслава (Вацлава) Казимировича Липинського (17 квітня 2007 року) – Полтава: ПолтНТУ, 2007. – 125 с. – С. 23 – 24.
455. Кралюк П. В'ячеслав Липинський: від «хлопомана» до «хлопофоба» / Петро Михайлович Кралюк // День. – 2003. – 24 січня (№ 13). – С. 18.
456. Кревецький І. Українська історіографія на переломі / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1924. – Т. 134 – 135. Праці історично-філософської секції. Під ред. В. Крип'якевича. – С. 161 – 184.
457. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія / В.В. Кривошея. – К.: Стилос, 2010. – 792 с.
458. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 111 – 150.
459. Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / Іван Васильович Крупський. – Львів: Світ, 1995. – 334 с.
460. Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський – Карашевич / Григорій Курас // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження” / Національний університет “Острозька академія”, Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. Алла Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 500 с. – С. 184 – 190.
461. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи / Іван Федорович Курас, Федір Григорович Турченко, Тетяна Сталівна Геращенко // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 76 – 91.
462. Кухта Б. З історії української політичної думки першої пол. ХХ століття: Навч. посіб. / Б. Кухта. – Вид. 3-тє, випр..і доп. — Львів: Кальварія, 1999. – 202 с.
463. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери / Б.Кухта, Н. Теплоухова. – Вид.2-ге, перероб. і доп. – Львів:Кальварія, 1996. – 224 с.
464. Кучабський В. Значення ідей Вячеслава Липинського / Василь Васильович Кучабський / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю.

- Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 366 – 381.
465. Кучер В. Державотворча концепція українських монархістів-гетьманців: думка В. Липинського / В. Кучер // Розбудова держави. – К., 1997. – № 4. – С. 55 – 60.
466. Лавринович О. Державотворча концепція В. Липинського / О. Лавринович // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А. В. – К.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 29 – 34.
467. Лавров Ю. Виникнення і діяльність українських політичних партій (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1999.
468. Левицький К. Українська політична думка галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів: У 2-х ч. / Кость Антонович Левицький. – Ч. 2. – Львів, 1927. – 765 с.
469. Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. / Богдан Сильвестрович Лепкий. – К., 2007.
470. Лепкий Б. Передмова до другого видання / Богдан Сильвестрович Лепкий / У кн.: Аркас М. Історія України-Русі. – Краків: Накладом Ольги Аркасової, 1912. – С. ХVІ – ХІХ.
471. Липинський Вячеслав (Вацлав) (1882 – 1931) // Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К.:Либідь,1997. – С.169 – 173.
472. Липинський В'ячеслав (Біогр. довідка) // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. – К.: Пульсари, 2002. – С. 123 – 125.
473. Липинський В. Аріяньський соймак в Киселині на Волині в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні / В.К. Липинський / Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. 96, р. 19, кн. 4. – С. 41 – 57.
474. Липинський В. Братерська сповідь (У перші роковини Ради Присяжних Українського союзу хліборобів-державників) / В.К. Липинський // НУС. – 1985. – Vol. ІХ. – № 3/4. – Р. 407 – 416.
475. Липинський В. Вступне слово / В.К. Липинський // Збірник Хліборобської України. – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 3 – 13.
476. Липинський В. Генерал артилерії в. кн. Руського (з архіва Немиричів) / В.К. Липинський // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. 87, Р. 18, Кн. 1. – С. 37 – 47.
477. Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця ХVІІ ст. / В'ячеслав Казимирович Липинський // ЛНВ. – К. – Львів, 1909. – Том XLV. – Кн. ІІ. – Лютий. – С. 326 – 336.
478. Липинський В. Дорогі друзі / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: У двох книгах. – Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 560 с. – С. 25 – 28.
479. Липинський В. Завдання українського студентства. Лист до редакції / В'ячеслав Казимирович Липинський // Студентський вісник. – Прага, 1926. – Ч. 2 (лютий). – С. 2 – 10.

480. Липинський В. З нагоди ювілею / В'ячеслав Казимирович Липинський // Діло. – 1928. – № 10. – 14 січня. – С. 16 – 17.
481. Липинський В. З приводу статті генерала Залесського / В.К. Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5. – 36. XI – X. – С. 278 – 283.
482. Липинський В. Історія України Мик. Аркаса / В.К. Липинський // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII (серпень). – С. 307 – 318.
483. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Казимирович Липинський / В'ячеслав Липинський. Твори, Архів, Студії. / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – К., Філадельфія, 1995. – Т. 6: Твори. Політологічна секція. / За ред. Я. Пеленського. – 472 с.
484. Липинський В. Лицарі брехні і фальшивих доносів / В.К. Липинський // Рада. – К., 1910. – №136. – 17(30) червня. – С. 1 – 2.
485. Липинський В. На увагу нашим видавництвам (Матеріал до нашої популярно-наукової літератури) / В.К. Липинський // Рада. – 1908. – № 62. – 14 (27) березня. – С. 2 – 3.
486. Липинський В. «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців / В.К. Липинський // Діло. – 1929. – № 157, 158, 159. – 18 липня, 19 липня, 21 липня.
487. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів / В'ячеслав Казимирович Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – 36. VII – VIII. – С. 312 – 340; Кн. 5. – С. 296 – 376.
488. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В'ячеслав Казимирович Липинський // Політологічні читання: Українсько-канадський щоквартальник. – К. – Едмонтон, 1994. – № 1. – С. 216 – 264; № 2. – С. 223 – 266.
489. Липинський В. Станіслав Михайло Кричевський. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори / Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Т. 2. – Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Історична секція. Ред. Л. Білас. – Філадельфія, Пенсильванія, 1980. – С. 25 – 637.
490. Липинський В. Уведення до оригінального видання 1912 р. / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори / Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Т. 2. – Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Історична секція. Ред. Л. Білас. – Філадельфія, Пенсильванія, 1980. – С. 3.
491. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / В'ячеслав Казимирович Липинський / В'ячеслав Липинський. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, 1991. – Т. 3: Твори. Історична секція. – Київ-Філадельфія,

1991. – 356 с.
492. Липинський В. Хам і Яфет: З приводу десятих роковин 16 (29) квітня 1918 р. – Сучасність. – К., 1992. – № 6. – С. 63 – 76.
493. Липинський В. Ще в справі «Історії України» М. Аркаса / В.К. Липинський // Рада. – К., 1908. – № 199. – 31 серпня / 13 вересня. – С. 1.
494. Лисенко О.В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст.: [монографія] / О.В. Лисенко. – К.: [Ін-т історії України НАН України], 2008. – 166 с.
495. Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський / Іван Павлович Лисяк-Рудницький // Історичні есе : У 2-х т. / Центр досліджень історії імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – К.: «Основи», 1994. – Т. 2. – С. 131 – 148.
496. Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч, мислитель / Іван Павлович Лисяк-Рудницький // Історичні есе : У 2-х томах / Центр досліджень історії імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – К.: «Основи», 1994. – Т. 2. – С. 149 – 158.
497. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. Консерватизм. Націоналізм, Правопорядок і революція / Іван Павлович Лисяк-Рудницький // Політологічні читання. – 1993. – № 4. – С. 227 – 283.
498. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. / Іван Павлович Лисяк-Рудницький. – К., 1994. – Т. 2.
499. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Торонто: Сучасність, 1997. – 443 с.
500. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту / Іван Павлович Лисяк-Рудницький // Історичні есе : У 2-х томах / Центр досліджень історії імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – К.: «Основи», 1994. – Т. 2. – С. 173 – 245.
501. Лисяк-Рудницький І.П. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу / Іван Павлович Лисяк-Рудницький // Історичні есе: В 2-х т. / Центр досліджень історії імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 159 – 172.
502. Лінецький С. Політичні позиції М. Драгоманова і В. Липинського в світлі сучасних проблем: взаємодоповнюваність соціал-демократії і консерватизму / С. Лінецький // Молода нація: Альманах. – К: Смолоскип, 1996. – № 2. – С. 135 – 142.

503. Лінецький С. Чи був В. Липинський антидемократом? (До питання про оцінку політичних поглядів мислителя) // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 1996. – № 2. – С. 29 – 42.
504. Липинський Я. Вацлав Липинський і його родина / Я.С. Липинський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – С. 235 – 237.
505. Липіч Л. Соціологічні погляди В. Липинського та історичні реальності сучасної України / Л. Липіч // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 12 – 20.
506. Лобовик Б. Вячеслав Липинський: “На своїй землі по-людськи жити” / Б. Лобовик // Людина і світ. – 1994. – №2. – С.18 – 21.
507. Лозинський М. Поворот до народності, покиненої батьками / М. Лозинський // Діло. – Львів, 1908. – № 292. – 29 (16) грудня. – С. 1; № 293. – 30 (17) грудня. – С. 1 – 2.
508. Лозинський М. «Разоблачения» Чаковського перед варшавським судом / М. Лозинський // Рада. – К., 1911. – № 261. – 18 листопада / 1 грудня. – С. 1.
509. Любовець О.М. Всеукраїнський Союз Земельних Власників у політичній системі Гетьманату П. Скоропадського / Олена Миколаївна Любовець // УІЖ. – К., 2008. – № 4. – С. 60 – 72.
510. Любовець О.М. Діяльність українських політичних партій на території Наддніпрянщини у 1917 р. / Олена Миколаївна Любовець // Етносоціальні процеси на Середньому Придніпров'ї: минуле і сучасність: Міжнар. конф.: Тези доп. та повідомл. – Черкаси, 1999. – С. 11.
511. Любовець О.М. Організаційне оформлення Української демократичної хліборобської партії та її програмові засади / Олена Миколаївна Любовець // Вісник Київського державного лінгвістичного університету / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – С. 23 – 35.
512. Любовець О.М. Основні політичні засади Української демократично-хліборобської партії [1917 – 1920 рр.] / Олена Миколаївна Любовець // Україна: Ретроспектива і перспектива. – К., 1999. – С. 68 – 73
513. Любченко В.Б. Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій в Україні (1908 – 1914) / Володимир Борисович Любченко // УІЖ. – 1996. – № 2. – С. 55 – 65.
514. Макаров А. Киевская старина в лицах. XIX век / Анатолий Макаров . – К.: «Довіра», 2005. – 878 с. – Бібліогр. – С. 861 – 876.
515. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (др. пол. XIX – перша половина XX ст.): до 140-річчя товариства «Просвіта»: [

- монографія] / Ольга Малюта / НАН України. Ін-т історії України, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. – К.: Просвіта, 2008. – 840 с.
516. Марченко Ю. Релігія і церква в історії України: погляд В. Липинського / Ю. Марченко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 193 – 197.
517. Масненко В. Адам Рокицький і його роль у житті В'ячеслава Липинського / Віталій Васильович Масненко / Віталій Васильович Масненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 7 – 8. «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 302 с. – С. 147 – 153.
518. Масненко В. В. Липинський і М. Грушевський: харизматична модель в українській історичній думці 1920-х років / Віталій Васильович Масненко // Сучасність. – 2001. – №3. – С.98 – 113; №4. – С.88 – 106.
519. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / Віталій Васильович Масненко. – К.; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
520. Масненко В. Історичні концепції М.С. Грушевського та В.К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років / Віталій Васильович Масненко. – К.; Черкаси: Брама ІСУЕП, 2000. – 284 с.
521. Масненко В. Козацтво в історичній концепції Вячеслава Липинського / Віталій Васильович Масненко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Шостих Всеукр. історичних читань. – К.; Черкаси, 1997. – Ч.2. – С.85-97.
522. Масненко В. Маєтності В'ячеслава Липинського й Адама Рокицького у Русалівці / Віталій Васильович Масненко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – №2. – С.144 – 149.
523. Масненко В. Періодизація української історії в історичній концепції В'ячеслава Липинського / Віталій Васильович Масненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки - Кам'янець-Подільський., 2001. –Т.7(9). – С.56-62.
524. Масненко В. Проблема “революційного” характеру Хмельниччини у науковій спадщині М.Грушевського та В.Липинського / Віталій Васильович Масненко // Вісник Черкаського університету. Серія соціально-гуманітарних наук. – Черкаси, 1997. – Вип.2 – С. 16 – 24.
525. Масненко В. Роль В. Липинського у становленні державницького напрямку української історіографії / Віталій Васильович Масненко // Молода нація: Альманах. – 2002. – №2. – С. 36 – 55.

526. Масненко В. Українська історична думка та історики в умовах національно-демократичної революції 1917-1920 рр. / Віталій Васильович Масненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський., 2001. – Т.5(7). - С.41-52.
527. Масненко В. Чи був реальним «нездійснимий «сон про власну силу»? / Віталій Васильович Масненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 64 – 73.
528. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях / В. Матвієнко, В. Головченко. – К., 2001. – 266 с.
529. Матеріали міжкафедрального круглого столу, присвяченого 125-річчю з дня народження В.К. Липинського (17 квітня 2007 р.) // Філософські семінари. – Вип. 6. – Полтава:ПолтНТУ, 2007. – 159 с.
530. Матях В.М. Проблема державотворення в Україні XVII – XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX – початку ХХ ст. / Валентина Миколаївна Матях // УІЖ. – 1998. – № 3. – С. 58 – 75.
531. Милусь В. В. Липинський і церква / Василь Іванович Милусь // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Випуск 12. – 309 с. – С. 54 – 56.
532. Михайло Біленький (посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Зб. 1. – С. 123.
533. Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні. Збірник на пошану Зенона Кузелі / І. Мірчук. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – 85 с.
534. Мірчук І. Месіянiзм Липинського / Іван Мірчук/ У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 274 – 278.
535. Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державності / Петро Мірчук. – Філадельфія: Т-во Української студіюючої молоді ім. М. Міхновського, 1960 – 136 с.
536. Монтрезор А. Адам Рокицький (Некролог) / А.Й. Монтрезор // Хліборобства Україна. – Кн. 5. – Відень, 1925. – С. 387 – 388.
537. Монтрезор А. Вячеслав Липинський / Адам Йосипович Монтрезор / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 246 – 253.
538. Надтока Г.М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900 – 1917 рр. / Геннадій Михайлович Надтока. – К., 1996. – 110 с.
539. Назарук О. Вячеслав Липинський – відновитель державної ідеології України / Осип Тадейович Назарук. – Чикаго, 1926. – 32 с.

540. Найда О. Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. 1913 – 1940 роки // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т.10. – С. 24 – 33.
541. На рідній, не своїй землі (Похорон В'ячеслава Липинського) // Тризуб. – Париж, 1931. – № 29 – 30 (287 – 288). – 2 серпня. – С. 33 – 34.
542. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919 – 1939: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої / Симон Наріжний / Симон Наріжний / Л. Яковлева та ін. (упоряд.); – К.: вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
543. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії) / Олексій Олексійович Нестуля / Інститут історії України АН України; Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України та ін. – К.; Полтава, 1994. – 240 с.
544. Нестуля О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури (1917 – 1920 рр.) / Олексій Олексійович Нестуля. – Полтава: Відділ оперативної поліграфії Полтавського обласного управління статистики, 1993. – 90 с.
545. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1947 рр. Ч. 1. 1917 – середина 1920-их років / Олексій Олексійович Нестуля. – Київ, 1995. – 280 с.
546. Нестуля О.О. Церковна старовина Полтавщини (1917 – 1941 рр.) / Олексій Олексійович Нестуля / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/starovyna.htm>
547. Новий довідник: історія України. – Друге видання. – К., 2006. – 736 с.
548. Оляничин Д. Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст. / Домет Герасимович Оляничин // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 151 – 179.
549. Опанащук П. Діяльність української преси в умовах цензурної політики російського уряду (1906 – 1914 рр.) / Петро Володимирович Опанащук // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 49 – 57.
550. Орлова І. Теорія об'єднуючих етосів В'ячеслава Липинського і майбутнє України: чи судилося їм перетнутися? Спроба позитивного аналізу // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 182 – 192.
551. Осташко Т. А. Жук в добі національно-визвольних змагань / Тетяна Сергіївна Осташко // Молода нація: Альманах. – К., 2002. – № 2. – С. 46 –

- 57.
552. Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД / Тетяна Сергіївна Осташко // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 56 – 90.
553. Осташко Т. В'ячеслав Липинський – історик, політик, дипломат / Тетяна Сергіївна Осташко // Україна дипломатична: Науковий щорічник / Дипломатична академія при МЗС України та ін. / Гол. ред. А. Денисенко. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 656 – 669.
554. Осташко Т. В'ячеслав Липинський і українська національна демократія / Тетяна Сергіївна Осташко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 96 – 113.
555. Осташко Т.С. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби / Тетяна Сергіївна Осташко // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 113 – 130.
556. Осташко Т.С. Державницький імператив В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. Збірник /Тетяна Сергіївна Осташко/ Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – 390 с. : фотоіл. – С. 296 – 327.
557. Осташко Т. Засновники Українського союзу хліборобів-державників / Тетяна Сергіївна Осташко // [Електронний ресурс]. / Режим доступу: [http // hetman-ua.org/lipinsky/almanah-ua6.html](http://hetman-ua.org/lipinsky/almanah-ua6.html) |
558. Осташко Т. Історіографічний огляд гетьманських періодичних видань 1920 – початку 1930-х років / Тетяна Сергіївна Осташко // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип. 11. – С. 120 – 131.
559. Осташко Т.С. Липинський В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович / Енциклопедія України: У 10 т. / Т.С. Осташко / Редкол.: В. А. Смолій та ін. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6: Ла – Мі. – 2009. – 784 с. – С. 147 – 150.
560. Осташко Т. Меморіал В'ячеслава Липинського до Українського інформаційного комітету /Тетяна Сергіївна Осташко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2020. – № 5. – С. 82 – 92.
561. Осташко Т.С. Павло Скоропадський і проблема персоніфікації українського гетьманського руху / Тетяна Сергіївна Осташко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контро версії. Всеукраїнська наукова конференція, 19 – 20 травня 2008 р. [Текст] /Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; відп. ред. д-р іст. наук В.Ф. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2008. – 320 с. – С. 287 – 301.
562. Осташко Т.С. Павло Скоропадський – лідер українського гетьманського руху / Тетяна Сергіївна осташко // Укр. іст. журн. – К.:

- Інститут історії України НАН України, 2008. – № 4. – С. 96 – 110.
563. Осташко Т.С. Передумови створення і організаційне оформлення українського гетьманського руху в еміграції / Тетяна Сергіївна Осташко // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 рр.: 36. Статей / В.Ф. Верстюк (відп. ред.) ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – С. 113 – 142.
564. Осташко Т.С. Персональний склад керівних органів Українського союзу хліборобів-державників / Тетяна Сергіївна Осташко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV. – С. 120 – 131.
565. Осташко Т. Проблема заснування та діяльності гетьманських організацій в листуванні В'ячеслава Липинського / Тетяна Сергіївна Осташко // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 рр. / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – Вип. 4. – 278 с. – С. 237 – 264.
566. Осташко Т.С., Терещенко Ю.І. Вячеслав Липинський і його адресати / У кн.: В'ячеслав Липинський. З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упоряд., авт. вступ. статті та коментарів: Т.С. Осташко, Ю.І. Терещенко. – К., 1996. – С. 2 – 15.
567. Осташко Т.С. Український монархічний рух за даними польських військових спецслужб (dwójka) / Тетяна Сергіївна Осташко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. ред.: І. Пасічник, Л. Винар, ред. Алла Отаманенко. – Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. – 500 с. – С. 351 – 360.
568. Осташко Т.С., Стопчак М.В. Українська національна демократія на шляху від кризи УНР до повстання проти Гетьманату П. Скоропадського (історіографія проблеми) / Тетяна Сергіївна Осташко, М.В. Стопчак // Вісник Львівської комерційної акад. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 2, ч. 2/3. – 182 с. – С. 165 – 182.
569. Павельева Т. Польская фракция в Государственной Думе 1906 – 1914 годов / Татьяна Павельева // Вопросы истории. – М., 2000. – № 3. – С. 111 – 120.
570. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. / Анатолій Іванович Павко. – К., 1999. – 305 с.
571. Павленко В.В. Діяльність іноземних педагогів у чоловічих і жіночих гімназіях Волині (ХІХ – початок ХХ ст.) / В.В. Павленко // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – Житомир, 2009. – Вип. 44. – С. 135 – 140.

572. Павліченко О. Теорія державотворення за В. Липинським / О. Павліченко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 177 – 181.
573. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М.Г. Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – 688 с.
574. Панькова С. Публіцистичні праці В'ячеслава Липинського на сторінках газети «Рада» / Світлана Панькова // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення / Матеріали Міжнар. конф., 26 – 27 квітня 2007 р. / Укл.: А.Г. Шваб. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 572 с. – С. 285 – 310.
575. Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ ст. / Іван Григорович Патер / [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/pater.html>
576. Патер І. Союз визволення України: Проблеми державності і соборності / Іван Григорович Патер – Л., 2000. – 346 с.
577. Патер І., Франчук Є. В'ячеслав Липинський – політик, дипломат / І. Патер, Є. Франчук // В'ячеслав Липинський в історії України: (До 120-річчя з дня народження): Зб. статей / І. Курас (відп. ред.); НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – 240 с. – С. 125 – 140.
578. Песчаний О.О. Український науковий інститут в Берліні / О.О. Песчаний // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 5 – 6. Український археографічний збірник. Т. 8 – 9 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С Грушевського НАН України. – К., 2001. – С. 152 – 162.
579. Пеленський Я. В. Липинський — засновник державної школи в укр. історіографії / Ярослав Пеленський // УІЖ. — 1992. — №2. — С. 139 – 141.
580. Пеленський Я. Вячеслав Липинський / Ярослав Пеленський // Збірник Української літературної газети 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 197 – 213.
581. Пеленський Я. Вячеслав Липинський і його «Україна на переломі» / Ярослав Липинський / У кн.: Липинський В. Твори, Архів, Студії. / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, 1991. – Т. 3: Твори. Історична секція. – Київ-Філадельфія, 1991. – С. IX – XIV.
582. Пеленський Я. Передмова. Вячеслав Липинський і його «Україна на переломі» / Ярослав Пеленський / У кн.: Вячеслав Липинський. Твори. Історична секція / Редактор Лев Р. Білас. – Т. 3. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1991. – С. IX – XIV.

583. Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна / Ярослав Пеленський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук . конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 15 – 29.
584. Пеленський Я. Українська Державна школа / Ярослав Пеленський / У кн.: Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. – С. VI – XXV.
585. Передерій І.Г. Видавнича та просвітницька діяльність В'ячеслава Липинського у 1908 – 1910 роках / Ірина Григоріївна Передерій // Науковий вісник. ОДЕУ. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса, 2010. - № 18 (119) . – С. 202 – 211.
586. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія / Ірина Григоріївна Передерій. – Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2012. – 622 с.
587. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський про взаємовідносини церкви і держави в контексті української і світової історії / Ірина Григоріївна Передерій // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць./ Гол. ред. В .М. Вашкевич – Київ, 2010. – Вип. 32. – С. 25 – 30.
588. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський у науковому житті української еміграції 1920-их рр. / Ірина Григоріївна Передерій // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. . – С. 34 – 37.
589. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський як очільник та організатор роботи українського посольства у Відні (1918 – 1919 рр.) / Ірина Григоріївна Передерій // Наукові записки: [Збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л. Л. Макаренко.— К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. LXXXVII (87). – 276 с. – (Серія педагогічні та історичні науки). – С. 249 – 262.
590. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський як співробітник першої української щоденної газети «Рада» (1908 – 1914 рр) // Український історичний журнал. – К., 2011. – № 1. – С. 71 – 90.
591. Передерій І.Г. Громадсько-політична та державна діяльність В. Липинського в добу національно-визвольних змагань 1917-1920 років / Ірина Григоріївна Передерій // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – №11. – С.58 – 65.
592. Передерій І.Г. Науково-історична діяльність В'ячеслава Липинського / Ірина Григоріївна Передерій // Українознавство. – 2009. – № 3(32). – С. 84 – 88.

593. Передерій І.Г. Про спробу реалізації В'ячеславом Липинським принципу територіалізму у часопису «Przegląd Krajowy» / Ірина Григоріївна Передерій // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. ХХІХ. – С. 70 – 76.
594. Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект: монографія / Ірина Григоріївна Передерій. – Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2009. – 160 с.
595. Передерій І.Г. Роль громадсько-політичної діяльності В. Липинського у формуванні його науково-історичної концепції / Ірина Григоріївна Передерій // «Гілея (науковий вісник)»: Збірник наукових праць. – Київ, 2009. – Вип. 22 – С. 31 – 45.
596. Передерій І.Г. Український науковий інститут у Берліні та В'ячеслав Липинський (до 130-річчя з дня народження) // УІЖ. – 2012. – № 2. – С. 98 – 113.
597. Передерій І.Г. Український хліборобський рух в умовах суспільно-політичних процесів 1917 – 1918 рр. / Ірина Григорівна Передерій // Український селянин: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут історії України НАН України; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – С. 189 – 191.
598. Перші та другі читання пам'яті В'ячеслава Липинського. Українська національна еліта. Проблеми влади в Україні. Життя і творчість Липинського: Тези. Луцьк – Затурці, 21 – 23 квітня 1994 р. та 27 – 28 квітня 1995 р. – Луцьк; Львів, 1996. – 156 с.
599. Пизюр Є. Вячеслав Липинський і політична думка західного світу / Євген Пизюр // Сучасність. – Мюнхен, 1969. – № 9. – С. 103 – 115.
600. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Руслан Якович Пиріг / Ін-т історії України НАН України. – К., 2008. – 209 с.
601. Пиріг Р. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку / Руслан Якович Пиріг / Руслан Якович Пиріг // УІЖ. – 1996. – № 5. – С. 71 – 82.
602. Пиріг Р.Я. Соціально-політична база гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) / Руслан Якович Пиріг // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 рр.: Зб. Статей / В.Ф. Верстюк (відп. ред.); НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – С. 103 – 112.
603. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. / Руслан Якович Пиріг. – К.: Інститут історії України, 2011. – 336 с.
604. Пінчук Ю., Гриневич Л. Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії» / У кн.: Д. Дорошенко. Огляд української історіографії / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Ін-т східноєвропейських досліджень та ін

- . – Серія: Державна школа: історія, політологія, право. – К.: Видавництво «Українознавство», 1999. – С. IX – XXX.
605. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.): Монографія / Валентина Миколаївна Піскун. – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с.
606. Піснячевський В. Маленький фельєтон. З хвиль життя / В. Піснячевський // Рада. – К., 1908. – № 198. – 22 серпня / 4 вересня. – С. 2.
607. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / Сергій Плохій. – К.: Критика, 2011. – 600 с.
608. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / І.Ф. Курас (голов. ред.); НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Генеза, 2002. – Т. 1: На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Ю.А. Левенець, Л.П. Нагорна, М.С. Кармазіна. – К., 2002. – 424 с.
609. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / І.Ф. Курас (голов. ред.); НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Генеза, 2002. – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В.Ф. Верстюк, В.Ф. Солдатенков. – К., 2003. – 488 с.
610. Політологія: Підручник для вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.
611. Половинчак Ю.М. Газета «Киевлянин» і українство: досвід національної самоідентифікації: Монографія / Юлія Половинчик / НАН України, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К., 2008. – 218 с.
612. Полонська-Василенко Н. Пам'яті Домета Олянчина, 1891 – 1970 / Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко // Український історик. – 1970. – № 4 (28). – С. 83 – 89.
613. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет, 1921 – 1971. / Наталія Дмитрівні Полонська-Василенко // Український історик. – 1971. – № 1 – 2 (29 – 30). – С. 17 – 27.
614. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.
615. Польова З.Є., Польова Н.А. Погляди В. Липинського на Гетьманщину П. Скоропадського як різновид монархічної держави // Вісник Ун-ту «Львівська політехніка». – 1999. – № 377: Держава та армія. – С. 223 – 230.
616. Портнов А. В'ячеслав Липинський – творець доктрини українського консерватизму (біографічний нарис, “Листи до братів – хліборобів”) / Андрій Портнов // http://www.ukrterra.com.ua/developments/history/modern/portnov_lypynsk.htm (15.03.2011)
617. Попович М. В'ячеслав Липинський і український консерватизм / Мирослав Володимирович Попович // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з

- нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 42 – 52.
618. Потульницький В. В. Липинський і проблема політичної культури / Володимир Арнольдович Потульницький / Володимир Арнольдович Потульницький // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873 – 1945) / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського; Інститут української археографії АН України. – К.: Академперс, 1993. – 400 с. – Бібліогр.: в кінці ст. – С. 123 – 137.
619. Потульницький В. В'ячеслав Липинський – політолог / Володимир Арнольдович Потульницький // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 103 – 114.
620. Потульницький В.А. Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політологічній науці) / Володимир Арнольдович Потульницький. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
621. Потульницький В. Політична доктрина В. Липинського / Володимир Арнольдович Потульницький // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 37 – 45.
622. Потульницький В. Роль української правобережної шляхти у формуванні світоглядних та ідеологічних засад українського монархізму в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Володимир Арнольдович Потульницький // Проблеми слов'янознавства: Зб. наук. праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 51. – С. 57 – 69.
623. Потульницький В.А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В.А. Потульницький // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 3 – 20; № 2. – С. 27 – 47; № 3. – С. 22 – 44.
624. Потульницький В., Сидорчук Т. Гетьманська еміграція у міжвоєнній Німеччині і Український науковий інститут (1926 – 1945) / Володимир Арнольдович Потульницький, Таїсія Михайлівна Сидорчук // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.: Наук. збірник, присвячений 125-річчю від народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998. – С. 101 – 102.
625. Правобережець В. [Липинський В.]. «Братья малороссы» / В.К. Липинський // Рада. – К., 1908. – № 221. – 27 вересня (10 жовтня). – С. 1.
626. Правобережець В. [Липинський В.] Кілька уваг з приводу книжки д. Василевського «Ukraina i sprawa ukraińska» / В.К. Липинський / ЛНВ. – К., 1912. – Т. LIX. – Кн. IX. – С. 333 – 343.

627. Правобережець В. [Липинський В.]. Мобілізація російської і польської «чорної сотні» / В.К. Липинський // Рада. – К., 1911. – № 30. – 8(21) лютого. – С. 1.
628. Правобережець В. [Липинський В.] Неправдою світ пройде, але назад не вернешся / В.К. Липинський // Рада. – К., 1910. – № 27. – 4 (17) лютого. – С. 1.
629. Прав[обережець. В.] [Липинський В.] Нові дані про зріст польської кольтонізації в Східній Галичині. / В.К. Липинський // Рада. – К., 1912. – № 294. – 25 грудня (7) січня. – С. 3.
630. Правобережець В. [Липинський В.] Політика польських керівних сфер по отношению к Україні / В.К. Липинський // Украинская жизнь. – Москва, 1912. – С. 17 – 36.
631. Правобережець В. [Липинський В.] Скільки уваг з приводу заведення земства на Правобережжі і відповіді гр. Красицького «Раді» / В.К. Липинський // Рада. – 1911. – № 181. – 12 (25) серпня. – С. 1 – 2.
632. Правобережець В. [Липинський В.]. Трагедія українського Санчо Панча. (Із записної книжки емігранта) / В.К. Липинський / У кн.: Вячеслав Липинський та його доба: Науковий збірник: У 2-х книгах / Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – Книга перша. – С. 29 – 38.
633. Правобережець В. [Липинський В.] Цікавий документ. До характеристики майбутнього земства на Правобережжі / В.К. Липинський // Рада. – 1910. – № 69. – 25 березня (7 квітня). – С. 1.
634. Приходько С. Теорія еліти у спадщині В. Липинського (історіософічний аспект) / Світлана Приходько // Наук. зап. / Збірник. – К.: ІНВіП, 1997. – 144 с. / Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 2. – С. 46– 49.
635. Програмові засади діяльності Союзу гетьманців-державників // [Інтернет-ресурс] / Режим доступу: <http://hetman-ua.org/about/programm.html> (18 квітня 2011 р.).
636. Прокопович В. Пам'яті Вячеслава Липинського / Вячеслав Прокопович // Тризуб. – Париж, 1931. - № 25 (283). – 28 червня. – С. 3 – 7.
637. Проценко О. Суспільна роль і значення інтелігенції (Рецепція ідей М. Драгоманова та В. Липинського) / О. Проценко // Молода нація: Альманах. – К: Смолоскип, 1996. – № 2.- С. 62 – 71.
638. Пустовіт Т. Сторінки біографії Віктора Андрієвського / Тарас Павлович Пустовіт // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917 – 1920 рр.). Матеріали конференції / Відп. ред. Нестуля О.О. – Полтава, 1995. – 202 с. / Полтавський краєзнавчий музей; Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г. Короленка – С. 41 – 49.
639. Ралдугіна Т.П. Діяльність гетьманських організацій у Великій Британії у міжвоєнний період / Т.П. Ралдугіна // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контро версії. Всеукраїнська наукова конференція, 19 – 20 травня 2008 р. [Текст] / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; відп. ред. д-

- р іст. наук В.Ф. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2008. – 320 с. – с. 302 – 309.
640. Рацілевич А.П. Український національний рух на Волині наприкінці ХІХ – листопаді 1917 р. (історіографія проблеми) / Андрій Петрович Рацілевич / [Електронний ресурс] // Режим доступу: // http://eprints.zu.edu.ua/6743/1/Ratsilevych_2.pdf
641. Ревегук В.Я. Доба української революції (1917 – 1920 роки) / Віктор Якович Ревегук / У кн.: Полтава. Історичний нарис.– Полтава: Полтавський літератор, 2002.
642. Ревегук В. Полтавщина в перший рік української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Віктор Якович Ревегук. – Полтава: АСМІ, 2007. – 187 с.
643. Ревегук В.Я. Полтавщина в українській революції 1917 – 1920 рр. / Віктор Якович Ревегук. – Полтава, 1996. – 98 с.
644. Репина Л.П. Историческая биография и «новая биографическая история» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – 2005. – № 5. – С. 5 – 12.
645. Репринцев В. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах / Володимир Федорович Репринцев / У кн.: Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз. – К., 1996. – 354 с. – С. 63 – 82.
646. Резник В.Д. Донцов і В. Липинський в історії України: порівняльний аналіз / В. Резник // Історія України. – 2004. – Берез. (№ 10). – С. 6 – 9. – (Шк. світ).
647. Руда О. Генеза польсько-українських стосунків у працях польських істориків Львова (1890 – 1914 рр.) / Оксана Василівна Руда // Історичні дослідження в Україні. – К., 2008 – Вип 18. – С. 365 – 377.
648. Савельєв В. Фундатор українського консерватизму (до 125-річчя від дня народження В'ячеслава Липинського) / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=492>
649. Савчук О. Гетьманський рух в Польщі у 1920 – 30-і рр. / О. Савчук // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873 – 1945) / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського; Інститут української археографії АН України. – К.: Академперс, 1993. – 400 с.
650. Самі про себе. Автобіографії видатних українців ХІХ ст. / За ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк, 1989.
651. Сарбей В.Г. Микола Аркас і його «Історія України-Русі» / Віталій Григорович Сарбей / У кн.: Аркас М.М. Історія України-Русі. – К., 1991. – С. 3 – 43.
652. Сарбей В.Г. М.М. Аркас і його «Історія України-Русі» / Віталій Григорович Сарбей // УІЖ. – 1990. – № 7. – С. 100 – 113.
653. Сверстюк Є. Залізні стовпи В'ячеслава Липинського / Євген Сверстюк // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. Конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський

- дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 85 – 90.
654. Сверстюк Є. Пізні зустрічі з В'ячеславом Липинським // Євген Сверстюк / Сучасність – 1992. – Ч. 5. – С. 87 – 88.
655. Сидоренко Н.М. Гетьманська преса в Європі // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія" / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 322.
656. Сидорчук Т. Оцінка В. Липинським ролі і значення Гетьманату 1918 року в працях віденського періоду / Таїсія Михайлівна Сидорчук // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873 – 1945) / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського; Інститут української археографії АН України. – К.: Академперс, 1993. – 400 с. – Бібліогр.: в кінці ст. – С. 151 – 154.
657. Симоненко Р.Г. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX – поч. XX ст.: Нариси / Р.Г.Симоненко, Д.В.Табачник. – К.: Либідь, 2007. – 704 с.
658. Ситник В. Державницькі концепції М. Міхновського та В. Липинського: спроба порівняльного аналізу / В. Ситник // Історичний журнал – К., 2003. – № 1. – С. 57 – 65.
659. Сідак В. Полковник Болбочан на тлі своєї доби / Володимир Степанович Сідак // Воєнна історія. – К., 2006. – № 4 – 6 (28 – 30). – С. 45 – 51.
660. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наук. видання / В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. – К.: Темпора, 2004. – 416 с.
661. Сідельник О. Класократична концепція В'ячеслава Липинського / О. Сідельник // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А. В. – К.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 59 – 62.
662. Сінкевич Є.Г. Позитивістська оптимістична Варшавська історична школа в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття / Євген Григорович Сінкевич // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 396 – 409.
663. Скоропис-Йолтуховський О. Пам'яті Липинського / Олександр Філаретович Скоропис-Йолтуховський. – Ужгород: Друкарня книгопечатного акційн. Товариства «Унію», 1931. – 23 с.
664. Словарь историка / Под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дефо, Э. Мазюреля; пер. с фр. Л.А. Пименовой. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН), 2011. – 222 с.
665. Смелянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – 1917 / Алесь Смелянчук. – Гродна:

- ГрДУ, 2001. – 406 с.
666. Смолій В., Ричка В. В'ячеслав Липинський та його праця «Україна на переломі» / Валерій Андрійович Смолій, Володимир Михайлович Ричка // УІЖ. – 1992. – №2. – С. 141 – 143.
667. Солдатенко В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського / Валерій Федорович Солдатенко // Україна дипломатична: Науковий щорічник / Дипломатична академія при МЗС України та ін. / Гол. ред. А. Денисенко. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 336 – 354
668. Солдатенко В. Сторінка з дипломатичної біографії В. Липинського / Валерій Федорович Солдатенко // В'ячеслав Липинський в історії України: (До 120-річчя з дня народження): Зб. статей / І. Курас (відп. ред.); НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – 240 с. – С. 175 – 184.
669. Соловйов О. Теоретичні та практичні аспекти підходу В. Липинського до військової служби / Олександр Соловйов // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). Зб. статей / І. Курас (відп. ред.); НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – С. 185 – 191.
670. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність Української Держави в країнах Західної Європи / В.В. Соловйова // Україна дипломатична: Науковий щорічник / Дипломатична академія при МЗС України та ін. / Гол. ред. А. Денисенко. – К., 2003. – Вип. 3. – С. 380 – 393.
671. Соловйова В.В. Зовнішньоінформаційна діяльність українських дипломатичних представництв у країнах Центральної Європи (1918 – 1920) / В.В. Соловйова // Вісник Київського державного лінгвістичного ун-ту. Сер.: Історія, економіка, філософія. – К., 1999. - Вип. 3. – С. 155 – 161. – Бібліогр.: с. 160 – 161.
672. Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет: З історії розвитку ідеології українського націоналізму / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк, Торонто: Irident international, 1974. – 419 с.
673. Сохань П., Гирич І. В'ячеслав Липинський і Михайло Грушевський у дореволюційні часи / Павло Сохань, Ігор Гирич Павло Степанович Сохань, Ігор Борисович Гирич // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 53 – 59.
674. Срібняк І. Діяльність СВУ серед полонених старшин-українців в таборах Німеччини й Австро-Угорщини (1915 – 1918 рр.) / Ігор Володимирович Срібняк. – К., 1996. – 145 с.
675. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914 – 1920 рр.) / Ігор Володимирович Срібняк. – К: Київський

- державний лінгвістичний університет., 1999. – 296 с.
676. Срібняк І.В., Васильчук В.М. Союз визволення України в 1914 – 1917 рр.: до історії культурно-просвітницької діяльності серед полонених вояків-українців у Австро-Угорщині / І.В. Срібняк, В.М. Васильчук. – К.: КДЛУ, 1997. – 33 с.
677. Станіслав Горватт / [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://HYPERLINK \"http://www.radzima.org/ru/object/1234\" www.radzima.org/ru/object/1234.html/](http://HYPERLINK \)
678. HYPERLINK \"http://history.org.ua/JournALL/journal/2009/1/8.pdf\" \t \"_blank\" Старовойтенко І.М. «Історія України-Русі» М.Аркаса у світлі відгуків та рецензій початку ХХ ст. / І.М. Старовойтенко // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 102 – 116.
679. Старовойтенко І. Микола Аркас і Василь Доманицький у творчій співпраці / Інна Старовойтенко / У кн.: «Історія України-Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906 – 1909 роки / Упоряд., вступ та коментарі Інни Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с. – С. 7 – 36.
680. Степанков В. Формування нової концепції української революції ХVІІ ст. (праці Вячеслава Липинського "Станіслав Михайло Кричевський" та "Україна на переломі. 1627-1659") // Україна в Центрально-Східній Європі . – 2000. – №1. – С. 272 – 284.
681. Столетие киевской первой гимназии (1809 – 1811 – 1911 гг.). – Т. 1. Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. – К., 1911. – 456 с.
682. Сторожук С.В. Перспективи політичної програми В.Липинського у світлі історіософських поглядів І.Лисяка-Рудницького / С.В. Сторожук // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури, - 2006. - № 58. – С. 45 – 56.
683. Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917 – 1920 рр.). – К., 2000. – 124 с.
684. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм / Петр Бернгардович Струве // Русская мысль. – М., 1912. – Кн. I. – С. 65 – 86.
685. Сулима М. Вячеслав Липинський / М. Сулима // Українці в Берліні: Пропам'ятний зб. берлінців / Ред. В. Верига – Торонто, 1996. – С. 89 – 90.
686. Сулима М. Українські монархісти в Берліні / М. Сулима // Українці в Берліні: Пропам'ятний зб. берлінців / Ред. В. Верига – Торонто, 1996. – С. 188 – 193.
687. Сулима М. Український науковий інститут / М. Сулима // Українці в Берліні: Пропам'ятний зб. берлінців / Ред. В. Верига – Торонто, 1996. – С. 81 – 86.
688. Табачник Д.В. Історія української дипломатії: біографічні нариси: Навч. Посіб. для студ. Вищих навч. закладів / Дмитро Володимирович Табачник. – К.: Либідь, Х.: Фоліо, 2009. – 896 с.

689. Тарнавська Я. Погляди Андрія Жука напередодні Першої світової війни на історію та перспективи ідеї самостійної України / Я.В. Тарнавська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2009. – Вип. XXVII. – С. 84 – 88.
690. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу / В. Тельвак // Краєзнавство. – К., 2010. – №. 3. – С. 29 – 36.
691. Теплякова Л. Концепція політичної еліти В.К. Липинського / Л. Теплякова // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А. В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 48 – 51.
692. Терещенко Ю. В. Липинський і український суспільно-політичний рух в Галичині у 1907-1917 рр. Причинки до історії / Юрій Іларіонович Терещенко // В'ячеслав Липинський в історії України: (До 120-річчя з дня народження): Зб. статей / І. Курас (відп. ред.); НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – 240 с. – С. 209 – 222.
693. Терещенко Ю. В'ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях / Юрій Іларіонович Терещенко // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 91 – 126.
694. Терещенко Ю. В'ячеслав Липинський та Іван Франко / Юрій Іларіонович Терещенко // Вісник Львівської комерційної акад. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 2, ч. 2/3. – 182 с. – С. 3 – 10.
695. Терещенко Ю. Галицький консерватизм в контексті українсько-польських відносин в Австро-Угорщині (друга половина XIX – початок XX ст. / Юрій Іларіонович Терещенко // *Ucrainica Polonica*. – К.-Житомир: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2007. – № 1. – С. 21 – 36.
696. Терещенко Ю. Гетьман Іван Мазепа в оцінці В'ячеслава Липинського / Юрій Іларіонович Терещенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 14 «Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – 264 с. – С. 51 – 63.
697. Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції / Юрій Іларіонович Терещенко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція, 19 – 20 травня 2008 р. [Текст] / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; відп. ред. д-р іст. наук В.Ф. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2008. – 320 с. – С. 13 – 40.
698. Терещенко Ю. Династичний принцип влади і національна консолідація в добу Хмельниччини в оцінці В. Липинського / Юрій Іларіонович Терещенко // В'ячеслав Липинський та його доба: наук.

- збірник /Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.); Союз гетьманців-державників та ін. – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2008. – 390 с. – С. 328 – 356.
699. Терещенко Ю.І., Курило В.М. Історія України: У двох книгах. – Кн. 1: Від найдавніших часів до 1917 р. – К., вид-во «Сільгоспосвіта», 1995. – 334 с.
700. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів: Науково-документальне видання / Юрій Іларіонович Терещенко, Тетяна Сергіївна Осташко. – К.: Темпора, 2008. – 382 с.
701. Тимофіїв М. Памяти Вячеслава Липинського / М. Тимофіїв / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 254 – 257.
702. Ткач О. Українська суспільно-політична думка Галичини про Балканські війни (1912 – 1913) / Оксана Ткач // Наукові записки історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів, 2008. – Вип. 9. – С. 199 – 207.
703. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 259 с.
704. Тукаленко І.А. Правляча верства, добірна меншість чи родовий титул: погляд на проблему еліт у творчості В. Липинського / І.А. Тукаленко / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 20 с.
705. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: життя і слово / Федір Григорович Турченко. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.
706. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: між двома революціями (1907 – 1917 рр.) / Федір Григорович Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорозького національного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 18. – С. 80 – 101.
707. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української демократичної хліборобської партії / Федір Григорович Турченко, Н. Заліська // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 171 – 181.
708. Україна: політична історія ХХ – початку ХХІ ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець та ін. – К., 2007. – 1028 с.
709. Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Русі» і Михайло Грушевський / Василь Іринархович Ульяновський // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. – К., 1996. – С. 161 – 220.
710. Ульяновський В. Українська справа Миколи Аркаса і В'ячеслав Липинський (Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб в розвитку

- національної думки) / Василь Іринархович Ульяновський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 161 – 170.
711. Устименко В. Проблеми державного устрою в програмах українських національних партій 1900 – 1917 рр. / В. Устименко // Наук. зап. / Збірник. – К.: ІНВіП, 1997. – 144 с. / Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 2. – С. 6 – 13.
712. Уреньова С. Політична система у творчій спадщині В. Липинського / С. Уреньова // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 43 – 47.
713. Федорук Я. Монархізм Богдана Хмельницького в оцінці В'ячеслава Липинського. Критична інтерпретація / Я. Федорчук // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав Липинський. Студії; т.1). – С. 228 – 234.
714. Филипович Л.О., Кондратюк О.В. Значимість релігієзнавчих ідей М. Грушевського і В. Липинського для процесу національного відродження / Л.О. Филипович, О.В. Кондратюк // Релігійна традиція в духовному відродженні України: Матеріали Всеукр. наук. конф. / АН України. Ін-т історії України; Редкол.: В.Є. Лобурець та ін. – Полтава, 1992. – 191 с. – С. 52 – 53.
715. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 – 1920 рр. : У 4-х т. / Павло Христюк. – Т. 1. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – 152 с.
716. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 – 1920 рр. : У 4-х т. / Павло Христюк. – Т. 2. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – 204 с.
717. Цегельський Л. Гетьманці на вигнанню / Л.М. Цегельський // Америка. – Філадельфія, 1929. – 2 листопада.
718. Цибульський В. Держава Богдана Хмельницького і Переяславська угода в працях В'ячеслава Липинського / В. Цибульський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 - 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – (В'ячеслав

- Липинський. Студії; т.1). – С. 220 – 223.
719. Ципко В. Соціально-політичні ідеї В'ячеслава Липинського / В. Ципко // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А. В. – К.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 39 – 43.
720. Чепинога В. Трагедія української консервативної ідеології та національна ідея (В. Липинський, «Україна на переломі») / В. Чепинога // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 1996. – № 2.- С. 51 – 59.
721. Черкаська Н. В'ячеслав Липинський і Йосип Потоцький (Історія одного листа) / Наталія Оскарівна Черкаська // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. - № 4 (25). – С. 202 – 211.
722. Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ ст.: національна ідея чи крайова ідеологія? / Наталія Оскарівна Черкаська // Український археографічний щорічник. – К., 2007. – № 12. – С. 186 – 206.
723. Чечина О. Початок діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923 – 1924) / Оксана Чечина // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип .9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження” / Національний університет “Острозька академія”, Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. Алла Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 500 с. – С. 88 – 92.
724. Чижевський Д. Вячеслав Липинський як філософ історії / Дмитро Чижевський / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – С. 295 – 305.
725. Чикаленко Є. Де вихід? / Євген Харлампович Чикаленко // Воля. – Відень, 1921. – Т. 2. – Ч. 3 /4. – 23 квітня. – С. 99 – 105.
726. Чуприна В., Чуприна З. «Треба одступити нам од руки царської...» Вячеслав Липинський про Б. Хмельницького і Хмельницького / В. Чуприна, З. Чуприна // Дзвін. – 1998. – № 10. – С. 110 – 116.
727. Чухонцева Н. Борис Грінченко як літературний критик / Наталія Чухонцева / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.library.kherson.ua/young/tavrica/grinchenko/grinchenko_7.htm .
728. Шаповал Ю. Журавлинний клич Вітчизни: Політологія Вячеслава Липинського / Юрій Шаповал // Дзвін. – 1995. – №9. – С.99 – 102.
729. Шевченко В. Українська релігійна місійність в христоцентричних вимірах В. Липинського і Ю. Липи / В. Шевченко // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – К.: НТУ, 2007. –

- 72 с. – С. 51 – 59.
730. Шевчук В. Вячеслав Липинський – історик, політик та мислитель / Валерій Шевчук // Сучасність. – К., 1992. – № 6. – С. 89 – 90.
731. Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі / Сергій Михайлович Шемет / У кн: Вячеслав Липинський та його доба: Кн. 1. – С. 258 – 273/
732. Шемет С. До історії Української демократично-хліборобської партії / Сергій Михайлович Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Зб . 1. – С. 63 – 72.
733. Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) / Сергій Михайлович Шемет // Хліборобська Україна. – Кн. V. Рік 1924/25. – Відень, 1925. – С. 1 – 30.
734. Шемет С. Огляд Українського Хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 р. / Сергій Мимхійлович Шемет // Хліборобська Україна. – Відень, 1921. – Кн. 3. – Зб. V, VI. – С. 171 – 176.
735. Шульга М. В. Липинський про українську незалежність, європейський вибір та відносини з Росією / М. Шульга // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 4 – 7.
736. Шульгин О. На смерть В. Липинського / Олександр Якович Шульгин // Тризуб. – Париж, 1931. – № 26 (284). – 5 липня. – С. 2 – 4.
737. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / Олександр Якович Шульгин. – Париж: вид-во «Меч», 1934. – 123 с.
738. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. – К., 1913. – 476 с.
739. Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / Сергей Никифорович Щеголев – К., 1912. – С. 588 с.
740. Юрченко Е. Концепція постіндустріальної монархії як сучасна версія теорії трудової монархії В. Липинського / Е. Юрченко // В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125 – річчю від дня народження В. Липинського (29 – 30 березня 2007 року) / За загальною ред. Арістової А.В. – к.: НТУ, 2007. – 72 с. – С. 63 – 64.
741. Яковенко Н. Gente Ruthenus natione Polonus – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського / Наталія Миколаївна Яковенко // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: [Матеріали Міжнародної наук. конф., яка відбулася 2 – 6 червня 1992 року у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого] / Я. Пеленський (ред.); Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. Липинського та ін. – К.; Філадельфія, 1994. – 284 с. – С. 97 – 102.

742. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Наталія Миколаївна Яковенко // Дух і літера. – № 3 – 4. – С. 113 – 124.
743. Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи / Василь Яременко // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 19 – 27.
744. Яременко О. Хліборобський рух на Полтавщині в 1918 році та його роль у встановленні Гетьманату / Олександр Яременко // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917 – 1920 рр.): Матеріали конференції / Відп. ред. Нестуля О.О. – Полтава, 1995. – 202 с. – С. 30 – 35.
745. Ярошевський Б. Листи із Закопаного / Б.Р. Ярошевський // Рада. – К., 1912. – № 72. – 29 березня / 11 квітня. – С. 2.
746. Ярошевський Б. На смерть Д-ра Осипа Юркевича / Б.Р. Ярошевський // Рада. – К., 1910. – № 258. – 13/26 листопада. – С. 1 – 2.
747. Ярошевський Б. Провокація зненависті / Б.Р. Ярошевський // Рада. – К., 1910. – № 130. – 10 (23) червня. – С. 1 – 2.
748. Ясь О. Архітектоніка та техніка викладу «Листів до братів-хліборобів» / Олексій Васильович Ясь // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 161 – 201.
749. Ясь О. В. Липинський та неоромантизм / Олексій Васильович Ясь // УІЖ. – 2007. – № 5. – С. 75 – 95.
750. Andrijewskyj W. Jeszcze kilka uwag i wspomnien o s.p. Wacławie Lipinskim // Biuletyn Polsko-Ukrainski. – Warszawa, 1934. – № 10. – S. 2 – 11.
751. Armstrong, John A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / Ed. Peter J. Potichnyj, Marc Raeff, Jaroslaw Pelenski, Gleb N. Žekulin. – Edmonton, 1992. – 234 p.
752. HYPERLINK "http://www.worldcat.org/search?q=au%3ABartoszewicz%2C+Joachim%2C&qt=hot_author" \o "Search for more by this author" Bartoszewicz J. Na Rusi; polski stan posiadania, kraj, ludność, ziemia / Joachim Bartoszewicz. – Kijów, L. Idzikowski, 1912. – 114 c.
753. Bocheński A.M. Ukraiński Maurras // Harvard Ukrainian Studies. — 1985. — V. IX. — № 3/4. December. — Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj. — P. 454 – 465.
754. Bilas L. The Intellectual Development of V. Lypyns'kyi: His World View and Political Activity before World War I / L. Bilas // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – С. 263 – 286.
755. Bocheński A.M. Ukraiński Maurras // Harvard Ukrainian Studies. — 1985. — V. IX. — № 3/4. December. — Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj. — P. 454 – 465.
756. Chętnik A. Mieczysław Brzeziński: Jego życie i praca / Adam Chętnik. – Warszawa, 1930. – 256 c.

757. Dąbkowski T. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1913* / Tadeusz Dąbkowski. – Warszawa, 1985. – 326 s.
758. Dorošenko D. V. *Lipinsky (Ein Nachruf)* / D. Dorošenko // *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* – 1931. – Band III. – S. 157 – 166.
759. Dorošenko D. *Wacław Lipiński: Kilka wspomnień i uwag* / D. Dorošenko // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – P. 466 – 477.
760. Gancarz B. *Działność publicystyczna i naukowa W. Lipińskiego w języku ukraińskim. Kontakty z ukraińskimi działaczami kulturalnymi i politycznymi (1907 – 1914)* / Bogdan Gancarz // *Ucrainica Polonica.* Серійне видання КНЛУ, Польського наукового товариства у Житомирі, Інституту славістики Польської Академії Наук. – Вип. III. – Київ-Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 145 – 190.
761. Gancarz B. *Działność publicystyczna i naukowa W. Lipińskiego w języku ukraińskim. Kontakty z ukraińskimi działaczami kulturalnymi i politycznymi (1907 – 1914)* / Gancarz Bogdan // *Ucrainica Polonica.* Серійне видання КНЛУ, Польського наукового товариства у Житомирі, Інституту славістики Польської Академії Наук. – Вип. III. – Київ-Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 145 – 189.
762. Gancarz B. *“My, szlachta ukraińska...” Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914* / Bogdan Gancarz. – Kraków: Arcana, 2006. – 330 s.
763. Jałowiecki B. *Litwa i jej potrzeby: Narodowy katechizm Litwy* / B. Jałowiecki. – Wilno, 1905. – 232 s.
764. Kumke C. *Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft* / C. Kumke // *Jahrbuecher fuer Geschichte Ostruropas (Berlin).* – 1995. – № 43. – S. 218 – 253.
765. Lipiński W. *Dla wyjaśnienia* / W. Lipiński // *Przegląd Krajowy.* – K., 1909. – № 7. – S. 1 – 3.
766. Lipiński W. *Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy* / W. Lipiński // *Z dziejów Ukrainy.* – S. 514 – 617.
767. Lipiński W. *Między młotem a kowadłem* / W. Lipiński // *Przegląd Krajowy.* – K., 1909. – № 11 – 12. – S. 2 – 5.
768. Lipiński W. *Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życie narodu ukraińskiego na tli jego dziejów* / W. Lipiński. – Kraków, 1909. – 88 s.
769. Lipiński W. *Ukraina си Ruś* / W. Lipiński // *Przegląd Krajowy.* – K., 1909. – № 2. – S. 2.
770. L.Rudnytsky I. V. *Lypyns'kyi's Political Ideas from the Perspective of Our Times* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – Vol. IX. - № 3/4. – P. 342 – 356.
771. Pelenski J. *Introduction* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – Vol. IX. - № 3/4. – С. 239.
772. Pelenski J. V. *Lypyns'kyi and the Problem of the Elite* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – Vol. IX. - № 3/4. – С. 327 – 328.

773. Pyziur E. V. Lypyns'kyi's Idea of Nation / E. Pyziur // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – P. 302 – 325.
774. Pritsak O. V. Lypynskyj's place in ukrainien intellectuelle History / O. Pritsak // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3 / 4. – P. 245 – 262.
775. Romer M. Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie / M. Romer. – Kraków, 1906. – 98 с.
776. Rudko W. Doncov i Lypyns'kyj / W. Rudko // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3 / 4. – P. 477 – 494.
777. Skirmunt R. Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej / R. Skirmunt . – Lwów, 1904. – 72 s.
778. Skirmunt R. Głos przeszłości i potrzeba chwili: Stanowisko szlachty na Litwie i Rusi / R. Skirmunt. – Lwów, 1905. – 145 s.
779. Strutyns'ka A. Bibliography of V. Lypyns'kyj's Works // Harvard Ukrainian Studies. — 1985. — V. IX. – № 3/4. December. – Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj. – S. 499 – 505. – S. 499 – 501.
780. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / Leon Wasilewski. – Warszawa – Krakow, 1925. – 221 s.
781. W.L. [Wacław Lipiński]. Nazwy “Ruś” i “Ukraina” i ich znaczenie historyczne // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 47 – 54.

Дисертації та автореферати дисертацій

782. Бондарук С.Д. Роль еліти як суб'єкта соціального поступу в історіософії В'ячеслава Липинського: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 176 с.
783. Гордієнко М.Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського: Автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. – К., 1999. – 23 с.
784. Галушко К.Ю. Український консерватизм В. Липинського в історії європейської суспільно-політичної думки (1920-ті рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 182 с.
785. Гордієнко М.Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського: Автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. – К., 1999. – 23 с.
786. Кобинець А.В. «Громадська думка» / «Рада» (1905 – 1914 рр. – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї: Автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.01.08 – К., 2005. – 16 с.
787. Коцур А. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX століття: Автореферат дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка – К., 2001. – 35 с.

788. Лебедева Ю.О. Державницький напрям української історіографії 1920 -1930-х рр.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський славістичний університет. – К., 2008. – 24 с.
789. Масненко В.В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX – перша третина XX ст.): Автореферат дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06. – К., 2002. – 45 с.
790. Остапчук Г.О. Націотворчі та державотворчі проблеми в історіософії В. Липинського: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – 188 с.
791. Потульницький В.А. Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці (1918 – 1939 рр.): Дис. ... докт. іст. наук. – К., 1992 – 483 с.
792. Тукаленко І.А. Проблема держави в історіософській концепції В. Липинського в контексті європейської консервативної думки: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1998. – 16 с.

Періодичні видання

Газети

793. Америка. – Філадельфія, 1929.
794. Відродження (України): Часопис для плекання міжнародних й економічних взаємин між Австрією, Угорщиною й Україною – Відень, 1918.
795. Вісник Лубенського громадського комітету. – Лубни, 1917.
796. Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – Полтава, 1917.
797. Державний вісник. – К., 1918.
798. Діло. – Львів, 1908 – 1931.
799. Киевская мысль. – К., 1917.
800. Комуніст. – Х., 1928.
801. Нова Зоря: Орган Української Християнської Організації. – Львів, 1926 – 1929.
802. Нова Рада. – К., 1918.
803. Полтавский день: Ежедневная газета. – Полтава, 1917.
804. Рада: щоденна газета. – К., 1908 – 1914.
805. Робітнича газета. – К., 1918.
806. Січ. – Чикаго, 1926 – 1929.
807. Українська трибуна. – Варшава, 1921 – 1922.
808. Українське слово. – Берлін, 1921.
809. Український голос: Політично-економічний орган. – Перемишль, 1921 – 1931.
810. Хлібороб-демократ (спецвипуск). – Лубни, 1918.
811. Przegląd Krajowy. – Kijow, 1909 – 1910.
812. Gonicz Kijowski. – Kijow, 1914 – 1915.

813. Dziennik Kijowski: Pismo politiczne, społeczne i literackie. – Kijow, 1906 – 1912.

Журнали

814. Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1929 – 1931.
 815. Вісник громад УСХД в межах Польщі. – Варшава, 1932.
 816. Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918.
 817. Воля. – Відень, 1921.
 818. Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Львів, 1908 – 1912.
 819. Записки Українського наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919.
 820. Збірник Хліборобської України: Неперіодичний орган – Прага, 1931 – 1933.
 821. Книгарь: Літопис українського письменства. – К.: Товариство «Час» . – 1917 – 1918.
 822. Літературно-науковий вісник. – К. – Л. 1908 – 1912.
 823. Нова Україна. – Прага, 1925.
 824. Спудей. – Прага, 1926.
 825. Студентський вісник. – Прага, 1926.
 826. Тризуб. – Париж, 1925 – 1931.
 827. Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1925.
 828. Хроніка НТШ у Львові. – Л., 1908 – 1914.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік наукових праць, публіцистичних статей та інших публікацій В. Липинського*

1908 рік

1. Липинський В. На увагу нашим видавництвам // Рада. – К., 1908. – № 62. – 14 (27 березня). – С. 2 – 3.
2. Липинський В. Ludwik Boratyński – Studya nad nuncyaturą polską Bolognettego (1581 – 1585) (Rozprawy Akademii Umijętności, wydz. historyczno-filozoficzny, serya II, t. XXIV, Краків, 1907, С. 53 – 106 / В'ячеслав Казимирович Липинський // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. 82, Р. 17, Кн. 2. – С. 222 – 223.
3. Липинський В. Antoni Prochaska – Samorząd woewództwa Ruskiegow walce z opryszkami (Rozprawy Akademii Umijętności, wydz. historyczno-filozoficzny, t. XLIX, Краків, 1907, С. 269 – 336 / В'ячеслав Казимирович Липинський // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. 83, Р. 17, Кн. 3. – С. 219 – 221.
4. Липинський В. Історія України Мик[оли] Аркаса // ЛНВ. – К. – Львів, 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII (серпень). – С. 307 – 318.
5. В. Липинський. Ще в справі «Історії України» М. Аркаса. (Відповідь на фельєтон В. Піснячевського, опублікований в №192) // – Рада. – К., 1908. – №199. – 31 серпня (13 вересня). – С. 2.
6. Правобережець В. [Липинський В.] «Братья малороссы» // Рада. – К., 1908. – № 221. – 27 вересня (10 жовтня). – С. 1.

1909 рік

7. Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII ст. / В'ячеслав Казимирович Липинський // ЛНВ. – К. – Львів, 1909. – Том XLV. – Кн. II. – Лютий. – С. 326 – 339.
Відомий також польськомовний варіант цієї статті:
Lipiński W. Daniel Bratkowski // Przegląd Krajowy. – К., 1909. – № 1. – 30 kwietnia (13 maja). – Dział literacko-naukowy. – S. 6 – 7; № 2. – S. 7; № 4. – S. 5 – 6.

8. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. – Krakow, 1909. – 88 s.
9. Nobilis Ruthenus [Lipiński W.]. Nashe stanowisko na Rusi-Ukrainie. Zagajenie prywatnego zebrania w K...w lutym 1909. – Krakow, 1909. – 7 s.
10. Липинський В. Генерал артилерії в. кн. Руського (з архіва Немиричів) / В'ячеслав Казимирович Липинський // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. 87, Р. 18, Кн. 1. – С. 37 – 47.
11. [Lipiński W.] Od Redakcji // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 1. – 30 kwietnia (13 maja). – S. 1 – 2.
12. Civis [Lipiński W.]. Dwie drogi // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 1. – 30 kwietnia (13 maja). – S. 2 – 4.
13. Lipiński W. Ukraina си Ruś // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 2. – 15 maja (28 maja). С. 1 – 5.
14. Ukrainiec [Lipiński W.]. Hohol – Zaleski // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 2. – 15 maja (28 maja). — Dział literacko-naukowy. – S. 3 – 4.
15. Civis [Lipiński W.]. Kraj i Naród // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 3. – 30 maja (12 czerwca). – S. 1 – 3.
16. Lipiński W. Sprawozdania krytyczne (Fr. Rawita-Gawroński. Bohdan Chmielnicki, I, II. Lwów, 1909, str. 483) // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 3. – 30 maja (12 czerwca). – Dział literacko-naukowy. – S. 5 – 7.
17. Lipiński W. Dla wyjaśnienia // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 7. – 31 sierpnia (13 września). – S. 1 – 3.
18. Civis [Lipiński W.]. Kwestia «litwacka» w Polsce i u nas // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 8. – 16 (29 września). – S. 3 – 4.

1910 рік

19. Redakcja [Lipinski W.]. Do czytelników // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 11 – 12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910). – S. 1.
20. Lipiński W. Między młotem a kowadłem // Przegląd Krajowy. – K., 1909. – № 11 – 12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910). – S. 2 – 5.
21. Липинський В. Аріяньський соймик в Киселині на Волині в маю 1638 р. (Причинок до історії аріяньства на Україні / В'ячеслав Казимирович

- Липинський / Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. 96, р. 19, кн. 4. – С. 41 – 57.
22. Правобережець В. [Липинський В.] Не принижуймо самих себе! / В'ячеслав Казимирович Липинський // Діло. – 1910. – № 92. – 26/13 квітня. – С. 4 – 5.
Стаття віднайдена дисертантом. Раніше не включалася до бібліографічного переліку публіцистичних писань В. Липинського.
23. Правобережець В. [Липинський В.] На новий шлях з старими думками (До польсько-українських відносин на Правобережжі) // Рада. – К., 1910. – № 18. – 23 січня (5 лютого). – С. 2 – 3.
24. Правобережець В. [Липинський В.]. Неправдою світ пройде, але назад не вернешся. // Рада. – К., 1910. – № 27. – 4 (17) лютого. – С. 1; № 28. – 5 (18) лютого. – С. 1.
25. Правобережець В. [Липинський В.]. Цікавий документ. До характеристики майбутнього земства на Правобережжі. // Рада. – К., 1910. – № 69. – 25 березня (7 квітня). – С. 1.
26. Заява Вацлава Липинського // Рада. – К., 1910. – № 130. – 10 (23) червня. – С. 2.
27. Липинський В. Лицарі брехні і фальшивих доносів. // Рада. – К., 1910. – № 136. – 17(30) червня. – С. 1 – 2. (Стаття написана у Кракові 12(25) червня 1910 р.
28. Липинський В. Де-що про неофітів (Кілька слів пояснення для читачів «Dziennik'a Kijowsk'ого»). // Рада. – К., 1910. – № 146. – 29 червня (12 липня). – С. 1 – 2.
29. Липинський В. Пам'яті Василя Доманицького // Рада. – К., 1910. – № 203. – 7 (20) вересня. – С. 1.

1911 рік

30. Правобережець В. [Липинський В.] Мобілізація російської і польської «чорної сотні» // Рада. – К., 1911. – № 30. – 8(21) лютого. – С. 1.
31. Правобережець В. [Липинський В.] За що ми повинні дякувати В. Антоновичу // Рада. – К., 1911. – № 70. – 27 березня (9 квітня). – С. 2.
32. Василь Безрідний [Липинський В.] Другий акт / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. перша. Наук

- . вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 560 с. – С. 12 – 24.
Стаття написана для планованого часопису «Вільна Україна», задуманого учасниками львівської політичної наради українських діячів (1911 р.) з метою ширення ідеї самостійної України. Оскільки часопис так і не був заснований, стаття не публікувалася за життя автора.
33. Правобережець В. [Липинський В.] Вшехпольське хамство «Dziennik'a Kijowsk'ogo» // Рада. – К., 1911. - № 90. – 22 квітня (5 травня). – С. 1.
34. Правобережець В. [Липинський В.] Слідами Потоцького // Рада. – К., 1911. - № 170. – 29 липня (11 серпня). – С. 1 – 2.
35. Правобережець В. [Липинський В.] Скільки уваг з приводу заведення земства на Правобережжі і відповіді гр. Красицького «Раді» // Рада. – К., 1911. – № 181. – 12 (25) серпня. – С. 1 – 2.
36. Правобережець В. [Липинський В.] На чисту воду. Остання відповідь п. Здоховському і К^о // Рада. – К., 1911. – № 217. – 27 вересня (10 жовтня). – С. 2 – 3.
37. Правобережець В. [Липинський В.] Богдан Залеський. З нагоди святкування 25-літніх роковин його смерті в «Колі польських дневникарів і літераторів у Києві» // Рада. – К., 1911. – № 292. – 29 грудня (11 січня). – С. 1 – 3.

1912 рік

38. Прав[обережець В.] [Липинський В.]. Нові дані про зріст польської кольонізації в Східній Галичині // Рада. – К., 1912. – № 294. – 25 грудня (7 січня). – С. 3.
Досі невідома стаття. Авторство В. Липинського встановлено нами за особливим стилем, тематикою публіцистичних зацікавлень діяча та скороченим варіантом його літературного псевдоніма.
39. Правобережець В. [Липинський В.] Політика польських керівних сфер по отношению к Украине // Украинская жизнь. – Москва, 1912. – С. 17 – 36.
40. [Lipinski W.]. Do czytelnika z ziemi Ukrainiejskiej od wydawców // Z dziejów Ukrainy. – К., 1912. – S. V – XI.
41. [Lipinski W.]. S.p. Dr. Jozef Jurkiewicz. Wspomnienie pośmiertne // Z dziejów Ukrainy. – К., 1912. – S. XIII – XVIII.

42. W.L. [Wacław Lipiński]. Nazwy “Ruś” i “Ukraina” i ich znaczenie historyczne // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 47 – 54.
43. Echa przeszłości. Z kronik i aktów zebrał i komentarzami opatrzył W. Lipiński // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 68 – 139.
Публікація 10-х архівних документів, що відображають участь шляхетської верстви у Хмельниччині. Супроводжувалися коментарями В. Липинського.
44. [Lipinski W.]. O Stanisławie Mrozowickim polkowniku Korsuńskim // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 140 – 141.
45. [Lipinski W.] Śmierć Danyła Neczaja polkownika Braclawskiego // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 141 – 142.
46. [Lipinski W.] Śmierć kozaka kobzarza // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 143 – 144.
47. Wacław Lipiński. Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 145 – 513.
48. Lipinski W. Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 514 – 617.
49. Dokumenty “Ruiny” // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 618 – 633.
Публікація трьох архівних документів з доби Руїни з коментарями В. Липинського.
50. [Lipinski W.] Duma Iwana Mazepy // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 634
51. [Lipinski W.] Portret Hetmana Mazepy wręczony mu przez Akademię Mohilańską w Kijowie w r. 1708 // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 635 – 638.
52. Wacław Lipiński. Mowa Samuela Zorki na pogrzebie Bohdana Chmielnickiego wedle Latopisu Wełyczkowego // Z dziejów Ukrainy. – K., 1912. – S. 653 – 667.
53. Правобережець В. [Липинський В.] Кілька уваг з приводу книжки д. Васілевського «Ukraina i sprawa ukraińska» // ЛНВ. – К., 1912. – Т. LIX. – Кн. IX. – С. 335.
54. Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі / ЦДАВОВУ

, ф. 3807, оп. 2, спр. 49, арк. 32 – 37; / Осташко Т. Меморіал В'ячеслава Липинського до Українського інформаційного комітету /Тетяна Сергіївна Осташко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – № 5. – С. 86 – 92.

Рукопис зберігається в особовому фонді А. Жука (3807) у ЦДАВОВУ. За життя автора не публікувався.

1917 рік

53. До селян та міщан українців римо-католицької віри лист від українців-католиків з Києва. – Полтава: ПССТ, 1917. – 19 с.
Згадку про цю працю, як видану спільно В. Липинським, Ф. Вольською та Л. Сідлецьким, подає у своїх спогадах Д. Соловей. Її точна назва встановлена за віднайденою нами рецензією на неї С. Єфремова, вміщену в «Книгарі» за 1917 р., № 2 (жовтень). Ймовірно В. Липинський був єдиним автором тексту цієї брошури. Його вищеназвані соратники відіграли роль скоріше формальних видавців. Підкреслення колективного характеру праці мало на меті, на нашу думку, засвідчити існування та активність групи українців-латинників, котра була недооцінена чільними представниками українства в дореволюційний час.
54. Липинський В.К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. – Лубни, 1917. – Ч. 1.

1919 рік

55. Липинський В. Комунікат до редакції «Воля» і до Пресового Бюро / У кн.: В. Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т.1. (А-Ж) – К.:Смолоскип, 2003. – 960 с. – С. 289 – 297. – С. 264.
Написаний з метою пояснення українській громадськості причин демісії В. Липинського з поста українського посла у Відні. Однак замість нього у «Волі» була надрукована лише коротка інформація про його відставку: «В зв'язку з подіями на Україні подався до демісії український посол у Відні п. В. Липинський» (див. Воля. – Відень, 1919. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 41).
56. Липинський В. Дорогі друзі / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. перша. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 560 с. – С. 25 – 28.
Відкритий лист, адресований однопартійцям із УДХП. Являв собою політичний та ідеологічний коментар до причин демісії В. Липинського з поста українського посла у Відні, що виріс у самостійний публіцистичний трактат. За життя мислителя не публікувався. Вперше побачив світ у спеціальному випуску НУС, присвяченому В. Липинському.

1920 рік

57. Правобережець В. [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панча (Із записної книжки емігранта) / В'ячеслав Казимирович Липинський / У кн.: В'ячеслав Липинський та його доба: Кн. перша. Наук. вид. – Вид. друге, доопр. та доп. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – 560 с. – С. 29 – 37.
Публіцистичне есе В. Липинського, в якому він використав мотиви літературного твору Сервантеса «Дон Кіхот Ламанчеський», блискуче перенісши їх на українське історичне та політичне життя. За життя автора не публікувалося. Вперше побачило світ у спеціальному випуску НУС, присвяченому В. Липинському.
58. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті // В'ячеслав Липинський. Історичні студії та монографії. – Т. 3. – К. – Відень: Дніпросоюз, 1920.
59. [Липинський В.]. До українських хліборобів.
Відозва, опублікована навесні 1920 р. Ініціативною групою заснування УСХД. Про авторство В. Липинського свідчить С. Шемет у своїй статті «В.К. Липинський при громадській роботі».
60. Правобережець В. [Липинський В.] Як гетьманець стає демократом, республіканцем і членом упривілейованої національної меншості (з розмов емігрантів про діла на Україні) / В'ячеслав Казимирович Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Кн. 1. – Зб. I. – С. 102 – 110.
61. [Липинський В.]. Михайло Біленький (посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – Кн. 1. – Зб. I. – С. 123.
На ймовірність авторства В. Липинського короткої посмертної згадки, присвяченої М. Біленькому, вказує факт їхньої співпраці у складі українського посольства у Відні 1918 – 1919 рр.

1921 рік

62. Правобережець В. [Липинський В.] Замітки на полях демократичної преси // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 166 – 181.
63. [Липинський В.]. Статут і Реглямент Українського Союзу Хліборобів державників // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 261 – 272.

64. Заява Сергія Шемета і Вячеслава Липинського Загальним Зборам УДХП, переслана на руки Закордонного Комітету цієї партії в Тарнові // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 273 – 275.
65. Лист Українського Союзу Хліборобів Державників до Старшин і Козаків Української Армії // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 185 – 186.
66. [Липинський В.]. Чому Український Союз Хліборобів Державників не ввійшов у «Всеукраїнську Національну Раду» в Відні // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – С. 186 – 190.
67. Липинський В. Братерська сповідь (У перші роковини Ради Присяжних Українського союзу хліборобів-державників) // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3/4. – Р. 407 – 416.
Адресована заприсяженим членам УСХД у першу річницю союзу. В ній автор давав оцінку здійсненій за рік організаційній діяльності хліборобів-державників та накреслював основні лінії майбутньої політичної акції. Написана у формі політичного трактату. Вперше побачила світ у спеціальному випуску HUS, присвяченому В. Липинському.

1922 – 1923 рр.

68. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка «Де вихід?» // Хліборобська Україна. – Відень, 1922 – 1923. – Кн. 4. – Зб. VII – VIII. – С. 312 – 340.

1923 рік

69. Липинський В. Релігія і церква в історії України.
Праця була завершена у грудні 1923 р. Про це свідчить її машинописний варіант із датою та особистим підписом автора, що зберігається в особовому фонді С. Шелухіна ЦДАВОВУ (ф. 3695, оп. 1, спр. 67, арк. 121 – 204). Спочатку була видрукована частинами у періодичному виданні: Америка. – Філадельфія, 1924. – № 77 – 103. – 4 вересня – 3 листопада; 1925. – № 15 – 17. – 10 – 14 лютого. Окремим виданням побачила світ у 1925 р. у серії «Народна бібліотека «Америки» у Філадельфії.

1924 – 1925 рр.

70. Липинський В. З приводу статті генерала Залеського // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5. – Зб. XI – X. – С. 278 – 283.

1925 рік

71. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х. Чикаленка «Де вихід?» (Закінчення) // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5. – Зб. XI – X. – С. 296 – 376.
72. Липинський В. Українська державність. Лист до редакції // Український голос. – Перемишль, 1925. – № 1. – 6 січня. – С. 1 – 2.
Була передрукована у «Канадійській січі», 1929. – № 1. – 15 січня. – С. 1, 4.
73. Липинський В. До Хвальної редакції «Америка» в Філадельфії з приводу статті «Гетьман чи Скоропадський?» (Лист до редакції). – Америка. – Філадельфія, 1925. – № 36. – 31 березня. – С. 3.

1926 рік

74. Липинський В. До Головного Отамана IV Округа Січової Організації в Дітройті, Мічіган // Січ. – Чикаго, 1926. – № 2. – 15 січня. – С. 1.
75. Липинський В. Лист до редакції «Богословія». Чверть століття на митрополичому престолі // Богословія. – Львів, 1926. – Кн. 1 – 2. – С. 248 – 250.
Стаття, написана Липинським на замовлення о. Йосипа Сліпого і присвячена митрополиту Андрію Шептицькому.
76. Липинський В. Завдання українського студентства // Студентський вісник. – Прага, 1926. – Ч. 2 (лютий). – С. 2 – 10.
77. [Lipinski W.] W dyskusiji o idei // Czas. – Krakow, 1926. – № 99 – 100.
Публікація з'явилася внаслідок короткого листування В. Липинського з колишнім своїм університетським викладачем права, краківським професором В. Яворським. Читаючи редагований Яворським «Czas», Липинський зацікавився піднятій у ньому з позицій польського інтересу темі монархічних форм державного життя і написав листа редакторові про організаційно-ідеологічні потуги українських хліборобів-державників у боротьбі за українську монархію. У відповідь той попросив у нього статтю до часопису. Однак Липинський відповів відмовою на тій підставі, що газета займала ворожу до українських державницьких змагань позицію. Однак він дозволив Яворському видрукувати свого листа (анонімно). Того ж року цей лист В. Липинського був виданий окремою відбиткою у Празі українською мовою у перекладі Євгена Томашівського під титулом «Універсалізм в хліборобській ідеології (Лист до професора Яворського)».

78. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – 470 с.
Праця писалася протягом 1920 – 1926 рр. і частинами друкувалася 1920 – 1925 рр. у «Хліборобській Україні» за винятком «Вступного слова до читачів з ворожих таборів»).

1927 рік

79. Липинський В. Мораль Українця-державника (витяги з реферата В. Липинського, надісланого на Всесічовий з'їзд Січей в Америку у липні 1927 р.) // Український голос: Політично-економічний орган. – Перемишль, 1927. – 36 (419). – 4 вересня. – С. 1 – 2.
80. Липинський В. Теорія правління.
Наукова праця написана вченим у Берліні під час його праці в УНІ-Б. Уважається втраченою.

1928 рік

81. Липинський В. З нагоди ювілею. Лист до Видавничої Спілки і Редакції «Діла» у Львові // Діло. – Львів, 1928. – № 10. – 14 січня. – С. 16.
82. Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. – Львів, 1928. – 31 с.
Публіцистично-політичне есе. Публікувалося того ж року у львівському часописі «Поступ», № 3 – 4. – С. 73 – 92).

1929 рік

83. Lipinski W. O rządzie Hetmańskim i idei krajowej na Ukrainie // Przegląd Wileński. – № 1. – S. 7 – 9.
Передруковано українською мовою за назвою «Стаття В. Липинського в часописі “Przegląd Wileński”» того ж року у львівському часописі «Поступ», № 3. – С. 78 – 82.
84. В. Липинський. Про чистоту ідеї // Діло. – Львів, 1929. – № 61. – 20 березня. – С. 4.
85. Липинський В. «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців // Діло. – 1929. – № 157 – 18 липня. – С. 1 – 2.; № 158. – 19 липня. – С. 2; № 159. – 20 липня. – С. 2 – 3.

1930 рік

86. Липинський В. Проти невідповідних метод у політиці // Діло. – 1930. – № 33 – 12 лютого. – С. 2.
87. Липинський В. Лист до редактора «Діла» п. Василя Мудрого про галицьку політику, писаний з нагоди статті І. Кедрина в «Розбудові націй» // Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – Частина неофіційна. – С. 1 – 7.
88. Лист В.К. Липинського до Ясновельможного Пана Гетьмана // Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – Частина офіційна. – С. II.
89. Лист В.К. Липинського до Ради Присяжних УСХД // Бюлетень Гетьманської Управи. – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – Частина офіційна. – С. III.
90. Заява В.К. Липинського і С.М. Шемета // Бюлетень Гетьманської Управи . – Берлін, 1930. – Ч. 3 (березень). – Частина офіційна. – С. IV.
91. Липинський В. Розкол серед гетьманців (Лист до редакції) // Діло. – 1930 . – № 216 – 217. – 30 вересня – 1 жовтня; № 219 – 220. – 3 – 4 жовтня; № 222 – 224. – 7 – 9 жовтня.
Публікувався також під титулом «Комунікат» у «Збірнику Хліборобської України», Прага, 1931. – Т. 1. – С. 14 – 34.

1931 рік

92. Липинський В. Вступне слово // Збірник Хліборобської України: Неперіодичний орган – Прага, 1931. – Т. 1. – С. 3 – 13.

Додаток Б

Основні дати життя та творчості В.К. Липинського*

- 5 (17) квітня 1882 р.** – народився у с. Затурці Володимиро-Волинського повіту (за іншими даними – у м. Ратнові біля Луцька) на Волині у шляхетській римо-католицькій родині.
- 1893 – 1898 рр.** – навчався у Першій житомирській чоловічій гімназії, де закінчив 4 класи.
- 1898 – 1900 рр.** – навчався у Луцькій шестикласній прогімназії.
- 1900 – 1902 рр.** – навчався у Першій київській чоловічій гімназії; відвідував гурток Марії Требінської, був членом спочатку польської, згодом української середнєшкільної громади.
- 1902 – 1903 рр.** – відбув військову службу у Кременці на Волині у складі 11-ої кавалерійській дивізії 31-го Ризького драгунського полку.
- 28 жовтня 1903 р.** – царським указом Липинському присвоєно звання прапорщика запасу армійської кавалерії.
- 1903 – 1905 рр.** – навчання на агрономічному відділі філософського факультету Ягеллонського університету.
- середина 1905 – 1906 рр.** – самостійно студіює історію у краківських бібліотеках та архівах.
- 30 серпня 1906 р.** – узяв шлюб із краків'янкою Казимірою Шумінською.
- Осінь 1906 – літо 1907 рр.** – навчання на факультеті літератури і соціальних наук Женевського університету.
- Жовтень 1907 – квітень 1908 рр.** – лікування легеневої хвороби у Закопане, знайомство з В. Доманицьким.
- 1908 р.** – навчання на історичному відділі філософського факультету Ягеллонського університету.
- 1908 – початок літа 1913 р.** – мешкав переважно у Кракові, у будинку бабусі своєї дружини. Провадив історичні студії у місцевих архівах та бібліотеках.
- Березень 1908 р.** – поява першої публіцистичної статті у «Раді» під назвою «На увагу нашим видавництвам», що започаткувала літературно-публіцистичну творчість В. Липинського.
- 1908 р.** – започаткування спільно з В. Доманицьким видавництва популярної літератури для народу «Селянська книжка» (існувало до смерті В. Доманицького у серпні 1910 р.).
- Травень 1908 р.** – початок співпраці з НТШ у Львові як звичайного члена товариства.
- Серпень – вересень 1908 р.** – виступи з відчитами перед полонізованою правобережною шляхтою із закликом повернутися до рідного народу.
- Кінець 1908 р.** – вихід із друку праці «Szlachta na Ukrainie».
- 26 – 27 грудня 1908 р.** – участь у з'їзді діячів, учасників підготовки другого видання «Історії України-Русі» М. Аркаса у Закопане.
- 25 січня 1909 р.** – обраний членом київського товариства «Просвіта».

22 – 25 лютого 1909 р. – був одним із організаторів та учасником з'їзду «українців польської культури» у Києві, що започаткував відповідний рух (інша назва – «українці-латинники»).

8 квітня 1909 р. – народження доньки Єви.

Квітень 1909 – січень 1910 рр. – видання спільно з однодумцями у Києві польськомовного часопису «Przegląd Krajowy».

Грудень 1909 р. – обрання членом археографічної комісії історико-філологічної секції НТШ.

4 – 6 березня 1911 р. – участь у львівській таємній нараді діячів-емігрантів із Наддніпрянщини, що мала на меті політизацію українського руху та організацію боротьби за незалежну Україну.

Грудень 1912 р. – підготовка «Меморіалу до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі».

1912 р. – поява першого тому альманаху «Z dziejów Ukrainy» за редакцією В. Липинського.

Початок літа 1913 – липень 1914 рр. – жив і господарював у власному маєтку Русалівські Чагарі на Уманщині, успадкованому від дядька Адама Рокицького.

4 березня 1914 р. – обрання дійсним членом НТШ у Львові.

25 липня – 15 листопада 1914 р. – участь у військових діях Першої світової війни у лавах російської царської армії.

26 листопада 1914 р. – кінець травня 1915 р. – служба у кінних резервах у Дубні як командира 3-го відділення.

Червень – початок липня 1915 р. – служба у кінних резервах в Острозі як командира 3-го відділення.

9 липня 1915 р. – кінець 1917 р. – служба у кінних резервах у Полтаві як командира 4-го відділення.

2 вересня 1915 р. – нагороджений орденом Св. Станіслава 3-ого ступеня.

Весна – кінець 1917 р. – участь у керівництві Української військової громади у Полтаві, яка під впливом В. Липинського послідовно відстоювала у своїй діяльності орієнтацію на самостійну українську державу.

Літо-осінь 1917 р. – член Полтавського комітету охорони пам'яток історії та культури.

Літо 1917 р. – вступ до лав першої української консервативної партії національного спрямування – УДХП – та організація полтавського її відділу.

Серпень 1917 р. – завершення роботи над підготовкою проекту програми УДХП, у якій В. Липинський теоретично обґрунтував необхідність боротьби за суверенітет і незалежність українського народу, піднесення ролі провідної хліборобської верстви у вільній країні, а також запропонував головні напрями політичного, економічного та культурного розвитку майбутньої держави.

Осінь 1917 р. – участь у виборчій кампанії УДХП до Всеросійських Установчих Зборів у якості офіційного представника виборчого блоку в зносинах із Полтавською окружною виборчою комісією.

Грудень 1917 – січень 1918 рр. – залишає Полтаву і перебирається до Житомира.

Березень 1918 р. – участь у київських політичних нарадах представників хліборобського руху щодо зміни політичного устрою, де висловлював думку про монархічну форму української держави.

24 квітня 1918 р. – за станом здоров'я отримує відставку від військової служби.

Червень 1918 – серпень 1919 рр. – посол Української Держави, а згодом Директорії УНР у Австро-Угорщині.

Вересень 1919 – початок листопада 1926 р. – мешкав у Австрії, м. Райхенау.

Січень 1920 р. – заявив про вихід зі складу УДХП.

Початок 1920 р. – створення В. Липинським разом із С. Шеметом, Л.

Сідлецьким, Д. Дорошенком, М. Тимофієвим, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, О. Скорописом-Йолтуховським ініціативної групи заснування УСХД, котрий став центральним осередком гетьмансько-монархічного руху в українській еміграції та на землях Західної України.

1920 р. – вихід із друку у Відні головної історичної праці вченого «Україна на переломі. 1656 – 1959. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.».

8 травня 1920 р. – укладання угоди між ініціативною групою УСХД та гетьманом П. Скоропадським, котра проголошувала як мету підписантів збудування незалежної Української Держави з устроєм у вигляді конституційної монархії.

29 грудня 1920 р. – ухвалення Статуту та Регламенту УСХД.

Грудень 1920 – жовтень 1929 рр. – очолював Раду Присяжних УСХД – головного ідеологічного органу організації.

1920 – 1925 рр. – редагування та видання у Відні неперіодичного збірника УСХД «Хліборобська Україна», у котрому друкувалися статті та головний політологічний твір В. Липинського «Листи до братів-хліборобів», у яких він обґрунтував теорію української трудової класократичної монархії на чолі з персоніфікованим родом П. Скоропадського.

Жовтень 1921 – січень 1922 рр. – належав до складу Українського громадського комітету допомоги емігрантам в Австрії.

1923 р. – завершення праці «Релігія і церква в історії України», написаної на замовлення О. Назарука.

1923 – 1924 рр. – належав до складу Ліги української культури у Відні.

7 жовтня 1924 р. – обраний дійсним членом Українського історико-філологічного товариства у Празі.

1925 р. – публікація праці «Релігія і церква в історії України» окремим виданням у Філадельфії.

Осінь 1926 р. – вихід із друку повної версії «Листів до братів-хліборобів» окремим виданням у Відні.

10 листопада 1926 – серпень 1927 рр. – мешкав у Берліні, де очолював кафедру історії української державності в Українському науковому інституті, підготував працю «Теорія правління» (котра наразі вважається втраченою).

Осінь 1927 р. – повернувся до Австрії через хворобу.

1928 – 1931 рр. – мешкав у м. Бадег.

Осінь 1927 – початок відкритого конфлікту у проводі УСХД між «ідеалістами» на чолі з В. Липинським та «реалістами» на чолі з С. Шеметом, а згодом – П. Скоропадським.

29 листопада 1929 р. – укладання між В. Липинським та П. Скоропадським так званих «бадегських умов», згідно з якими перший передавав гетьману свої повноваження як голови Ради Присяжних в обмін на його обітницю в усіх політичних справах радитися виключно з В. Липинським.

Весна – літо 1930 р. – апогей конфлікту В. Липинського та П. Скоропадського.
19 – 21 липня 1930 р. – проведення у Ванзеє ініційованого П. Скоропадським Першого з'їзду гетьманців, що затвердив гетьмана Головою Ради Присяжних і фактично усунув В. Липинського від керівництва гетьманським рухом.

18 серпня 1930 р. – В. Липинський офіційним листом відкликав свою заяву про передачу повноважень Голови Ради Присяжних гетьманові П. Скоропадському від 29 листопада 1929 р.

18 вересня 1930 р. – В. Липинський оголосив про розпуск УСХД та видав комунікат «Розкол серед гетьманців», опублікований через кілька днів у львівському «Ділі» .

27 – 29 вересня 1930 р. – заснування спільно з М. Кочубеєм, Р. Метельським, В. Залозецьким, В. Кучабським, М. Савур-Ципріяновичем Братства українських класократів-монархістів, гетьманців, ідеологія котрого була тотожною до ідеології УСХД за винятком ідеї персоніфікації монархії.

14 червня 1931 р. – помер у санаторії Вінервальд у Австрії.

2 липня 1931 р. – похований у родинному гробівці у с. Затурці.